

Renmarkskommittén
N 2021:02

Maja Martinsson
Utredningssekreterare
maja.martinsson@regeringskansliet.se

Magdalena Pucher
Utredningssekreterare
magdalena.pucher@regeringskansliet.se

PM 41 – Samebyars rätt till jakt och fiske i renbetesfjällen och Dalarna (reviderad version av PM 38)

1. Uppdrag och metod	5
1.1 Uppdrag.....	5
1.2 Metod.....	6
1.3 Tyngdpunkt och disposition.....	8
1.4 Forskning och litteratur.....	9
1.5 Språkanvändning och etnicitet	12
1.5.1 Den närmare innebörden av uttrycken lapp och same.....	13
1.5.2 Kommitténs ställningstagande avseende språkbruk	16
2. Geografi och gränser	17
2.1 Renbetesfjällen.....	17
2.2 Kommun, socken, tingslag.....	18
2.3 Övriga åretruntmarker (Dalarna)	21
2.4 Historiska gränser.....	22
3. Utgångspunkter utifrån Girjasdomen	24
3.1 Högsta domstolens slutsatser	24
3.2 Prövningsschema.....	28
3.3 Undersökningsperiod.....	29
3.4 Undersökningsområde.....	31
3.5 Begränsningar	32
4. Skattefjällsdomens betydelse för prövningen	34
4.1 Processen i målet.....	34
4.2 Högsta domstolens bedömning	35
4.2.1 Majoritetens bedömning	36
4.2.2 Skiljaktig mening	41

4.2.3 Sammanfattning	42
4.3 Sekretariatets bedömning.....	42
4.3.1 Negativ rättskraft för de fem nordligaste samebyarna.....	43
4.3.2 Prövningen av 1886 års lag.....	44
5. Markanvändning i Jämtlands län och Dalarna	47
5.1 Samisk närvaro i Jämtland och Härjedalen.....	47
5.1.1 Om avsaknad av skriftligt material, framryckningsteorin och nyare arkeologisk forskning.....	47
5.1.2 Före 1645	53
5.1.3 1645–1700.....	59
5.1.4 1700-talet.....	63
5.1.5 1800-talet (avvittringen och kungabrevsmarkerna).....	66
5.1.6 Samer i kyrkliga församlingar	69
5.1.7 Särskilt om samisk jakt och samiskt fiske	71
5.2 Jordbruksbygdens markanvändning	73
5.2.1 Jordbruksbebyggelse.....	73
5.2.2 Avradsland	79
5.2.3 Fäbodbruk.....	82
5.2.4 Taxeringsuppgifter och sammansättning i häradsrätter.....	84
5.2.5 Bergverk	85
5.2.6 Gästgiverier.....	86
5.2.7 Vägar.....	87
5.2.8 Skansar och befästningsverk.....	88
5.2.9 Särskilt om jordbrukarnas jakt och fiske.....	88
5.3 Sammanfattning.....	94
6. Skattefjällens rättsliga status.....	96
6.1 Vad som kännetecknar ett starkt rättsskydd.....	97
6.2 Institutet skattefjäll och avradsland	98
6.3 De olika forskarnas ståndpunkter	99
6.3.1 Åke Holmbäck.....	99
6.3.2 Janrik Bromé.....	101
6.3.3 Gunnar Prawitz	102
6.3.4 Valfrid Larsson.....	107
6.3.5 Lars Rumar.....	112
6.3.6 Håkon Hermanstrand.....	118
6.4 Bedömningen av markrättigheternas karaktär i Skattefjällsmålet	119
6.5 Sammanfattning och slutsats	131
7. Lokal historik om markanvändning.....	135
7.1 Ramar för bedömningen	137
7.2 Strömsunds kommun (Frostvikens, Ströms och Hammerdals socknar)	
.....	138

7.2.1 Geografi och samebyar	139
7.2.2 Samisk markanvändning	140
7.2.3 Konkurrerande markanvändning.....	144
7.2.4 Slutsats om marker i Strömsunds kommun	153
7.3 Krokoms kommun (Föllinge, Offerdals och Hotagens socknar).....	156
7.3.1 Geografi och samebyar	157
7.3.2 Samisk markanvändning	158
7.3.3 Konkurrerande markanvändning.....	161
7.3.4 Slutsats om marker i Krokoms kommun	166
7.4 Åre kommun (Kalls, Åres, Undersåkers och Hallens socknar)	168
7.4.1 Geografi och samebyar	169
7.4.2 Samisk markanvändning	170
7.4.3 Konkurrerande markanvändning.....	176
7.4.4 Slutsats om marker i Åres kommun	181
7.5 Bergs kommun (Ovikens, Bergs och Storsjö socknar)	183
7.5.1 Geografi och samebyar	184
7.5.2 Samisk markanvändning	185
7.5.3 Konkurrerande markanvändning.....	191
7.5.4 Slutsats om marker i Bergs kommun	195
7.6 Härjedalens kommun (Tännäs och Hede socknar)	197
7.6.1 Geografi och samebyar	198
7.6.2 Samisk markanvändning	199
7.6.3 Konkurrerande markanvändning.....	202
7.6.4 Slutsats om marker i Härjedalens kommun	206
7.7 Dalarna (Älvdalens kommun).....	208
7.7.1 Geografi och samebyar	209
7.7.2 Samisk markanvändning	209
7.7.3 Konkurrerande markanvändning.....	216
7.7.4 Slutsats om marker i Dalarnas län	221
8. Om samebyarna inte har en "Girjasrätt"; vilken rätt skulle de då kunna ha?	224
8.1 Samebyarna bedöms ha en rätt till skydd från intrång på renbetesfjällen	224
8.1.1 Rättigheternas historiska bakgrund: före renbeteslagarna.....	225
8.1.2 Rättigheternas utveckling genom renbeteslagarna.....	228
8.1.3 Nu gällande lagstiftning.....	235
8.1.4 Rättigheternas faktiska innehåll.....	238
8.1.5 Sammanfattning	241
8.2 Särskilt om Dalarna.....	241
9. Sammanfattning	244
10. Referenser	246

10.1 Litteratur.....	246
10.2 Offentligt tryck	250
10.3 Övrigt.....	251

SEKRETARIATSUNDERLAG

1. Uppdrag och metod

1.1 Uppdrag

Enligt direktiven¹ till Renmarkskommittén ska den parlamentariskt sammansatta kommittén i ett delbetänkande:

1. bedöma inom vilka delar av statligt direkt disponerad mark dels inom åretruntmarkerna, dels ovanför lappmarksgränsen när renskötsel är tillåten där, som samebyar i förhållande till staten genom urminnes hävd har ensamrätt att upplåta småviltsjakt och fiske,
2. analysera vilken rätt till upplåtelser av jakt och fiske som tillkommer samebyarna på de delar av deras byområden som ligger inom sådan mark, om någon ensamrätt till upplåtelser genom urminnes hävd inte kan konstateras i området,
3. ta ställning till om ensamrätten till upplåtelser av jakt enbart gäller småviltsjakt eller om den gäller allt vilt,
4. analysera vad ensamrätten till upplåtelser av jakt och fiske får för konsekvenser för statens avtal om nyttjanderättsupplåtelser inom områdena,
5. bedöma vad samebyarnas ensamrätt till upplåtelser av jakt och fiske får för betydelse för Samefondens intäkter och arbete, samt
6. lämna förslag till en reglering av upplåtelsebestämmelserna i rennäringslagen som ska kunna gälla tillfälligt till dess att en ny permanent reglering finns på plats.

I denna promemoria behandlas kommitténs uppdrag enligt punkterna 1 och 2, såvitt gäller förhållandena i Jämtland, Härjedalen och Dalarna. Åretruntmarkerna i dessa landskap utgörs av renbetesfjällen i Jämtlands län och de områden i Jämtlands och Dalarnas län som vid utgången av juni 1992

¹ En ny renskötsellagstiftning – det samiska folkets rätt till renskötsel, jakt och fiske, dir. 2021:35. Se även dir. 2022:58.

tillhörde staten och var särskilt upplåttna till renbete.² Motsvarande utredning avseende marken ovanför lappmarksgränsen är slutförd och redovisas i *PM 18 – Samebyars rätt grundad på urminnes hävd till jakt och fiske i Lappland*. Denna promemoria är en reviderad version av *PM 38 – Samebyars rätt till jakt och fiske i renbetesfjällen och Dalarna*. Revideringarna har gjorts mot bakgrund av de synpunkter som har lämnats på promemorian.

1.2 Metod

Kommitténs uppdrag enligt punkterna 1 och 2 handlar om att bedöma rättsläget på de delar av samebyarnas marker som står under statens omedelbara disposition. Den första frågan är om vissa privata rättssubjekt (samebyar) på grund av urminnes hävd i förhållande till staten har förvärvat ensam rådighet över jakt och fiske på viss mark. Bedömningen bygger på de rättsatser som Högsta domstolen har identifierat eller fastställt i *Girjasdomen*.³

För utredningen av punkterna 1 och 2 har den så kallade rättsdogmatiska metoden använts, vilken tar sin utgångspunkt i den rättskällelära som är allmänt vedertagen bland rättstillämpare. Metoden förutsätter att en bedömning görs av vilka sakomständigheter som måste föreligga för att ett rättsförvärv (här rådighet över jakt och fiske) på grund av urminnes hävd ska ha skett eller för att en förvärvad rätt ska ha upphört. Slutsatserna från den rättsdogmatiska delen av uppdraget tillämpas sedan på de konkreta sakomständigheter som kan konstateras för det område som provas. Det rör sig här om sakomständigheter som med en tillräcklig grad av säkerhet måste föreligga för att en rättsregel ska vara tillämplig (så kallade rättsfakta).

Det bör anmärkas att bedömningen i denna del utgår från historisk markanvändning av människor som kan antas ha vistats på aktuella geografiska områden under svensk överhöghet och att markanvändning för renskötsel intar en särställning enligt gällande rätt. Vidare bör det anmärkas att en ensamrätt som grundar sig på urminnes hävd i rättsligt hänseende inte kan anses vara av annan kvalitet än en ensamrätt som grundar sig på eller följer av en annan grund, företrädesvis med ett markägande.

² Se 3 § första punkten rennäringslagen. Med de särskilt upplåttna områdena åsyftas marker som upplåtits för renskötsel enligt en ämbetsskrivelse från Finansdepartementet den 23 september 1886 och enligt kungliga brev den 31 december 1888 och den 7 april 1899.

³ NJA 2020 s. 3

För att kunna anta att nödvändiga sakomständigheter föreligger, måste i regel en bedömning baseras på antaganden om andra sakomständigheter (så kallade bevisfakta) som tyder på eller visar att de för rättsreglernas tillämpning nödvändiga sakomständigheterna föreligger. Bedömningen i den delen beaktar bland annat sådant som hur markanvändarna kan antas ha levt, livnärt sig och organiserat sig samt vilka svenska rättsregler som varit tillämpliga för deras mellanhavanden i historisk tid.

I en rättstvist mellan två parter ankommer det i princip på parterna att åberopa och påvisa de sakomständigheter som stöder respektive parts position. Uppdraget i den här utredningen kan inte utföras med utgångspunkt från vad staten och berörda samebyar åberopar, eftersom någon tvist inte är anhängiggjord. Det får i stället utföras med stöd av antaganden kring

- vad som skulle kunna åberopas av parterna om saken skulle komma under en domstolsprövning och
- hur en domstol skulle värdera det som åberopas.

Sett till Girjasdomen och de omständigheter som Högsta domstolen där har värderat kan det antas att bevisfakta i ett motsvarande mål huvudsakligen kommer att behöva röra historiska förhållanden, vilket aktualiserar en historisk utredningsmetod.

I en historisk metod finns en skillnad mellan begreppen ”källa” och ”litteratur”. Med källa avses i det sammanhanget muntligt och skriftligt material som producerar ny kunskap. Med litteratur menas färdigproducerad kunskap som förmedlas vidare till en läsare.

Det som sägs i denna promemoria syftar till att sammanfatta och vidareförmedla kunskap huvudsakligen baserat på historievetenskaplig litteratur. Några ansatser till att producera ny kunskap görs inte inom ramen för uppdraget under punkterna 1 och 2. De historiker vars verk har legat till grund för utredningen kan förutsättas ha idkat källkritik med vetenskaplig noggrannhet. När det har förts en historievetenskaplig debatt kring ett visst sakförhållande redovisas det särskilt.

Ambitionen har varit att göra en så gott som heltäckande genomgång av litteratur om markrättigheter under den period som kan vara aktuell för en etablering av hävd eller eftergift av hävd. Vissa källor som uppmärksammats i litteraturen omnämns särskilt när kännedom om dem har bedömts bidra till förståelsen, men någon fullständig källredovisning är inte åsyftad.

1.3 Tyngdpunkt och disposition

Som kommer att redovisas i kapitel 3 ger Girjasdomen begränsad vägledning för Jämtlands län. Det gäller till exempel själva utgångspunkten i domskälen om en betydande samisk närvaro i Lappland. I avsnitt 1.4 i PM 18 har kommittén som bevisfakta utifrån Högsta domstolens uttalanden kunnat utgå från att hela Lappland var befolkat av samer från 1500-talet och framåt, att den samiska markanvändningen dominerat, att befolkningen i Lappland vid slutet av 1500-talet i stort sett enbart bestod av samer och att nybyggare slog sig ner på mark som redan användes av samer. Några motsvarande uttalanden har inte gjorts beträffande Jämtland.

Det innebär att tyngdpunkten i denna del av utredningen inte, såsom var fallet beträffande Lappland, kan läggas på i vilken mån konkurrens om markanvändning kunnat hindra uppkomsten av hävdgrundade rättigheter. I stället behöver i första hand den samiska närvaron och markanvändningen utredas, vilket inkluderar hur rättigheterna på de samiska skattefjällen har betraktats historiskt.

I Jämtlands län har det åtminstone sedan medeltiden funnits en jordbrukande befolkning som, liksom den samiska befolkningen, levte nära fjällen och som också använt fjällmark och betalat skatt för det, framför allt genom systemet med avradsland som kommer att beskrivas i avsnitt 5.2.2. Det blir därför av intresse att undersöka hur den jordbrukande befolkningens rättigheter till jakt och fiske i fjällvärlden sett ut historiskt jämfört med skattefjällsinnehavarnas rättigheter.

Dessutom får den administrativa hanteringen i senare tid av de samiska rättigheterna betydelse – dels för frågan om eventuella utsläckanden av upparbetade rättigheter, dels för bedömningen av vilka rättigheter som möjligen föreligger om det inte kan konstateras några rättigheter upparbetade av urminnes hävd.

Först följer några inledande ord om undersökningsmaterial och språkanvändning, och sedan ett kapitel om de geografiska områden som behandlas i promemorian. Därefter följer två kapitel med rättsliga bedömningar av Girjasdomens respektive Skattefjällsdomens betydelse för utredningen av de samiska markrättigheterna i Jämtland. Sedan följer ett rent beskrivande kapitel om hur samisk markanvändning respektive jordbruksbefolkningens markanvändning sett ut i Jämtlands län från det att områdena blev svenska fram till 1800-talets mitt. Vidare följer ett kapitel som innehåller en analys av vilka rättigheter som generellt sett hörde till skattefjällen respektive avradslanden. I kapitlet efter det ges en lokal beskrivning kommun för kommun av samisk och annan markanvändning, med en bedömning av om den samiska markanvändningen jämfört med konkurrerande markanvändning varit tillräcklig för att upparbeta ensamrättigheter av urminnes hävd. I det kapitlet går även markanvändningen i Dalarna igenom. Slutligen följer ett kapitel med en rättslig analys av vilka rättigheter som kan finnas i Jämtlands län och Dalarna, och ett avslutande kapitel med en sammanfattning.

1.4 Forskning och litteratur

Redogörelsen grundar sig på ett mycket omfattande material. Utöver den skriftliga bevisningen i Skattefjällsmålet har drygt åttio verk använts: avhandlingar, monografier, reseskildringar, med mera. I redogörelsen hänvisas därför till ett stort antal författare. Några av dem presenteras närmare här.

Överlantmätaren Valfrid Larsson (1905–1986) var anlitad av staten som sakkunnigt vittne i Skattefjällsmålet. Han hade till uppdrag att för statens räkning ta fram äldre kartor och handlingar till belysande av frågan om markrättigheter i fjällen. Genom det uppdraget kom han att ge in åtskilligt material i målet som numera finns bevarat i en stor samling med hans avskrifter. Det rör sig om tusentals sidor material, som digitaliserats av Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, och som kan beställas därifrån för den intresserade.⁴

Larssons avskrifter gavs in etappvis under årens lopp och kan därför ge ett lite rörigt intryck. De är alltså inte framtagna som ett samlat underlag. Strukturen är dock genomgående konsekvent i det att Larsson inleder med

⁴ Avskrifterna finns även på Riksarkivet, men då inte i digital form.

ett dokument där han gör egna analyser och bedömningar och drar egna slutsatser, varefter kopior eller avskrifter av de urkunder som han stöder sina bedömningar på läggs som bilagor. Larssons slutsatser har kritiserats, av bland andra landsarkivarien och historikern Lars Rumar, för att inte ha varit så opartiska som de ger intryck av – bland annat mot bakgrund av att Larsson gett in material om mycket större områden än den omtvistade fjällen.⁵ Det ska dock noteras att Larssons uppgift som sakkunnig i målet var att ge in material om samtliga renbetesfjäll och även om markanvändningen i Dalarna – samtliga samebyar var parter i målet, om än inte i själva deldomen.

Jur. dr. Gunnar Prawitz (1898–1971) var en svensk jurist med särskilda specialkunskaper inom fastighetsrätt. Han anlätades av sameparterna i Skattefjällsmålet som sakkunnigt vittne och gav även han in ett omfattande avskriftsmaterial i målet, samt gjorde flera juridiska analyser. Prawitz sammanställningar har publicerats i serien *Samernas skattefjäll I–IV*,⁶ tillsammans med de handlingar som sameparternas ombud, sameombudsmannen Tomas Cramér, gav in i målet.

Författaren Janrik Bromé (1879–1960) arbetade som tidningsman och som tjänsteman vid länsarkivet i Östersund. Han skrev flera verk om historiska skeenden i Jämtland och Härjedalen, bland annat del två och tre av sex volymer om Jämtlands och Härjedalens samlade historia som publicerades under mitten av 1900-talet.⁷

Jur. dr. prof. Åke Holmbäck (1889–1976) har skrivit betänkandet *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*, SOU 1922:10. Betänkandet har fått stor betydelse för senare forskning och utgjorde en del av underlaget i Skattefjällsmålet. Holmbäck tog fram betänkandetexten med hjälp av professorn och språkvetaren K.B. Wiklund, som ägnat en stor del av sin forskning åt samernas kultur och språk.

Geografen dr. Sten Rudberg (1917–1996) har forskat om bebyggelseutvecklingen i Norrland, med särskilt fokus på naturgeografiska orsaker till att det på vissa platser uppkom jordbruksbebyggelse och på andra inte. Till hans verk *Ödemarkerna och den perifera bebyggelsen i inre Nordsverige*, finns bifogat kartor över samtliga bebyggelseenheter i Jämtland och

⁵ Rumar, 2008 c, *Kritisk analys av överlantmätare Valfrid Larssons bevismaterial*

⁶ Publicerade av Svenska Samernas Riksförbund, Stockholm, 1966–1968

⁷ Jämtlands och Härjedalens historia I–VI, 1945–1966, Norstedts, Stockholm

Härjedalen under olika tidsepoker, bland annat fram till år 1750.⁸ Även geografen prof. John Frödin (1879–1960) har studerat bebyggelseutvecklingen och fåbodfrågan, särskilt i norra Jämtland.

Landsarkivarien och historikern Lars Rumar (f. 1935) har publicerat ett flertal verk om historisk markanvändning i Jämtland och Dalarna. Han har också forskat särskilt om markanvändning för renskötsel och har arbetat som sekreterare i Gränsdragningskommissionen, som år 2006 tog fram betänkandet *Samernas sedvanemarkar*, SOU 2006:14. Efter att samebyarna i Härjedalen förlorat rätten till vinterbete på enskilda marker i stora områden genom det så kallade Härjedalsmålet,⁹ gick Lars Rumar igenom det historiska material som återopats i processen och analyserade det i boken *Historien och Härjedalsdomen*, där han även lyfte fram annat kompletterande material.¹⁰

Arkeologen doc. Inger Zachrisson (f. 1936) har särskilt riktat in sitt arbete på samisk förhistoria och har författat ett flertal arbeten om samisk materiell kultur i relation till nordisk/germansk kultur. Bland dessa kan nämnas *Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien*.¹¹ Zachrissons analyser av gravfynd har haft betydelse för hur man i dag ser på den samiska närvaron historiskt.

Arkeologen Ewa Ljungdahl (f. 1951) har specialiserat sig på samisk historia och arbetade under ett antal år på Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum i Östersund. Under den tiden tog hon fram flera sammanställningar som synliggör den samiska närvaron i Jämtlands och Härjedalens län. Hennes broschyrer med beskrivningar av de olika samebyarnas arkeologiska historia och kulturmiljöer finns samlade på Gaaltijes hemsida.¹²

Fil. dr. Gudrun Norstedt (f. 1965), som är historiker och biolog, har digitaliserat K.B. Wiklunds avskriftssamling om cirka tvåtusenfemhundra tingsprotokoll som rör mål om samisk markanvändning. Hon har skrivit böcker om Lycksele och Åsele lappmarker och är verksam som forskare i samisk historia vid Vårdduo, Centrum för samisk forskning, vid Umeå universitet. Hennes doktorsavhandling från år 2018 handlar om samisk

⁸ 1977, Uppsala, Almqvist & Wiksell

⁹ Hovrätten för Nedre Norrlands dom den 15 februari 2002 i mål T 58-96 – Högsta domstolen beslutade år 2004 att inte meddela prövningstillstånd.

¹⁰ 2014, Vårdduo – Centrum för samisk forskning, Umeå universitet

¹¹ 1997, Statens historiska museum Monographs 4. Stockholm

¹² [Broschyrer - Gaaltije](#)

markanvändning och har titeln *A land of one's own – Sami resource use in Sweden's boreal landscape under autonomous governance*. Gudrun Norstedt har ett konsultuppdrag åt Renmarkskommittén och har inom ramen för det uppdraget faktagranskat denna text.

Litteraturen består i övrigt av ett stort antal ytterligare avhandlingar, artiklar och monografier av forskare inom bland annat arkeologi och etnografi. Hembygdsforskning som tagits fram av olika hembygdsföreningar har också varit till god hjälp i arbetet. Mycket värdefulla är även de skildringar av landskapen som skrevs på 1700-talet av resenärer i trakterna. Det gäller till exempel Fale Burmans dagböcker över resor genom Jämtland och Johann Wilhelm Schmidts anteckningar från sin resa genom Hälsingland och Härjedalen.

1.5 Språkanvändning och etnicitet

Ordet lapp uppfattas av många som starkt nedsättande, vilket har att göra med att det sedan lång tid tillbaka har använts som ett rasistiskt tillmäle.

I den absoluta merparten av de källor som ligger till grund för den historiska utredningen används dock ordet lapp. Ordet har använts i svenskan sedan medeltiden och betyder enligt Svenska Akademiens ordbok ”en manlig individ tillhörande ett folk av en annan ras än den skandinaviska befolkningen i allmänhet, vilket bebor de nordliga delarna av Sverige och Norge jämte angränsande delar av Finland och Ryssland och varav en stor del idkar renskötsel och för ett nomadiserande levnadssätt”.¹³

Numera används vanligen i stället ordet same för att beteckna personer tillhöriga den samiska folkgruppen (utan koppling till ras). Detta språkbruk slog igenom efter 1971 års rennäringslag, där ordet lapp från äldre lagar ersattes av ordet same.

Lappbegreppets historiska kontext har utgjort skäl att särskilt överväga begreppsbildningen i den utredning som kommittén gör. Vid dessa överväganden har följande omständigheter tagits i beaktande.

¹³ Svenska Akademiens ordbok, artiklarna om "lapp" och "same"

1.5.1 Den närmare innebörden av uttrycken lapp och same

Det råder delade meningar i frågan om det går att sätta likhetstecken mellan de historiska källornas ”lapp” och dagens ”same”. Även om frågan inte är avgörande för utredningens rättsliga bedömning av det historiska materialet, kan det ändå finnas skäl att inledningsvis beröra hur olika historiker och forskare resonerat i ämnet.

Enligt rättshistorikern Kaisa Korpjaakko-Labba, som har forskat om samisk markanvändning i Lappland, har ordet lapp i gamla handlingar syftat på vilken näring en person utövat snarare än på det etniska ursprunget.¹⁴ Hon hänvisar bland annat till kulturgeografen Nils Arell. Arell menar att det föreligger starkt stöd för antagandet att man på lokal nivå betraktade näringsfånget och graden av bofasthet, och alltså inte etnisk härkomst, som främsta grund för att klassificera en person som lapp (rennomad) eller nybyggare och att det fanns människor som klassificerades som ”lappar” utan att tillhöra den befolkningsgrupp vi idag kallar same. Det ska samtidigt noteras att Arell anför ett relativt begränsat antal exempel till stöd för sin tes, samtliga från Torne och Kemi lappmarker, av vilka åtminstone tre handlar om personer som var gifta med samiska kvinnor.¹⁵ Vidare anför Arell att även om den ”etniska aspekten” saknades på lokal nivå, så kan man spåra den på regional eller nationell nivå i myndigheters uttalanden och agerande.¹⁶

Forskaren Filip Hultblad hävdar å sin sida att ”det ickelapska inslaget i nomadbefolkningen är (...) obetydligt”. Detta överensstämmer med den slutsats som historikern Gudrun Norstedt har dragit av sin forskning i framför allt Åsele, Lycksele och Pite lappmarker.¹⁷ Norstedt ifrågasätter inte att same som slagit sig ned och blivit bofasta har kallats för nybyggare; även om de nog minst lika ofta kallats för ”lappnybyggare”. Däremot ifrågasätter hon att det skulle vara mer än någon enstaka ”lapp” som inte var same – hon har inte sett några belägg för det i sin forskning.¹⁸ En annan sak är att det finns en hel del icke-samer upptagna i lappskattelängderna. Det var nämligen fullt möjligt även för en nybyggare, oavsett etnicitet, att överta skatten för ett lappskatteland. I nuvarande Lycksele kommun övertogs till exempel de flesta

¹⁴ Korpjaakko-Labba, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*, 1994, s. 66 f.

¹⁵ Ytterligare ett exempel finns i de la Motraye, A. *de La Motrayes resor, 1711–1725*, tryckt 1988, s. 201

¹⁶ Arell, *Rennomadismen i Torne Lappmark*, 1977, s. 39 f.

¹⁷ Hultblad, *Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*, 1968, s. 194

¹⁸ Enligt uppgift till sekretariatet vid faktagranskning av denna text.

lappskatteland förr eller senare av bönder.¹⁹ Norstedt framhåller att detta inte innebär att de och deras efterkommande skulle ha blivit registrerade som ”lappar” i jordeböckerna och därmed av misstag kommit att betraktas som samer av sentida forskare och utredare.²⁰

I litteraturen från den period som utredningen avser finns flera exempel på att beteckningen lapp i vissa fall användes synonymt med same. År 1673 konstaterade till exempel vetenskapsmannen Johannes Schefferus att ”ingen lapp med självaktning (...) utan harm godtar benämningen lapp”, utan föredrar ”ordet sabmi eller same, vilket på deras språk är lapparnas rätta namn”.²¹ Några decennier senare, år 1732, reste Carl von Linné genom lappmarkerna och upptecknade då en del samiska ord, bland annat att ”Lap” på samiska hette ”Zabmiletz” eller ”sami”.²² År 1747 gav lappmarksprästen Pehr Högström ut sin lappmarksbeskrivning, där han skriver: ”Det ordet Lapp lärer näpligen wara tagit af deras språk (...). Imedlertid weta de ei ens at de blifwa af oss och andra Nationer så kallade, emedan de i deras eget språk heta Sabme eller Same”.²³ På samma sätt konstaterade Abraham Abrahamsson Hülphers under slutet av 1700-talet att lapparna efter ortens eget språk kallas ”Samme eller Sabme”.²⁴

Sammantaget finns det starkt stöd för att ordet ”lapp” i äldre tid har använts synonymt med dagens samebegrepp på så sätt att det åsyftat människor som både räknat sig till (och av andra räknats till) en folkgrupp med en gemenskap i språk, organisation och sedvänjor och som därigenom har framstått som avgränsad från såväl den svensktalande som den finsktalande befolkningen. Det finns dock några exempel på att människor utanför den

¹⁹ Norstedt, *Lappskattelanden på Geddas karta*, 2011, s. 48 och 50. Jämför Lundmark, 2006, s. 102, som skriver att det förekom giftermål mellan icke-samer och samiska kvinnor och att det även förekom att personer med svenskt ursprung blev renskötare och uppgick i den samiska befolkningen. Lundmarks stöd för det påståendet är Hultblad, 1968, s. 163. Det Hultblad skriver där är dock att nybyggarna synes ha rekryterats ”företrädesvis bland folk, som redan var förtroget både med det strävsamma lappmarkslivet och med trakten. Ingen var dock från början nomad”. Han nämner även ett fall där det finns skäl att förmoda att en nybyggare ”övergick till skogslappliv och lapponiserades i likhet med ett par nybyggarsöner från 1700-talet”, men detta är alltså ett fåtal exempel och samme Hultblad konstaterar senare det ovan nämnda om att det icke-lapska inslaget i nomadbefolkningen var obetydligt. När det gäller övertagande av lappskatteland har Norstedt i sin forskning inte funnit något exempel på att detta skett genom att en icke-same gift sig med en same, och därefter kommit att klassificeras som lapp. Däremot har icke-samer tagit över land genom överenskommelse med den tidigare skattelandsinnehavaren, eller genom att landet blivit öde. Det har då handlat om nybyggare. Eftersom den skatt som skulle betalas av lappbyn var konstant fick övriga betala mer om ett land blev öde. Lappbyn hade därför alltså vinna på att en nybyggare tog över ett land, framhåller Norstedt.

²⁰ Enligt uppgift till sekretariatet vid faktagranskning av denna text.

²¹ Schefferus, *Lappland*, 1673, (tryckt 1956), s. 40 f.

²² Linné, *Iter Lapponicum – Lappländska resan*, 1732, kommentardelen, utgiven av Fries 2003, s. 416

²³ Högström, *Beskrifning öfwer de til Sweriges krona lydande Lapmarker innehollande kort underrättelse så wäl om landets belägenhet och beskaffenhet i gemen, som des inwänares tilstånd och husholdning, deras seder, maner och lefnadsart, samt laster och widskepelse, med mera*, 1746, s. 55 f.

²⁴ Hülphers, *Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland: femte samlingen, 3 bandet, Lappmarken*, 1922, s. 7

befolkningsgrupp vi i dag kallar samer har klassificerats som ”lappar” baserat på näringsfånget (det vill säga renskötsel, jakt och fiske snarare än jordbruk) samt graden av bofasthet (ett helt eller delvis nomadiskt snarare än ett bofast levnadssätt).²⁵ Dessa exempel tycks emellertid vara begränsade till de allra nordligaste delarna av Lappland, i Torne och Kemi lappmarker, varifrån Kaisa Korpjaakko-Labba och Nils Arell hämtat underlag.

Oavsett om det alltså, i vissa delar av Lappland, kan ha förekommit att beteckningen ”lapp” historiskt använts som en beskrivning av näringsfång och grad av bofasthet snarare än etnicitet, ter det sig klart att de allra flesta nomadiserande renskötare också tillhörde den befolkningsgrupp som vi i dag kallar samer.

Enskilda exempel på att även andra klassificerats som ”lapp” har inte heller någon avgörande betydelse för den rättsliga bedömning som ska göras i fråga om den historiska markanvändningen. Även om Högsta domstolen i Girjasdomen regelmässigt använder begreppet samer när det gäller de individer som kan ha upparbetat en hävdvunnen rätt genom att utöva renskötsel, jakt och fiske inom berörda områden, kan det i detta sammanhang knappast vara fråga om ett krav på en etnisk tillhörighet i modern mening. Rätten härrör i stället i grunden från renskötselrätten i de områden som så småningom kommit att utgöra dagens samebyar. Enligt domstolens synsätt har rätten sedan, genom 1886 års lag och de följande renbeteslagarna, övergått från de enskilda individerna till samebymedlemmarna samfällt (till lappbyarna som beteckning för denna samfällighet) och senare till samebyarna som associationer (juridiska personer).²⁶ Det bör alltså inte kunna ha någon avgörande betydelse, om det bland de enskilda renskötare som kan ha upparbetat en ensamrätt till småviltsjakt och fiske i ett berört område, har funnits individer som enligt dagens etnicitetsbegrepp tillhört en annan befolkningsgrupp.

När det gäller beteckningar för en etnisk grupptillhörighet bör också anmärkas att etnicitet är ett dynamiskt begrepp; den närmare innebörden av grupptillhörigheten kan förändras under historiska, ekonomiska, sociala och

²⁵ Jfr Arell, 1977, s. 37–40; Korpjaakko-Labba, 1994, s. 67

²⁶ Jfr uttalandena på s. 242 f. i Skattefjällsdomen om den tvångskollektiverade rätten och p. 219–221 i Girjasdomen: ”Effekten av lagstiftningen får anses vara att den rätt som före ikraftträdandet av 1886 års lag tillkom enskilda samer på området kom att övergå till medlemmarna i den sameby där området är beläget [...]. Befogenheten att upplåta jakt och fiske kan de dock – i enlighet med allmänna principer om förfogande över samfällid egendom – inte utöva på egen hand. Rätten att göra upplåtelser får i stället anses tillkomma den association som har tillskapats för att tillgodose medlemmarnas gemensamma intressen, det vill säga samebyn”.

politiska processer och dess praktiska betydelse varierar i olika kontexter och historiska skeenden.²⁷

1.5.2 Kommitténs ställningstagande avseende språkbruk

När kommittén ska beskriva innehåll i äldre dokument finns två alternativ: att skriva om ordet till same eller att använda det ord som används i källmaterialet, det vill säga ordet lapp. Kommittén har, i kretsen ledamöter och sakkunniga, gjort bedömningen att ordet lapp blir det mest korrekta vid historieberivningen. Skälet är att en omskrivning till ordet same, utöver att vara en revidering av det historiska källmaterialet, dels kan vara missvisande i de fall begreppet lapp användes som benämning på näringsfång snarare än etnicitet, dels kan innebära att den tidens uppfattning, till exempel när ordet lapp använts i rent nedsättande sammanhang, inte tillåts tala för sig själv utan snarare kan uppfattas som friserad.

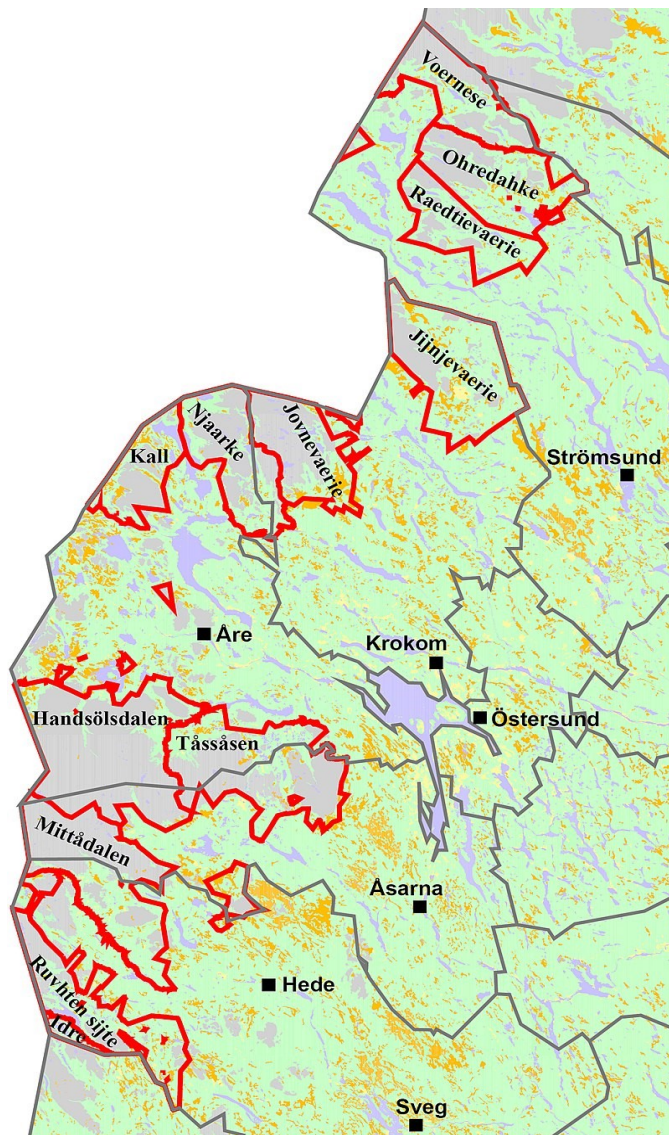
I den nedanstående historiska genomgången kommer, i enlighet med detta, uttrycket lapp att användas vid hänvisningar till material där uttrycket förekommer. För att inte orsaka begreppsförvirring används uttrycket också vid de kommentarer eller slutsatser som görs i anslutning till materialet. Däremot används ordet same i de delar som avser nutid eller är av mer framåtsyftande karaktär.

²⁷ Nationalencyklopedin, etnicitet. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/etnicitet> (hämtad 2022-10-03) jfr etnisk grupp. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/etnisk-grupp> (hämtad 2022-10-03)

2. Geografi och gränser

2.1 Renbetesfjällen

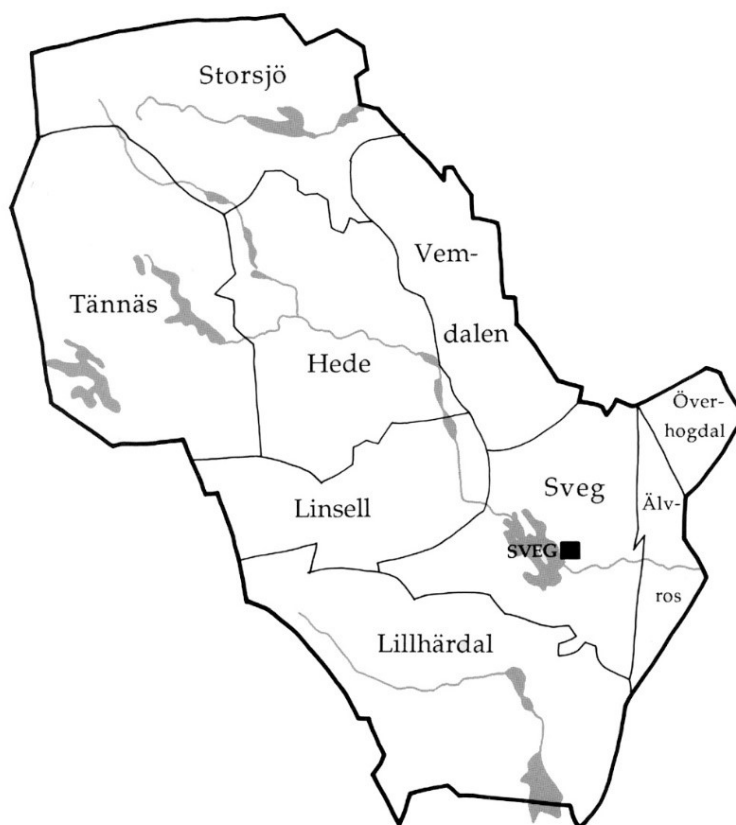
Renbetesfjällen i Jämtlands län omfattar dels de vid avvitringen (se avsnitt 5.1.5) för samerna avsatta renbetesfjällen (i fortsättningen kallade skattefjällen) dels de områden som senare köpts in av staten och upplåtits till utvidgning av dessa fjäll (i fortsättningen kallade utvidgningshemmanen). Renbetesfjällen är fördelade mellan samebyar i särskilda byområden. Gränserna framgår av kartan nedan.

Karta från Wikipedia

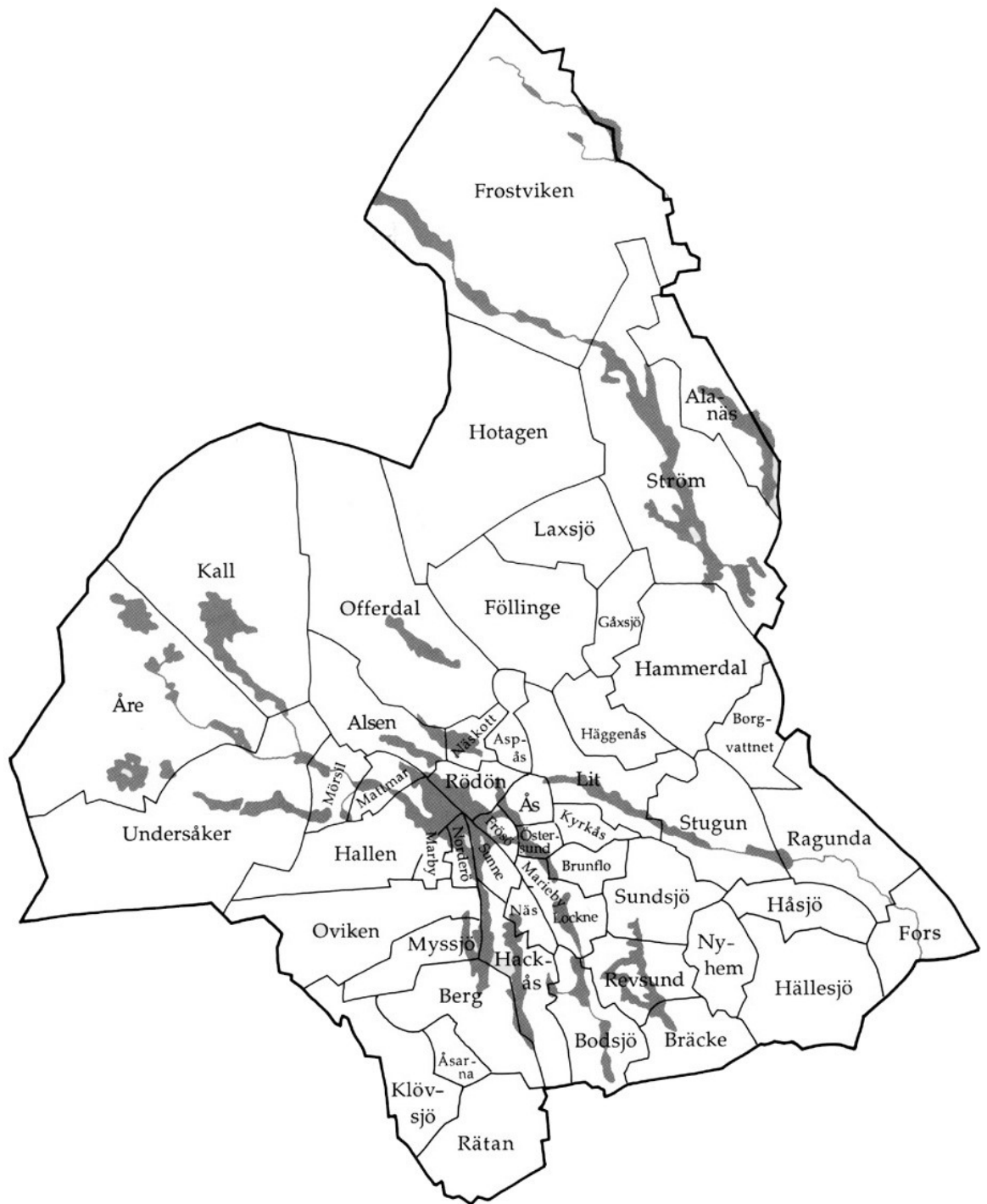
2.2 Kommun, socken, tingslag

De administrativa gränserna för kommuner, socknar och tingslag har förändrats över tid. En stor del av det material som undersökts härrör från sammanställningar som presenterades som bevismaterial i Skattefällsmålet.²⁸ De utredningar som gjordes i Skattefällsmålet innehåller en genomgång av uppgifter för hela Jämtland och Härjedalen (som tillsammans utgör Jämtlands län), och i viss mån även Dalarna. I dessa sammanställningar redovisas ofta uppgifter ur jordeböcker, domböcker med mera uppdelat utifrån äldre socken- och tingsindelning. Socknarna bildades i huvudsak under medeltiden. De gamla jämtländska jordebokssocknarna, trettionio till antalet, var större än dagens socknar och motsvarade i stort sett den äldre kommunindelningen. Gränserna för de historiska socknarna i landskapen Jämtland respektive Härjedalen visas på nedanstående kartor.

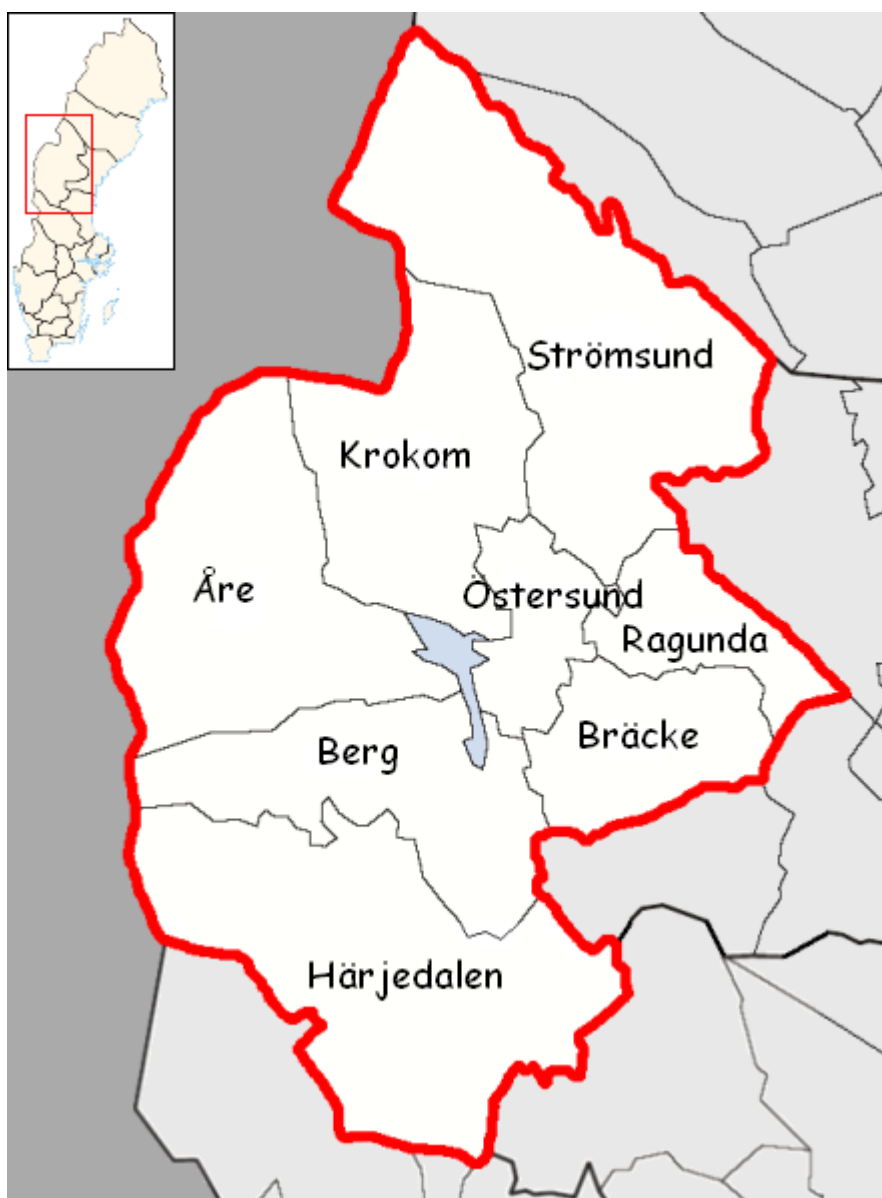
Sockarna i Härjedalen, karta från Hembygdsföreningen Jamtamot

²⁸ NJA 1981 s. 1

Socknarna i Jämtland, karta från Wikipedia

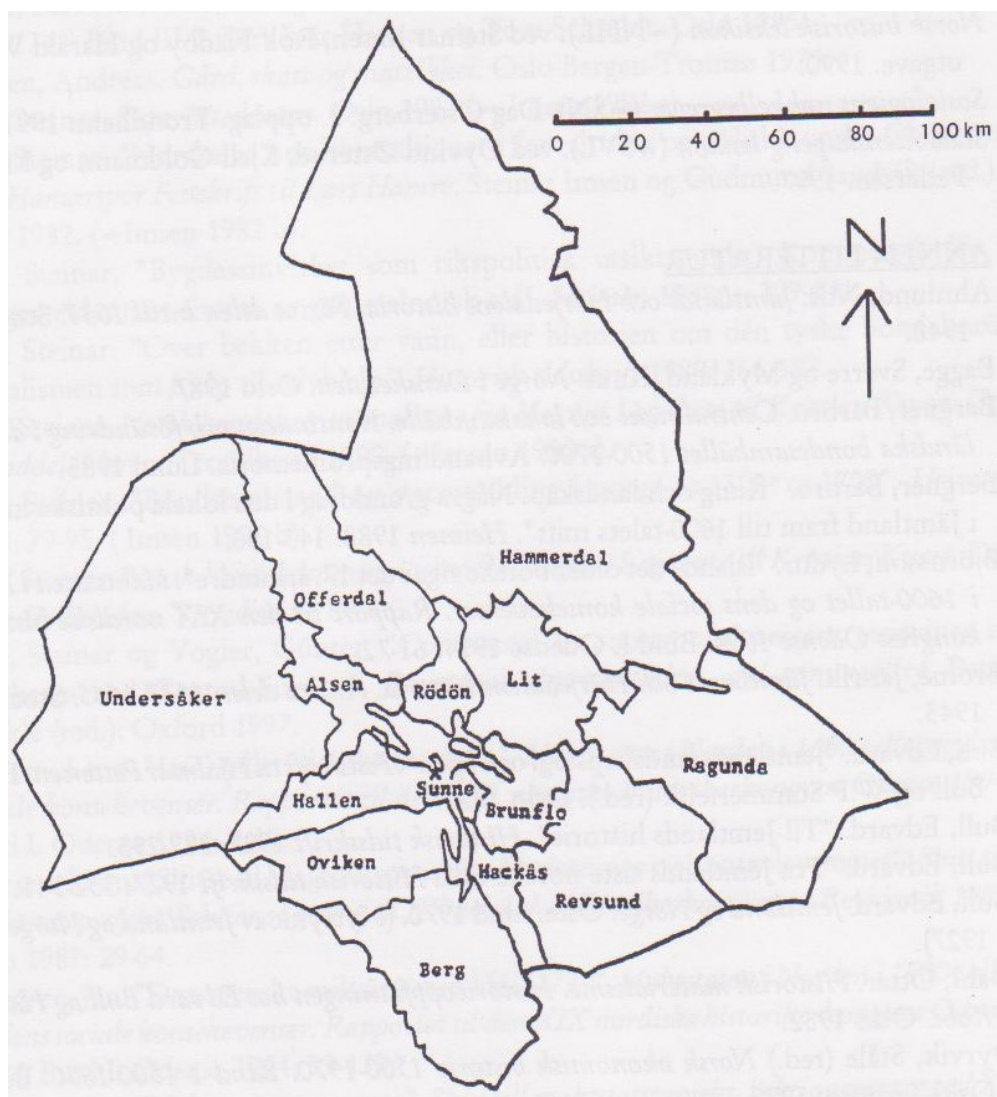
I denna promemoria kommer dagens kommunindelning, med större kommuner, att användas som utgångspunkt för de bedömningar som görs av lokal samisk närvaro och konkurrens om marker. De kommuner där det finns renbetesfjäll är Strömsund, Krokoms, Åre, Berg och Härjedalen. Kommunen Berg ligger i både Jämtlands och Härjedalens landskap.

Nuvarande kommuner, karta från Wikipedia

När hänvisning görs till äldre domboksmaterial är i stället den administrativa tingslagsindelningen av intresse. Häradsrätterna var inte indelade efter socknarna, utan efter tingslag. Gränserna för tingslagen i 1600-talets

Jämtland framgår på nedanstående karta. Söder om Undersåker låg Hede tingslag (omfattande bland annat Storsjö, Tännäs och Hede socknar) och ytterligare syd/sydost om Hede följde Svegs tingslag.

Tingslag, karta från Wikipedia

2.3 Övriga åretruntmarker (Dalarna)

I Älvdalens kommun söder om Härjedalen har huvudsakligen Idre sameby åretruntmarker. Dessa åretruntmarker har upplåtits särskilt till renbete enligt kungliga brev.²⁹ Det är de marker som beskrivs i 3 § första punkten sista

²⁹ Kung. Maj:ts beslut den 31 december 1888 och den 7 april 1899

stycket rennäringslagen som marker ”inom de områden i Jämtlands och Dalarnas län som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten och var särskilt upplåtna till renbete”. Samebymedlemmars rättigheter i fråga om jakt och fiske på sådana särskilt upplåtna områden är särskilt reglerade i rennäringslagen och regeringsbeslut, vilket beskrivs närmare i avsnitten 7.7.2 och 8.4.

Karta från Wikipedia.

2.4 Historiska gränser

Jämtland och Härjedalen har både varit separerade och sammanslagna administrativt under historiens gång, och gränserna har därför varierat. Härjedalen var tidigt en integrerad del av norska Trøndelag. Jämtland var däremot självständigt fram till år 1178, när landskapet anslöts till Norge efter slaget på Storsjöns is, men utgjorde då en egen administrativ del av Norge och styrdes av ett allting, Jamtamot. Jämtland hade fram till slutet av 1400-talet samma status i ”Norgesveldet” som till exempel Island, Shetlandsöarna, Orkneyöarna och Färöarna. Därefter införlivades Jämtland i Trondhjems len, ett av Norges fyra slottslän. Även områdena runt Särna och Idre i Dalarna tillhörde Norge. År 1536 övertogs Norge av Danmark. Flera krig utspelade sig mellan Danmark och Sverige, bland annat det nordiska sjuåriga

kriget under åren 1564–1571, under vilket Jämtland tillfälligt tillföll Sverige. Jämtland, Härjedalen och nämnda delar av Dalarna tillföll slutligt Sverige genom freden vid Brömsebro år 1645. Den närmare gränsdragningen var dock i flera områden oklar och reglerades först år 1751. Före det sträckte sig gränsen för Dalarna ända in mot sjön Femunden i nuvarande Norge.

SEKRETARIATSUNDERLAG

3. Utgångspunkter utifrån Girjasdomen

3.1 Högsta domstolens slutsatser

I PM 4 – *Girjasdomen och dess betydelse för kommittén* – har redogjorts för Högsta domstolens uttalanden i Girjasdomen.³⁰ Högsta domstolen har i denna dom gjort bedömningen att någon rätt för en sameby att i förhållande till staten upplåta jakt och fiske inte följer av rennäringslagen. En sådan rätt kan däremot grundas på urminnes hävd eller sedvana.

Högsta domstolen har gjort ett antal uttalanden om urminnes hävd som är av betydelse för kommitténs arbete. Dessa kan sammanfattas enligt följande.

- Urminnes hävd förutsätter i princip att någon har brukat och som huvudregel besuttit den hävdade marken under en längre tid (cirka nittio år) utan att detta har ifrågasatts av någon annan.³¹
- Bruket ska i princip avse ett bestämt avgränsat område och vara av viss kontinuitet och intensitet.³²
- Förutsättningarna för uppkomsten av urminnes hävd bör utformas på ett sätt som ger utrymme för en fri bedömning, så att möjligheterna till urminnes hävd för samerna som urfolk inte endast blir illusoriska.³³
- Samers jakt och fiske på marker där renskötsel förekommit bör därför kunna grunda hävd även om graden av nyttjandet är förhållandevis extensiv och omfattar ett vidsträckt område. Det förutsätter dock att jakten och fisket har varit i någon mening återkommande.³⁴
- Även i obebodda områden kan markutnyttjande läggas till grund för urminnes hävd enligt denna friare bedömning. Det gäller även om

³⁰ NJA 2020 s. 3

³¹ NJA 2020 s. 3, p. 140

³² NJA 2020 s. 3, p. 140

³³ NJA 2020 s. 3, p. 147

³⁴ NJA 2020 s. 3, p. 150

avsaknaden av protester beror på att området har varit eller är obefolkat.³⁵

- I det enskilda fallet kan upparbetandet av urminnes hävd till jakt eller fiske hindras av att staten eller någon annan på ett tydligt sätt protesterar mot nyttjandet. Det gäller även när ett område är eller har varit obefolkat.³⁶
- Uppkomst av en ensamrätt bör bygga på utredning om i vilken mån en konkurrerande markanvändning har förekommit under den tid som hävden har upparbetats i området.³⁷
- Om det nyttjande som hävdas har varit det helt dominerande under mycket lång tid, talar det för att den hävdvunna nyttjanderätten är en ensamrätt.³⁸
- Även det förhållandet att jakten och fisket har varit av stor betydelse för marknyttjarens försörjning kan vara ett särskilt skäl att betrakta rätten som en ensamrätt.³⁹
- En hävdvunnen ensamrätt till jakt och fiske får normalt anses innefatta en befogenhet att upplåta rätten till andra. Motsatsvis kan förekomsten av konkurrerande markanvändning indikera att jakt- och fiskerätten inte är så stark att den innefattar en befogenhet att upplåta rätten.⁴⁰
- Vid prövningen av frågan om hävden medför en befogenhet att upplåta nyttjanderätt till annan ska det beaktas i vilken utsträckning nyttjandet faktiskt har varit förenat med upplåtelser till andra. Om upplåtelser till andra har varit vanliga och godtagits av omgivningen, talar det för en sådan befogenhet.⁴¹

³⁵ NJA 2020 s. 3, p. 152

³⁶ NJA 2020 s. 3, p. 152

³⁷ NJA 2020 s. 3, p. 155

³⁸ NJA 2020 s. 3, p. 155

³⁹ NJA 2020 s. 3, p. 156

⁴⁰ NJA 2020 s. 3, p. 159

⁴¹ NJA 2020 s. 3, p. 158

- Finns det andra presumtiva rättighetshavare som också har gjort upplåtelser i någon omfattning av betydelse, så talar det emot att hävden innefattar en rätt att ensam råda över nyttjandet genom upplåtelser.⁴²
- Har en ensamrätt väl konstaterats så kan den upphöra på tre sätt: genom att rättighetsinnehavaren har eftergett sin rätt, genom att rättigheten har utsläckts genom lag, eller genom att rättigheten har utsläckts genom expropriation. Såväl en eftergift som ett utsläckande måste ha varit tydlig och definitiv.⁴³

Högsta domstolen har klargjort att det förhållandet att staten i en rättsprocess gjort gällande att lappmarkerna utgjorde kronans egendom saknar betydelse för frågan om hävd till jakt och fiske har uppkommit. Att staten har framställt äganderättsanspråk på marken kan alltså inte i sig anses ha inneburit att staten protesterat på ett sätt som skulle kunna hindra uppkomsten av en på urminnes hävd grundad jakt- eller fiskerätt.⁴⁴

Högsta domstolen har vidare särskilt pekat ut vad som kan vara en beaktansvärd konkurrens om marken. Domstolen lyfte i det hänseendet fram att om skattläggningar eller kronans godkännanden av nybyggen gett upphov till en konkurrerande jakt och fiskeutövning, som var av någon omfattning, så kunde detta förhindra uppkomst av urminnes hävd.⁴⁵

Högsta domstolen uttalade sig också om beviskrav och bevisvärdering och fastslog att Girjas sameby skulle ha bevisbördan för att urminnes hävd hade uppkommit, men att beviskraven skulle sänkas eftersom detta ansågs vara nödvändigt för att samebyn skulle kunna tillvarata sina eventuella rättigheter.

Innebörden av det sänkta beviskravet är bland annat

- att det får godtas att vissa ofullständigheter i utredningen om förhållandena under en viss tidsepok på det område som ska prövas fylls ut genom rimliga antaganden,

⁴² NJA 2020 s. 3, p. 158

⁴³ NJA 2020 s. 3, p. 215

⁴⁴ NJA 2020 s. 3, p. 204

⁴⁵ NJA 2020 s. 3, p. 201

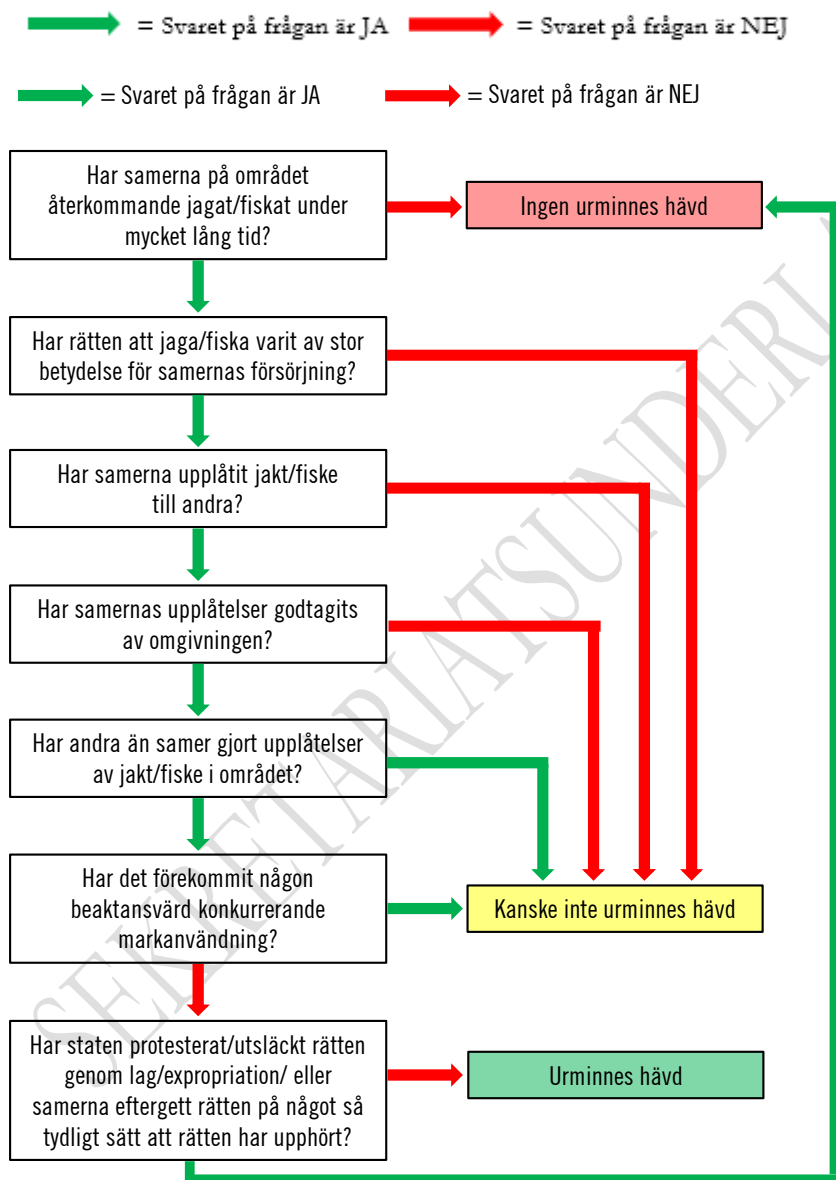
- att dessa kan grundas främst på vad som är känt om förhållandena på andra geografiska områden eller under näraliggande tidsepoker,
- att det inte kan krävas att det genom utredningen preciseras vilka enskilda individer som har upparbetat en rätt till jakt och fiske, och
- att det inte kan krävas en precisering av hur i äldre tider upparbetade rättigheter har gått över till följande generationer.⁴⁶

De rättssatser som Högsta domstolen har uttalat och som ger upphov till en sådan rätt som Girjas sameby konstaterades ha gentemot staten benämns i det följande som ”Girjasrätt”.

⁴⁶ NJA 2020 s. 3, p. 163

3.2 Prövningschema

De för utredningen relevanta frågeställningarna kan utifrån Girjasdomens slutsatser sammanfattas i nedanstående förenklade provningsschema.

Prövnings-schemat innehåller vägledning för prövningen i sak. Utöver själva sakprövningen finns i Jämtlands län processuella frågor som också får relevans, och som kommer att redovisas framför allt i kapitel 4.

3.3 Undersökningsperiod

Högsta domstolens prövning av om Girjas sameby hade rätt till småviltsjakt och fiske grundat på urminnes hävd avsåg huvudsakligen tidsperioden 1550–1750. Som skäl för valet av starttidpunkt angavs att mer konkreta uppgifter om de rättsliga förhållandena i Lappland föreligger först från mitten av 1500-talet. För tiden dessförinnan kunde det visserligen antas att samisk sedvanerätt tillämpades i Lappland, men för att den sedvanerätten skulle tillmätas någon vikt behövde dess innebörd klarläggas. Vad som närmare gällde enligt samisk sedvanerätt under medeltiden ansågs vara oklart.⁴⁷

Domstolen uttalade också att i vart fall från andra hälften av 1500-talet hade den svenska kungamakten etablerat överhöghet i det omtvistade området. Från denna tid måste rättsläget därför bedömas med utgångspunkt i då gällande svensk rätt. Det innebär, konstaterade domstolen, att frågan om samers långvariga brukande av området under 1600- och 1700-talen gav upphov till en ensamrätt till jakten och fisket, inbegripet en rätt att upplåta till andra, bör avgöras med ledning av inom svensk rätt tillämpade principer om urminnes hävd.⁴⁸

Domstolen bedömde att Girjas sameby vid 1700-talets mitt hade upparbetat en ensamrätt på grund av urminnes hävd. Någon undersökning av om hävd hade upparbetats senare var därför inte nödvändig. Senare tid än 1700-talets mitt var alltså av betydelse endast för frågan om staten agerat på ett sätt som hade utsläckt upparbetade rättigheter, eller om upparbetade rättigheter hade eftergetts.

Förhållandena i Jämtland och Härjedalen (och de nu aktuella delarna av Dalarna; Särna och Idre socknar) skiljer sig på denna punkt från det område Högsta domstolen prövade i Girjas-målet, eftersom områdena under medeltiden stod under norskt-danskt styre och blev svenska först efter freden vid Brömsebro år 1645. Det är därmed först från den tidpunkten som

⁴⁷ NJA 2020 s. 3 p. 170–172.

⁴⁸ NJA 2020 s. 3, p. 191 med hänvisning till p. 147 ff.

svensk rätt har varit tillämplig för Jämtland och Härjedalen.⁴⁹ Det hindrar dock inte att en äldre markanvändning på områdena bör kunna beaktas som ett faktum eller en sakomständighet inom ramen för ett upparbetande av en rättighet grundad på urminnes hävd enligt svenska regler.

Stöd för den utgångspunkten kan härledas från Skattefjällsdomen,⁵⁰ som beskrivs närmare i kapitel 4 nedan. Målet gällde samiska markrättigheter i Jämtland; i första hand äganderätt och i andra hand ensamrätt till bland annat jakt och fiske. Högsta domstolen konstaterade i det målet att enligt norska rättsregler som gällde fram till år 1645 utgjorde fjälltrakter i allmänhet så kallade konungsallmänningar. Äganderätten till sådana kunde visserligen förvärfvas genom hävd, men uppgifterna i målet motsade snarast att regler om hävd skulle vara tillämpliga när områden användes för renskötsel, jakt och fiske. Utredningen i målet gav inte stöd för antagandet att samerna på skattefjällen vid 1600-talets mitt kunde åberopa norska rättsregler som grund för att de ägde fjällen. Frågan blev då vilken rätt samerna kunde grunda på de svenska rättsregler som gällde för områdena i fråga under tiden närmast efter Brömsebrofreden.⁵¹ Enligt Högsta domstolen tydde utredningen på att svensk rätt förhållandevis snabbt hade införts i Jämtland efter Brömsebrofreden. Den norska rättens särdrag borde dock inte ha gjort det omöjligt för samerna att, sedan fjällen kommit under Sverige, få tillgodoräkna sig markanvändningen under den norska tiden för förvärfv enligt svenska regler av en rätt motsvarande skattemannarätt.⁵²

I denna promemoria kommer därför undersökningen huvudsakligen att rikta in sig på perioden från år 1645 när svensk rätt infördes i Jämtland och Härjedalen, även om sådan samisk markanvändning som kan konstateras eller antas före det kan tillgodoräknas samebyarna i ett upparbetande av rättigheter. Markanvändningen fram till 1700-talets mitt kommer att undersökas särskilt detaljerat. En redogörelse kommer även göras för utvecklingen från tiden därefter till den första renbeteslagens tillkomst år 1886.

⁴⁹ Nationalencyklopedin, freden i Brömsebro. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/freden-i-brömsebro> (hämtad 2022-09-08). Idre och Särna socknar i Dalarna blev svenskt redan år 1644, se [Freden i Brömsebro – Wikipedia](#) (hämtad 2022-09-08)

⁵⁰ NJA 1981 s. 1

⁵¹ Jfr NJA 1981 s. 1, s. 183 – frågan om vad som gäller enligt utländsk rätt är en bevisfråga; det är alltså upp till parterna i målet att bevisa att deras tolkning av den utländska rätten är riktig.

⁵² NJA 1981 s. 1, s. 192 f.

När det gäller rättighetsförhållandena i Jämtlands län finns det också skäl att nämna något om vad som gällde för samernas marker efter avvitrningarna. I Jämtlands län genomfördes omfattande avvitrningar som hade särskilt negativ betydelse för samerna där. De renskötande samernas intressen tillgodosågs inte och de förlorade därför stora områden mark. Samernas protester mot detta ledde så småningom till att staten lät definiera skattefjällens gränser och till att staten köpte in ett antal hemman för renskötselns behov – de så kallade utvidgningshemmanen. De nuvarande renbetesfjällen omfattar både de historiska skattefjällen och utvidgningshemmanen.

3.4 Undersökningsområde

Uppdraget omfattar mark som står under statens omedelbara disposition inom åretruntmarkerna, det vill säga i denna promemoria i renbetesfjällen och i de områden i Jämtlands och Dalarnas län som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten och var särskilt upplåtna till renbete. Utanför delbetänkandet faller därmed mark som ägs av statliga bolag, liksom privatägd mark. De privatägda marker där vinterbetesrätten ibland är ifrågasatt, till exempel i vissa delar av Härjedalen, omfattas alltså inte av undersökningen.

Det ska noteras att renbetesfjällen omfattar dels de historiska skattefjällen som avsattes för samerna vid avvitrningen, dels de områden som senare köpts in av staten och upplåtits till utvidgning av dessa fjäll (utvidgningshemmanen). Utvidgningshemmanen har en annorlunda historik än de ursprungliga skattefjällen därför att de har varit i privat ägo. För den bedömning som ska göras i det följande är det inte nödvändigt att ta ställning till om någon principiell åtskillnad mellan dessa olika typer av mark bör göras. Man bör dock ge akt på att markkonkurrensen om jakten och fisket kan ha varit större på de marker som senare blev utvidgningshemman än vad de varit på de avvitrade skattefjällen och att detta kan påverka bedömningen av förutsättningarna för upparbetandet av rättigheter grundade på urminnes hävd (se avsnitt 7.1 och de därefter följande avsnitten om historisk markanvändning lokalt).

3.5 Begränsningar

Girjasdomen utvecklar de rättsliga principerna för hur en bedömning ska göras i fråga om rättigheter etablerade på grund av urminnes hävd, enligt vad som redovisas ovan i avsnitt 3.1. Den ger också generell vägledning i frågor om bevisbörda och beviskrav i ett mål mellan staten och en sameby, samt i frågor om hur folkrättsliga principer om urfolks rättigheter kan påverka principerna för rättsinstitutet urminnes hävd. Det finns dock flera delar i Girjasdomen som specifikt handlar om de historiska förhållandena i Lappland och som inte ger någon vägledning i fråga om Jämtlands län.⁵³ Detta på grund av att de historiska förhållandena i Jämtlands län i hög grad skilt sig från dem i Lappland. Skillnaderna uppmärksammas av domstolen i Girjasdomen, som bland annat konstaterar följande.

- De olika delar av landet där renskötsel bedrevs skilde sig åt, exempelvis i fråga om historiska förhållanden, och skillnaderna var särskilt stora mellan å ena sidan Jämtland och Härjedalen och å andra sidan Västerbotten och Norrbotten.⁵⁴
- Avvittringen i Norr- och Västerbotten genomfördes under hänsynstagande till den renskötande befolkningens intressen och synes, enligt Högsta domstolen, inte ha rubbat några av de rättigheter som samer vid denna tid ansågs ha. Detta skilde sig mot avvittringarna i Jämtland och Härjedalen, som domstolen konstaterar genomfördes på ett sätt som gynnade jordbruksbefolkningen på samernas bekostnad.⁵⁵

Skillnaderna i historiska förhållanden mellan å ena sidan Lappland och å andra sidan Jämtland och Härjedalen kommer att framgå närmare i det fortsatta och analyseras särskilt i kapitel 6.

För utredningens del medför dessa historiska skillnader som tidigare nämnts att domstolens uttalanden i Girjasdomen om hur samiska förhållanden och rättigheter generellt sett såg ut i Lappland, inte kan tas till utgångspunkt för

⁵³ NJA 2020 s. 2. Punkterna 148 och framåt avser enbart Lappland – det är i dessa avsnitt som Högsta domstolen uttalar utgångspunkter om samisk närvaro i Lappland och om rättigheter till jakt och fiske på lappskatteländ och allmänningar.

⁵⁴ NJA 2020 s. 3, p. 46, avsnittet om bakgrunden till rennäringslagstiftningen.

⁵⁵ NJA 2020 s. 3, p. 48–51

hur motsvarande förhållanden och rättigheter generellt sett såg ut i Jämtlands län.

En ytterligare skillnad i förhållande till Lappland är att de rättsfrågor som utredningen behandlar, för Jämtlands vidkommande till viss del redan har prövats i Skattefjällsdomen. Vilka slutsatser som kan dras av den domen och hur de påverkar utredningen behandlas i det följande.

SEKRETARIATSUNDERLAG

4. Skattefjällsdomens betydelse för prövningen

Processen i Skattefjällsmålet pågick mellan år 1966 och 1981. Huvudförhandlingen i målet pågick i åtta månader. Målet handlade om samiska rättigheter till land och vatten.

Hur Skattefjällsmålet och Girjasålet förhåller sig till varandra, till exempel i fråga om hur olika delar av rennäringslagen har behandlats, har övervägts av sekretariatet. Övervägandena beskrivs i PM 21 – *Några tolkningsfrågor avseende Skattefjällsdomen och Girjasdomen*.

I detta kapitel analyseras hur Skattefjällsdomen inverkar på frågan om de jämtländska samebyarnas rätt till jakt och fiske på grund av urminnes hävd. Sekretariatets bedömning är att Skattefjällsdomen har betydelse som processhinder (på grund av så kallad negativ rättskraft, *res judicata*) för de fem nordliga samebyarna i Jämtland. Dessutom kan det möjligen ha betydelse att domstolen kom fram till att det på skattefjällen inte förekommer några samiska ensamrätter till jakt och fiske vid sidan av dem som kodifierats i rennäringslagen. Kommitténs överväganden kring detta presenteras nedan.

4.1 Processen i målet

När Skattefjällsmålet inleddes i tingsrätten var samtliga samebyar i Jämtland och Dalarna kärande. Var och en drev ett eget mål, men målen sammanlades i en gemensam process. Ursprungligen omfattades alla samebyarnas skattefjäll och utvidgningshemman av talan. Efter en tids handläggning valde dock endast vissa samebyar att fullfölja talan avseende sina respektive marker genom en deldom. De övriga samebyarna begärde vilandeförklaring och återkallade sin respektive talan efter deldomen, varefter målen skrevs av för deras del. Det innebär att det inte finns något lagakraftvunnet avgörande för dessa samebyar.

De samebyar som kvarstod och som alltså hade partsställning i deldomen var Frostvikens norra sameby (numera Voernese sameby), Frostvikens mellersta sameby (numera Ohredahke sameby), Frostvikens södra sameby (numera Raedtievaerie sameby), Hotagens sameby (numera Jijnjevaerie sameby) och

Offerdals sameby (numera Jojnevaerie sameby).⁵⁶ Det rör sig alltså om de fem nordligaste samebyarna i Jämtland.

Det var rättighetssituationen på dessa samebyars renbetesfjäll (skattefjäll och utvidgningshemman) som Högsta domstolens prövning avsåg.⁵⁷ De fem samebyarna yrkade bättre rätt än staten till respektive markområde på grund av äganderätt. Om förstahandsyrkandet om äganderätt inte skulle bifallas yrkade samebyarna att vissa särskilt angivna rättigheter till renbetesfjällen skulle tillerkännas dem.⁵⁸ Bland dessa särskilt angivna rättigheter yrkades fastställelse av ensamrätt till jakt och fiske. Som grund för yrkandena om ensamrätt till jakt och fiske åberopades samma grunder som i fråga om äganderätt till marken; ockupation och specifikation, urminnes hävd och erkännande av staten.

Högsta domstolen avlog samebyarnas yrkanden. Domstolen gjorde flera uttalanden som är av betydelse för den fortsatta bedömningen av renkötselrättens innehåll, både i allmänhet och på de omtvistade fjällen.

Efter att deldomen meddelats återkallade de resterande samebyarna sin talan, och målen skrevs av.⁵⁹ Det innebär att det inte finns något lagakraftvunnet avgörande för de övriga samebyarna i Jämtlands län, utan enbart för de fem nordligaste.

4.2 Högsta domstolens bedömning

Vissa delar av Högsta domstolens bedömning avser samebyarnas talan om äganderätt till skattefjällen. Högsta domstolens slutsatser får viss betydelse även i denna utredning, vilket redovisas i avsnitt 6 som behandlar skattefjällens rättsliga status. Nedan beskrivs Högsta domstolens prövning av frågorna om ensamrätt specifikt till jakt och fiske, och om 1886 års

⁵⁶ Samtliga samebyar i Sverige stod med som parter i målet, men det var alltså endast dessa samebyars marker som prövningen avsåg.

⁵⁷ Frostvikens norra sameby omfattar skattefjällen Blåsjöfjäll 1:1 och Orrnäsfjäll 1:1 samt utvidgningshemmanen Lejpikvattnet (Lejpikvattnet) 1:1, Raukasjö 1:1, Storjola 1:2 och den norr om Dajmaån belägna delen av Dajma 1:1. Frostvikens mellersta sameby omfattar Skattefjällen Badstugunäs (Bastunäsfjäll) 1:1 och viss del av Millestskogsfjäll 1:1 samt utvidgningshemmanen Blomhöjden 1:1, Herrbergsdalen (Härbergsdalen) 1:1, Sjoutnäset 1:3, Trångmon 1:1, viss del av Dajma (Daima) 1:1 och Svansle 1:10. Frostvikens södra sameby omfattar skattefjällen Klumpvattnetsfjäll (Klumpvattenfjäll) 1:1 och viss del av Millestskogsfjäll (Mellanskogsfjäll) 1:1 samt utvidgningshemmanen Jougdaberg 1:1 och Väktaredalen (Väktardalen) 1:1. Hotagens sameby omfattar bland annat skattefjällen Gäxsjöfjäll 1:1, Murfjället 1:1, Vinklumpfjäll 1:1 samt utvidgningshemmanen Almdalen 1:1, Bågavattnet 1:1 och Munsvattnet 1:1. Offerdals sameby omfattar bland annat utvidgningshemmanen Ansätt 1:1, Juthatten 1:1 och Rörvattnet 1:8, 1:28, 1:30, 1:32, 1:36, 1:40, 1:67, 1:68, 1:69, 1:70 och 1:71.

⁵⁸ NJA 1981 s. 1, s. 9

⁵⁹ Östersunds tingsrätts beslut meddelat den 21 januari 1983 i mål T 1001/71

renbeteslag innebar en grundlagsstridig ändring av rättsläget.

4.2.1 Majoritetens bedömning

Ett antal av de uttalanden som Högsta domstolen gjorde får betydelse för utredningen av samebyarnas rättigheter på renbetesfjällen i stort, det vill säga inte enbart de fjäll som i slutändan omfattades av Högsta domstolens prövning.

När det gällde samernas rätt till jakt och fiske i äldre tider konstaterade domstolen, mot bakgrund av det historiska materialet, att samer på skattefjällen omkring år 1645 hade en starkt skyddad bruksrätt som i vart fall torde ha omfattat rätt till renbete, fiske och jakt samt skogs fång till husbehov.⁶⁰ Fram till mitten av 1700-talet torde särskilt renbetet, jakten och fisket ha ansetts tillkomma samer med ensamrätt såtillvida att det var en rätt som var skyddad mot intrång av andra enskilda.⁶¹ Vidare bedömde domstolen att rättsläget ännu bestod år 1789 och att rätten till renbete, jakt och fiske även då var skyddad mot intrång av enskilda. Även efter nybyggesanläggningarnas och avvitringsarnas tid var rättsläget för samerna enligt domstolens bedömning väsentligen oförändrat.⁶²

Högsta domstolen gick därefter över till att pröva vilka befogenheter som kunde konstateras vid tidpunkten före tillkomsten av 1886 års renbeteslag. Beträffande jakt och fiske anfördes följande.

Av stor betydelse med hänsyn till samernas levnadsförhållanden på skattefjällen var jakten och fisket, låt vara att de på 1800-talet väsentligen kunde betraktas som binärningar till renskötsel. Det närmare innehållet i samernas rättigheter till jakt och fiske synes inte ha varit alldeles klart. [...]

Innehållet i skattefjällsbrevet och de därefter följande skattläggningsutslagen och inrymningsbesluten⁶³ ger emellertid stöd för uppfattningen att samerna före 1886 års lagstiftning hade ensamrätt till fiske på skattefjällen. Rätten till jakt nämns däremot inte i dessa dokument, och det får anses osäkert vilka

⁶⁰ NJA 1981 s. 1, s. 197

⁶¹ Jfr NJA 1981 s. 1 s. 201

⁶² NJA 1981 s. 1, s. 234

⁶³ Inrymning var när en myndighet förklarade någon berättigad till att besitta ett hemman eller liknande.

befogenheter jakträtten innehar för samerna. I varje fall finns det anledning räkna med att både jakträtten och fiskerätten inbegrep fångst till avsalu och alltså inte bara fångst till husbehov.⁶⁴

Domstolen prövade därefter i vilken mån samerna historiskt också hade rätt att upplåta sin bruksrätt eller rättigheter som ingick i den till någon annan.

Läget i detta hänseende är på flera sätt oklart. Som nämnt började man i mitten av 1860-talet utforma inrymningsresolutionerna så att de innehöll preciseringar och begränsningar av den inrymde samens rätt på fjället. Såvitt framkommit angavs därvid inte något om rätt – eller förbud – för den inrymde att i sin tur upplåta rättigheter till annan. Att sådana upplåtelser även under den nu aktuella tiden förekom i praktiken framgår emellertid klart av utredningen i målet.

I äldre tider hade upplåtelser från samers sida förekommit, i vart fall beträffande *fiske*. Det får antas, att samer även på 1800-talet i viss utsträckning upplåt fiskerätt till utomstående, och synbarligen har myndigheterna i allmänhet inte reagerat häremot. Emellertid har också kronan under 1700-talet och i början av 1800-talet gjort upplåtelser av vissa fisken på fjällen. Hur upplåtelseerna gått att förena med samernas hävdvunna fiskerätt är oklart; när inte berörda samer samtyckt till åtgärderna, tycks dessa dock i allmänhet ha avsett fiskevatten som samerna inte ansågs behöva och som de inte heller regelbundet använde. I vart fall synes myndigheterna inte efter skattefjällsbrevets tillkomst ha förfogat över fiskerätt på skattefjällen.

Jakträtten har tydligen haft ganska ringa ekonomisk betydelse under 1800-talet. I vad mån sådan rätt upplåtits av samer under denna tid är inte känt. Stöd saknas för att myndighet skulle ha företagit några upplåtelser av jakträtt på skattefjällen.⁶⁵

Högsta domstolen konstaterade att sammanfattningsvis följande kunde sägas om upplåtelserätten vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag.

⁶⁴ NJA 1981 s. 1, s. 234 f.

⁶⁵ NJA 1981 s. 1, s. 236

Skilda uppfattningar och ganska stor ovisshet gjorde sig tydligen gällande beträffande frågan i vad mån inrymda samer hade rätt att upplåta rättigheter åt annan. Vissa av de upplåtelse typer som faktiskt förekom ansåg länsstyrelsen och kommittén⁶⁶ vara till skada för samernas intressen i stort. Särskilt upplåtelse rna av slätter och beteslägenheter ansåg de dessutom stridande mot inrymningsresolutionernas innehåll. Viss osäkerhet synes också ha rätt i fråga om den enskilde samens rätt att upplåta fiske- och jakträttigheter till annan. En befogenhet för kronan att upplåta fiskerätt på fjällen motsägs av såväl skattefjällsbrevet som inrymningsresolutionerna och saknar även i övrigt stöd. Övervägande skäl talar för att kronan inte heller hade sådan befogenhet beträffande jakträtten.⁶⁷

Domstolen gick därefter över till att behandla 1886 års lag och dess betydelse för samernas befogenheter. Inledningsvis konstaterade domstolen följande om lagstiftningen.

Lagen innehöll inte några övergångsbestämmelser. Vad angick Jämtlands län trädde lagens grundläggande stadganden, bland annat de om lappbyindelningen, i kraft först den 1 januari 1889.

Under hänvisning till den nya lagen utfärdade länsstyrelsen i Jämtlands län den 19 juli 1886 två allmänna kungörelser, nr 60 och 61.

I den ena kungörelsen, nr 60, angavs inledningsvis att det kommit till länsstyrelsens kännedom att åtskilliga inrymda lappar hade av de åt dem upplåtna trakterna utarrenderat dels åt lappar rätt till renbete, dels åt bofasta rätt till bete, slätter, jakt och fiske.

Eftersom inrymningsbrevet inte berättigade till någon annan och vidsträcktare disposition av fjället än att den inrymda lappen fick, mot erläggande av den stadgade avgiften, ostörd av andra, för sig och sin familj där åtnjuta rätt till bete och skogsfång för renskötseln och rätt till fiske, så var alla avtal med lappar om dispositionsrätt för ena eller andra ändamålet ogiltiga. Under hänvisning bland annat till att länsstyrelsen anbefallts att före

⁶⁶ Kommittén som Högsta domstolen nämnde var 1883 års kommitté som lämnade kommittébetänkandet *Förslag till förordning angående de svenska lapparne och de bofasta i Sverige*.

⁶⁷ NJA 1981 s. 1, s. 237

lagens ikraftträdande ha vidtagit alla de anordningar som var nödvändiga för dess genomförande och upprätthållande och därför behövde ha fjällen till sin disposition åtminstone ett år i förväg, meddelade länsstyrelsen till kännedom och efter rättelse att all rätt till jord, fiske eller jakt, som dittills innehafts av bofasta genom avtal med lappar, upphörde från och med den 1 jan 1888 och att efter den tiden allt olovligt intrång på fjällen skulle komma att lagligen beivras.

I den andra kungörelsen, nr 61, hänvisade länsstyrelsen till att lapparnas dispositionsrätt till skattefjällen skulle genom renbeteslagen komma att i åtskilliga delar väsentligt förändras, bland annat såtillvida att inget fjäll eller någon del därav kunde få disponeras ensamt av någon lapp. Länsstyrelsen ville därför till kännedom och efter rättelse meddela, att alla genom inrymningsbrev eller av annan orsak lagligen tillkomna rättigheter till bete, skogsfång, jakt och fiske på skattefjällen skulle upphöra att gälla från och med den 1 jan 1889, då renbeteslagen trädde kraft.⁶⁸

Sameparterna gjorde i Skattefjällsmålet gällande att 1886 års lag och länsstyrelsens båda kungörelser innebar inskränkningar i samernas hävdvunna rättigheter som stod i strid mot 1809 års regeringsform, särskilt dess 77 § som innehöll ett skydd för besittningsrättshavare av kronojord (domstolen anmärkte att även 16 § som innehöll skyddet för egendom var tillämplig), och att dessa hävdvunna rättigheter bland annat av dessa skäl kom att bestå oberoende av lagstiftningen.⁶⁹ Högsta domstolen godtog dock inte det påståendet utan uttalade följande.

Det står utom tvivel att 1886 års lagstiftare avsåg att genom lagen uttömmande reglera de rättigheter och skyldigheter som renskötande samer hade vid utövning av sin näring, bland annat på skattefjällen. I propositionen underströks särskilt, att lagen i många delar kunde karakteriseras som en kodifikation och närmare bestämning av vad som redan fanns meddelat i spridda stadganden eller som eljest iaktogs av gammal sedvana. En jämförelse mellan vad som i det föregående har upptagits angående samernas befogenheter på skattefjällen före 1886 års lag

⁶⁸ NJA 1981 s. 1, s. 242

⁶⁹ NJA 1981 s. 1 s. 243 jfr s. 237

och vad lagen kom att innehålla ger belägg för att detta uttalande var välgrundat. Det kan alltså konstateras, att lagen i stora drag anknöt till vad som förut hade gällt.⁷⁰

Domstolen bekräftade att det dock var obestridligt att lagen innebar en ändring av rättsläget, och noterade också att sameparterna särskilt gjort gällande, att lagens regler om befogenheten att upplåta rätt till jakt och fiske på skattefjällen innebar en otillåten sådan ändring, men framhöll följande.

Som framgått var emellertid rättsläget i detta hänseende delvis oklart före lagens tillkomst. Och samtidigt som lagen tillade länsstyrelsen beslutanderätten över upplåtelseerna tillgodosåg den på flera sätt samernas intressen: upplåtelser skulle få förekomma endast om de kunde ske utan intrång eller skada för samerna och skulle inte få utesluta rätt för dessa att själva jaga och fiska, berörda samer skulle höras i ärendena och inflytande medel skulle användas till samernas förmån. Med lappbyarnas föga utvecklade organisation skulle det vidare uppenbarligen ha mött avsevärda praktiska svårigheter att upprätthålla en regel om att samerna på ett skattefjäll skulle gemensamt samtycka till varje upplåtelse.⁷¹

Mot denna bakgrund, ansåg domstolen, kunde inrymningsrättigheternas upphörande och bestämmelserna om upplåtelse rätt lika litet som lagens reglering i övrigt av samernas bruksrätt anses ha inneburit något grundlagsstridigt övergrepp mot samerna på skattefjällen.

Domstolens slutsats blev att den betydelse som 1886 års lag fick för samernas bruksrätt på skattefjällen var att de befogenheter som renskötande samer där hade nu kom att uttömmade regleras av lagen, och detta även i den mån de ytterst vilade på hävd.

Angående frågan om upplåtelseförbudet kunde anses vara diskriminerande uttalade Högsta domstolen att lagens reglering av upplåtelse rätten, där samebysmedlemmarna förbjöds att upplåta rättigheter som ingår i renskötselrätten, byggde på en avvägning mellan delvis motstridiga intressen. Det saknades enligt domstolens mening varje stöd för att denna avvägning skulle ha påverkats av någon nedvärderande inställning till samerna som

⁷⁰ NJA 1981 s. 1, s. 243

⁷¹ NJA 1981 s. 1, s. 243 f.

folkgrupp. Slutsatsen blev att rennäringslagens upplåtelseregler inte kunde anses stå i strid med diskrimineringsförbudet i 2 kap. 15 § regeringsformen.

Sammanfattningsvis, avslutade domstolen, innebar vad som anförts att sameparternas talan om att de skulle förklaras äga rättigheter till skattefjällen vid sidan av eller oberoende av rennäringslagen inte kunde bifallas.⁷²

4.2.2 Skiljaktig mening

Justitierådet Bertil Bengtsson var skiljaktig i fråga om motiveringen och menade att upplåtelsebestämmelserna beträffande jakt och fiske kunde anses som diskriminerande, men att de inte var *uppenbart* grundlagsstridiga, vilket var ett krav för att de skulle åsidosättas enligt grundlagens dåvarande lydelse.⁷³ Den skiljaktiga meningen är relativt omfattande, men innebär sammanfattningsvis och något förenklat följande.

Samerna hade före 1886 års lag en ensamrätt till fisket på skattefjällen, skyddad i varje fall mot andra enskilda. Och även om rättslaget var mindre klart i fråga om jakten, talar så starka skäl för att en ensamrätt av samma slag gällt också i detta avseende, att man bör kunna utgå från detta. Det får vidare antas att samerna också kunnat motsätta sig att myndighet upplät jakt- eller fiskerätt på dessa områden till utomstående.

Genom 1886 års lagstiftning fråntogs samerna rätten att på detta sätt bestämma över upplåtelseerna. I stort sett gäller samma ordning enligt 1971 års rennäringslag.

Regleringen av samernas rätt att jaga och fiska kan inte anses som någon förmån från lagstiftaren; den innebär inte mer än vad samerna haft anspråk på enligt civilrättsliga regler.

Samernas ställning i fråga om jakt- och fiskerätten borde därför kunna jämföras med vad som gäller för svenskar i allmänhet, som på grund av urminnes hävd eller annan anledning har jakt- eller fiskerätt på områden av liknande slag. Det står klart att bestämmanderätten för andra medborgare än samer inte är inskränkt på samma vis. Reglernas utformning framstod därför

⁷² NJA 1981 s. 1, s. 248

⁷³ Enligt 11 kap. 14 § regeringsformen i den då gällande lydelsen. I och med 2010 års lydelse togs uppenbarhetsrekvisitet bort. Numera ska alltså en domstol som finner att en föreskrift står i strid med en bestämmelse i grundlag eller annan överordnad författning inte tillämpa bestämmelsen – något krav på att bestämmelsen ska stå i uppenbar strid med grundlag finns alltså inte längre.

enligt den skiljaktiga meningen som en oförmånlig särbehandling av samerna – om än inte som uppenbart grundlagsstridig.⁷⁴

4.2.3 Sammanfattning

Skattefjällsdomen innebar sammanfattningsvis att samebyarnas talan om att de skulle förklaras ha äganderätt eller andra rättigheter till skattefjällen vid sidan av eller oberoende av rennäringslagen avsågs.

I fråga om rättigheter till jakt och fiske bedömde domstolen att samernas rätt att jaga och fiska på skattefjällen historiskt varit ensamrätter på så sätt att de var skyddade från intrång av andra, men att det var osäkert om samerna haft rätt att upplåta jakt och fiske. Från tillkomsten av Skattefjällsbrevet år 1841 fram till renbeteslagens tillkomst år 1886 hade åtminstone fiskerätten på skattefjällen enligt domstolen varit en ensamrätt för samerna. Rättsläget kring upplåtelseätten var dock fortsatt oklart. Utredningen i målet motsade att kronan skulle ha haft befogenhet att upplåta fiskerätt på fjällen. Övervägande skäl talade för att kronan inte heller hade sådan befogenhet beträffande jakträtten.

Domstolen fann att 1886 års lag med förbudet mot upplåtelse av jakt och fiske inte utgjorde något grundlagsstridigt ingrepp mot samerna på skattefjällen. Som skäl angavs att rättsläget beträffande upplåtelse vid inrättandet av lagen var delvis oklart. Dessutom pekade domstolen på att lagen, samtidigt som den tillade länsstyrelsen beslutanderätten över upplåtelseerna, på flera sätt tillgodosåg samernas intressen. Den betydelse som 1886 års lag fick för samernas bruksrätt på skattefjällen, konkluderade domstolen, var att de befogenheter som renskötande samer där hade nu kom att uttömmade regleras av lagen, och detta även i den mån de ytterst vilade på hävd.

4.3 Sekretariatets bedömning

Högsta domstolens uttalanden i Skattefjällsmålet bör tillmätas betydelse vid en bedömning av rättsförhållandena på renbetesfjällen i stort. Liksom när det gäller Girjasdomen är de uttalanden som är av prejudicerande karaktär och ger uttryck för rättsliga bedömningar och rättssatser inte av betydelse endast

⁷⁴ NJA 1981 s. 1, 250 f.

för dem som var parter i målet, utan tjänar som vägledning för rättstillämpningen generellt.

4.3.1 Negativ rättskraft för de fem nordligaste samebyarna

I Skattefällsmålet prövades frågan om samebyarna hade ensamrätt till jakt och fiske grundat på hävd, och frågan besvarades nekande. Girjasdomen kan sägas innebära en delvis ny eller vidareutvecklad rättstillämpning i fråga om kriterierna och ramarna vid bedömningen av hävdvunna samiska jakt- och fiskerättigheter. Det kan därför inte uteslutas att en tillämpning av ”Girjaskriterierna” skulle kunna leda till en annan bedömning än den som gjordes i Skattefällsdomen i fråga om en hävdvunnen samisk upplåtelse rätt till jakt och fiske, antingen i hela skattefällsområdet eller i vissa delar av det.

Detta inverkar dock inte på Skattefällsdomens negativa rättskraft. Negativ rättskraft – som också kallas *res judicata* – innebär att en fråga som har prövats i ett lagakraftvunnet mål inte kan prövas på nytt. Om någon väcker en talan rörande en sak som redan har avgjorts så utgör detta ett rättegångshinder. Talan ska i så fall avvisas.⁷⁵ Med ”sak” avses i det här sammanhanget en ny rättegång med samma parter som avser ett yrkande om samma rättighet, antingen på samma grund som tidigare eller på en grund som hade kunnat tas upp i den första processen.

En sameby som var part i Skattefällsmålets deldom kan alltså inte väcka en ny talan om jakt- och fiskerättigheter på de omtvistade skattefällena vid sidan av eller oberoende av rennäringslagen med hänvisning till urminnes hävd. Den enda möjligheten till en förnyad rättslig prövning är att använda resningsinstitutet. Utrymmet för resning med anledning av ett förnyat eller utvecklat rättsläge är dock mycket begränsat. En ny rättstillämpning utgör nämligen som huvudregel inte skäl för resning. Till exempel har senare tillkomna domar från Högsta domstolen inte ansetts utgöra nya omständigheter eller bevis i den mening som avses i 58 kap. 1 § 4 p. rättegångsbalken (resningsbestämmelsen) och innebär inte heller att rättstillämpningen uppenbart strider mot lag.⁷⁶ Däremot kan ny historisk forskning utgöra nya omständigheter eller bevis, som skulle kunna föranleda resning, om det anses ursäktligt att materialet inte åberopats tidigare. Dock ska i ett sådant fall det nya underlaget bedömas utifrån det rättsläge som

⁷⁵ 17 kap. 11 § tredje stycket rättegångsbalken

⁷⁶ Se rättsfallen NJA 2006 not N 23, NJA 2011 not N 26 och NJA 2013 s. 42

förelåg vid tidpunkten för det tidigare avgörandet, alltså inte utifrån de principer som följer av Girjasdomen.⁷⁷

För att upprepa vad som tidigare sagts innebär detta att om någon av de samebyar som var parter i Skattefjällsmålet och omfattades av deldomen skulle väcka en ny talan om ensamrätt till jakt och fiske så skulle den med stor sannolikhet avvisas; det vill säga inte tas upp till prövning.

Under utredningen har företrädare för samebyarna framhållit att det dock inte föreligger hinder för enskilda medlemmar i samebyarna att väcka en sådan talan, vilket sannolikt är korrekt. Det kan emellertid noteras att Högsta domstolen i Girjasdomen behandlar samebymedlemmarnas jakt- och fiskerättigheter som samfällad egendom, och uttalar att allmänna principer om förfogande över sådan egendom är tillämplig för den.⁷⁸ Det är alltså inte så att en enskild medlem äger fiskerätten i ett visst vatten (en bestämd andel av egendomen), utan alla medlemmar äger gemensamt jakt- och fiskerätt på hela byområdet (en viss lott i egendomen). Det innebär att förvaltningen av egendomen – det vill säga beslutsfattandet om den – ska skötas av den association som har pekats ut för att företräda medlemmarnas intressen.⁷⁹

De samebyar vars renbetesfjäll inte omfattades av deldomen i Skattefjällsmålet återkallade sin talan efter att Högsta domstolens avgörande hade meddelats. Målet avskrevs för dessa samebyars marker.⁸⁰ Dessa samebyar påverkas alltså inte av domens negativa rättskraft utan har möjlighet att väcka talan i domstol.

4.3.2 Prövningen av 1886 års lag

Högsta domstolens bedömning i Skattefjällsmålet var att 1886 års lag innebar att enskilda rättigheter som tillkom inrymda samer i Jämtlands län ersattes av de samfällda rättigheter som beskrevs i lagen. Denna förändring var enligt Högsta domstolen inte grundlagsstridig. Domstolen beaktade i det sammanhanget att den nya organisationsformen genomfördes för att man skulle komma till rätta med allvarliga missförhållanden. Domstolen menade också att organisationsformen stämde bättre med samernas egen inställning

⁷⁷ Se NJA 2017 s. 102, som handlade om samebyn Ruvhten Sijte samebys ansökan om resning i ett mål om renskötselrätt.

⁷⁸ Punkterna 219–221.

⁷⁹ Jfr 2 § lagen (1904:48) om samäganderätt.

⁸⁰ Östersunds tingsrätts beslut meddelat den 21 januari 1983 i mål T 1001/71

att betrakta sin rätt på skattefjällen som kollektiv snarare än att se enskilda inrymda samer som bärare av rätten. Domstolen uppmärksammade dessutom att lagen allmänt sett medförde fördelar just för samerna i Jämtlandsfjällen.

När det gällde befogenheten att upplåta jakt och fiske menade domstolen att rättsläget var delvis oklart före lagens tillkomst. Och samtidigt som lagen lade beslutanderätten över upplåtelseerna på länsstyrelsen, så tillgodosåg den på flera sätt samernas intressen. Den betydelse som 1886 års lag fick på skattefjällen var enligt domstolen att de befogenheter som renskötande samer hade där kom att uttömmade regleras av lagen, och detta även i den mån de ytterst vilade på hävd. I sin fria bevisprövning av det omfattande materialet om historisk markanvändning på skattefjällen hittade domstolen inte stöd för att markrättigheterna på skattefjällen hade varit mer omfattande än vad som senare kom att kodifieras i 1886 års lag.

Betydelsen av domstolens uttalanden om bevisningen i målet ger i och för sig inte uttryck för någon rättsregel som ställts upp till vägledning för senare rättstillämpning.⁸¹ Av ordalydelsen i domskälen tycks dock både sameparternas invändning om hävdvunna rättigheter och domstolens prövning av den invändningen kunna tolkas som att prövningen även avsåg civilrättsligt grundade rättigheter.⁸² Det är emellertid osäkert vilken betydelse domstolens uttalanden om samernas rättigheter skulle tillmätas vid en rättslig prövning av liknande fall med hänsyn till den rättsutveckling som skett efter Girjasdomen, inte minst det sänkta beviskrav som tillämpas i Girjasdomen.

En annan fråga är hur Skattefjälldomen förhåller sig till slutsatserna i Girjasdomen, där domslutet alltså innebär att rennäringslagen *inte* uttömmade reglerar Girjas samebys rättigheter, utan innebär att samebyn har en rätt att upplåta jakt och fiske som inte framgår av rennäringslagen.

Sekretariatet kan i det hänseendet konstatera att Högsta domstolens refererade uttalande i Skattefjällsmålet specifikt avser rättighetsförhållandena på skattefjällen. När det gäller rennäringslagen i allmänhet kan bara konstateras att lagstiftarens ambition har varit att uttömmade reglera de

⁸¹ Se särskilt NJA 1981 s. 1 s. 242 ff.

⁸² Sameparterna gjorde gällande att 1886 års lagstiftning och länsstyrelsens båda kungörelser innebar inskränkningar i samernas hävdvunna rättigheter som stod i strid mot 1809 års regeringsform. Domstolens slutsats efter laglighetsprövningen blev att "den betydelse som 1886 års lag fick för samernas bruksrätt på skattefjällen var således att de befogenheter som renskötande samer där hade nu kom att uttömmade regleras av lagen, och detta även i den mån de ytterst vilade på hävd".

rättigheter och skyldigheter som renskötande samer hade vid utövning av sin näring. Huruvida den ambitionen fått genomslag i renskötselområdet i stort besvaras dock inte i Skattefällsmålet, medan Girjasdomen innebär att lagen inte har inneburit någon uttömmande reglering på Girjas samebys område. Någon motsättning mellan avgörandena eller någon avsikt att ändra praxis bör man därför inte intolka i Girjasdomen.⁸³

Den historiska markanvändningen bör utredas

Slutsatsen i denna del är alltså att Skattefällsdomen sannolikt hindrar de fem norra samebyarna i Jämtland från att inleda en process om ensamrätt till jakt och fiske på sina renbetesfjäll. För övriga samebyar finns inga sådana hinder. Däremot kan uttalanden i Skattefällsdomen om en uttömmande lagreglering av rättigheter i Jämtlands län möjligen få betydelse om en sådan process skulle inledas. Läget enligt gällande rätt måste dock i den delen betraktas som oklart. Sekretariatet har därför funnit skäl att gå vidare med att, utifrån de principer som följer av Girjasdomen, utreda den historiska markanvändningen på renbetesfjällen. I linje med vad som har angetts i inledningen till detta avsnitt har denna utredning fått omfatta även de fem nordligaste samebyarna.

Som en del i den utredningen har det omfattande bevismaterialet i Skattefällsmålet getts stor betydelse, liksom Högsta domstolens bedömning av detta material. De sakkunniga som gjort utredningar i målet har gått igenom jordeböcker och domböcker för hela undersökningsperioden och sammanställt relevant material. Sekretariatet har ansett att en självständig genomgång av materialet måste göras, men det har inte hindrat att domstolens värdering av materialet har tillmätts betydelse. Avvägningarna kring detta behandlas företrädesvis i avsnitt 6.4 och 6.5.

⁸³ Hade så varit fallet så hade det rimligen markerats i domskälen.

5. Markanvändning i Jämtlands län och Dalarna

I de följande kapitlen görs en historisk utredning för Jämtlandssamebyarna på motsvarande sätt som utredningen i PM 18 för Lapplandssamebyarna. Det rör sig alltså om att utreda dels förekomsten av samisk närvaro i renbetesfjällen under perioden 1645–1750, dels jordbruksbefolkningens konkurrens om markanvändningen.

Detta kapitel innehåller en rent beskrivande framställning om samisk respektive jordbruksbygdens markanvändning i Jämtlands län, som är tänkt att fungera som en introduktion till historieutredningen. Därefter följer i kapitel 6 en analys av skattefjällens rättsliga status när det gäller vilket rättsskydd skattefjällsinnehavarna hade för sin markanvändning. Sedan, i kapitel 7, redogörs för utredningen av samisk markanvändning respektive konkurrerande markanvändning lokalt kommun för kommun.

Den läsare som vill fortsätta direkt till de analyserande delarna av texten kan således hoppa över det följande kapitlet och gå vidare till kapitel 6. När det gäller Dalarna fanns i länet historiskt inga skattefjäll som i Jämtlands län, och Dalarna omfattas således inte av analysen i kapitel 6.

För Dalarna görs inte heller någon allmän beskrivning i kapitel 5, utan redogörelsen för de historiska förhållandena där finns i avsnitt 7.7.

5.1 Samisk närvaro i Jämtland och Härjedalen

I detta avsnitt redogörs för samisk närvaro i Jämtland och Härjedalen sett för området i stort. En mer detaljerad beskrivning av förhållandena på lokal nivå görs som sagt i kapitel 7.

5.1.1 Om avsaknad av skriftligt material, framryckningsteorin och nyare arkeologisk forskning

Trots att det finns gott om skriftliga källor från Jämtlands och Härjedalens fornordiska tid och medeltid,⁸⁴ saknas uppgifter om samer i dessa.⁸⁵ Denna avsaknad av skriftligt material om samisk närvaro föranledde att den vetenskapliga forskningen under slutet av 1800-talet började ifrågasätta att

⁸⁴ Se till exempel flera exempel i Ahnlund, 1948, *Jämtlands och Härjedalens historia, första delen*, som behandlar den tidsperioden.

⁸⁵ K.B. Wiklund, 1928, *Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?*, s. 396

samer över huvud taget skulle ha levt i de södra delarna av Jämtland längre tillbaka i tiden. Uppfattningen blev så småningom att samer kommit norrifrån och ”trängt sig in” på den jordbrukande befolkningens områden i södra Jämtland och Härjedalen först i slutet av 1600-talet. Denna tanke kallas för framryckningsteorin.

I en artikel publicerad år 1890, *Lapparnes fremrykning mod syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt*, ifrågasatte historikern och geografen Yngvar Nielsen att det funnits lappar i de jämtländska och härjedalska fjälltrakterna tidigare än på 1700-talet. Han ansåg det även vara osäkert om det före mitten av detta århundrade varit tal om en särskild Jämtlands lappmark.⁸⁶ Redan år 1899 kunde dock historikern Johan Nordlander visa att Nielsens åsikter inte höll streck. De svenska räkenskaperna från 1560-talet visar nämligen att lapparna uppehöll sig i de jämtländska fjälltrakterna vid denna tid. Redan då talades i räkenskaperna också om ”Jemtelandz Lappmark”. Den kan dock ha varit begränsad till fjälltrakterna nordväst om Hammerdal och Ström.⁸⁷

Språkvetaren K.B. Wiklund pekade på att en rad lapska fjällnamn i nordligaste Jämtland innehåller element som måste ha lånats in från nordiska språk under urnordisk tid. Enligt hans bedömning borde samer och skandinaver ha stött på varandra i de övre delarna av Ströms vattudal vid tiden före 700 e.Kr. Han menade dock att samerna inte blivit så långvariga där utan övergivit området, vilket förklarar deras frånvaro i medeltida källor. På 1560-talet framgår dock deras närvaro av skriftliga källor, och Wiklund menar att det var då som lapparnas expansion ned mot mellersta och södra Jämtlands samt Härjedalens fjälltrakter tog sin början. Från 1620-talet finns en uppgift om att det funnits nomadlappar i Härjedalsfjällen, även om Wiklund inte anser det vara fullt bevisat att uppgiften är riktig. År 1695 fanns det, fortsätter Wiklund, lappar på Flatruet i Härjedalen. Wiklund konstaterar att han inte känner till vid vilken tidpunkt som lapparna sedan överskred Ljusnan och flyttade ned till Rutfjället med mera.⁸⁸

⁸⁶ Nielsen, 1889–1890, *Lapparnes fremrykning mot syd i Trondheims stift og hedemarkens amt*, 1

⁸⁷ Nordlander, 1899, *Lapparnas ålder i södra Norrland*, s. 219–228

⁸⁸ Wiklund, 1928, s. 394–410

Trots att Nielsens framryckningsteori tidigt kunde avfärdas så levde den kvar. I Norge gav den avtryck i Norges högsta domstol, Høyesteretts, praxis, långt in mot slutet av 1900-talet.⁸⁹

I den så kallade Selbusaken från år 2001, en dom om renbetesrätt grundad på sedvanerätt/alders tids bruk i Selbu, frångick dock Høyesterett framryckningsteorin. I stället grundades domen på att samer vistats i det omtvistade området i vart fall från tidigt 1600-tal.⁹⁰ Domskälens i målet ger intryck av en kritisk granskning av tidigare historisk forskning och i domen påtalades bland annat att man inte kan bortse från muntliga traditioner, eftersom samerna inte kunde antas ha varit i behov av att använda skriftspråk för att nedteckna sin historia.⁹¹

Framryckningsteorin, och sättet att använda frånvaron av skriftligt källmaterial till stöd för antaganden, har senare kommit att allt starkare kritiseras av forskningen både i Sverige och Norge. Även teorin om att samer funnits i Jämtland först från 1500-talets mitt har ifrågasatts. Grunden för ifrågasättandet är att skriftliga källor endast speglar administrationens expansion, men inte samernas.⁹² De nomadiserande samerna var svåra att sätta in i kyrkoböckernas folkbokföring och de efterlämnade av naturliga skäl inte lika många skriftliga belegg för sin närvaro som de bofasta jordbrukarna.⁹³

Om tiden före de skriftliga källorna kan framför allt arkeologin tillföra kunskap. När det gäller samernas äldre historia i Jämtland, Härjedalen och Dalarna har mycket hänt under de senaste decennierna. Under 1980-talet genomfördes det så kallade *Sörsamiska projektet*, ett svenskt-norskt samarbete mellan Statens historiska museum, Jämtlands läns museum och Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Detta följdes av forskningsprojektet *Kulturgränser och kontaktformer: Samer och germaner under järnålder– medeltid*. Båda projekten leddes av arkeologen Inger Zachrisson, docent vid Statens Historiska Museum i Stockholm.⁹⁴

⁸⁹ Strøm Bull, *Yngvar Nielsen med prejudikatvirkninger*, *Retthistoriske studier* nr. 16, 2005, s. 140–144 med återgivning av rättsfallen Rt. 1897 s. 759, Rt. 1981 s. 1215 och Rt. 1988 s. 1217

⁹⁰ Rt. 2001 s. 769, se särskilt s. 30

⁹¹ Rt. 2001 s. 769. Se även analys av Eivind Torp i *Betydelsen av samiska traditioner i svensk rätt*, *Arctic Review on Law and Politics*, vol. 2/2011 p. 77–101, s. 92 ff.

⁹² Rumar, 2014, *Historien och Härjedalsdomen*, s. 170

⁹³ Jfr Rumar, 2008 b, *Bruket av historia i Tässåsenmålet*, sakkunnigutlåtande i mål T 879-05 (Rätanmålet), s. 8 ff. med återgivning av Anders Löövs kritik mot teorin vilken Rumar ansluter sig till.

⁹⁴ Zachrisson, 1997, s. 7 f.

En nyckellokal för ovannämnda projekt var Vivallen, belägen i den fjällnära barrskogen nordväst om Funäsdalen. Vid odlingsarbeten år 1909 hittades mänskliga skelettdelar och metallföremål, vilket ledde till att arkeologen Gustaf Hallström genomförde en noggrann undersökning av platsen år 1913. Han hittade ett tjugotal gravar och menade att det rörde sig om svenskar, även om han noterade att vissa föremål föreföll vara lapska. De daterbara föremålen är från 1000- och 1100-talen, troligen med tyngdpunkt på 1100-talet.⁹⁵ Vid 1980-talets fördjupade undersökningar och analyser lades stor vikt vid att de döda vanligen lindats in i björknäver, vilket betraktas som ett samiskt gravskick. Föremålen hade också stora likheter med dem som hittas på samiska offerplatser i lappmarkerna. På 1980-talet undersöktes också ett större område för att hitta eventuella boplatser. Ungefär sjuttio meter från gravfältet hittades då ett boplatsoområde med två härdar av samisk typ, varav åtminstone den ena omgavs av lämningar efter en torvkåta. Två prover från härdarna har daterats till 689–1159 e.Kr. respektive 1219–1397 e.Kr. Den sammantagna bedömningen var att det funnits en väletablerad samisk befolkning i Härjedalen redan under vikingatiden.⁹⁶ Bedömningen har fått stöd av andra tongivande arkeologer som Evert Baudou⁹⁷ och Stig Welinder.⁹⁸

Från och med slutet av 1990-talet har en serie projekt för inventering av samiska forn- och kulturlämningar genomförts i Jämtland, Härjedalen och Dalarna med samebyar eller samiska institutioner som aktiva deltagare.⁹⁹ Först ut var EU-projektet *Från forntid till nutid i Ruvhten Sijte (före detta Tännäs sameby)*. Samebyn Ruvhten Sijte var projektägare och arbetade tillsammans med länsstyrelsens arkeologer Kjell-Åke Aronsson och Ewa Ljungdahl. Detta projekt var huvudsakligen inriktat på lämningar efter relativt sentida renskötselmiljöer. Dateringar gjordes av kol från ett femtontal kåtahärdar, de flesta från 1500- och 1800-talen. Men det fanns också äldre dateringar. Två kolprover från en härd vid Prastengäctie öster om Farrtjärnarna, nära sjön Stor-Glän, daterades till 1150–1300 e.Kr. respektive 850–1050 e.Kr.¹⁰⁰ I Gröndalen, något längre norrut, finns kåtatomter, renvallar, gravar,

⁹⁵ Zachrisson, 1997, s. 53–56, 71, 76

⁹⁶ Zachrisson, 1997, s. 76–80, 117–124

⁹⁷ Jfr Baudou, 1992, *Norrlands forntid: ett historiskt perspektiv*, s. 153

⁹⁸ Jfr Welinder 2008, *Jämtarna och samerna kom först*, s. 127–129

⁹⁹ Se översikt i Ljungdahl, 2004. Hur samebyarna i Jämtland och Härjedalen fick en ny historia. *Sydsamer – landskap och historia* (Erik Norberg och Ulf Stefan Winka, red). s. 8–25.

¹⁰⁰ Ljungdahl & Aronsson 2008.

förvaringsanläggningar med mera. En kokgrop i Gröndalen har daterats till ungefär 400–500 e.Kr.¹⁰¹

I samband med detta projekt gjordes också en arkeologisk undersökning av Lappvollen vid Grövelsjön i norra Dalarna. Här påträffades en härd från en kåta samt en del föremål, bland annat ett mynt som visar att vistet varit i bruk på 1700-talet.¹⁰²

I slutet av 1990-talet inledde Njaarke sameby ett ideellt inventeringsarbete av forn- och kulturlämningar i samarbete med Kjell-Åke Aronsson och Ewa Ljungdahl. Detta ledde fram till ett nytt EU-projekt, *Njaarke sameby förr och nu*, som genomfördes under åren 2003–2005.¹⁰³ Nu kompletterades de rent arkeologiska inventeringarna med analyser av pollen i torv, som avslöjar vegetationsförändringar långt tillbaka i tiden. Vid Kruanavaajje, beläget i Sösjöfjällen väster om Stor-Burvattnet, hittades härdar som daterades från 1200-talet till 1800-talet. Vid Sösjön, öster om sjön Torrön, upptäcktes en boplats med järnföremål. Totalt har fem pollenanalyser genomfört i Sösjöfjällen som visar att landskapet på flera ställen tidigt präglades av öppna renvallar. Kjell-Åke Aronsson menar att renskötseln där verkar ha varit etablerad redan på 1000- eller 1100-talet.¹⁰⁴

Efter tillkomsten av det sydsamiska kulturcentret Gaaltje, där Ewa Ljungdahl blev anställd, genomfördes EU-projektet *Att spåra sin historia* under åren 2005–2007. Projektet bedrevs i samarbete med alla tolv samebyar i Jämtland, Härjedalen och Dalarna. En mängd forn- och kulturlämningar registrerades av samebyarna själva, men det finns inga uppgifter om nya dateringar.¹⁰⁵ Därefter har ytterligare inventeringsprojekt genomförts som breddat kunskapen om den samiska historien i området.¹⁰⁶

Resultaten av alla dessa undersökningar presenteras tillsammans med annan historisk och aktuell dokumentation i en serie populärvetenskapliga skrifter

¹⁰¹ Ljungdahl Ruvhten sijtte

¹⁰² Ljungdahl & Aronsson 2008; Zachrisson, 2004, *Idre sameby – sydligast i Sverige*, i *Idre sameby: med historiska spår i framtiden*, s. 19–20.

¹⁰³ Ljungdahl & Aronsson 2008

¹⁰⁴ Aronsson, Kjell-Åke. 2005. Arkeologiska och paleoekologiska undersökningar av renskötarboplatser. *Fra villreinjakt til reindrifft* (Oddmund Andersen, red), Arran skriftserie nr 1, s. 109–123.

¹⁰⁵ Ljungdahl & Aronsson 2008.

¹⁰⁶ Ljungdahl 2004; Ljungdahl, Ewa & Norberg, Erik (red.) (2012). Ett steg till på vägen: resultat och reflexioner kring ett dokumentationsprojekt på sydsamiskt område under åren 2008-2011.

som skrivits av Ewa Ljungdahl och utgivits av Gaaltije. De flesta av dessa skrifter kan laddas ned gratis från Gaaltijes webbplats.¹⁰⁷

De arkeologiska fynden i Jämtlands och Dalarnas fjälltrakter beskrivs i vissa delar även i avsnitten om den lokala markanvändningen i kapitel 7.

Framryckningsteorin har alltså under senare tid kommit att kritiseras även med stöd av arkeologisk forskning. Lars Rumar är ett exempel på en historiker som med en kritisk hållning mot tidigare synsätt stödjer sig på arkeologin. Han konstaterar att framryckningsteorin i ett mera allmänt perspektiv var ett uttryck för en ”etnicering” som präglade historieskrivningen i slutet av 1800-talet. I den definierades även gamla minoriteter gärna som främmande folkslag som ”trängt sig in” på huvudbefolkningens områden.¹⁰⁸

Rumar anför att det är fullt möjligt att en nomadisk kultur kunnat existera parallellt med bondekulturen. Att den senare efterlämnat fler skriftliga belägg än den förra motsäger inte detta. Han beskriver det som ganska naturligt att den som inte ägde jord inte heller blev registrerad i myndigheternas handlingar.¹⁰⁹

Utredningens förhållningssätt

Nutida forskning tyder alltså på att samer levt i Jämtland och Härjedalen sedan hundratals, i vissa områden mer än tusen, år tillbaka. Om samerna levde i fjällen före det att den jordbrukande befolkningen kom till Jämtland, om den jordbrukande befolkningen var först, eller om det över huvud taget är möjligt eller meningsfullt att diskutera den tidens befolkning utifrån våra moderna begrepp om etnicitet, har diskuterats av arkeologer och andra forskare.¹¹⁰

Vem som kom först eller hur den samiska närvaron såg ut under forntiden är heller inte nödvändigt att utreda för att i juridiskt hänseende studera senare hävdvunna rättigheter till mark och vatten. Upparbetandet av sådana rättigheter är inte beroende av vem som varit först på plats. Rättigheterna

¹⁰⁷ <https://qaaltije.se/broschyrer/>

¹⁰⁸ Rumar, 2014, s. 172

¹⁰⁹ Rumar, 2014, s. 170

¹¹⁰ Se till exempel Welinder, 2008, s. 140 f.

vilar i stället på en kontinuerlig närvaro och markanvändning fri från konkurrens under en bestämd tid.

Som också beskrivits utgörs den för prövningen relevanta tidsperioden framför allt av tiden från det att området blev svenskt, år 1645, och framåt, även om belägg för tidigare samisk markanvändning bör kunna tillgodoräknas samerna vid bedömningen av upparbetandet av urminnes hävd. Innebörden är att den arkeologiska diskussionen avseende fynd längre tillbaka, till exempel från forntida gravar, fångstgropar, pollenanalyser och liknande, är intressanta att känna till, men inte har omedelbar betydelse för den rättsliga bedömningen.

När det gäller bedömningen av förhållandena från 1500-talet och framåt är det oundvikligt att skriftligt källmaterial tillmäts stor betydelse för att utreda innehållet i rättigheter (rättsskyddet) historiskt sett. Däremot kan källmaterialet behöva tolkas med försiktighet; särskilt när det gäller materialets betydelse för motsatsslut. Avsaknad av uppgifter om samer i källmaterial innebär inte nödvändigtvis att det har saknats samer i ett område. Uppgifter om skattebetalningar är dock relevanta och i vissa fall nödvändiga för att klarlägga om någon kunnat göra gällande rättigheter till rådighet över mark. Den forskning och de sammanställningar som gjorts om det bevarade skriftliga materialet från jordeböcker och domböcker blir därför i många avseenden nödvändiga att utgå ifrån. En översikt av detta material redovisas i det följande.

5.1.2 Före 1645

Beträffande Jämtland och Härjedalen är enligt professorn Åke Holmbäck två viktiga förhållanden att observera: Någon lappmark i samma betydelse som i norr har aldrig funnits i dessa landskap. Någon byindelning lapparna emellan har inte heller funnits före den moderna tiden, utan varje lapp förekommer för sig i handlingarna utan att tillhöra något annat samfund än den socken som han är skriven i.¹¹¹

Jämtlands landskap

Jämtland tillhörde under medeltiden och fram till år 1645 Danmark/Norge, med undantag av den nordiska sjuårskriget under åren 1564–1571, då

¹¹¹ Holmbäck, SOU 1922:10, s. 23 f.

Jämtland tillfälligt blev en del av Sverige. De historiska gränserna beskrivs närmare i avsnitt 2.4 ovan.

Under medeltiden var Ström den översta bygden i Jämtland, och norr därom låg lapparnas land, skriver Wiklund.¹¹² I en handling från 1270-talet sägs om dåvarande gränser: ”Detta landamäre är mellim jaemtalandz ok Finnmarkar ok Haelsingalandz”. ”Finnmark” brukar anses avse samernas land. Dess södra gräns beskrivs gå västerut från Lenglingsliderna och så norrut till Ström. Dessutom sägs jämtarna ha rätt att jaga ”djur och ekorrar” i Finnmarken, 19 raster (ungefär nio mil) från Ström.¹¹³

Först år 1565 och framåt kan man enligt Wiklund med säkerhet veta att lappar uppträder i mellersta Jämtlands fjälltrakter. Området var då under några år svenskt. I Ströms socken nämns en lapp i fogderäkenskaperna från detta år. År 1568 och 1569 finns uppgifter om att lappar från Pite lappmark dragit till Jämtland, närmare bestämt till Hartkjölen strax söder om Frostviken (”Harckara” fjäll, som i dag benämns Hestkjølen på norska sidan). Detta berodde på att Pite lappmark vid den tiden även omfattade fjälltrakterna i nuvarande Västerbottens län och Frostviken, vilket i sin tur berodde på att hela det området var Pite birkarlars verksamhetsområde.¹¹⁴ Lapparna från Pite lappmark hade enligt räkenskaperna där år 1571 flyttat tillbaka till sin tidigare by (Laijs by) igen.¹¹⁵

Nordlander skriver att det finns skäl att betvivla att namnet ”Jämtlands lappmark”, som förekommer i räkenskaperna, skulle ha uppstått, om de därmed åsyftade trakterna endast hade varit befolkade av de två lappfamiljer från Pite lappmark som nämnts ovan, och detta till på köpet endast under några få år (dessa familjer flyttade ju tillbaka till Pite lappmark). Då synes det vida sannolikare, bedömer Nordlander, att lappar funnits där redan före den här omtalade invandringen (från Pite) och att i följd av det namnet har högre ålder, än vad som framgår av fogderäkenskaperna. Under fortgången av det sjuåriga kriget, har dessa lappar enligt Nordlander tydligen dragit västerut till

¹¹² Wiklund 1928, s. 395

¹¹³ Nordlander, 1899, s. 225–226, se även Ahnlund, 1948, s. 464 f.

¹¹⁴ Jfr Wiklund, 1928, s. 397 ff., se även Holmbäck, 1922, s. 10

¹¹⁵ Nordlander, 1902, s. 331 f.

de norska fjällen. Han hänvisar till en anteckning i Jämtlands räkenskap från år 1566, enligt vilken ”Ere rymde till Nörie och ere våre werste fiender”).¹¹⁶

Wiklund skriver att först på 1560-talet synes lapparnas expansion ner över mellersta och södra Jämtlands och Härjedalens fjälltrakter ha tagit sin början.¹¹⁷ Närmast nådde expansionen nuvarande Hotagen och Sörli. Nästa fråga blir då, enligt Wiklund, vid vilken tid expansionen fortsatte längre mot söder, till Offerdalsfjällen, Skäckerfjällen, landet mellan Anjan och Enaälven och slutligen de stora fjälltrakterna i sydvästra Jämtland och västra Härjedalen. Detta är enligt Wiklund inte lätt att veta, eftersom det lilla fåtal lappfamiljer det rör sig om har levat högeligen i skymundan och fjärran från bygden samt dessutom på en mycket rörlig fot. Myndigheterna har därför inte fullt vetat om dem och har haft svårt att mantalsskriva och beskatta dem på vanligt sätt. Dessutom var bokförings- och arkivförhållandena inte så utvecklade i Norge som i Sverige. Man får nöja sig med spridda notiser av mer tillfällig art. Till exempel innehåller svenska skattelängder några uppgifter om ett litet antal lappar i Snåsen som skattade till både Sverige och Norge under åren 1591, 1608, 1610–13, 1617 och 1619. Det är i detta fall säkerligen fråga om lapparna på Hartkjölen, skriver Wiklund.¹¹⁸

Från 1600-talets början finns en, troligen år 1602 upprättad, förteckning över ”Umå och Ångermanne lappars” vistelseort, fiskevatten, antal renar med mera. Här talas bland annat om ett träsk ”Arck tresk”, som tydligen är identiskt med Stora Arksjön i Dorotea socken i Åsele lappmark. Det heter att ”därifrån och till Jemtlapperne är 2 mil, men af något rå emellan Jemtland och Ångermanne lappar veta de intet seja”. Av detta ser man, menar Nordlander, att lappar vid denna tid fortfarande fanns i Jämtland, trots att de lappar som kommit från Pite lappmark som nämnts efter freden hade återvänt till sitt land.¹¹⁹

Valfrid Larsson skriver att uppgiften om lappar två mil från Stora Arksjön sannolikt avser trakterna norr och öster om sjön Storsjouten i Frostviken. Vid denna tid (omkring år 1602), fortsätter han, bör fjälltrakterna mellan Stora Arksjön och Storsjouten Saxälven ha varit gräns mellan Västerbotten

¹¹⁶ Jfr Nordlander, 1902, s. 331 ff. och Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s 89

¹¹⁷ Att använda ord som ”expansion”, ”tagit i besittning” och liknande ger uttryck för den nyss nämnda framryckningsteorin. Det ska noteras att detta är Wiklunds språkbruk och att det lika gärna kan handla om att de administrativa myndigheterna saknade uppgifter om befolkningen i fjällen vid den tiden.

¹¹⁸ Jfr Wiklund, 1928, s. 399

¹¹⁹ Nordlander, 1902, s. 333 f.

och Jämtland.¹²⁰ Larsson skriver vidare, angående gränsen mot Västerbotten, att denna av ålder bör ha gått från Steksundsholmen i Tåsjön och i Saxälven med däri belägna sjöar till Borgasjön samt från Borgasjön till Jadenms klump.¹²¹

Sedan Jämtland återgått under dansk-norskt välde framgår av Jämtlands skattebok för år 1604 att sex mårdskind uppburits av lapparna i Jämtfjället. Larsson skriver att om Jämtfjället här inte var ett mera allmänt uttryck så avsåg det sannolikt en fjälltrakt i Kalls socken.¹²² Knut Bergsland lutar åt den senare förklaringen och hänvisar till att det i jordeboksrannsakingen år 1695 talas om ”Jemt Fiellet i Undersäkers Tinghlag och Kall Sochn belägit”.¹²³ Dock kan man notera att en av de lappar som förhöordes av major Peter Schnitler år 1742, den 63-åriga Mårten Nilsson, sade sig vara född i ett ”Jemte Field” som låg under Ovikens socken.¹²⁴

År 1613 tilldelade den danske kungen Kristian IV Jämtland och Härjedalen till den danske adelsmannen Claus Daa, ”med all dets rente og rette tilliggelse”. Han följdes i sin tur av andra. Det innebär att det inte heller fördes några kungliga skatteböcker över dessa landskap under den återstående danska tiden. Den samiska närvaron i området stöds av mer tillfälliga omnämmanden i andra typer av handlingar.¹²⁵

Sådana omnämmanden förekommer även i de svenska räkenskaperna. I 1619 års räkenskaper för Ume lappmark ligger en förklaring daterad år 1618 om de lappar som skattar till båda rikena Sverige och Norge. Det sägs att de bor ”inn wijdh wästerhaafs siösidhe N(ämligen) i Rådhen, Wefstenn, Bindall, Nundall, snäsenn och Örnes fiell i Jemptelandh”. Larsson skriver att i ”Örnes fiell” bör ha ingått det topografiska Ornäs-fjället som enligt tillgängliga kartuppgifter omfattade i varje fall fjälltrakten mellan sjöarna Värjaren och Sannaren. Denna fjälltrakt ligger i Frostviken och omtalas alltså år 1618 såsom belägen i Jämtland och nyttjad av lappar.¹²⁶

¹²⁰ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s 94

¹²¹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 d, s 17

¹²² Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s 98 c

¹²³ Bergsland, 1975, *Samernas vita bok* 3, s. 143

¹²⁴ Schnitler, Peter, 1742–1745, tryckt 1962, *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller*, band 1, s. 51. Bakgrunden till major Schnitlers förhör ges i avsnitt 5.1.4.

¹²⁵ Bergsland, 1975, s. 170–174

¹²⁶ Jfr Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 14 b, s 95, med referat ur K.B. Wiklund och J. Qvigstad 1909, *Dokument angående flyttlapparna med mera*, del II (Renbeteskommissionen av 1907)

Härjedalens landskap

Bromé skriver om att motsättningar mellan lappar och bönder redan på 1600-talet hade gjort sig märkbara i Härjedalen. Bönderna vände sig år 1646 till landshövdingen och klagade över att de lappar, som bodde i fjällen och där hade sitt hemvist, drog över deras ”laga rå och förordnade fjällmark” in på böndernas skogar, där de ”utskjuta både djur och fåglar, som ock stjäla deras vånor samt hästar och annan boskap med mycket annat förfång, hinder och skada, som de dem på åtskilliga sätt tillfoga.” Lapplänsmannen klagade över svårigheten att driva in skatt av lapparna eftersom de ofta for till fjällområden, där de enligt myndigheterna inte hade rätt att uppehålla sig. Med anledning av dessa klagomål resolverade landshövdingen att alla ”lappar och lösfinnar” skulle dra bort från böndernas skogar och där icke ”den ringast hemvist hava eller några vånor eller skjutande bruka”. De skulle i stället hålla sig inom de fjäll och skogar, där de erhållit tillstånd att bo och bedriva sin näring. Liknande klagomål mot lapparna fortsatte dock emellanåt att förekomma.¹²⁷

Wiklund och Holmbäck noterar också brevet från år 1646. Wiklund skriver att meningen om ”utöver deras lagda rå och förordnade fjällmark” skulle kunna innebära, att lappar redan under den norska tiden haft ordentligt avgränsade skattefjäll inom Härjedalen.¹²⁸ Han är tveksam till om utvecklingen hunnit så långt, men betvivlar inte att lappar redan då fanns i Härjedalsfjällen.¹²⁹ Wiklund skriver vidare att det för honom är obekant vid vilken tidpunkt som lapparna överskred Ljusnan och flyttade till Rutfjället och Vigeln med mera, men noterar några traditioner enligt vilka det i början av 1600-talet ska ha kommit lappar från nordvästra Jämtland och bosatt sig i Härjedalen – en i Ljungdalens fjäll, en uppåt Mittåkläppen till (båda i nuvarande Bergs kommun) och en tredje vid Rutfjället.¹³⁰

Bromé skriver att han beträffande de nomadiserande lapparnas utbredning i fjälltrakterna söder om Undersåkersdalen och Indalsälvens övre lopp tidigare hade ifrågasatt att lappar skulle ha funnits i dessa fjäll mellan Jämtland och Härjedalen vid mitten av 1600-talet. Av källor, som han senare närmare undersökt för det föreliggande tidsskedet, har det visat sig, att denna förmodan var riktig, skriver han. Vid landshövding Strijks första rundresa i

¹²⁷ Bromé, 1954, s. 166 f.

¹²⁸ Wiklund, 1928, s. 407 f.

¹²⁹ Jfr även Holmbäck, 1922, s. 24

¹³⁰ Wiklund, 1928, s. 410

Jämtland i samband med mönstringarna år 1646 uppvaktades denne i Sunne prästgård den 3 mars av två lappar, av vilka den ene, Mårten Jonsson med benämningen ”finnekung i lappefjällen” uppvisade det frihetsbrev han något tidigare fått av den danske kungen. Enligt detta brev ägde han rätt att uppehålla sig och driva sin näring på en del fjäll, som låg dels i Jämtland, dels i Härjedalen. Den andre uppvaktande lappen Tomas Jonsson hade redan under den danska tiden två fjäll, Trondfjället och Hittesfjäll (i nuvarande Åre kommun). För detta betalade han skatt till kronan och förpliktades också att ”förhålla och bruka sig inom sina råmärken och gränser och intet vidare i någon måtto vara eller göra bönderna på deras byar, råmärken eller gränser något trångmål eller skada”. Enligt Bromé är detta de första faktiska uppgifter som finns om de svenska lapparnas bosättning och utbredning i de södra fjälltrakterna.¹³¹

Beträffande Mårten Jonsson finns också en senare uppgift, innebärande att myndigheterna år 1652 ville att han skulle flytta från sina gamla betesmarker på Oldfjället i Offerdal och anvisade honom att i stället slå sig ner vid Särvfjället i Härjedalen (nuvarande Bergs kommun). Anledningen till detta var upptäckten av en silvermalmsförekomst på Oldfjället. Tydligt ansåg myndigheterna att lapparnas närvaro kring det blivande bergverket var mindre önskvärd.¹³²

Huruvida Mårten och Tomas Jonsson var de första lappar som flyttat till dessa fjälltrakter är däremot svårt att avgöra, skriver Bromé. Några få år därefter bodde en lappfamilj vid Skärkdalen ovanför Ljungdalen (i nuvarande Bergs kommun), och det är inte osannolikt, att ytterligare en eller annan lappfamilj kan ha vistats i dessa fjälltrakter vid samma tid, även om några bestämda uppgifter inte påträffats. Bromé skriver att ett tjugotal år senare, år 1670, ska däremot inga nomadiserande lappar ha varit bosatta i Härjedalen. Vid den västernorrländska kommissionens sammanträde i Rödön den 20 februari 1670 lämnades nämligen den märkliga upplysningen, att de lappar, som förut funnits där, flyttat bort, sedan en hel lappfamilj blivit

¹³¹ Bromé, 1954, s. 163 f. Bromés slutsats att detta är de första faktiska uppgifter om lappar i dessa trakter är inte helt lätt att förstå. Bromé skriver i samma text att konflikter mellan bönder och samer fanns redan under 1600-talet och beskriver ett klagobrev från bönder till landshövdingen 1646. Kanske menar han dock att uppgifterna i samband med landshövding Strijks rundresa var de första faktiska uppgifterna om samisk skattlagd markanvändning i trakterna.

¹³² Bromé, 1954, s. 169 f.

mördad av norrmän.¹³³

5.1.3 1645–1700

Holmbäck menar att de jordeböcker som finns från Jämtland och Härjedalen inte har samma intressanta förhistoria eller karaktär som jordeböckerna från Lappland; de utgör inte skattelängder över i princip enbart lappar, utan har fullt ut samma natur som jordeböckerna i övriga delar av Sverige. I jordeböckerna i fråga har lapparna en blygsam plats vid sidan av bönderna, vilka utgjorde landskapets huvudbefolkning, skriver Holmbäck. De äldsta jordeböckerna från Jämtland är äldre än de jordeböcker som upprättades för Lappland av landshövdingen Graan och greve Douglas. När Jämtland genom Brömsebrofreden fördes över till Sverige, fanns ”ingen viss” jordebok, men år 1646 lyckades de svenska myndigheterna upprätta en sådan. Holmbäck beskriver att trots att de norska skattelängderna åtminstone inte efter år 1600 torde ha upptagit lappar, ger redan denna jordebok från år 1646 värdefulla underrättelser om de trakter, i vilka lapparna ägde sina hemvister – uppgifter, som fullständigast av de följande jordeböckerna, vilka till inte ringa del finns behållna.¹³⁴

Att avgöra befolkningens storlek med någon noggrannhet före mitten av 1700-talet är enligt Rumar förenat med stora svårigheter redan när det gäller den bofasta befolkningen, men ännu svårare när det gäller samer.¹³⁵ En tillförlitlig folkbokföring av samer finns enligt Rumar först en bit in på 1800-talet.¹³⁶ Samerna i Jämtland och Härjedalen levde i många avseenden utanför det vanliga samhället, beskriver Rumar. De tillhörde särskilda lappförsamlingar och fick inte delta i sockensjälvstyrets olika grenar. De mantalsskrevs inte och ingick inte i socknarnas fattigvård eller skolväsen.

Inte heller ingick renskötande samer i häradsrätternas nämnder. Rumar skriver att häradsrätten var helt dominerad av jordbruksintressena, eftersom endast jordägande bönder var representerade i dess nämnder.¹³⁷

¹³³ Bromé, 1954, s. 163–165 som också beskriver fler detaljer kring mordet. Norrmännen dömdes till döden och avrättades.

¹³⁴ Holmbäck, 1922, s. 14

¹³⁵ Rumar, 2014, s. 9 f.

¹³⁶ Rumar, 2014, s. 12

¹³⁷ Rumar, 2014, s. 139

Jämtlands landskap

I den jordebok för Jämtland som de svenska myndigheterna upprättade år 1646 upptas lappar i tre socknar. I Kalls socken skattade Märten Jonsson för ”Sarf och Suule fjäll” samt Tomas Jonsson för ”Dundris och Hottoms fjäll”. I Offerdals socken skattade Olof Andersson för ”Stenenfjäll” och nio andra män troligen för samma område. Slutligen upptogs ”Lapparna på Hammerdalsfjällen”, som var sex till antalet.¹³⁸ Med hjälp av den mantalsförteckning över ”Jämtelandz lappar” som ingår i 1649 års jordebok och några senare källor kan man fastställa att Dundris och Hottoms fjäll avser Trondfjällen och Hottögsfjället i Undersåkers socken, att Stenenfjäll är Stenfjällen mellan Hotagen och Torrön och att ”Lapparna på Hammerdalsfjällen” förmodligen avser fjällen i Frostviken och (norra) Hotagen inklusive Hartkjölen. Vad gäller identifieringen av ”Sarf och Suule fjäll” hänvisas till avsnitt 7.5.2 under Bergs kommun – det låg alltså lika lite som Tomas Jonssons fjäll i Kalls socken. Såväl lapparna på Hammerdalsfjällen och på Stenenfjäll hade angivna länsmän, vilket innebär att de bildade samfälligheter av samma slag som i de egentliga lappmarkerna, nämligen en ”by” med en länsman i spetsen.¹³⁹

Under de närmaste decennierna skedde endast mindre förändringar. ”Sarf och Suule fjäll” blev ”Saris och Cronones fjäll” och ”Dundris” byttes mot ”Tranris” fram till 1653. I 1662 års jordebok tillkom ”Taverdals och Flattron fjäll” under Kall och Hammerdalslapparna fördes nu till Ströms socken. Fram till år 1680 förblev antalet skattelappar konstant, även om vissa personer försvann och andra tillkom.¹⁴⁰

Uppgifterna i jordeböckerna gäller endast huvudmännen, som hade renbetesland, men om deras familjers och hushålls storlek kan man inte få någon säker uppfattning, skriver Bromé. Det är ju också tänkbart att en och annan renägare inte betalat skatt eller av annat skäl inte funnits upptagen i myndigheternas handlingar. Fjällområdet var stort och gav gott rum åt sådana, som ville hålla sig undan både beträffande skatt och annan insyn från överheten, fortsätter Bromé.¹⁴¹

¹³⁸ Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen III*, s. 4

¹³⁹ Wiklund, 1928, s. 399–405

¹⁴⁰ Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen III*, s. 4 f.

¹⁴¹ Bromé, 1954, s. 170

Wiklund redovisar information från ett utförligt protokoll över de räfsteting som år 1695 hölls över hela Härjedalen och Jämtland för att revidera jordeboken.

Vid tingen i Sveg, Lillhärddal, Hede och Oviken kom ingen lappskatt på tal, men vid tinget i Undersåker beskrivs de sydligaste lapparnas skatt och fjäll. I Kalls socken nämns ThronDRijs och Hwettingzfjell som skattefjäll (Trond- och Hottögsfjällen i Undersåkers socken, som tidigare nämnts). Dock uppgavs att Hottögsfjället inte nyttjats sedan år 1666, då det enligt avradsrannsakingen ingick i det avradsland som bönder från Nyland i Undersåkers socken skattade för.¹⁴² I stället hade lapparna, förutom av Trondfjället, betjänt sig av Stensdahl (Stensdalen nordväst om Trondfjällen) och Lundöhrs fiell (Lunndörssfjällen) samt därvid liggande skogs- eller granmark i Brodkenåsen (troligen vid Bruddtjärnarna/Bruddan), Bergåsen (ej identifierad) och Ohlbergen (fjällen kring Vålån) söderut, fram till Ottsjöskogen, Ottsjömännens avradsland. Vidare omnämns Sarisfjellet, som sägs vara beläget på Offerdalssidan, och Flatruensfiellet, som ska ligga söder ifrån Handöl på Härjedalsgränsen. Vidare Torsdagzfiellet (Tossåsfjället), och Tafwerdahlzfiellen (Tävlan och fjällen däromkring), Handöhlz Rijss (Snasahögarna) samt Enbågh (Enaälvens skarpa krök).¹⁴³

Vid tinget i Rödön förhördes lapparna från Offerdal, vilka skattade för Stene fiell (Stenefjällen), Grubbdahlz Fiell (kring Grubbdalen), Ansicht fiell (Ansätten), Olde Fiellet (Oldfjällen), Kiehlpannan (Kälapannkumpen) och Sösiöo fiell under Offerdal, samt Jempt Fiellet i Undersåkers tingslag och Kalls socken. Vid tinget i Hammerdal slutligen upplystes det att lapparna skattade för södra sidan av Herrckiählens fiell (Hartkjölen/Hestkjölen), Rumpen (Merrarumpen på norska sidan), varunder Mundzfiellet (Munsfjället) inbegripes, Öjar (sjön Öjarn) och Swanbergz skogar (Svanaberget (Svanaberghögarna) samt det i tre delar uppdelade Ohrnäasfiell i Frostviken. Det sades också att en bonde i Hammerdal betalade den skatt som lappen Skohl Nills stod skriven för i jordeboken, mot vilken han

¹⁴² Jämtlands avradsland 1649 och 1666, s. 74. Nr 17. "Hätteland, Cronones fiskie och afradzland, belägit inom effterskrefne råmerckien, som först begynnes mitt i öster Hättöyeströmen i norr, och intill Swålingen i söder. Sedan på den väster sijdan, alt mitt uthj väster Hättöyeström, och i söder mitt i Anna högen som ingriper Anna siöön väster-söderuth." Gudrun Norstedt gör följande tolkning. Troligen är Swålingen = sjön Smalingen, Anna högen = Stor-Anahögen och Anna siöön = Anasjön. Gissningsvis är "öster Hättöyeströmen" och "väster Hättöyeström" strömmande sträckor vid utloppet ur respektive inloppet i sjön Häckren eller Hottöjen.

¹⁴³ Wiklund, 1928, s. 399–405.

betjänade sig av halva (södra) Tärnefiell (Tjärnafjället). Bonden hade lejt en same för att där sköta hans tjugo renar.¹⁴⁴

Wiklund konstaterar att man vid denna tid (alltså på 1690-talet) hade nått fram till ett system med bestämda skattefjäll, som ärvdes eller överläts åt andra. Wiklund summerar den lapska närvaron i Jämtland på följande sätt:

I dessa innehållsrika protokoll, får man sålunda goda och förmodligen ganska fullständiga uppgifter om lapparnas utbredning i Jämtland år 1695 och delvis även i äldre tid. Högst egendomligt är då, att Skäckerfjällen icke alls nämnas, såvida nu icke Jemtp Fiellet i Kall är att söka här. Mindre överraskande är, att lågfjällstrakterna mellan Anjan och Enaälven (ävensom Åreskutan med mera) icke heller nämnas, enär väl dessa trakter voro väl besatta och bevakade av bönderna. I Undersåkersfjällen ha lapparna kilat in sig mitt bland böndernas avradsland.¹⁴⁵

Härjedalens landskap

Bromé beskriver uppgifter i ett protokoll från landstinget i Sveg år 1648, då landshövdingen förbjöd lappar och lösfinnar att slå sig ner i Härjedalen. Lapparnas förman Jon Mårtensson fick samtidigt befallning att se till att detta påbud efterlevdes, annars väntades för lappen ett strängt straff. Hur många lappar som då var bosatta inom länet har vi ingen kännedom om, skriver Bromé, men deras antal torde inte ha varit stort, kanske högst ett par trehundra själar.¹⁴⁶

Prawitz redogör för tidiga uppgifter beträffande Helagsfjället (i nuvarande Bergs kommun). Det handlar om vittnesmål från en norsk gränsundersökning upptagen år 1690, där den norske lappen Tomas Mårtensson uppvisade en böxelsedel ("böxel" eller "bygsel" var den avgift som en arrendator betalade första gången som ett avtal ingicks, se mer om det i avsnitt 6.2) beträffande det så kallade Helagsfjället och uppgav att samma fjäll före hans tid "imod de 70 Aar" hade hafts "för Böxell" av Anders Laffridsen Finde. Prawitz ifrågasätter uppgiftens riktighet och undrar

¹⁴⁴ Wiklund, 1928, s. 405 f.

¹⁴⁵ Wiklund, 1928, s. 406

¹⁴⁶ Bromé, 1954, s. 169 f.

om det över huvud taget stämmer att böxling av lappfjäll förekommit så tidigt.¹⁴⁷

Larsson kommenterar uppgiften och skriver att lappen Tomas Mårtenssons uppgift om böxel sjuttio år tillbaka bör vara den tidigaste uppgift som är känd om förekomsten av lappar i dessa trakter av Härjedalen.¹⁴⁸

I sin kommentar till ovannämnda protokoll från räfstetingen år 1695 konstaterar Wiklund beträffande den lapska närvaron:

I Härjedalen slutligen ha de ännu icke överskridit Ljusnan. Här i trakterna söder om nuv. järnvägen ha de emellertid funnits länge nog, vilket visar sig av 1695 års uppgifter, att de i 1649 års jordebok under 'Kaal Sochn Sulfiäl' upptagna båda lapparna, som bägge varit välstående män, enär de skattat för resp. 1 och 1½ mantal, i själva verket setat i 'Tranris' och i västligaste Härjedalen.¹⁴⁹

5.1.4 1700-talet

Holmbäck beskriver att år 1717 måste en ny skattläggning ha ägt rum, eftersom 1718 års jordebok upptar högre skattebelopp än tidigare. Där är också lapparnas namn försvunna, och jordeboken upptar i stället de fjäll som lappar besatt.¹⁵⁰

En grundlig undersökning av befolkningsförhållandena i Jämtland och Härjedalen har gjorts av fil. dr. Lars Thomasson. I undersökningen kom han fram till att antalet samer i Jämtland och Härjedalen år 1758 uppgick till fyrahundratolv.¹⁵¹

År 1742 inleddes omfattande utredningar på norsk sida inför den slutliga regleringen av gränsen mot Sverige. Under ledning av den danske majoren Peter Schnitler förhöordes lokalbefolkningen i gränsområdet från Röros och norrut, såväl samer som andra. De tillfrågades om vilka gränsmärken de kände till och om förhållandena i största allmänhet. Undersökningar gjordes även på svensk sida, men inte lika grundligt. Det dansk-norska materialet

¹⁴⁷ Prawitz, 1968, *Samernas skattefjäll IV, Renbetesfjällen VI*, s. 19

¹⁴⁸ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s 98 a f.

¹⁴⁹ Wiklund, 1928, s. 406

¹⁵⁰ Holmbäck, 1922, s. 23.

¹⁵¹ Thomasson, 1956, s. 41, återgett av Rumar, 2014, s. 171

innehåller en hel del uppgifter som berör samer verksamma på den svenska sidan.¹⁵² År 1762 beskrivs det som kallas Jämtlands lappmark på följande vis i ett memorial från Riksens ständer: ”denna Lappmark sträcker sig långt efter Norska gränsen öfwer några och trettio mils längd och fördelas uti fyra byar eller trenne afdelningar. Den första bestående af Owiks, Undersåker och Härjedals Lappmark, den andra af tvenne lappbyar, den ene i Kall och Offerdals fjäll belägne, den andra i Hammerdals; den tredje afdelningen är i Ströms fjäll”.¹⁵³

Jämtlands landskap

I 1718 års jordebok upptas för Kall samma fjäll som i tidigare jordeböcker, trots att de inte egentligen låg i Kalls socken: Seris och Flatrum fjäll, Tranrjs och Hittings fjäll samt Tafwerdals och Bumerfjället. Stenenfjäll i Offerdal har delats upp i Ansichtefjället, Grubbdalzfjället, Steenfjället, Ålderfjäll, Säsiöfjället och Kåhlåsfjäll. Hammerdalsfjällen i Ström delades upp i Härkiälsfjäll, Muhrfjället, Wjnklopffjäll, Gåxsiöfjäll, Ornäs, Klömptwattn och Millerstskoug.¹⁵⁴

Samtidigt synes lapparna ha trängt framåt mot bygden, skriver Holmbäck. På ett ting i Oviken den 21 mars 1717 uppläts nämligen ”Tåssåbs fiäll” till en lappman ”till dén nyttning med bete och skjutande, som det avgiver, och det emot årlig taxa eller skatt”.¹⁵⁵ Mot Holmbäcks uppgift ska dock noteras att Torsdagzfiellet (Tossåsfjället), enligt vad Wiklund redovisar, nämns redan i de tidigare beskrivna räfsetingen år 1695 (se avsnitt 5.1.3).

Av uppgifter från kyrkoherden Bidenius Renhorn i Aubry de la Motrayes reseskildring från början av 1700-talet framgår, att omkring fyrtio eller femtio lappfamiljer på vintern kom ner från fjällen och slog läger kring Storsjön. Vid uppgiftstillfället hade de dock på grund av den annalkande värmen dragit uppåt fjällen, ”in bland Norges berg”. De var med andra ord svenskar på vintern och norrmän på sommaren, enligt kyrkoherden. Han tillade, att det även fanns några lappar i Härjedalen.¹⁵⁶

¹⁵² Schnitler, 1742–1745, tryckt 1962, *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller*, band 1

¹⁵³ Larsson, 1968, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 16 d, s. 28, referat ur Lars Thomasson, *Om Lapparna i Jämtland och Härjedalen*, 1956, s. 8, som hänvisar till Riksens ständers Memorial, daterat Stockholm den 21 juni 1762

¹⁵⁴ Holmbäck, 1922, s. 23

¹⁵⁵ Holmbäck, 1922, s. 23

¹⁵⁶ de la Motraye, 1711–1725, s. 187 f.

Av major Schnitlers gränsrannsakingar framgår att de tre samiska hushåll som sommartid vistades på Tydalsfjällen i Norge vintertid kunde hålla till i Handölsskogarna i Jämtland. De sades vara måttligt rika, med cirka åttio renar var.¹⁵⁷ Även i Meråkersfjällen fanns samer, men det framgick inte om de också höll till på svenska sidan.¹⁵⁸ Längre norrut träffade Schnitler en grupp samer som hade skattefjäll kring Jorm och Hartkjölen i Frostviken och Hotagen. De berättade också om samer på Orrnäsfjället.¹⁵⁹

Samerna i gränstrakterna mot Norge var tydligen svårare att få kontakt med än övriga Jämtlandssamer. Prästen i Föllinge klagade till exempel år 1761 över att han inte någon gång fått träffa ”de wid Riksgrentsen i Åhre och Kall wistande Lappar” trots att han varje vinter besökt deras trakter. Lappprästen i Undersåker förklarade också att han under år 1760 inte kunnat ”twinga them fram till någon ordentelig sammankomst” men uppgav att nio personer infunnit sig vid Åre kyrka den 25 januari 1761. De hade för en tid flyttat till Norge men tänkte komma tillbaka igen nästa sommar. För samerna i Årefjällen låg Åre kyrka svåråtkomligt till, och de blev därför inhysta till Handöls by där de tillsammans med Handöls och Bunnervikens byamän uppförde ett kapell.¹⁶⁰

Härjedalens landskap

Vad beträffar Härjedalen skriver Holmbäck att det är först mot mitten av 1700-talet, som sparsamma upplysningar i jordeböckerna, vilka då redan länge funnits i landskapet, ger upplysning om lapparna.¹⁶¹ Enligt en anteckning i Härjedalens jordeböcker skulle en häradsattest av den 9 december 1720 utvisa, att lappmannen Jon Andersson åtagit sig att betala ränta om ett visst belopp i fredliga tider för ”Staar och Helagsfjalien” (i nuvarande Bergs kommun), en ränta som även tas upp i jordeböckerna, men som också är den enda lappränta, som kommit in i dessa. Holmbäck beskriver vidare att det av handlingar framgår att lapparna tidigt slagit sig ner i fjälltrakterna kring Mittådalen. Han beskriver att en lappkvinna år 1786 klagade över intrång på lapparnas områden från de bofastas sida och i samband med det nämnde, att hennes förfäder under fyra generationer suttit

¹⁵⁷ Schnitler, 1742–1745, s. 56–64

¹⁵⁸ Schnitler, 1742–1745, s. 72, 73, 80

¹⁵⁹ Schnitler, 1742–1745, s. 150–155

¹⁶⁰ Thomasson, 1985, s. 67 f.

¹⁶¹ Holmbäck, 1922, s.14. Fjället Flatruet som Holmbäck beskriver att en lappman i Kalls socken skattade för år 1662 ligger dock i Härjedalen, vår anmärkning. De jämtska jordeböckerna har alltså innehållit vissa uppgifter om fjäll i Härjedalen – Holmbäck syftar väl här på de härjedalska jordeböckerna.

i Mittådalen. Det finns, skriver Holmbäck, inte skäl att betvivla hennes uppgift.¹⁶²

Major Peter Schnitler noterar i sina gränsexaminationsprotokoll att han inte hörde talas om samer förrän han kom till Stugudalen väster om Helagsfjällen. Där hävdade bönderna att samerna kommit till trakten under deras föräldrars tid. Tre samefamiljer höll till på fjällen kring Ljusnedals bruk i Härjedalen.¹⁶³

5.1.5 1800-talet (avvittringen och kungabrevsmarkerna)

Avvittringen var den process genom vilken enskildas mark skildes från statens i norra Sverige. Avvittringen inleddes i slutet av 1680-talet med syftet att göra skog tillgänglig för bergsbrukets behov. Så småningom blev syftet framför allt att skapa förutsättningar för nybyggen och en ökad jordbruksproduktion. Avvittringen innebar att norrländska hemman tilldelades avsevärda skogsmarker med äganderätt. Hur stor yta som tillkom varje hemman varierade mellan olika län och tidpunkter beroende på vilken stadga som tillämpades. När skogarnas värde steg under 1800-talet blev avvittringsmarkerna mindre till ytan. I lappmarkerna blev all marktilldelning beroende av skattläggning, och enskildas rätt att disponera skog inskränktes.¹⁶⁴

Jämtland och Härjedalen

Under 1800-talet genomfördes större delen av avvittringen i Jämtland och Härjedalen, främst genom 1820 års avvittringsstadga om tilldelning av mark.

Holmbäck skriver att stadgan för Jämtlands och Härjedalens del enbart kom att gynna kolonisationen. I de kungliga breven åren 1824, 1826 och 1831 talas om nybyggen och fäbodlägenheter i fjälltrakterna, dit alltså nybyggerna sträckt sig och där nybyggarna fick rättigheter. Lapparna eller deras rätt synes åter, varken under de långa förhandlingar som präglade 1700-talets avvittringsarbete eller under det första årtiondet av avvittringen under 1800-talet, ens ha kommit under betraktande. Vad anledningen kan ha varit till detta låter sig icke avgöra, skriver Holmbäck, – kanske ansåg man, att lapparna för framtiden blott skulle ha rätt till de områden, som förblev under

¹⁶² Holmbäck, 1922 s. 24

¹⁶³ Schnitler, 1742–1745, s. 51 och 56–64

¹⁶⁴ Jfr Nationalencyklopedins artikel om avvittring, besökt den 30 september 2022

kronan – men säkert är, att lapparnas intressen därigenom kunde löpa större fara än i något annat landskap. De områden i lapptrakterna, som för kronan skulle bli kvar, sedan nybyggena fått sin skog, var nämligen i Jämtland och Härjedalen mycket små och alldeles otillräckliga för lapparna; hemmanen kom även att dela kronans marker i lapptrakterna i smärre områden och därigenom göra dem mindre lämpliga för renskötsel, fortsätter Holmbäck.¹⁶⁵

Även Rumar skriver om hur 1820 års avvitringsstadga kom att tillämpas i Jämtland och Härjedalen. Enligt stadgan skulle vid tilldelningen av mark inte inräknas ”odugliga marker eller impedimenter, hvarmed förstås sjöar, berg samt kala och odugliga mossar, som hafva sten till grund utan affall, och således äro otjenliga för odling” (3 §). Detta var i hög grad en gummiparagraf, skriver Rumar. I Jämtlands län räknades alla typer av mark, även de för jordbruket oviktiga, in i det privata ägandet. Detta ledde till jättelika privata marktilldelningar. I ingen annan landsdel tilldelades jordbrukarna så stora arealer, konstaterar Rumar.¹⁶⁶

Efter klagomål på avvitringarna från samerna meddelade Kungl. Maj:t i ett brev år 1841 – Skattefjällsbrevet – att lapparnas rätt skulle iakttas. Enligt brevet skulle varje skattefjäll till gränserna avmätas och nödiga betesmarker i vederbörandes närvaro givas lapparna av tillstötande kronomarker, därvid sorgfälligt skulle tillses, att, såvitt möjligt, nödig skog till bränsle inte saknades. Den årliga räntan för de utstakade fjälltrakterna skulle därefter av konungens befallningshavande stadfästas; fisket skulle inom ”lapparnas sålunda avrösade betesmarker” åtfölja betesrätten emot ränta, som av kungliga befallningshavaren skulle bestämmas. Nybyggen fick inte upplåtas i fjälltrakterna förrän lapparnas betesmarker blivit behörigen utstakade. Troligen ingick en rätt till skog till husbehov i rättigheterna enligt 1841 års brev, skriver Holmbäck. Enligt Holmbäck måste även en jakträtt anses tillhöra lapparna, ”av naturliga skäl”.¹⁶⁷

Holmbäck beskriver vidare, att när 1841 års brev utfärdades, hade avvitringen dock fortskridit så långt, att skattefjällen både för sommar- och vinterbetet redan blivit för små; lapparnas områden måste därför vidgas.¹⁶⁸ Den rätt till sommarbete, som genom avvitringarna berövats lapparna,

¹⁶⁵ Holmbäck, 1922, s. 58 f.

¹⁶⁶ Rumar, 2008 a, s. 187

¹⁶⁷ Holmbäck, 1922, s. 61

¹⁶⁸ Holmbäck, 1922, s. 60

kunde man inte genom lagtolkningens väg ge dem åter, och en lagstiftning kunde i detta hänseende knappast komma till stånd. I stället hade ett flertal av de hemman, som för lapparna låg mest olägligt, inköpts från de bofasta och genom ett kungligt brev den 22 maj 1891 upplåtits åt lapparna.¹⁶⁹

Från tiden däremellan, med start vid 1841 års skattefjällsbrev, gjorde kungliga befallningshavaren inrymningar på skattefjällen åt lappar, vilket hade grundats på härledning till de äldsta kända innehavarna. Enligt kungliga befallningshavarens uppfattning borde fjällen alltså gå i arvsföljd.¹⁷⁰ På skattefjällen i Jämtland och Härjedalen övertog länsstyrelsen inrymningarna några decennier tidigare än i Lappmarken.¹⁷¹

Som exempel på avvitrings negativa resultat för samerna kan nämnas avvitringen av renbetesfjällen inom Kalls socken år 1847 av Sösjöfjäll, Kolås- och Skäckerfjäll (som numera benämns enbart Skäckerfjäll) som renbetesfjäll. I avvitringsprotokollet antecknades att fjällägarna överenskom att inte låta skilja dessa fjäll från varandra utan beta dem gemensamt så som deras fäder gjort. Fjällmännen (samerna) anmärkte vidare att gränserna för fjällen mycket inskränkte deras urgamla betestrakter, synnerligast eftersom gränser mot angränsande nybyggen oftast bestämts på de högsta fjällknipparna och nybyggen sålunda blivit tilldelade trakter som för dem inte var till någon nytta, men för fjällmännen oumbärliga.¹⁷²

Det förekom såväl före som efter år 1841 att samer upplät jakt- och fiskerättigheter till andra. Under 1860-talet började länsstyrelserna begränsa samernas upplåtelse rätt i inrymningsresolutionerna.¹⁷³ Holmbäck förklarar att 1841 års brev inte avsåg att på något sätt ändra den rätt, med vilken lapparna sutto å skattefjällen; denna rätt borde därför anses fortfarande vara en nyttjanderätt och fjällen vara kronans egendom. I en resolution, som tillkommit som ett av förarbetena till införandet av 1886 års renbeteslag, utsade konungens befallningshavande:

Till konungens befallningshavandes kunskap har kommit, att åtskilliga av de lappar, som av konungens befallningshavande fått inrymningsbrev å fjälltrakter inom de i Jämtlands län vid

¹⁶⁹ Holmbäck, 1922, s. 60 f.

¹⁷⁰ Holmbäck, 1922, s. 61

¹⁷¹ Lundmark, SOU 2005:79, s 18

¹⁷² Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 5 b, s. 35

¹⁷³ Lundmark, SOU 2005:79 s. 18

avvittringen för renskötsel avsatta land, av dessa åt dem upplåtna trakter utarrenderat dels åt lappar rätt till renbete och dels åt bofaste rätt till bete, slätter, jakt och fiske. Då de av konungens befallningshavande utfärdade inrymningsbrev icke berättiga till någon annan och vidsträcktare disposition av fjället, än att den lapp, som fått inrymningen, får mot erläggande av den stadgade avgiften ostörd av andra för sig och sin familj där åtnjuta rätt till bete och skogsfång för renskötseln samt till fiske, så äro alla avtal, som med lappar träffats om dispositionsrätt för ena eller andra ändamålet till större eller mindre områden ävensom till jakt eller fiske inom fjällen, ogiltiga.¹⁷⁴

Holmbäck skriver att det i Jämtlands län inte utgick någon lappskatt eftersom den otvivelaktigt varit av jordskattenatur – därför kunde inte gärna någon skatt utgå efter att fjällen upplåtits till lapparna genom Skattefjällsbrevet. Skatten avskrevs genom ett utslag år 1894, mot vilket flera lappar anförde besvär. Fiskeräntorna avskrevs i Jämtland och avfördes från jordeböckerna för åren 1900 och 1902.¹⁷⁵

Genom Finansdepartementets ämbetsskrivelse den 23 september 1886 uppläts åtskilliga närmare angivna kronoparker i Jämtland till renbete för lapparna. Såsom villkor för upplåtelse föreskrevs bland annat att lapparna medgavs rätt till jakt endast efter rovdjur, samt att de inom kronoparkerna skulle äga fiskerätt endast till husbehov med öppen rätt för kronan att upplåta fiskerätt i övrigt, där sådant kunde ske till fördel för kronan.¹⁷⁶

5.1.6 Samer i kyrkliga församlingar

I de kyrkliga församlingarna hade Jämtlandslapparna tidigare blivit hänvisade till Åsele kyrka, som enligt ett kungabrev från år 1648 blivit en lappmarksförsamling.¹⁷⁷

Vid 1700-talets mitt blev samerna i Jämtland-Härjedalen föremål för ett starkare intresse från centralt kyrkligt håll. Vid den tidpunkten var det prästerna i fjällförsamlingarna som ansvarade för kyrkliga förrättningar, men det fanns ingen samlad verksamhet för samerna av det slag kyrkan önskade. För att få en bra verksamhet till stånd ansågs det därför viktigt med en

¹⁷⁴ Holmbäck, 1922, s. 61 f.

¹⁷⁵ Holmbäck, 1922, s. 73

¹⁷⁶ Jfr Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 37 f. se om prövningen av resolutionen i Skattefjällsdomen i avsnitt 4.3.2

¹⁷⁷ Bromé, 1954, s. 185. Gudrun Norstedt anser att uppgiften är något förvånande med tanke på avstånden, och att det möjligen endast är norra Jämtland som avses.

särskild lappförsamling och att samerna fick egen pastor. Föllinge annexförsamling i Lits pastorat bröts vid mitten av 1700-talet ut till eget pastorat såsom närmare ”de i Hammerdals, Lits och Offerdals pastorater flyttjande Lappar” och därför också som en tänkbar lappförsamling.¹⁷⁸

Pastorn i Föllinge fick en dubbel uppgift som pastor; dels i den lokala församlingen, dels för alla samer i Jämtland-Härjedalen. Ett statligt ämbetsverk – Kongl. Directionen öfver Ecclesiastique Werket i Lappmarken – hade bildats kort förut för ”Lapparnas själavård och undervisning” och för att upprätta skolor för samernas barn som ett led i deras kristnande. En sådan skola startades i Föllinge år 1748.¹⁷⁹

Rektorn och historikern Lars Thomasson har beskrivit lappförsamlingarnas utveckling i Jämtland och Härjedalen. Han skriver att även om lappförsamlingen medförde en förbättring av religionsvården bland samerna, visade det sig snart vara en nästan omöjlig uppgift för prästen i Föllinge att ensam på deltid täcka de behov som uppstod efter hand. Prästerskapet i Undersåker tog sig an samerna i Åre- och Undersåkersfjällen medan dessa fortfarande tillhörde Föllinge lappförsamling. Vid riksdagen år 1760–1762 beslutades att vården av samerna i södra Jämtland och i Härjedalen skulle uppdras åt den blivande brukspredikanten vid Ljungdals och Ljusnedals kopparverk i Ljusnedal. Härnösands domkapitel anhöll år 1763, och att prästerskapet i Hede skulle få det ansvaret så länge ännu ingen präst fanns i Ljusnedal. Där fanns brukspredikanter bara åren 1770–1806, och Hede återfick då det tidigare ansvaret för Härjedalssamerna. Slutresultatet blev fyra lappförsamlingar: Frostviken, Hotagen, Undersåker (för samerna i Kall-, Undersåkers- och Årefjällen) och Tännäs. Frostviken bröts år 1862 ut ur Föllinge lappförsamling, som i sin tur bytte namn till Hotagens lappförsamling. Undersåkers lappförsamling bär året 1758, och Tännäs ersatte år 1923 den tidigare Hede lappförsamling.¹⁸⁰

Det finns uppgifter om de olika lappförsamlingarnas verksamhet genom kyrkböcker och årsberättelser som pastor lapponum sände till konsistoriet i Härnösand för vidare befordran till Lappmarksdirektionen. Berättelserna redovisar åtgärder angående samernas flit, eller bristande flit, att infinna sig till gudstjänster och husförhör. Från 1700-talets senare hälft och början av

¹⁷⁸ Thomasson, 2016, *Lappförsamlingarna i Jämtland-Härjedalen 1746–1941*, s. 855 f.

¹⁷⁹ Jfr Thomasson, 2016, s. 856

¹⁸⁰ Thomasson, 2016, s. 856 f.

1800-talet finns sådana uppgifter som berättar om samerna som levde i Föllinge, vid riksgränsen i Åre och Kall, i Offerdal, Oviken, Hede och Tännäs.¹⁸¹

I Västerbotten och Norrbotten gjordes inga särskilda lappförsamlingar utan där ingick de personer som man ansåg vara samer i de vanliga församlingarna.¹⁸²

5.1.7 Särskilt om samisk jakt och samiskt fiske

Jakt och fiske har varit av avgörande betydelse för samernas möjlighet att försörja sig under hela den undersökta perioden.

På en karta över Jämtland från år 1646 redovisas att ”Lapparne hafwa sitt tillhåll på västra och norra Sydan om Jemptelandh inpå store och wyde fiellar. Där hafwa de allehanda skytterier, både till Elgar, Wildrenar, Bäfrar, Mårder och Utrar.”¹⁸³

Ernst Manker beskriver nittiofem fångstgropssystem för fångst av älg och vildren, spridda över lapparnas utbredningsområde från ryska gränsen i nordöst till Femund-trakten i Hedmarks fylke i sydväst. För Jämtlands län beskriver han elva sådana system. Fångstgroparnas ålder är svår att fastställa, men gropfångstens upphörande bör i de svenska lappmarkerna ha skett runt 800-talets slut, skriver Manker. Detta eftersom den då utvecklade renskötseln inte är förenlig med renfångst med längre gropkedjor. Manker skriver vidare att systemen tyder på ett tidigare uppträdande av lapparna i deras sydligaste område i Skandinavien, Härjedalen-Idre-Rörös-Elgå-området, än man tidigare tagit för givet, såvida inte gropfångsten på ren här utövats av andra än lapparna. Detta bedömer han dock knappast är antagligt, eftersom den enda kända vildrensfångsten med gropar i Skandinavien som veterligt bedrivits av andra än lapparna – norrmännens gropfångst i de sydvästnorska fjälltrakterna – skett med gropar och anläggningar av helt annan typ.¹⁸⁴

Vem som använt fångstgroparna historiskt har dock varit omdebatterat. Att jakt genom fångstgropar var en jaktmetod även för den jordbrukande

¹⁸¹ Jfr Thomasson, 2016, s. 858–862

¹⁸² Axelsson, *Kyrkan, folkbokföringen och samerna*, 2016, s. 921

¹⁸³ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 20 k, s. 3

¹⁸⁴ Manker, 1960, s. 193 ff. se särskilt s. 210–213

befolkningen beskrivs nedan i avsnitt 5.2.9. Larsson skriver att flera av de nämnda fångstgroparna i Jämtland sannolikt brukats av bönder och inte av lappar.¹⁸⁵ Gudrun Norstedt menar däremot att även om det finns gott om uppgifter om att bönder haft gropsystem för att fånga älg har alla platsuppgifter från äldre tid som hon hittills sett legat i skogslandet och således inte i de fjälltrakter som Manker beskriver.¹⁸⁶

När det gäller själva jakträtten hade skattefjällens samer vissa rättigheter till jakt som inte de bofasta hade. En del praxis belyser detta förhållande.

Från år 1647 gällde, att bönderna inte fick jaga älg under en viss tid om året.¹⁸⁷ Genom en kunglig resolution den 16 mars 1681 för allmogen i Ångermanlands ådal och Sollefteå förbjöds jakt efter älg med hund, skidor och bössa eftersom det bedömdes medföra en alltför omfattande jakt; endast jakt med gravar och giller (fällor) tilläts.¹⁸⁸ I en kunglig resolution den 10 mars 1685 hänvisades tillbaka till 1681 års resolution, och samtidigt stadgades att ”uppå fjällen lämnar Kungl. Maj:t en och annan fritt att skjuta i rättan tid, men i Hälsingland, Medelpad och Gästrikland förbjödes det alldeles”. Efter det gjordes dock undantag för lapparna vid deras hemvister i fjällen. Eftersom de inte kunde bruka gravar eller giller för högdjur så behövde inte förbuden mot annan jakt iakttas så strängt för dem. De fick fritt uppe på fjällen, där giller och gravar inte kunde brukas, efter sedvänjan med hundar och bössa jaga och fälla älg.¹⁸⁹

Larsson beskriver att det i ett ting i Hammerdal år 1623, i samband med förbudet att skjuta älg i olagliga tider, klagades på att lapparna jagade djuren ned på ”deras” (sannolikt de bofastas) skogar.¹⁹⁰ Han beskriver också ett ting i Undersåkers tingslag den 3 och 4 mars 1690 där lappen Nils Thomsson i Tranrisfjäll åtalades för att han skjutit två älgar. Nils Thomsson ursäktade sig ”ej kunna bruka i fjällen varken giller eller gravar” och om han inte fick skjuta om hösten kunde han inte föda sig och betala skatt. Han frikändes såväl för skjutmetoden som för att ha skjutit på hösten, med hänvisning till

¹⁸⁵ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 e, s. 2–8 och 37

¹⁸⁶ I sitt arbete med ett forskningsprojekt om fångstgropar har Gudrun Norstedt samlat på sig en del data om gropar och fångststängsel i skogslandet. Längs skogsälvarna finns mycket långa system av sådana, enligt uppgift från Norstedt vid sin faktagranskning av denna text.

¹⁸⁷ Bromé, 1954, s. 358

¹⁸⁸ Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 b, s. 51–53

¹⁸⁹ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 d, s. 19 f.

¹⁹⁰ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 c, s. 127

den nyss nämnda resolutionen. Larsson beskriver även tinget i Offerdal den 12–15 oktober 1695 där lappen Jon Olofsson Skiörbeen på Ansjöfjället åtalades för att han skjutit älg. Jon Olofsson Skiörbeen förklarade att han hört att det var tillåtet för lapparna att göra detta på sina ägor, men förbjudet för bönderna. Han frikändes från skjutandet, efter att det intygats att det inte gick att ha giller och gravar på Ansjöfjället.¹⁹¹

5.2 Jordbruksbygdens markanvändning

I detta avsnitt redogörs för den jordbrukande befolkningens markanvändning i Jämtland, Härjedalen och Dalarna sett till området i stort – alltså inte enbart på renbetesfjällen.¹⁹² En mer ingående beskrivning av de lokala förhållandena följer i kapitel 7.

5.2.1 Jordbruksbebyggelse

I Jämtlands län har det funnits jordbruksbebyggelse åtminstone sedan järnåldern (cirka 400 e. Kr.).¹⁹³ Germanska ortnamn av järnålderstyp, som antas avspegla platser med tidigt jordbruk, förekommer nästan enbart i den jämtländska Storsjöbygden. I Härjedalen saknas sådana namn helt.¹⁹⁴

Under vikingatiden kan viss bebyggelse ha förekommit även i Jämtlandsfjällen. På den långsmala udden Jormlitången i sjön Lill-Jorm i Strömsunds kommun fanns ett höggravfält som numera är överdämt. Det omfattade tre högar som utsatts för plundring innan de kunnat undersökas av arkeologer. Bland de fynd som anses komma därifrån finns några spännbucklor och yxor. Arkeologen Harald Hvarfner betecknade gravfältet som ”säkert vikingatida”. Ytterligare en förmodad gravhög noterades vid Raukaselet av Gustaf Hallström, tillsammans med en anmärkning om att ett upphittat ringspanne av brons kan ha kommit från högen.¹⁹⁵ I Fornsök finns dock inget registrerat från Raukaselet.

Harald Hvarfner konstaterar att de nordiska pionjärer som slog sig ned i Jorm hade goda och livliga kontakter med mellansvenska bygder.¹⁹⁶ Det har

¹⁹¹ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 d, s. 20 f.

¹⁹² För att kunna bedöma utbredningen och omfattningen av jordbruksbygdens markanvändning har det varit av intresse att undersöka även markanvändning utanför renbetesfjällen.

¹⁹³ Welinder, 2008, s. 41.

¹⁹⁴ Welinder, 2008, s. 47

¹⁹⁵ Hvarfner, 1957, *Fångstmän och nybyggare i Ångermanälvens källområden under järnåldern*, s. 48–49

¹⁹⁶ Hvarfner, 1957, s. 48–49

dock inte framkommit något sedan Hvarfners tid som pekar på att det faktiskt fanns jordbruksbebyggelse i fjällen på vikingatiden. På Jormön, nära det överdämda gravfältet på Jormlitangen, hittades år 1999 en mängd lösfynd från samma tid. Bland fyndet fanns ett viktlod, som behandlas i en artikel av historikern Olof Holm. Han kopplar fyndet till handelsverksamhet och karakteriserar Jorm som beläget ”far outside” ”farmers’ settlements districts”.¹⁹⁷

Gravhögar finns i ytterligare några fjällnära lägen, exempelvis vid Ånnsjön i Åre kommun och på Hamravallen nedanför Hamrafjället i Härjedalens kommun.¹⁹⁸

Allmänt om befolkningsutvecklingen i Jämtland kan sägas att det av taxeringsuppgifter om rökarnas (hushållens) antal framgår att Jämtland hade ett invånarantal om cirka elvatusen femhundra personer när det införlivades med Sverige år 1645, medan Härjedalen hade ett par tusen invånare. En avsevärd nedgång inträffade under krigsåren i slutet av 1650-talet, medan befolkningsantalet ökade igen under det lugnare 1660-talet. Ett stort antal hemman ödelades under krigsåren 1675–1679. Under den följande tjugooåriga fredsperioden noteras dock en tydlig återhämtning.¹⁹⁹

Under början av 1700-talet minskade befolkningen igen under olika nödårsperioder. Antalet invånare i Jämtland och Härjedalen var inte högre vid stormaktstidens slut än när provinserna sjuttiofem år tidigare kommit under Sveriges krona.²⁰⁰

Bromé beskriver den bristande befolkningsutvecklingen under slutet av 1600-talet och första hälften av 1700-talet i Jämtland och Härjedalen som att den hade sin bakgrund i sammanlagt nära ett trettiotal krigsår under perioden och många missväxt- och nödår, och innebar att en stor del av befolkningen måste lämna sina hem för att i Norge eller i de svenska grannprovinserna söka hjälp och bärgning. Många av dessa arma och utfattiga återvände aldrig till sina hemorter och gårdar, vilka därigenom blev öde, skriver Bromé.²⁰¹

¹⁹⁷ Holm, 2015, *Trading in Viking-Period Scandinavia – A Business Only for a Few? The Jämtland Case*, s. 79–126

¹⁹⁸ Riksantikvarieämbetet, 2022, Riksintressen för kulturmiljövården – Jämtlands län (Z)

¹⁹⁹ Jfr Bromé, 1954, s. 148 f.

²⁰⁰ Jfr Bromé, 1954, s. 148 f.

²⁰¹ Bromé, 1954, s. 350

John Frödin går igenom de ansamlingar av bebyggelse som fanns i norra Jämtland före år 1700 respektive fram till år 1751, mellan år 1751 och 1800 samt tiden därefter fram till år 1919. Hans kartläggning avser socknarna Hotagen, Laxsjö, Föllinge, Gåxsjö och Hammerdal. Före år 1751 var bebyggelsen tät i området runt vad som i dag motsvaras av centrala Föllinge och längs vad som i dag är E45 strax söder om Hammerdal nästan hela vägen upp till Strömsund. I övrigt fanns ingen jordbruksbebyggelse i socknarna – i Hotagen var det alltså tomt på jordbruksbebyggelse. Mellan år 1751 och 1800 tillkom ett antal bebyggelseenheter (sjutton för hela området).²⁰²

Av den av Frödin undersökta bebyggelsen var år 1700 den största bebyggelseansamlingen Ede, med tolv hemman. Sikås bestod av elva hemman och Åsen av åtta. Dessa var störst. De övriga utgjordes av tre till sju hemman. Det är tydligt att de alla uppstått genom klyvning av enstaka gårdar. Under 1700-talets första hälft utvecklades denna bygd blott helt obetydligt. Att döma av röklängderna (listorna över hushåll i skattelängderna) tillkom två byar; nämligen Laxviken och Skärvången, skriver Frödin. Även hushållens antal ökade högst obetydligt, nämligen från etthundraett till etthundra-sju.

Avradsland hade under 1700-talet tilldelats många av de i området befintliga byarna, skriver Frödin. Gåxsjö hade till exempel flera avradsland och Föllinge hade minst två. Sikås hade ett nordväst om byns egen skog och Viken hade också ett, och så vidare. Avradslanden användes i allmänhet som betes- och slättermark. Det kunde hända att fast bosättning så småningom uppstod på dem.²⁰³ Avradslanden beskrivs närmare i nästa avsnitt.

Frödin noterar att de kamerala akterna inte är helt tillförlitliga när det gäller nybyggenas ålder. Ett hemman kan ganska länge ha saknats i skattelängderna, efter att konungens befallningshavande utfärdat resolution på att det kunde grundas. Detta är emellertid enligt Frödin vad man kan vänta sig, för i regel beviljades ett avsevärt antal frihetsår, och innan dessa förlupit kunde ju inte fastigheten upptas i skattelängderna. En svårighet i sammanhanget är också, att nybyggen ganska länge kan ha räknats till den by, på vars utägor de hade anlagts. På så sätt ger, enligt Frödin, de officiella akterna intryck av en för sen datering. Det kan därför vara så att några av de yngre nybyggena

²⁰² Frödin, *Byggestudier i norra Jämtland*, 1927, s. 61

²⁰³ Frödin, 1927, s. 65

placerats i fel åldersgrupp. Dessutom kan det vara så att fast bosättning kan ha funnits på många platser, innan konungens befallningshavande gav tillåtelse till anläggningar. Men i de flesta fall höll bönderna effektivt uppsikt över sina avradsland, så att inte obehöriga slog sig ner där någon längre tid. Å andra sidan medförde inte alltid anläggningstillstånden att något hemman kom till stånd. Det kunde ibland ske förnyelser av resolutioner om de tidigare inte tagits i anspråk. Vid Kilen fanns till exempel tillstånd redan år 1746, men något nybygge anlades inte där förrän år 1790.²⁰⁴

År 1800 hade hushållens antal i de av Frödin undersökta socknarna ökat med drygt femtio procent, det vill säga med sextiofem hushåll. Åboantalet hade samtidigt stigit avsevärt i de gamla byarna, från etthundrasju till etthundrafemtiofem åbor.²⁰⁵ Före år 1750 fanns ingen fjällbygd i socknarna Hotagen, Laxsjö, Föllinge, Gåxsjö och Hammerdal. Men mellan år 1751 och 1800 fick fjällbygden sin första bebyggelse – tjugonio gårdar fördelade på tolv ansamlingar. Den största stegringen visade fjällbygden under 1800-talets mitt, beskriver Frödin.²⁰⁶

Rudberg, som studerat bebyggelseutvecklingen i hela Norrland, skriver att trakten runt Storsjön i Jämtland år 1750 var påfallande väl bebyggd. Gränsen mot ödemarkerna i sydväst var ungefär densamma som under 1900-talets mitt. Bygdeflikar som i det närmaste hängde samman med Storsjöbygden sträckte sig upp efter Åredalen och Kallsjöns dal ända upp till Kolåsen och Gråsjön. Som mer isolerade bosättningar uppträdde Kjoland väster om Kallsjön, Ottsjö sydväst om Undersåker och några bebyggelseenheter kring Ånnsjön. Beträffande Stalltjärnstugan, Medstugan och Skalstugan efter den urgamla färden till Levanger vid Tronhjemsfjorden är dateringen inte fullt säker, fortsätter Rudberg. Gånälven längst i norr vid Kalls socken har anknytning till en gammal färdväg och ska ha haft bebyggelse redan före år 1750. Måhända har det varit fråga om kortvarig bebyggelse.

Norr om Storsjöbygden, i socknarna Häggenås, Hammerdal, Föllinge och Ström fanns en rad isolerade, men var för sig relativt utvecklade bygder, fortsätter Rudberg. I Frostviken i Jämtlands översta hörn märktes ett enda nybygge på stort avstånd från den övriga bebyggelsen vid samma älvdal. Det tillkom år 1750 och var en norsk bosättning som genom gränsregleringen

²⁰⁴ Frödin, 1927, s. 66 f.

²⁰⁵ Frödin, 1927, s. 68

²⁰⁶ Frödin, 1927, s. 74

kommit på svenska sidan. Den nu nämnda bebyggelsen är med några undantag till stor del belagd redan under medeltiden, skriver Rudberg. Någon större nybildning av bebyggelseenheter ägde inte rum mellan medeltid och år 1750. Jordbruket kan sägas inte ha utvecklats synbart under 1645–1720.²⁰⁷ Den centrala bebyggelsen var knuten till kambrosiluravlagringarna och upphörde hastigt vid eller strax före urbergsgränsen, utom vid sjöarna i sydost. Den har således klart anpassat sig efter naturbetingelserna. 1750 års bebyggelse i Jämtland låg mestadels på låg höjd över havet, men markanta undantag fanns. Ånnsjöbebyggelsen låg över femhundra meter, och av ungefär samma relativa höjd låg Kolåsen i Kall.²⁰⁸

Mellan år 1750 och 1800 märks en betydande utveckling i Jämtlands bebyggelse, dock inte i den gamla huvudbygden kring Storsjön, där förändringarna var små. I västra Jämtland fortsatte utvecklingen. Ytterligare enheter tillkom vid Ånnsjön och Anjans och Torröns sjödalar i Kall började koloniserats. I utmarkerna norr om Offerdal skedde de första ansatserna till nybyggesanläggningar. Huvudförändringarna ägde rum i norra Jämtland. Här kan – utanför fjällregionen – observeras en begynnande bosättning, dels i mellanrummen mellan de gamla bygderna i Hammerdal, Häggenäs, Föllinge och Ström, dels i urbergsterrängen öster därom, i båda fallen till stor del på avradsland. Den längsta framstöten hade bosättningen gjort inom fjäll- och förfjällregionen i västra Föllinge och Hotagen, där de lågt liggande dalsystemen koloniserats ända fram till riksgränsen. En liknande spridningstendens märks efter Ströms vattudal, men någon förbindelse hade ännu inte uppnåtts med det isolerade kolonisationsområdet Frostviken, som under tillskott av norska nybyggare vidareutvecklats från den första lilla ansatsen strax före periodens början. År 1800 hade dock endast det lågt liggande huvuddalsystemet tagits i anspråk. I Hotagen gavs år 1800 anläggningsutslag för gården Ansätten på slutningen av Ansättenfjället, som utgör Jämtlands högst belägna fasta bosättning.²⁰⁹

I Härjedalen var samtliga huvudbygder redan utvecklade år 1750, skriver Rudberg, och flertalet av dem skulle ha varit det redan vid val av ett tidigare undersökningsår (1700 eller 1650). Som nämnts finns medeltida belägg för flera byar. Ljusnedal och Bruksvallarna hade kort före år 1700 tillkommit genom bruksrörelse. Många av byarna var stora med femton till tjugo

²⁰⁷ Jfr Rudberg, 1957, s. 130

²⁰⁸ Rudberg, 1957, s. 131

²⁰⁹ Rudberg, 1957, s. 133 f.

bönder, maximalt över trettio i LillhärdaIs kyrkby. Bebyggelsen hade redan på flera håll intagit långt framskjutna lägen på hög höjd över havet, till exempel Ljungdalen på över sexhundra meter och Bruksvallarna på över sjuhundra meter. Enstaka långt från huvudbygden placerade platser som Olingskog söder om LillhärdaIs och Råndalen söder om Hede hade fått fast bosättning. Nutidens ödemarksytor kunde redan skönjas, tydligast Ytterhogdalsplatån.²¹⁰

Mellan år 1750 och 1800 märks förändringar i bebyggelsen i Härjedalen i nytillkomna enheter i den äldre bebyggelsens närmaste omgivning, och i tilltagande bosättning på större avstånd från huvudbygden, det senare i platåtterrängen söder om Tännäs, högre daltrappsteg i LillhärdaIs och västligaste Härjedalen, upp mot fjällgränsen i Storsjö. Några under perioden tillkomna bebyggelseenheter kan räknas till de högsta i landet: Högvålen på åttahundratrettio meter, Malmagen på drygt sjuhundraåttio meter, Lövhögen i LillhärdaIs på sjuhundratjugo meter och Tåssåsen på sjuhundranittio meter – den senare inte bevisligen, men sannolikt existerande år 1800.²¹¹ Om Tåssåsen kan sägas att försök till fast bosättning synes ha förekommit vid flera tillfällen under senare delen av 1700-talet utan märkbar framgång. År 1808 bodde dock två familjer där. Det är även sannolikt att Gavelåsen i höglandet kring Särvfjället söder om Ljungan var bebyggt. Det skulle ha upptagits som ett nybygge i slutet av 1700-talet, fortsätter Rudberg.²¹²

Larsson har studerat reglerna för nybyggesanläggningar och skriver att det bör noteras att 1749 års lappmarksreglemente och 1760 års lappfogdeinstruktion hade Lappland som tillämpningsområde och således inte omfattade Jämtland.²¹³ Några närmare bestämmelser om förmåner för nybyggare, exempelvis om frihetsår, fanns inte. Om frihetsår och antalet sådana bestämdes tydligen efter förhållandena i varje särskilt fall. Den första författningen med särskilda regler för anläggning av krononybyggen, i det odelade Gävleborgs eller Västernorrlands län, var kungliga brevet till Kammarkollegiet den 2 september 1760 angående nybyggens upptagande i Jämtland och Västernorrland. Dessa regler innebar frihet från all personlig avgift i tio år och visst understöd i silvermynt.²¹⁴ Dessutom innebar reglerna

²¹⁰ Rudberg, 1957, s. 129 f.

²¹¹ Rudberg, 1957, s. 132 f.

²¹² Rudberg, 1957, s. 132 f.

²¹³ Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 b, s. 18 f.

²¹⁴ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 12 g, s. 11

bland annat att häradsrätternas medverkan vid anläggning av nybyggen minskade betydligt jämfört med vad som tidigare gällt. Larsson framhåller också att för landskapet Härjedalen gällde vissa särskilda regler om nybyggens upptagande redan enligt kungliga resolutionen den 1 oktober 1754, som utgjorde svar till krigs- och kammarkollegierna angående allmogens i Härjedalen sökta befrielse från den dem ålagda roteskatten.²¹⁵

5.2.2 Avradsland

Systemet med avradsland är speciellt för Jämtland och Härjedalen och har mycket gamla anor. Avradslanden var avlagset liggande områden av allmänningsmark, skogs- och betesområden, jaktmarker och fiskevatten, som kunde brukas av ett eller flera hemman i bygden.²¹⁶ Rumar förklarar att avradslanden utgjorde arv från den tid före år 1645 när Jämtland och Härjedalen var en del av Norge. Sockenallmogen var van från den norska tiden vid att ”böxla” sådana utmarker, med vilket menades att bruka mot särskild avgift till kronan. Böxel var den engångsavgift som betalades vid inrymningen till området. Dessutom betalades en årlig avgift för nyttjandet som kallades landskyld. Systemet överfördes till Sverige efter freden vid Brömsebro; den årliga avgiften kallades därefter för avrad och markerna i fråga kallades därför avradsland.²¹⁷

I de medeltida handlingar där avradsland nämns handlar syftet med avradslanden nästan alltid om jakt- och fiskerättigheter. Någon gång nämns en slätteräng eller liknande, men däremot aldrig kreatursbete. Uppgifterna tyder på att avradslanden inte användes till fåbodar förrän på 1500-talet.²¹⁸ Gudrun Norstedt, som gått igenom uppgifterna i 1666 års avradslängd, noterar att det i den däremot nämns en mängd fåbodar; i exempelvis Ovikens socken på merparten av avradslanden.²¹⁹

För boskapsskötseln, jakten och fisket, och i viss mån när det gällde att insamla bark till brödbakningen under missväxt- och nödåren, var avradslanden i allmänhet av stor betydelse. Avradslanden fanns på skilda håll inom provinsen, i vissa fall även uppe i fjällbygderna och i ödemarkerna runt

²¹⁵ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 12 f, s. 29

²¹⁶ Gothe, 1948, *Finnkolonisationen inom Angermanland, Södra lappmarken och Jämtland*, s. 169

²¹⁷ Jfr Rumar, 2008 a, *Avradslanden, skattefjällen och avvitringen i Jämtlands län*, s. 172 och Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s. 8

²¹⁸ Bull, 1927, *Jemtland og Norge*, s. 114.

²¹⁹ Uppgifter från Gudrun Norstedt i samband med faktagranskning av texten. 1666 års avradslängd finns återgiven här: [Jämtlands avradsland.pdf \(fornskrift.se\)](#)

om i landet. På många av dessa områden hade brukarna inrättat fåbodar, såsom av vissa Rödö- och Näskottsbor långt uppe i Offerdalsfjällen och av Sunnebor i Oviksfjällen, ibland ända till sex eller sju mil avlägsna från avradslandsinnehavarnas hemvist. I allmänhet användes de omkring fåbodarna uppröjda vallarna till slätter, vilket dock inte gärna kunde ske i de många mil avlägsna fåbodarna uppe i fjällen. Bromé skriver att under avradslanden räknades även åtskilliga fjällmarker, som lapparna disponerade som beten för sina renar samt för jakt och fiske – han räknar alltså skattefjällen som avradsland, vilket även flera andra forskare gör.²²⁰ Detta kommer att utvecklas närmare i kapitel 6.

Redan den äldsta kända jordeboken för Jämtland, från 1540-talet, anför avradsposter för Ströms socken. Även den serie räkenskaper, som föreligger från den sista danska tiden (1600–1645) innehåller liknande uppgifter. Det gäller alltså här ingen fast odling, utan endast fiske, jakt och djurfång.²²¹

Enligt jordeboken från mitten av 1500-talet betalades avradsskatt för sammanlagt omkring tvåhundra-trettio hemman. Med undantag för Lockne (Brunflo), Hackås, Ovikens, Alsens och Sunne tingslag, där endast ett fåtal bönder eller sammanlagt ett fyrtiotal begagnade sig av sådana avradsland, var de annars ganska jämnt fördelade på de övriga tingslagen.²²²

Vid tiden för provinsernas övergång till Sverige rådde emellertid mycken oreda och osäkerhet beträffande dessa avradsland. Det hade nämligen visat sig, att de svenska jordeböcker som upprättats efter övergången var missvisande, eftersom en del av kronans tillhöriga avradsland med skogar, betesland och fiskerier brukades av allmogen men hade hemlighållits vid skattdäggningen. Någon avgift erlades alltså inte.²²³ Den osäkerhet som rådde gällde dels vilka av kronans marker och fisken som nyttjades, dels huruvida de som nyttjade markerna och fiskena erlagt böxel. Slutligen fanns också en osäkerhet om huruvida avrad riktigt erlades för de nyttjade markerna och fiskena.²²⁴

²²⁰ Bromé, 1954, s. 353 f.

²²¹ Gothe, 1948, s. 169

²²² Bromé, 1954, s. 212

²²³ Bromé, 1954, s. 354 f.

²²⁴ Jfr Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 15 b, s. 14 med hänvisning till guvernör Carl Larsson Sparre i brev den 3 september 1667

Året efter det att Jämtland kommit under Sverige skrev landshövding Strijk ett formulär till bekräftelse av allmogens nyttjanderätt till dessa avradsland. I formuläret stadgades att den årliga avgiften skulle betalas i rättan tid till kronan och att jorden och skogen skulle väl hävdas och brukas. Det var vid bötesstraff förbjudet för brukaren att till någon annan helt eller delvis upplåta det brukade området, eftersom det var kronans egendom. Av denna anledning bestämdes också, att inga skinn av lo, mård, räv, utter, bäver, älg och ren fick föras ur riket, förrän de erbjudits kronan till inlösen efter i orten gängse pris.²²⁵

På landstinget i Brunflo år 1649 uppmanades landskapets allmoge ånyo att uppge, ”om de icke under Danske Regementet wore wane at böxla sina Afradsländ, skogar och fiskiewatn, dertil de icke neka kunde”. Så uppgjordes från svenskt håll i alla fall en provisorisk avradsordning samma år, följd av en slutgiltig sådan år 1666.²²⁶

Den nya ordningen innebar att systemet med böxlande, som enligt vad som kunnat utrönas fortsatt under minst ett årtionde efter år 1645, skulle upphöra. Någon engångsavgift, böxel, för en ny nyttjanderättshavare skulle alltså därefter inte betalas. Kronans marker och fisken skulle för upplåtelser till nyttjande rannsakas, taxeras och avradsläggas. En viss årlig avgift, avrad, skulle alltså bestämmas.²²⁷

Vid mitten av 1700-talet fanns ungefär följande antal avradsland i Jämtland och Härjedalen, bortsett från de avradsland som låg inbegripna i hemmanens räntor.²²⁸

	Avradsland	Avradsgivare
Ragunda	12	37
Fors	7	45 (varav 37 för laxfisket i Indalsälven)
Hällesjö	1	11
Håsjö	1	5
Bräcke	6	20
Bodsjö	3	11

²²⁵ Bromé, 1954, s. 354 f. med hänvisning till Sparre till K. M:t 15/7 68. Gäveb. Länsst. arkiv och Härnösands länst. Registr. 11/7 46, HLA

²²⁶ Gothe, 1948, s. 169 f.

²²⁷ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 15 b, s. 14 med hänvisning till guvernör Carl Larsson Sparre i brev den 3 september 1667

²²⁸ Tideman, 1750, *Jämtlands afradsländ*, s. 27–39, jfr Bromé, 1954, s. 356 f.

Stugun	1	6
Revsund	5	17
Sundsjö	5	19
Brunflo	8	32
Lockne	6	29
Marieby	1	2
Näs	3	4
Sunne	7	36
Frösön	4	10
Hallen	11	69
Marby	2	3
Berg	11	25
Klövsjö	1	16
Oviken	23	92
Myssjö	16	88
Hackås	8	69 (därav trettiotvå avradsgivare för Gillhovskälen, tjugo för Rödsjö- och Rödbergfiskena i Näkten samt fem för Näcksta ström)

5.2.3 Fäbodbruk

John Frödin har gjort en ingående studie av jämtländskt fäbodbruk med särskilt fokus på norra Jämtland. Hans undersökningar visar att de jämtländska avradsländan i stor utsträckning användes som fäbodområden. Fäbodbruket var en viktig sysselsättning för den jordbrukande befolkningen i Jämtland. Forna tiders jordbruk var betingat av att ett extensivt åkerbruk förenades med en extensiv boskapsskötsel. Ju starkare bebyggelsen var koncentrerad till små fläckar odlingsbar mark, desto längre bort i skogarna måste byborna skicka boskapen. Till slut blev man nödsakad att under den varma årstiden hålla dem på så avlägsna betesplatser, att den medföljande personalen inte kunde uppehålla sig i byn under natten, utan särskilda bostäder måste uppföras åt dem ute i skogarna. Fäbodbygden eller den sekundära bygden, blev ett hjälpmedel för att vidmakthålla huvudbygden genom en exploatering av de stora skogsvidderna.²²⁹

²²⁹ Frödin, 1927, s. 20 f.

Det finns inga belägg för ett medeltida fåbodväsen i Jämtland eller Härjedalen. Fåbodvallar nämns för första gången i ett dombrev från Härjedalen år 1591. I Jämtland nämns ett fåbodställe i Bäcks skog i Marby socken (vid Storsjöns västsida, sju kilometer söder om Hallen) år 1600. Därefter finns ett belägg från år 1602 för en fåbod i Svedje i Myssjö socken (vid Myrviken).²³⁰ När sedan befolkningen ökade upplevde fåbodsväsendet en kraftig expansion som började i mitten av 1700-talet och kulminerade i slutet av 1800-talet.²³¹

Eftersom utmarkerna som hörde till en by sågs som byns gemensamma tillhörighet, blev fåbodbruket bysamfällighetens redskap för att exploatera utmarken. Det arbete som utfördes där, var en hela byns angelägenhet och sköttes på byalagets ansvar av personal, som anställdes och avlönades av byalaget. Härigenom vanns att minsta möjliga arbetskraft gick till skötseln av ett stort antal kreatur. Den samfällt ägda fåbodstugan blev därför inte större än att den kunde rymma den fåtaliga personalen.²³² Djurens spillning användes till gödning av den naturliga gräsväxten, och den vall som uppkom i anslutning till stugan blev även den bysamfällighetens gemensamma egendom. Det hö som skördades på vallen delades mellan bönderna.²³³

När vallen så småningom blev större och avkastningen värdefullare delades vallen upp mellan delägarna, på samma sätt som inägomarken i byn blivit enskild egendom. När varje bonde skötte sin egen del av vallen uppfördes också egna lador vid den, och så småningom invid ladorna egna bostäder, för att ha nattkvarter vid arbetet på slätterängarna eller i skogarna. På så sätt utvecklades de gemensamma fåbodarna till byfåbodar där var och en skötte sina egna djur och skördade sitt eget hö. Slutligen förvandlades vallarna till åkrar för odling av brödsäd, där jordmännen medgav det.²³⁴

I Offerdal levde gemensamhetsfåbodarna däremot kvar in på 1900-talet. Detta har sannolikt att göra med att Offerdalsbygden är av äldre datum än norra Jämtland i övrigt. Där hade en ekonomisk organisation av äldre tiders starkare typ hunnit utbildas.²³⁵

²³⁰ Larsson, 2009, *Fåbodväsendet 1550–1920: ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem*, s. 311 f.

²³¹ Rumar, 2014, s. 171 f.

²³² Frödin, 1927, s. 97

²³³ Frödin, 1927, s. 97

²³⁴ Frödin, 1927, s. 98

²³⁵ Jfr Frödin, 1927, s. 102–104

Enligt Ljungdahl och Aronsson berättar både skriftliga och muntliga källor om böndernas intresse för samernas visteplatser och renvallar när de skulle anlägga sina fåbodvallar. På renvallarna var jorden bearbetad och gödslad och vegetationen frodig med olika arter av gräs och örter. De anger som exempel för Jämtlands del 1700-talsresenären Falu Burman, som vid en resa från Oviken till Härjedalen i slutet av 1700-talet uppgav att ”*Där Tossås gårdarne nu ligga, hafwa förut lapparne haft sina bästa vall*”.²³⁶ Som ytterligare exempel nämner de att vid en inventering i samebyn Ruvhten Sijte år 1999 påträffades en fåbodvall på en övergiven visteplats vid Össjöarna nära Bruksvallarna. På en laga skifteskarta från samma område betecknas renvallarna på vistet vid Farrtjärnarna som ”hårdvall”. Vid laga skiftet övergick vistet till privat mark och nyttjades därefter till bete för boskapen. Fåboden på Vivallen har också anlagts på en samisk boplats.²³⁷

Gudrun Norstedt, som har tittat särskilt på förhållandena i Ovikens socken, menar att fåbodanlagda på forna renvallar härrör från relativt sen tid, i vart fall efter år 1666.²³⁸

Det kan noteras att fåbodbruket har likheter med renskötsel, i det att fåbodbrukarna flyttade mellan sina olika betesmarker för att inte utnyttja dem för hårt. De kunde ha hemfåbodan – fåbodvallar nära byarna – och långfåbodan – fåbodan på längre avstånd från hemmanen. I fåbodbruket ingick förutom boskapsskötsel också slåtterbruk och odling. Frödin ger också exempel på att fåbodbruket kunde vara förenat med fiske (dock är exemplet först från början av 1900-talet). Det kunde hända att fåbodarna utvecklades till permanenta bosättningar.²³⁹

De som innehade kronoavradsland kunde upplåta plats där för fåbodan eller betesrätt. Det finns mängder av exempel på detta i rannsakningshandlingar. Upplåtelseerna gavs in till häradsrätten.²⁴⁰

5.2.4 Taxeringsuppgifter och sammansättning i häradsrätter

Den äldsta kända och länge bestående jämtska huvudskatten utgick principiellt i skinn, i huvudsak hermelinskin. Den var inte personell utan

²³⁶ Burman, 1793–1802, *Fale Burmans dagböcker över resor genom Jämtland*, s. 206

²³⁷ Ljungdahl & Aronsson, 2008, s 19

²³⁸ Uppgifter från Gudrun Norstedt i samband med faktagranskning av texten.

²³⁹ Jfr Frödin, 1927, s. 141–160

²⁴⁰ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 c, s. 2 ff. och 89 f. Ytterligare exempel följer i handlingen 7 c.

lagd på bondejorden. Den äldsta jordeboken för landskapet, från 1540-talets senare del, låter systemet avteckna sig i detalj. Avraden till kronan utgick däremot aldrig i vitskinn (mård eller hermelin) utan enligt jordeboken i järn, gråskinn (ekorre) eller penningar och stundom även i spannmål.²⁴¹ Huvudskatten i Härjedalen utgick däremot i gråskinn och beräknades personellt efter mantalet. Avraden för vissa skogsmarker spelade tydligen mindre roll än i Jämtland men borde på samma sätt som där ofta ha uppburits i gråskinn, skriver historikern Nils Ahnlund.²⁴²

Genom en kunglig kungörelse den 4 april 1770, som gällde hela riket, gavs nybyggare på kronoallmänningar vissa förmåner. Utöver frihetsår stadgade kungörelsen att nybyggare skulle få två tunnor råg av kronan under de första två åren och njuta befrielse från alla slags reella och personella skatter i sex års tid.²⁴³ I ytterligare en kunglig kungörelse som gällde hela riket, från den 24 juli 1783, stadgades att alla som upptog nybyggen som huvudregel ägde rätt att i femton års tid njuta befrielse från alla utskylder och besvär, såväl till kronan som till prästerskapet och andra.

Nybyggen i Föllinge och Ströms socknar tillerkändes vissa ytterligare skatteförmåner i ett kungligt brev av den 15 december 1780, och gavs genom ett kungligt brev av den 27 november 1792 förmåner motsvarande dem som gavs nybyggena i lappmarken.²⁴⁴

5.2.5 Bergverk

En lappman upptäckte redan år 1643 en silverfyndighet på Oldfjället i Offerdal (samma fyndighet som nämnts i avsnitt 5.1.2), beskriver Bromé. Det svensk-danska kriget innebar dock att någon bruksdrift inte kunde igångsättas eller pågå.

I allmänhet hade det varit lappar som funnit malmförekomsterna i de äldre norrländska fjälltrakterna. Så var det beträffande fyndigheten på Oldfjället och den några decennier senare påträffade kopparmalmen vid Ramundberget i Ljusnedal i västra Härjedalen. Här uppfördes på 1680-talet hytta, smedja och vattensåg vid Ljusnedalsforsen. För att bygga bostäder åt

²⁴¹ Ahnlund, 1948, s. 523–527

²⁴² Ahnlund, 1948, s. 523–527

²⁴³ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 18 f, s. 63

²⁴⁴ Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 b, s. 19 ff., band 12 g s. 21 f., band 18 f s. 65

gruvarbetarna köptes mark från bönderna i Funäsdalen, närmare bestämt deras fäbodmark i Wallarna. Dessa blev brukets vallar och så uppkom namnet Bruksvallarna.

Försöken att utvinna malm blev dock inte särskilt lyckade. I Oldfjället pågick de först till ungefär 1680-talet, men sedan låg silvergruvan öde under det närmaste halvsekle. Den lockade dock allt emellanåt till nya undersökningar och spekulationer.²⁴⁵ I koppargruvan i Ljusnedal övergick man på 1700-talet till att bryta järn. Även om inte heller järnframställningen blev någon särskilt bra affär, lades bruket ner först 1879. Ljusnedals bruk hade då varit Härjedalens enda industri i nästan 200 år.

Försök gjordes också att bryta koppar i Handöl i Åre socken, men malmen tog slut. En tid därefter upptäcktes dock ett rikt kopparmalmsstreck på Åreskutan, och några år därefter uppdagades en liknande fyndighet i Fröå. Upptäckten på Åreskutan gjordes år 1742 och Fröå gruva upptäcktes år 1744. På Åreskutan upptogs efter hand en hel del gruvor och skärpningar (dagbrott). Med dessa gruvor som produktionsbas uppfördes smälthyttor för koppar först i Järpen och Fröå, vilka dock nedlades efter några år, och sedan i Huså, Slagsån och Semlan. Av dessa var anläggningen i Huså den i alla avseenden förnämsta och under årens lopp uppväxte nordöst om Huså en omfattande industrialanläggning. Arbetare till bruket hämtades framför allt från Falun. De byggde torp åt sig med bolagets hjälp. Huså kopparverk föranledde därför en omfattande kolonisation på förut obebyggd mark.²⁴⁶

5.2.6 Gästgiverier

Ett stort antal gästgiverier fanns för de resande på de jämtska vägarna. År 1662 fanns inte mindre än ett trettiotal gästgiverier i Jämtland. Längs den stora stråkvägen från Medelpad västerut genom Jämtland till Norge fanns gästgivarer i Bräcke, Revsund, Brunflo, Frösön, Rödön, Alsen, Mörsil, Undersåker och Duved. Efter vägen norrut fanns gästgiverier i Lit, Häggenås, Hammerdal (Lorås) och Ström (Bredgård). Söderut och väster om Storsjön fanns gästgiverier i Mattmar, Hallen, Oviken, Åsarna och Rätan. Vidare nämns sådana i Offerdal, Hackås och Ragunda samt Stugun och Sundsjö.²⁴⁷

²⁴⁵ Bromé, 1954, s. 326–328

²⁴⁶ Ullberg, 1969, *En bok om Kall*, s. 249–251, jfr s. 31

²⁴⁷ Bromé, 1954, s. 278

5.2.7 Vägar

Om vägarnas sträckning i Jämtland kan följande sägas. Den egentliga sommarvägen från Duved till Norge gick söder om Gevs, passerade vattendraget mellan denna sjö och Ånnsjön vid det nuvarande Tångböle, samt fortsatte förbi byn Vallan, över sundet mellan norra och södra Rensjöarna samt genom Skurdalsporten i Norge. Från Vallan utgick vidare en fjällväg i sydvästlig riktning över Handöl och efter Handölsälven upp till Ulvån och sedan över gränsen.²⁴⁸

Från Oviken utgick, enligt kartor från senare hälften av 1600-talet, en fjällväg västerut över Fjöåsen, Högåån, förbi Hundshögens sydligaste utlöpare Valskaftet, Stuguberget, Prästbodarna och Tossåsberget till Ljungdalen samt därifrån upp till och genom Skarvdörren vid riksgränsen. Detta är tydligen en färdled med mycket gamla anor, säkerligen en pilgrimsväg under medeltiden och en ofta använd stig för bland annat dem, som av en eller annan anledning nödsakades rymma eller fly från Jämtland till Norge. En sydligare sträckning tog den fjällväg som utgick från denna mellanriksled strax väster om Stuguberget och gick i sydvästlig riktning över Storsjö, Flatruets östliga del, passerade Mittån strax före dess utlopp i sjön Mässlingen och fortsatte sedan väster om Anåfjällen ner till Ljusnedal och Tännäs.²⁴⁹

Sträckan mellan Storsjö och Funäsdalen blev under senare hälften av 1600-talet en del av den omkring fyrtioen mil långa förbindelseleden, en postväg, mellan skansarna i västra Jämtland och Eda skans i Värmland. Från Undersåker gick denna led söderut över Ottsjö och genom Lunddörren till Storsjö samt från Tännäs till Idre i Dalarna och vidare efter gränsen ner till Eda. Redan år 1686 ska vägen ha blivit uppmätt och försedd med milstolpar, av vilka några fanns kvar ännu i slutet av 1700-talet.²⁵⁰

Härjedalens viktigaste vägstråk från Älvros till norska gränsen passerade Sveg och därefter Glissjöberg, Linsell, Ransjö, Hedeviken, Hede, Långå, Tännäs och Funäsdalen samt efter Tännedalen och söder om sjön Malmagen över riksgränsen in i Norge. Sedan Ljusnedals bruk blivit anlagt vid mitten av 1680-talet, var det helt naturligt nödvändigt att förbättra denna väg, eftersom en betydande tillförsel av proviant och andra förnödenheter måste ske även sommartiden, givetvis uteslutande genom klövjning (transport med

²⁴⁸ Bromé, 1954, s. 263

²⁴⁹ Bromé, 1954, s. 263 f.

²⁵⁰ Bromé, 1954, s. 265

packdjur). Från Hedeviden utgick en väg till Vemdalen som sedan fortsatte till Klövsjö och Kvarnsjö, där den förenade sig med jämtarnas stora utfartsväg söderut.²⁵¹

5.2.8 Skansar och befästningsverk

Jämtlands och Härjedalens historia är präglad av flera krig mellan Sverige och Norge/Danmark. Om detta vittnar spåren efter de gamla skansarna från 1600- och 1700-talen. Sådana skansar fanns till exempel i Järpen, Kall, Duved och Långå, och de kunde under perioder husera hundratals soldater.²⁵² Det förekom att soldaterna störde bönderna i deras jakt och fiske, vilket väckte allmänt missnöje.²⁵³ Säkert förekom det också störningar av renskötarna i deras näringsfång.

5.2.9 Särskilt om jordbrukarnas jakt och fiske

Jämtland var under medeltiden och senare känt för sin stora rikedom på pälsdjur: ekorre, mård, hermelin och andra, och talrika belägg finns från medeltiden för betydelsen av skinnhandeln, framför allt koncentrerad till Frösö marknad.²⁵⁴

Ahnlund har undersökt fiskets betydelse fram till år 1537. Han skriver att den gamla fångstkulturen till sitt väsen var utpräglat extensiv; avstånden skrämde inte. Från socknarna kring Storsjön tog man sig gärna till rikare givande fjällfisken ute i periferin; sambandet med fäbodväsendet är i det avseendet, liksom i fråga om jakten, lätt att gripa, skriver han. Denna expansion sammanföll till stor del med det hävdvunna utnyttjandet av avradsmarken men yttrade sig även på andra sätt. Där allt var upptaget kunde man skaffa sig tillträde mot avtalad ersättning.²⁵⁵

Ahnlund skriver att det inte alltid är lätt att i handlingarna skilja böndernas ström- och insjöfisken under gårdarna från de talrika fisken under kronans principiella disposition, som träffades på de vidsträckta, åt enskilda upplåtna, avradslanden. Också dessa utgjorde ju en fast tillgång, förutsatt att den stadgade grundavgiften eller avraden regelbundet betalades. Många gånger

²⁵¹ Bromé, 1954, s. 267

²⁵² *Skansar och befästningsverk, reseguide i karolinernas fotspår genom Jämtland och Trøndelag*, jämt-trønderska föreningen

²⁵³ Bromé, 1954, s. 359

²⁵⁴ Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 c s. 8

²⁵⁵ Ahnlund, 1948, s. 454

hade nog avradslanden sitt främsta värde genom fiske, skriver Ahnlund. De direkta uppgifterna om avradsfiskena är tämligen sparsamma, av vilket torde följa att systemet alltmera fick den oomtvistliga traditionens hävd.²⁵⁶

Enligt Larsson, Geijer och Bromé var jakt och fiske en viktig del av avradslandens betydelse, och beskrevs ofta – vida oftare än fäbodbruk – som ändamålet till varför ett avradsland böxlades och innehades.²⁵⁷ Samtliga hänvisar dock till samma ursprungliga referens, nämligen Edvard Bull, som skriver att:

Fäbodarna i Jämtland har till den allra största delens vidkommande legat i avradslanden; och när man ser att frågor om rättigheter till avradsland spelar en så betydande roll som de verkligen gör, i dokumenten från slutet av medeltiden, frestas man att utgå från att fäbodnäringen här är av viss betydelse. Men den nämns inte uttryckligen; det är jakt- och fiskerättigheterna som tydligt träder fram i dokumenten om avradsland; av och till nämns en slätteräng eller liknande, egentligt kreatursbete aldrig. Och när allt kommer omkring är det kanske därför rimligast att anta att fäboddrift inte har spelat någon större roll i Jämtland förrän på 1500-talet – efter att det nyröjningsarbete som inleds i slutet av 1400-talet hunnit verka ett tag.²⁵⁸

Gudrun Norstedt noterar att Bull talar enbart om förhållandena i slutet av medeltiden. Hennes intryck av de undersökta källorna, främst 1666 års avradslängd, är att omnämningen av jakt och fiske som syfte med avradsland inte synes ha gällt fjällområdet. Norstedt konstaterar samtidigt att det vore av värde att titta specifikt på de avradsland som ligger närmast skattefjällen och undersöka villkoren för dem.²⁵⁹

Ett näringsfång av betydelse under gångna tider var jakt genom fång i gropar, och Jämtland framstår som det dominerande området i de norrländska fångstgroparnas utbredning. Det huvudsakliga bytesdjuret i fångstgroparna var älg. Enligt Larssons bedömning visar den

²⁵⁶ Ahnlund, 1948, s. 460

²⁵⁷ Geijer, 1937–1940, s. 21 f., jfr Bromé, 1954, s. 353 f. och Larsson, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s. 6

²⁵⁸ Bull, 1927, s. 114

²⁵⁹ Uppgifter från Gudrun Norstedt i samband med faktagranskning av texten. Att undersöka villkoren för varje avradsland har det inte funnits utrymme till inom ramen för utredningen, se avsnitt 7.1.

omständigheten att avrad utgick för älgårdar – det vill säga fångstgropar för älg – att de ansågs ligga på kronomark. Ett senare exempel, som enligt Larsson också klargör att jakten inte var fri på kronans mark, utan uppläts, är från Undersåkers tingslag år 1627. Erich i Äggen och Nylands byamän tvistade om en fångstplats för dyr (älg) i en skog. Eftersom fångstplatsen befanns ligga på kungens allmanning, meddelade fogden Chresten Rasmussön att ingen fick befatta sig med den, utan där som fogden det bygslade till på Kungl. Maj:ts vägnar.²⁶⁰

Det fanns kolliderande intressen i älgjakten när det gällde jaktmetoder. Skidränningen; hetsjakten i vinterföre, helst när skaren låg lämpligt tunn, var en urgammal och omtyckt om än ganska barbarisk idrott för nordiska bönder. Älgårdar och utsatta giller på passande ställen i skogsmarken var något helt annat. Dessa intressen förde lätt till kollisioner. I 1530 års brev från jämtarna till kung Fredrik I framfördes att det stod i lagboken att älgar skulle ”hava frid för de män som löpa på skidor i allt Jämtland”, men att vissa fick tillstånd till sådan jakt av fogden. Fogden uppmanades att förbjudas lämna sådana tillstånd.²⁶¹

Älgjakten kom även fortsatt att vara föremål för reglering. I en kunglig förordning år 1623 fastställdes förbud mot att ränna på skare efter djur (älg).²⁶² Älg fick fortsatt jagas på andra sätt, i vart fall vissa delar av landet, med undantag för viss bestämd tid. I jaktstadgan bestämdes nämligen, att alla högdjur, såsom älg, hjort och rådjur, skulle fridlysas utom i Dalsland, Värmland, Dalarna, Bergslagen, Norrland och Finland, där inbyggarna fick jaga hela året utom tiden från midfastan (mitten av mars) till Olofsmässan (29 juli).²⁶³ Den närmaste tillsynen över jakten och skogens villebråd tillkom länsstyrelserna och deras underlydande.²⁶⁴

I en Jämtlandsbeskrivning från prosten Halling i Brunflo från år 1704 framgår, att det förr överflödade av vilt; detta synes särskilt ha gällt älgstammen. År 1695 fälldes i vissa pastorat över sjuttio älgar. Uppgifter från Hammerdals tingslag samma år och Undersåkers tingslag år 1699 visar att nya fångstgropar anlades av bönder så sent som under slutet av 1600-talet.

²⁶⁰ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet band 14 b, s. 114 f.

²⁶¹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet band 14 b, s 60 f.

²⁶² Larsson, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet, band 14 b, s. 112

²⁶³ Kungl. Maj:t:s ordning och stadga om jakter, djurfång och fågelskjutande den 29 augusti 1664

²⁶⁴ Bromé, 1954, s. 358

Enligt Larsson bör fångstgropar kunna ha anlagts även senare.²⁶⁵ Dock började älgbeståndet vid denna tid att minska.

Utöver älg fanns ett annat villebråd, som var av mycket stor betydelse ur försörjningssynpunkt i äldre tider och därför också var föremål för en intensiv jakt; nämligen vildrenen. Bromé skriver om förhållandena i mitten av 1600-talet och beskriver att de tama renhjordarna då i allmänhet inte var så stora som längre fram i tiden. Däremot strövade ännu betydande vildrenshjordar omkring i fjällen och blev föremål för en intensiv jakt från både lappar och bönder. Vildrenen ansågs ännu i slutet av 1600-talet så talrikt förekommande, att prästerskapet i Jämtland tillerkändes tiondebogen av fällda vildrenar.²⁶⁶ Carl von Linné skriver, när han besökte Särna vid sin Dalaresa år 1733, att ”det skjutes björn, älg och de här i fjällen ymnigt vistande vildrenar” Även beträffande Gröveldalen vid Grövelsjön skriver han att man sett över sexhundra vildrenar i en hop.²⁶⁷ Linné reste därefter mellan Gröthåga och Idre fåbodar och beskriver att man uti en hop sett över hundra vildrenar.²⁶⁸

Ett ytterligare populärt villebråd var bävern, både för pälsens skull och för att torkade bävertestiklar ansågs ha läkande egenskaper. Bävrarna jagades därför hårt.

På 1700-talet började dock bestånden av älg, vildren och bäver att minska. Beträffande älg och vildren framgår detta inte minst av de många beskrivningarna av fångstgropar som finns i topografisk litteratur från 1700-talet, i vilka ett genomgående drag är att fångstgroparna då i stort sett uppgavs vara ur bruk. Vid slutet av 1700-talet tycks vildrenen ha utrotats i Jämtland och Härjedalen, förutom i vissa trakter.²⁶⁹ I den nyss nämnda Jämtlandsbeskrivningen från prosten Halling i Brunflo från år 1704 sägs att bäver, mård och järv fanns förr i stort antal men numera inte var så vanliga.²⁷⁰ Under mitten av 1800-talet tillintetgjordes bäverstammen i Jämtland och Härjedalen.²⁷¹

²⁶⁵ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 e, s. 2

²⁶⁶ Bromé, 1954, s. 360 f.

²⁶⁷ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 f s. 1, 3, avskrift av Linnés Dalaresa år 1733

²⁶⁸ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 f s. 4, avskrift av Linnés Dalaresa år 1733

²⁶⁹ Bromé, 1954, s. 360 f.

²⁷⁰ Bromé, 1954, s. 362–364

²⁷¹ Bromé, 1954, s. 362–364

För vildrenens del var orsaken till det minskade beståndet att handeldvapen mera allmänt börjat komma i bruk i slutet av 1500-talet och under 1600-talets förra hälft.²⁷² Skulden för älgbeståndets nedgång fick i första hand den redan beskrivna, illa sedda men av allt att döma effektiva, jakten med handeldvapen genom skarränning på skidor.²⁷³ En annan orsak framförs av Halling, som menar att det faktum att älgen minskade så mycket i stor utsträckning berodde på vargarna, ”som nu i några år i en otrolig myckenhet här vistas och stor skada göra”. Särskilt björn och varg härjade svårt bland tamboskapen under betesgången, trots att kreaturen vanligen åtföljdes och vaktades av vallhjon.²⁷⁴

I allmänhet fanns det även god tillgång på fågel och annat småvilt. Under goda år kunde varje jägare fånga ett lass fågel.²⁷⁵ Även småviltsjakten kunde dock bli föremål för intressekonflikter. I början av 1690-talet var det ett allmänt missnöje bland allmogen över att regementets soldater, särskilt de som bodde i skogsbygderna, höst och vår strök omkring i skogarna ”skjutande bort fågel och harar och det övriga skrämma de och jaga bort”. Det klagades även över att skadegörelse skett mot böndernas giller och snaror. Samma missförhållanden tycks ha rått även beträffande fisket. Och i allmogens klagoskrift anfördes bland annat att om inte sådant med stränghet förbjöds i enlighet med Kungl. Maj:t:s resolution angående jägeristaten år 1682 vore inget annat att vänta, än ”ruin och undergång för bonden, som skatten drager”. Landshövdingens resolution gick ut på att alla skulle upphöra med skjutandet under olovlig tid, men under lovlig tid kunde soldaterna inte förmenas att idka jakt, dock skulle allmogens giller och snaror vara fredade från allt ohägn, likaledes dess ”fiskeställen med not och katissar”. Däremot kunde varken soldater eller andra nekas att meta, lägga revar och bruka nät, emedan sådant fiskeri inte kunde lända allmogen till hinder och skada.²⁷⁶

²⁷² Bromé, 1954, s. 35

²⁷³ Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 d, s. 4 ff.

²⁷⁴ Bromé, 1954, s. 362–364

²⁷⁵ Bromé, 1954, s. 362–364

²⁷⁶ Bromé, 1954, s. 359

Även när det gällde fisket klagades i början av 1700-talet över att det inte längre var så lönande som förr, utom i fjällsjöarna, där man ännu fick fisk nog, skriver Bromé.²⁷⁷

Om jakten och fiskets betydelse, och därmed sammanhängande intressekonflikter, vittnar Föllinges pastor Olof Sebrelius, som i mitten på 1700-talet i ett brev till landshövdingen i Gävle framförde sina tankar om nybyggesverksamhetens möjligheter. Efter att ha beskrivit ett flertal platser som enligt Sebrelius skulle kunna besittas av nya åbor, bland annat utmed sjöarna Svaningen, Fågelsjön och Hetögeln norr om Strömsund, beskriver han som ett av de två största hindren för nybyggesverksamhet att innehavare av avradsbrev i ”denne ödemark” försökte avskräcka nybyggare eftersom de ville fortsätta att jaga och fiska på markerna. Sebrelius skriver att innehavarna av avradsbrev ville försvara skogar till ”3 a 4 mils längd”, fastän de till hemmanets uppehållande bara behövde högst en mil. ”Ty utom dess på många ställen ett otillbörligt älgskjutande torde föröfwas, som ej så lätt, när en så widh begrepen ansenlighet i Ödemarken blefwe förebygd, torde för sig gå, så är deras djurfänge och fiske, ehuru litet det kan wara, och fast nu merendels mera skulle löna sig att den därpå använda tiden nyttja till hemmanets bättre häfd och bruk, likwäl detsamma, hwarmed de söka genom syner och långliga undersökningar at afskräcka dem, som sig till ödemarckens upodling anmäla”.²⁷⁸

Särskilda regler gällde för pärlfiske. Det är oklart när jämtar och härjedalingar började idka pärlfiske i sina sjöar och vattendrag. Genom en kunglig förordning år 1691 blev pärlfisket förklarat som ett kronans regale. Detta synes ha tillkommit för att råda bot på det, sannolikt sedan lång tid, pågående schackrandet med pärlor, vilket utövades av främmande och obefogade personer, till, som det ansågs, kronans och allmogens största skada. De jordägande bönderna, som hade för pärlfiske lämpliga strömmar och sjöar, ägde rätt att som förut idka dylikt pärlfiske. Dock måste de beträffande tiden och sättet för fisket underordna och rätta sig efter vad tillsatta uppsyningsmän kunde komma att föreskriva. Innehavare av kronogårdar och boställen skulle överlämna sina pärlor mot viss ersättning enligt fastställd taxa till de av kammar- och kommerskollegium förordnade befallningsmännen: ”ingen må olovandes och mot ägarnas vilja löpa uti

²⁷⁷ Jfr Bromé, 1954, s. 365–367. Gudrun Norstedt har vid sin faktagranskning noterat att det är oklart vilka fjällsjöar Bromé avser eftersom han inte anger några exempel – begreppet ”fjäll” kan ha syftat på utmark och inte nödvändigtvis på vad vi i dag menar med den egentliga fjällmiljön.

²⁷⁸ Larsson, 1979, avskriftsamlingen i Skattefjällsmålet, band 20 h, s. 4

annors ägo eller strömmar och där glöta (gräva, snoka) efter musslor”, hette det vidare, och landshövdingarna anmodades att häröver hålla sträng och allvarlig hand. Enligt en förordning år 1723 upphävdes dock bestämmelserna från år 1691 så till vida, att var och en, som var laglig ägare till vatten, där musslor förekom, skulle ha rätt att fritt fiska pärlor.²⁷⁹

5.3 Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan sägas att renskötande samer levtt och verkat i renbetesfjällen sedan århundraden tillbaka – i vissa delar av fjällområdena säkert sedan medeltiden och tidigare, i andra delar senare. Mycket tidiga uppgifter finns om att samer betalat skatt för delar av fjällmarkerna. I Frostviken och Hotagsfjällen finns till exempel sådana uppgifter redan från 1500-talet. Mot slutet av 1600-talet hade ett system utformats med mer bestämda skattefjäll som kunde gå i arv. I Härjedalen tillkom inrymningar på skattefjällen först under mitten av 1700-talet. I Dalarna har det inte funnits några skattefjäll, även om marker i norra Dalarna tidigt har använts av renskötande samer.

Under slutet av 1700- och början av 1800-talet genomfördes avvittningarna på ett sätt som gjorde att de renskötande samerna förlorade stora områden renbetesmark. Detta resulterade så småningom i Skattefjällsbrevet år 1841, där deras kvarvarande rättigheter specificerades och skyddades, och i att privata marker köptes in av staten för att upplåtas som renbetesmark (utvidgningshemmanen).

I Jämtlands län och Dalarna finns en jordbruksbebyggelse belagd i vart fall från medeltiden, i vissa områden från järnåldern. Bebyggelsen har varit koncentrerad till dalgångarna och har ofta följt de gamla färd- och handelslederna mot Norge. Bönderna i områdena har tidigt nyttjat stora arealer utmark genom systemet med avradsland, mot årlig ränta till kronan. Avradslanden kunde vara flera mil i omkrets och innefattade ofta jakt- och fiskerätt. De kunde ligga på flera mils avstånd från hembygden. Landskapen Jämtland, Härjedalen och Dalarna skiljer sig alltså historiskt i flera avseenden från Lappland. Det har inte varit fråga om något ursprungligen samiskt

²⁷⁹ Bromé, 1954, s. 367 f.

sammanhängande land som så småningom koloniserats av bönder, utan förhållandena har i stället varierat betydligt på mer lokal nivå.

SEKRETARIATSUNDERLAG

6. Skattefjällens rättsliga status

Jord indelades förr i tiden i tre kategorier; frälse-, krono- och skattejord. Skattejord var den jord som det utgick jordskatt för och som var företrädaren till det moderna markägandet så som det ser ut i dag. Frälsejord var fri från skatt och disponerades av kyrkan eller adeln. Kronojord var mark som disponerades av kronan (staten).

Den statliga rådigheten över kronojorden kan sägas ha varit starkare än över skattejorden i den bemärkelsen att frågor om skattejord inte avgjordes av en kunglig befallningshavare utan av häradsrätten med dess lokala förankring och särskilda konstitutionella ställning.

Kännetecknande för skattemannarätten till mark var att skattebonden, mot jordskattens betalande, hade en mot utomstående skyddad rätt att ensam nyttja sin jord och tillgodogöra sig dess avkastning, att jorden gick i arv och att innehavaren hade rätt att förfoga över den genom överlåtelse.²⁸⁰ Ytterligare ett kännetecken var att det fanns bestämda gränser för den ägda marken – laga rå och rör, som det kallats i lagstiftningen (jfr 1 kap. 4 § första stycket jordabalken).

När det gäller Lappland var de samiska markrättigheterna historiskt knutna till lappskatteland. De undersökningar som gjorts av lappskattelands rättsliga natur beskrivs i PM 18. Den bedömning som görs där är att lappskattelandsinnehavarna åtnjöt ett rättsskydd i häradsrätterna som i väsentliga delar liknade en skattebondes.

I Jämtland och Härjedalen fanns inte några lappskatteland, utan i stället fanns skattefjäll som användes för samisk renskötsel. En ytterligare för Jämtland specifik företeelse var de i avsnitt 5.2.2 beskrivna avradslanden, som var utmarker nyttjade av jordbruksbefolkningen mot en särskild avgift till kronan.

Styrkan i rättsskyddet för skattefjällen bedöms lämpligen med utgångspunkt i en jämförelse med rättsskyddet för lappskattelanden. Vid en sådan jämförelse måste också avradslandens rättsliga status beaktas.

²⁸⁰ Se till exempel NJA 1981 s. 1, s. 184

Avradslandens respektive skattefjällens rättsliga ställning har betydelse för frågan om hur stark rätten till jakt och fiske har varit på sådana områden. Skulle det för skattefjällens del vara en ställning som i väsentliga delar liknade en skattemannarätt, och alltså hade likheter med lappskattelands rättsliga natur före år 1750, skulle det tala för starka rättigheter till jakt och fiske för innehavarna, vilande på självständig grund och troligen inkluderande en rätt till upplåtelser. Rör det sig i stället om en svagare rättslig ställning som i grunden härleds från staten, där staten hävdar sin ställning som markägare med privaträttsliga anspråk, talar det tvärtom emot att en hävdvunnen ensamrätt motsvarande Girjas samebys har kunnat etableras.

6.1 Vad som kännetecknar ett starkt rättsskydd

Skattebönder och lappskattelandsinnehavare hade alltså gemensamt att de hade ett starkt rättsskydd för sin mark. Ett sådant starkt rättsskydd för jord sammanhänger med ett laga skydd mot intrång, vilket i sin tur sammanhänger med geografiska gränsbestämningar. Skyddet gäller i förekommande fall inom laga rå och rör eller andra erkända fasta gränsmärken. Gränsbestämningarna förutsätter ett statligt engagemang eller ett godtagande av myndigheter av ett påstående om att en gräns tidigare har accepterats som gällande.

Äldre gränsbestämningar kan framgå av häradsrätternas praxis. Att häradsrätten var beslutande instans i en gränstvist eller annan markfråga är i sig ett tecken på att det var fråga om skattejord. När det gällde frågor om kronojord var i stället kungliga befallningshavaren behörig myndighet.

Att markinnehavaren utan statens godkännande kunde överlåta sin mark till andra genom försäljning eller gåva är också förhållanden som visar på ett starkt rättsskydd. Med en befogenhet att överlåta mark följer i regel också en befogenhet att upplåta nyttjanderätter. Om en markinnehavare fritt kunde disponera över överlåtelser och upplåtelser utan att behöva vända sig till kungliga befallningshavaren eller andra statliga representanter, så talar det för att innehavaren hade en ställning som liknade den som skattebönder hade. Enbart den omständigheten att mark kunde gå i arv kan däremot inte tillmätas någon avgörande betydelse; såväl skatte- som kronojord kunde ärvas (se avsnitt 6.3.1).

6.2 Institutet skattefjäll och avradsland

Som redan har framgått var avradslanden avlägset liggande områden av allmänningssmark, skogs- och betesområden, jaktmarker och fiskevatten, som kunde brukas av ett eller flera hemman i bygden mot särskild avgift till kronan, så kallad avrad.²⁸¹

Allmänningar och avradsland finns omnämnda i jämtländska handlingar från så långt tillbaka i tiden som 1300-talet. Att begreppet allmänning förekommer så tidigt i Jämtland har, liksom förekomsten av avradsland, att göra med inverkan av norsk rätt; begreppet konungens allmänning var tidigare och starkare utbildat där. Det är antagligt att obebyggd mark enligt svensk rättsåskådning länge betraktades som herrelöst land (*res nullius* eller *res communis*) som kunde ändra status genom specifikation, det vill säga att någon eller några enskilt eller samfällt tog marken i besittning och använde den till sin nytta. Den norske kungen Magnus Lagaböters landslag från 1200-talet innehåller däremot ganska ingående bestämmelser om konungens allmänning och bondens jord, bland annat om konungens rätt att ”böxla/bygsla” mark till vem han vill, om straff för olovligt utnyttjande av allmänning och om slitande av gränstvister på det sätt att tolv odalbönder eller andra myndiga män med sin ed skulle bekräfta rätta skiljemärken mellan allmänning och bondens egen jord. En i huvudsak härmed harmonierande rättsåskådning har sannolikt funnits som bakgrund för utvecklingen i Jämtland.²⁸²

Det ska noteras att bondens jord, det vill säga mark som hörde till enskilda hemman, inte enbart bestod av åker, äng slätter och betesmark utan även kunde omfatta skogs- och utmark, så kallad skatteskog.²⁸³ Historiskt talades i Jämtland om ”skattemilen” och ”avradsminen”. Skattemilen var skogstrakten (skatteskogen) närmast gården, den som betraktades som privat egendom. Denna mils frihet gällde om tätare bebyggelse inte utgjorde hinder. Avradsminen låg närmast utanför skattemilen. Utanför avradsminen vidtog den obyglade kronoallmänningen. Exempelvis avgjordes år 1536 en skogstvist mellan Våle byamän och Gulle i Kälen, Bodsjö socken, av lagrättsmännen på så sätt att Gulle skulle vara fri en mil från sin gård emot bygden och en mil från sin gård på andra sidan. Mer än etthundra år senare

²⁸¹ Gothe, 1948, s. 169

²⁸² Ahnlund, 1948, s. 443 och Geijer, 1937–1940. s. 10 och 21

²⁸³ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 14 b, s 119

finner vi fortfarande liknande bestämmelser om att gårdar ska ha ett område på en mil på alla sidor, en halv mil runt sjön och liknande.²⁸⁴

Systemet med avradsland har beskrivits av flera forskare, bland andra Sten Rudberg och Lars Rumar, och har också undersökts närmare i Skattefjällsmålet av överlantmätaren Valfrid Larsson. Dessa tycks i flera avseenden vara eniga om systemets särskiljande kännetecken.

Rudberg sammanfattar systemet enligt följande. Jämtland intar en viss särställning i fråga om gränstragning mellan kronans och enskild mark genom det för landsändan karakteristiska institutet avradsland. Härmed menas vissa lägenheter (områden) bestående antingen av skog, slätterland, fisken eller andra nyttigheter, för vilka årlig avrad betalas. Avradslanden fanns på skilda håll, även uppe i fjälltrakterna. De kunde ha en utsträckning av flera mil. De utarrenderades vanligen inte till en person utan till flera och avsåg inte att bebyggas utan skulle understödja svaga hemman genom att förse dem med behövliga betesmarker, skog och slätter. Redan före den svenska tiden tycks avradslanden i praktiken ha bibehållits med ständig besittningsrätt, och en sådan utlovades också, så länge avraden erlades, i speciella avradsbrev efter 1666 års rannsakan. Avradsinstitutet synes under denna tid snarast ha inneburit en säkrare garanterad rätt för de enskilda bondeintressena att exploatera utmarkerna, än vad man känner från andra delar av landet.²⁸⁵

6.3 De olika forskarnas ståndpunkter

Flera forskare har behandlat frågan om skattefjällens rättsliga natur, sett i ljuset av en jämförelse med avradslanden. Här följer en sammanställning av de olika forskarnas uppfattningar.

6.3.1 Åke Holmbäck

Professorn i civilrätt Åke Holmbäcks bedömning är att skattefjällen inte innehades med skattemannarätt. Han skriver att den norska grundsatsen om konungens vidsträckt makt över vidderna, fann uttryck i Frostatingslagen, under vilken Jämtland och Härjedalen lydde. Dessa regler upptogs så gott

²⁸⁴ Bull, 1927, s. 92

²⁸⁵ Jfr Rudberg, 1957, s. 123

som utan ändring i kung Magnus Lagaböters landslag och förblev gällande för Jämtland och Härjedalen ända tills svensk rätt infördes i dessa landskap.

Att obyggda vidder redan under medeltiden enligt dåtida (norsk) rättsuppfattning framstod såsom konungens mark framgår enligt Holmbäck bland annat av ett brev från den 21 februari 1351, i vilket gränsen anges mellan Mörsil, Undersåker och Åre, samt ”konungsallmanningen” (ett ord, vilket liksom sammansättningen ”konungens allmanning” inte sällan anträffas i norska medeltidshandlingar) i söder och väster samt Alsens socken i norr.²⁸⁶

På grund av dessa regler torde man enligt Holmbäck med visshet kunna säga, att de fjäll som lapparna i Jämtland och Härjedalen besatt, redan mycket tidigt och sannolikt långt innan lapparna tog dem i bruk, räknades till konungens marker. Det är därför inte egendomligt, att det i häradsrätternas protokoll upprepade gånger talas om att lapparna böxla (lega) fjäll av kronan. Den omständigheten att, enligt vad särskilt jordeböckerna utvisar, landen även i Jämtland går i arv från far till son, upphäver enligt Holmbäck lika litet detta förhållande, som den regeln, att kronohemman går i arv inom kronobondens släkt, upphäver hemmanens karaktär av krono. Förhållandet i fråga upphävs inte heller av att skattefjällen tas in i jordeböckerna; i dessa står ju även räntor av rena kronojordar, och där står bland annat räntorna från avradslanden, vilka mot skattläggning år 1666 och följande år uppläts åt bönder, men vilkas karaktär av kronans jordar inte kan dras i tvivel, skriver Holmbäck.²⁸⁷

Holmbäck fortsätter med att den skatt som lapparna enligt jordeböckerna betalade uppenbarligen var en jordskatt; detta visas bland annat av att skatten sattes i paritet med jordskatterna i jordeboken, att skatt – det vill säga det land, från vilket skatt utgick – i sin helhet eller till viss del i jordeboken förklaras ”öde” och så vidare samt kanske främst av att det i 1718 års jämtländska jordebok i stället för namnen på de lappar, som lades till skatt, införts namnen på de fjäll, för vilka skatten betalades.²⁸⁸

Holmbäck beskriver vidare att det förhållandet att skattefjällen i Jämtland och Härjedalen betecknar verkliga, av de särskilda lapparna brukade

²⁸⁶ Samma urkund som diskuteras av Geijer, se om det i avsnitt 6.2.

²⁸⁷ Holmbäck, 1922, s. 44 f.

²⁸⁸ Holmbäck, 1922, s. 14

områden och inte mera vaga trakter eller blott speciella visten, är tydligt redan av den struktur som jordfördelningen i allmänhet ägde i Jämtland. Lapparnas områden var inte sammanhängande som i norr; de var åtskilda i flera mindre områden genom stora skogar, till vilka bönder hade besittningsrätt och som dessa noga skyddade mot intrång.²⁸⁹ I Jämtland och Härjedalen är indelningen i skattefjäll i varje fall av yngre datum än skattelandsindelningen i Lappland, och delvis har den gett sig själv, eftersom bönder och lappar i dessa landskap möttes och om varandra intog marker, till vilka inte någon tidigare ockupant förmådde göra en rätt gällande, skriver Holmbäck.²⁹⁰

Holmbäcks slutsats är alltså att såväl avradslanden som skattefjällen i grunden utgjorde kronans mark, och att omständigheten att landen gick i arv inte ändrar det förhållandet, eftersom även nyttjanderätt till kronomark kunde ärvas.

6.3.2 Janrik Bromé

Författaren och historikern Janrik Bromé skriver om gränser mellan skattefjäll och avradsland. Han redogör för att det förekom strider mellan lappar och bofasta angående renars skadegörelse på höstackar och dylikt. Åtskilliga händelser, som belyser avogheten mellan de renskötande nomaderna och bygdernas folk, har lämnat spår efter sig i häradsrätternas annaler, konstaterar Bromé.²⁹¹ De betesmarker som lapparna tog i besittning för sina renhjordar var inte sammanhängande utan här och var genomskurna av de avradsland som brukades av bönderna till fäbodmarker, jakt och fiske mot erläggande av årlig gäld till kronan. Hur alla dessa avradsland varit uppskiftade och belägna eller hur stor del av fjällen och angränsande skogstrakter de upptog har inte blivit fullt utrett, men enligt Bromé finns anledning att förmoda, att deras sträckningar och gränser i många fall varit ganska flytande och ovissa, även för deras brukare.

Bromé förklarar att detta blev ett synnerligen svårlöst problem. Om en lapp önskade flytta utanför sina gamla betesmarker, var han tvingad att försöka utreda hur avradslanden låg och i görligaste mån hålla sig utanför dem, såvida han ville slippa den värsta ovänskapen med bönderna. Följaktligen

²⁸⁹ Holmbäck, 1922, s. 25

²⁹⁰ Holmbäck, 1922, s. 26

²⁹¹ Bromé, 1954, s. 168

kunde inte renskötarna vare sig sommar eller vinter dra sig så värst långt utanför fjällen utan att möta allvarliga hinder för sin utkomst.²⁹²

6.3.3 Gunnar Prawitz

Juris doktor Gunnar Prawitz uppfattning är att skattefjällsinnehavarna hade ett starkt rättsskydd för sina marker som i flera avseenden liknade skattebondens.

Prawitz skriver om upplåtelser av mark, med hänvisning till Ræstad. Denne sammanfattar sin redogörelse för förvaltningspraxis så, att det ända från 1600-talets första hälft, om inte tidigare, var en inte sällsynt företeelse i stora delar av Norge, att fogdarna, i växlande former, utfärdade ”hjemmelsbrever” (intyg) till bönderna på ”herligheter” i allmänningen. Ræstad uppger att denna praxis medfört, att fogdarna bygslat bort fjällområden till lappar till renbete, jakt och fiske. Ræstad skriver, att även om man inte kan följa utvecklingen i delar, finns det god grund för antagandet att förhållandet, i alla fall i Jämtland, går mycket långt tillbaka i tiden. I Jämtland måste lapparnas bruksrätt mycket tidigt ha vilat på en bygsel (böxel) eller därtill svarande ”utvisning” från fogdens sida. Ræstad anger inte uttryckligen vad han menar med mycket tidigt, men eftersom begreppet bygsel inte förekommit i svensk rätt, följer att det måste handla om tiden före år 1645; avradslanden och avradspenningarna går tillbaka sedan medeltiden.²⁹³

Prawitz sammanfattar utvecklingen i skattefjällen så här.

Under de två första årtiondena av det svenska herraväldet i Jämtland och Härjedalen utfärdade kronobetjäningen ett par böxelbrev å lappfjäll på samma rätt som man förfor i fråga om avradsland. Vid 1666 års rannsaking förbigingos emellertid fjällen, oaktat förrättningsmännen voro instruerade av landshövdingen att efterspana ”alla kronans skogar, fiskerier och andra dess lika rättigheter”... Orsaken till att fjällen lämnades utanför förrättningen, synes knappast ha kunnat vara någon annan än att förrättningsmännen ansågo, att kronan icke ägde fjällen.[...]

För att fjällen betraktades som enskild egendom, talar också det

²⁹² Bromé, 1954, s. 169

²⁹³ Prawitz, 1968, *Samernas skattefjäll, II, Renbetesfjällen VI*, s. 18 f, se Ræstad, 1928, s. 236

genomgående bruket under den följande tiden av uttrycken ”skattefjäll” och ”skattelapp”. Vid mitten av 1700-talet användes till och med orden ”äga” och ”äganderätt” av häradsrätterna.

På 1690-talet synes åsikten, att fjällen voro kronans, ha vunnit visst insteg. I två fall ha häradsrätter antytt, att länsstyrelsen skulle vara rätt forum för skattefjällen. [...] Å andra sidan blev fjällen förbigångna också vid de kompletterande rannsakingar om avradsland och andra lägenheter, som verkställdes åren 1695 och 1696.

[...] Under perioden 1700–1760 handlägger häradsrätterna frågor om skattefjäll utan att underställa dem länsstyrelsen. Man respekterar arvsrätt i fråga om fjällen; man ställer sig i princip icke avvisande ens till bördsrättstalan. Samernas ensamrätt att bruka fjällen icke blott till renbete utan också till jakt och fiske samt, såvitt man kan se, i alla avseenden, som då hade ekonomiskt värde, var obestridd.

I dessa avseenden behandlades alltså skattefjällen på samma sätt som enskild egendom. [...]

Åsikten att fjällen voro kronans, gör sig gällande omkring år 1760. Efter allt att döma är det länsstyrelsen, som är talesman för den nya uppfattningen, men häradsrätterna foga sig snabbt därefter.²⁹⁴

Prawitz har gått igenom och sammanställt ett omfattande domboksmaterial för Jämtlands län. I materialet finns några exempel på att häradsrätterna – precis som i Lappland – fattade beslut om inrymningar. År 1720 inrymde Hede häradsrätt en same i Skar- och Helagsfjällen.²⁹⁵ År 1736 förordnade

²⁹⁴ Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen IV*, s. 35 f.

²⁹⁵ Prawitz, m.fl., 1966, *Samernas skattefjäll I, Samernas rätt*, s. 126 f., jfr s. 175

Offerdals häradsrätt om succession till Ansätt- och Grubbaldsfjällen.²⁹⁶ Och år 1759 dömde Undersåkers häradsrätt om arvsrätten till Tranrisfjället.²⁹⁷

Det finns dock också flera fall där häradsrätternas undersökningar och beredningar av marktvister har underställts kungliga befallningshavaren för prövning. Några exempel följer här.

År 1763 ansökte två lappmän om att få nyttja den del av Härkelfjäll som tidigare innehafvs av uppsyningsmannen Martin Collin. De sökande hänvisades av häradsrätten att till vinnande av sin ansökning anmäla sig hos kungliga befallningshavaren i länet.²⁹⁸ Några årtionden senare, år 1795, överenskom lappmännen Clement Thomasson och Lars Andersson i förlikning att de skulle ha hälften av Härkelfjället var till nyttning för sin egen boskap. Häradsrätten beslutade att förlikningen borde, såsom rörande kronans avradsland, anmälas hos den kungliga befallningshavaren. Förlikningen fastställdes av kungliga befallningshavaren den 2 februari 1799.²⁹⁹

Av ett utslag från kungliga befallningshavaren från år 1790 framgår att skattelandsinnehavaren till Murfjäll i Ströms socken, lappmannen Olof Jönsson Munsell, hade överlätit halva fjället till sin bror och därför ansökte om att brodern skulle beviljas införsel till denna hälft. Ansökan beviljades.³⁰⁰

Ett till exempel på överlåtelse genom försäljning är Anders Nilsson, som år 1819 överlät sin andel i Tranris och Hittings fjäll till Nils Fjellsten och hans familj mot en köpesumma av fyra riksdaler och åtta penningar. Köpet byggde på att kronobefallningsmannen meddelade resolution på att köparen skulle få nyttja fjället. Det finns flera liknande exempel bland kungliga befallningshavarens utslag.³⁰¹

²⁹⁶ Jämtlands renov. dombok nr 37, RA, Prawitz, m.fl., 1966, *Samernas skattefjäll I, Samernas rätt*, s. 120 f., jfr s. 175. I en resolution från länsstyrelsen år 1766 framförs en protest mot att häradsrätten tidigare gjort denna inrymning på Ansättsfjället. Där antecknas "och som detta fjäll är en Crono Ägendom, hwarå ingen Abo- eller Stubberättighet äger rum, så kan jag icke finna, huru Häradsrätten kunnat gå in i den disposition af fjellet, at det skulle hållas förre Innehafwarens barn til handa och kan ity icke giöra något afseende på Clemet Jonssons påstådde arfsrättighet därtill" (landskontorets i Västernorrlands län resolutionsbok 1766, landsarkivet i Härnösand, återgett i bilaga 7 till Prawitz undersökning i *Samernas skattefjäll I*). Detta kan tyda på ett skifte i praxis som Prawitz anfört, men kan också tyda på att länsstyrelsen anmärker på ett forumfel från häradsrättens sida.

²⁹⁷ Prawitz, 1966, *Samernas skattefjäll I, Samernas rätt*, s. 122 f., jfr s. 175

²⁹⁸ Larsson, 1979, avskriftsamlingen i Skattefjällsmålet, band 22 g, s. 12

²⁹⁹ Larsson, 1979, avskriftsamlingen i Skattefjällsmålet, band 22 g, s. 13 f.

³⁰⁰ Larsson, 1979, avskriftsamlingen i Skattefjällsmålet, band 18 c, s. 11 ff.

³⁰¹ Jfr Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 d, s. 32, se även s. 36

Prawitz bedömning är att länsstyrelsens, alltså kungliga befallningshavarens, befattning med skattefjällsärendena hänför sig till tiden efter 1700-talets mitt.³⁰² Han redovisar flera fall till stöd för sin bedömning. Det finns dock också ett antal fall där länsstyrelsen ansågs vara beslutande myndighet även från tiden före år 1750.³⁰³

Påståenden om att de samiska skattefjällen var kronans egendom förekommer i det domboksmaterial som Prawitz gått igenom. Det första direkta påståendet i den riktningen härrör enligt Prawitz från Hammerdal år 1759. Uppfattningen syns också i vissa beslut från länsstyrelsen. I en resolution från år 1766 om besittningsrätt till Ansättfjället förklarade länsstyrelsen att fjället var en kronoegendom, och underströk denna sin mening genom att inte fästa något avseende vid ett påstående om arvsrätt till fjället, utan ge det till en innehavare, som åtkommit fjället på ett föga hederligt sätt. Beslutet överklagades till Kammarkollegiet, som ändrade beslutet. Kollegiet bedömde att arvsrätt förelåg till fjället och att arvingen skulle behålla den besittningsrätt som tillagts innehavaren genom det ursprungliga böxelbrevet för fjället. Följden av denna bakläxa för länsstyrelsen blev att den övergav sin ståndpunkt att någon arvsrätt inte förelåg beträffande skattefjällen. Att Kammarkollegiet tog upp beslutet till sakprövning betydde dock att kollegiet betraktade fjället som en kronolägenhet. I överensstämmelse härmed fortsatte länsstyrelsen att pröva frågor om bättre rätt till lappfjäll och att meddela beslut om inrymningar i sådana, skriver Prawitz.³⁰⁴

Prawitz har inte hittat några fall där skattefjällsinnehavare sinsemellan tvistat om gränser. Han skriver att detta kan ha berott på att gränserna av gammalt var välkända för samerna, eller att de hade ett eget förfarande för att slita tvister. Något sådant förfarande har han dock inte sett några hänvisningar till i materialet. Tvister om gränser mellan skattefjäll och avradsland förekom dock oftare och slets av häradsrätten. En del formuleringar i exemplen tyder på att häradsrätterna tänkte sig att länsstyrelsen kunde ingripa och ändra i prövningarna. Om detta berodde på att häradsrätten uppfattade både skattefjäll och avradsland, eller enbart avradsland, som krono, framgår inte.

³⁰² Prawitz, 1966, *Samernas skattefjäll I*, s. 176

³⁰³ T.ex. Johan Anderssons begäran att inrymmas på Axhögen och del av Flatrun år 1734, där häradsrätten tillstyrkte synemännens förslag men hemställde det till landshövdingens gottfinnande, Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen IV* s. 17 f. Även i fråga om bättre rätt till skattefjäll år 1698 har häradsrätten anmärkt att den saknar jurisdiktion i frågan, och tydligen menat att målet borde avgöras av länsstyrelsen, a.a. s. 26.

³⁰⁴ Jfr Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen IV*, s. 32 f.

Det finns även flera exempel som inte innehåller den typen av formuleringar.³⁰⁵

Rätten till jakt och fiske på skattefjället tycks ha behandlats som en ensamrätt för fjällinnehavaren, enligt Prawitz. Prawitz menar att tvister om gränser mellan avradsland och skattefjäll, liksom tvister om intrång i jakt och fiske på avradsland och skattefjäll, hanterades av häradsrätten.³⁰⁶ Som exempel nämner han ett mål från Hammerdal år 1725 när skattelappen Hindrich Andersson besvärade sig över att Föllinge byamän fiskade i Bringsjön i fjället, och rätten förbjöd bymännen att göra detta om de inte kunde visa att fisket låg inom Föllinge skatte- eller avradsskog. Ett annat exempel som han tar upp från Hammerdal är när skattelappen Anders Andersson i Orrnäsfjäll år 1726 åtalade flylappen Lars Larsson för jakt och fiske på hans skattefjäll. Lars Larssons son var den skyldige. Fler exempel återges av Prawitz.³⁰⁷

Enligt Prawitz synes rättsuppfattningen ha varit att den jakt- och fiskerätt som man betalade avrad för också var en ensamrätt, såväl på avradslanden som i skattefjällen. Av de mål som Prawitz undersökt framgår att det förekom att avradslandsinnehavare och skattefjällsinnehavare tvistade om vem som hade jakträtt i ett visst område. De var i sådana situationer i och för sig eniga om att den som hade avradslandet eller skattefjället också hade jakt- och fiskerätten, men tvisterna gällde var gränserna gick. Det förekom att häradsrätten förklarade att ett fiske skulle vara enbart för skattefjällsinnehavarens bruk eftersom det låg inom skattefjällets gränser. Det förekom också enskilda åtal avseende olovligt fiske och olovlig jakt på skattefjäll.

Prawitz noterar att det förekom att skattefjällsinnehavare upplät jakt eller fiske på sina fjäll. År 1739 anmäldes att Per Jonsson tillhandlat sig fiskevattnet Storstvattnet av Olof Nilsson på Ornäsfjället, och att Jöran Mattsson i Äspnäs tillhandlat sig fisket Gåxåsvattnet av Tomas Nilsson på Klumpvattenfjället. De båda köparna anhöll om rättens stadfästelse och erbjöd att betala årlig taxa till kronan för fiskevattnet. År 1748 köpte två dragoner fjällvattnet Svävet av en same. År 1756 sålde sameänkan Märeta Larsdotter halva fisket i det tidigare nämnda Gåxåsvattnet till en nämndeman. Märeta Larsdotter hade utarrenderat Storstvattnet, Svedvattnen

³⁰⁵ Jfr Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen IV*, s. 12 f.

³⁰⁶ Jfr flera exempel i Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen IV*, s. 1–20, se särskilt s. 8 f.

³⁰⁷ Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen I*, s. 19, jfr fler exempel *Renbetesfjällen IV*, s. 8 f.

och Fiskedalen till bönder. År 1759 träffade bönderna Jöns Andersson i Risselås och Nils Eriksson i Gärde tillsammans med skattelapparna på Millerstskogsfjället, Per och Jon Nilsson, ett avtal om att bönderna skulle få fiska i Lilla Gärdsjön och Klumpvattnet i utbyte mot att de åtog sig att betala årlig avrad för det till kronan. När detta anmäldes vid häradsrätten menade dock en bonde från Ångermanland att han under några år nyttjat fiskevattnen. Eftersom bönderna från Risselås och Gärde var boende inom tingslaget menade dock landsfiskalen att det var de som skulle få nyttja fisket emot avradens erläggande.³⁰⁸

Prawitz slutsats mot bakgrund av hans genomgång av domboksmaterial var att det historiskt riktiga sättet att se på den samiska rätten på renbetesfjällen var att den inte ingick i någon kronans äganderätt och inte var härledd från kronan, utan att rätten motsvarat en skattebondes rätt, det vill säga en äganderätt. Dessa slutsatser avfärdades dock som tidigare nämnts i Skattefjällsdomen, och domstolen lade inte någon avgörande vikt vid att man i äldre tider ibland använt uttryck som ”äga” om skattefjällen.

6.3.4 Valfrid Larsson

Överlantmätaren Valfrid Larssons bedömning är att såväl kronoavradsländ som renbetestrakter betraktades som kronomark, och alltså inte som enskilda egendom, och att så har det sett ut ända sedan freden vid Brömsebro år 1645 när norska böxelland också var kronans mark.³⁰⁹ Detta framgår enligt Larsson bland annat av villkoren för böxel.

Som exempel på tidiga villkor för böxel av skattefjäll nämns böxelbrevet för Ansättfjället år 1654, för lappen Clemet Mårtensson:

Och emedan, såsom forkref:ne lapp hafwer uti Böxel till kronan för Be:de fjäll En Riksdal:r erlagt; Hwarföre och uppå Högstbem:te Hans Kongl. Maj:ts wegner Befaller härmed de andre honom nästomliggande lappar der honom icke emot denne sin wälfångne Böxel i en heller annor måtto någor förfång heller intrång till foga heller göra låta wid straff, som Sweriges lag förmäler; Icke heller må forbe:te Clemet Mårtensson sig fördrista samma fjäll till någon annan bortsättja heller förbövla, utan han må wara tå förtänkt denna sin utlagde

³⁰⁸ Prawitz, 1967, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen IV*, s. 30 och 32, bilagorna 4, 8, 9 och 81

³⁰⁹ Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 b, s. 31

Böxel hafwa förlist, och afradslandet enom androm åter
beböxladt blifwa.³¹⁰

Av villkoren framgår alltså att andra samer inte fick göra Clemet Mårtensson förfång på Ansättsfjället, men också att Clemet Mårtensson inte själv fick böxla bort fjällmarken.

Det finns även tidigare exempel på upplåtelse till lappar av fjällområden av konungens allmänning, skriver Larsson. Som ett sådant exempel bör enligt Larsson ses ett brev från tiden för Jämtland-Härjedalens officiella återlämnande till Danmark, år 1571, från landsherrn Ludvig Munk i Trondheim till lappen Mårten Olsson. Genom brevet erhöll Olsson befallning att ”offuer sa mange finner, som under hans selskaff er”. Lapparna skulle få vistas ”her udi Norigis Greenser, så vitt som hör till Trundheims Leen, udi bare fielde”, där de fick skjuta och ringa björn, älg och ren till sitt uppehälle. De skulle vara hulda och trogna mot Danmarks och Norges konung samt årligen vid S:t Staffans tid (annandag jul) ge honom den skatt som de förut gett till Sverige och Jämtland.³¹¹

Larsson skriver vidare att likheter rådde i väsentliga avseenden mellan kronoavradsländ och lappars renbetestrakter. Kronoavradsländ användes för jakt, fiske, bete, slåtter och erforderligt skogs fång. Renbetestrakterna användes för jakt, fiske, bete och erforderligt skogs fång. Innehav av kronoavradsländ följde hemman och behövde inte bekräftas vid ägarbyte på hemmanet. Nyttjande av renbetestrakt kan ha övergått till ny innehavare utan beslut av myndighet. Liksom exempel finns på att lappar överlätit renbetestrakter, finns exempel på att bönder överlätit kronoavradsländ. Kronoavradsländ låg på en del ställen i sammanhang med byns ägor. På andra ställen fanns en klar skillnad mellan en bys ägor (byskog, skatteskog) och kronoavradsländ.³¹²

Larsson beskriver att avrad erlades för nyttjandet av främst fåbodrar, slåtter, jakt och fiske utanför byarnas och hemmanens områden på de så kallade avradsländ av kronans marker – kronoallmänningen – tidigare konungsallmänningen. Skatt erlades för de enskilda ägor; skatteägorna, skatteskogarna. Att avrad inte betalades av alla bönder och att det i samma

³¹⁰ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 25

³¹¹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s. 82

³¹² Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 b, s. 29

by kunde finnas hemman som inte betalade avrad bör enligt Larsson utvisa att avrad inte erlades för skatteägare, och att inte enbart inom byarnas och hemmanens områden belägna åker, äng, slätter och betesmark betraktades som byarnas marker utan även den inom samma områden belägna utmarken – skatteskogen.³¹³ Avradsländen nyttjades – inte ägdes – vanligtvis kollektivt av bönder, understryker Larsson.³¹⁴

I jordeböckerna användes benämningen avradspenningar både för böndernas avradsländ och för lapparnas räntor för fjällen, skriver Larsson med hänvisning till 1646, 1696, 1702 och 1708 års jordeböcker.³¹⁵

Larsson redogör för en kunglig resolution den 14 november 1766 och en kunglig kungörelse den 4 april 1770 angående vissa förmåner för nybyggare på kronojord, där det stadgades att ”de orter, vilka vanligen innehaft avradsländ och fåbodar, skulle även framdeles bibehållas därvid”. Regleringen innebär enligt Larsson att allmogen och inbyggarna i Jämtland utan något intrång var bibehållna vid de av ålder nyttjade till hemmanen tillhörande avradsländ och med dombrev befästade slätterland, fåbodställen och fiskelägen, och att nybyggen inte fick tillåtas att inkräkta på dessa till hemmanen hörande slätterland.³¹⁶

Larsson nämner även 1780 års avvitringsinstruktion som stadgade att innehavaren förunnades optionsrätt till den överloppsjord varpå han nyttjat slätterlägenheter, fåbodställen eller andra uppodlingar, som ett exempel på skydd mot intrång på avradsländ.³¹⁷

När det gäller ansvarsfördelning mellan myndigheter konstaterar Larsson att landshövdingen enligt skogsordningarna beslutade om anläggande av krononybyggen, efter rannsaking och beredning av bland annat häradsrätt. Landshövdingarna hade enligt landshövdingeinstruktionerna allt ansvar för kronojord och för att landet upptogs, bearbetades och förbättrades. Häradsrätterna var ålagda att efter anmodan av landshövdingen företa rannsaking och beredning i åtskilliga ärenden.³¹⁸

³¹³ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet, band 15 b, s. 127

³¹⁴ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet, band 14 b, s. 6

³¹⁵ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet, band 15 b s. 20

³¹⁶ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet, band 12 g, s. 18

³¹⁷ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet, band 12 g, s. 33

³¹⁸ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefällsmålet, band 12 f, s. 29

Häradsrätternas nämndemän redovisades i domböckerna som ”domsmend” med namn och hemby. Av detta framgår att nämnderna bestod av bönder och att lappar inte förekom som nämndemän, skriver Larsson. Det har heller inte kunnat utrönas att lappar någonsin suttit som nämndemän i dessa domstolar. Larsson konstaterar att detta är en skillnad i jämförelse med förhållandena i äldre tider i tingsrätterna i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker.³¹⁹

Larsson beskriver systemet för att hantera tvister om jakt och fiske på avradslanden. Sådana tvister kunde ges in till häradsrätten. Häradsrätten behandlade inte den typen av klagomål som domsaker utan som undersökningsmål vilkas slutliga avgörande tillkom konungens befallningshavande. Genom en resolution från konungens befallningshavande beslutades sedan vad som skulle gälla mellan parterna. Om någon fiskade på någon annans vatten så kunde man alltså klaga över detta hos häradsrätten och begära att det skulle meddelas förbud vid äventyr av vite för intrång på fiskevattnet. Häradsrätten kunde då föreslå att ett sådant förbud skulle meddelas, och förslaget underställdes sedan kronobefallningsmannen som kunde fastställa förslaget genom en resolution.³²⁰

Det finns många fall redovisade i domboksmaterialet som belyser förhållandet att jakten och fisket på skattefjäll, liksom på skatteland och avradsland, betraktades som intrångsskyddad. Ett sådant exempel är från Hammerdals tingslags häradsrätts dombok år 1754, när bymän från Öen och Espnäs besvärade sig över att lappmannen Jöns Thomasson och flera närboende lappar årligen tillfogade dem skada och intrång, genom att fara över deras skatteskog med hundar och bössor, och höstetiden döda ”then på skogen warande fogel”, samt mårdar, uttrar, bävrar och annat vilt, liksom bortjaga älgar från böndernas gravar och giller. Rätten förelade lappmännen vid vite att inte på något sätt göra bymännen skada eller intrång på deras skatteskog.³²¹

Ett annat exempel är en tvist mellan lappar och bönder i november 1696 i Hammerdals tingslag, när bönderna besvärade sig över att två lappar med

³¹⁹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 c, s. 128, band 16 c, s. 44, band 17 d, s. 91

³²⁰ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 c, s. 2 ff. och 89 f. Ytterligare exempel följer i handlingen 7 c.

³²¹ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 18 f, s. 39

bävervånor gjort åverkan i deras avradsland Ögelströmsfisket. Lapparna svarade att böndernas avradsland bara gällde fisket och att bergen och höjderna inte låg därunder; i så fall skulle lapparna mista den skog och trakt som de från långliga tider haft och skattat för. Nämnden intygade att avradet för Ögelströmsfisket bara avsåg fisket. Frågan hänvisades dock till landshövdingen för avgörande.³²² Som tidigare nämnts indikerar hänvisningen till landshövdingen som beslutsinstans att häradsrätten bedömde att tvisten berörde kronojord.

Larsson redogör också för några fall där det förekommit att skattefjällsinnehavare upplåtit fiske på sina skattefjäll. Ett sådant fall framgår indirekt genom en resolution från landshövdingeämbetet den 16 september 1758, enligt vilken nyttjanderättigheten av fiskesjöarna Sösjön och Rödsjön blev frändömd lappmannen Pål Persson och i stället tillagd professorskan Burman och inspektoren Sparrman emot årlig avgift till kronan. En av Pål Persson sökt ändring i denna resolution hade avslagits den 20 september 1759. Pål Persson samt Kristen Olofsson i Böle och Lars Olofsson i Hålland, till vilka Pål Persson bortlegat (hyrt ut) fisket i sjön, dömdes till böter för olovligt fiskande i Sösjön.³²³ Av denna uppgift framgår alltså att lappmannen Pål Persson tidigare hyrt ut fisket i Sösjön och Rödsjön, medan han var innehavare av nyttjanderätten där.

Ytterligare ett exempel finns i ett domboksprotokoll från den 26 februari 1739 från Hammerdals tingslag, där det framgår att två bönder köpt fiskevattnen Gussvattnet och Storvattnet av en skattefjällsinnehavare. Även ett senare exempel finns på att fisket i Gussvattnet överlåtits.³²⁴

År 1741 ville skattelapparna Olof och Nils Nilsson sälja några fiskevatten i Fiskaredalen till bönder. De begärde att häradsrätten skulle stadfästa försäljningen. I sitt avgörande förklarade emellertid häradsrätten att eftersom fråga var om kronoavradsfisker var inga sådana köp tillåtna. Praxis visar dock på motstridigheter i rättstillämpningen; det finns även fall där personer som köpt fiskevatten av skattelappar ville få sina upplåtelser stadfästa och också fått det.³²⁵ Exempelvis ur Hammerdals tingslags häradsrätts dombok från år 1760, när en nybyggare visade en köpehandling avseende köp av

³²² Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 17 b, s. 58 f. Se även referat av målet i Prawitz, *Samernas skattefjäll II*, Renbetesfjällen 1 A, s. 10, fol. 915 v

³²³ Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 5 b, s. 8 f.

³²⁴ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 17 b, s. 79 f.

³²⁵ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 17 b, s. 80 f.

fjällvattnet Swefwet (Svevet) från lappmannen Nils Nilsson Rök. Häradsrätten beviljade stadfästelse av köpet.³²⁶

Larsson redogör även för exempel på att bönder upplåtit jakt och fiske i fjällen till samer. Fisket i sjön Storstenvattnet, beläget ”på lappskogen” i närheten av Härkelfjäll, hade år 1772 beviljats några nybyggare i Yxskaftkjälen mot årlig skatt.³²⁷ År 1778 ansökte och beviljades genom kungliga befallningshavarens resolution lappmannen Olof Andersson införsel i fisket, efter att han uppvisat ett köpebrev som visade att han köpt fiskerätten av de förra innehavarna. Några år senare, år 1787, sålde Olof Andersson i sin tur vidare fisket till en nybyggare från Gunnarsvattnet, som då på motsvarande sätt genom kungliga befallningshavarens resolution beviljades införsel.³²⁸

Larssons bedömning är alltså att varken skattefjälls- eller avradslandsinnehavare var likställda med skattebönder, utan i stället hade en arrendeliknande rätt till kronans marker – och att marken ansågs vara kronomark även före år 1750. Han bedömer också att både skattefjälls- och avradslandsinnehavare hade rätt till jakt och fiske fritt från störningar av intrång på sina marker.

6.3.5 Lars Rumar

Landsarkivarien Lars Rumars slutsats är också att varken avradslanden eller skattefjällen innehades med någon skattemannarätt. Som grund för det uppehåller han sig bland annat vid att förhållandena beträffande såväl avradslanden som skattefjällen var oklara när det gäller deras gränser, vilket visar på rättigheternas svagare natur.

Rumar skriver att gränserna mellan kronans marker och avradslanden var oklara, och att detta i än högre grad gällde skattefjällen. Trots seriösa försök i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet att bringa klarhet i saken har ingen lyckats identifiera deras omfattning. Skattefjällen stod i praktiken till fri disposition för bondesamhällets behov av betes- och slättermarker.

³²⁶ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 18 g, s. 21.

³²⁷ Gudrun Norstedt har vid faktagranskning av texten noterat att med Storstenvattnet troligen avses Storstensjön.

³²⁸ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 18 b, s. 12 ff.

Expansionen av fäbodan i fjällvärlden eller deras omedelbara närhet är bara ett av belegen för detta, enligt Rumar.³²⁹

Rumar fortsätter med att beskriva hur 1882 års lappkommitté underkastade skattefjällen en ingående analys. Kommitténs slutsats var att skattefjällen före avvittringen inte var ”till sitt omfång angivna och till sina gränser bestämda”. Rumar beskriver hur råmärken och kartor som kunde ge upplysningar saknades helt från tiden före avvittringen. Detta är enligt Rumar inte märkligt med tanke på att lantmäterikontoret i länsstaden Gävle tillkom först år 1762 och att det under 1700-talet inte fanns mer än två till tre lantmätare knutna till detta. Rent generellt kan man enligt Rumar säga, att det först var genom skiftesreformerna på 1700-talet som ett större kartmaterial skapades och samlades i lantmäterimyndigheternas arkiv.³³⁰

Även kartmaterialet från 1700-talet är dock enligt Rumar mycket ofullständigt och när det gäller handlingarna och kartorna från den yngre avvittringen så speglar de, i den mån de över huvud taget finns kvar, förhållanden då skattefjällens område avsevärt reducerats. Rumar fortsätter med att om man studerar samernas flyttningsmönster som de framträder i det historiska materialet, ser man att de i liten grad respekterade gränserna för varandras skattefjäll. Man får enligt Rumar intrycket av att skattefjällen mer var en fiskal enhet än en geografisk sådan.³³¹

Som nämnts menar Rumar vidare att förhållandena är oklara även när det gäller gränserna avradsranden emellan. Särskilt i Härjedalen var avradslandens gränser ytterst oklara, skriver han. Redovisningen i jordeböckerna är nämligen mycket ofullständig där. I Jämtlands län redovisades avradslanden specificerat på byar och bönder. I västra Härjedalen redovisades de däremot i en klump i slutet av Hede och Vemdalens socknar. Omfattningen av områdena och vilka rättigheter som var knutna till dem är ytterst oklart. Avradsland betalades endast av någon eller några få personer. Den var i Härjedalen inte, som i Jämtland, fast knuten till vissa gårdar utan fastställdes i många fall genom anbudsförfarande eller auktion, skriver Rumar.³³²

³²⁹ Rumar, 2014, s. 24

³³⁰ Rumar, 2014, s. 80 f.

³³¹ Rumar, 2014, s. 175 f.

³³² Rumar, 2014, s. 140

Rumar noterar att Valfrid Larsson skapade rekonstruktioner av kartor i samband med Skattefjällsmålet, men påpekar att dessa kartor måste användas med försiktighet. De ger enligt Rumar intryck av större klarhet än den som torde ha funnits före avvittringen, delvis därför att Larsson ibland använt avvittringskartorna som underlag. Går man till 1700-talets egna kartor och handlingar framstår förhållandena som betydligt mer oklara, skriver Rumar, och noterar bland annat att det är påfallande hur lite intresse som lantmätarna visade för de eventuellt förekommande yttre gränserna. Rumars slutsats är att man, i stället för att förlita sig på kartorna, bör lyssna på vad samtidens myndigheter sade. Dessa klagade ofta över de oklara gränserna.³³³

Uppfattningen att skattefjäll skulle vara detsamma som lappskatteländ i Västerbottens och Norrbottens län är enligt Rumar något som måste ifrågasättas. Nyare rättshistorisk och annan historisk forskning har gjort sannolikt att lappskatteländen i Västerbotten och Norrbotten fram till mitten av 1700-talet baserade sig på en form av äganderätt, skriver Rumar och hänvisar till Kaisa Korpijaakko-Labbas och Lennart Lundmarks arbeten. Detta har emellertid inte kunnat beläggas för Jämtlands och Härjedalens del, fortsätter han. I stället skriver flera historiker om kronans hävdande av markerna såsom kronoallmänningar, och upplåtelseformen går långt tillbaka i tiden.³³⁴

På motsvarande sätt skriver Rumar att det är en myt att avradslanden ägdes av bönder. Det gjorde de inte före avvittringen, utan avradslanden var kronoallmänningar. Vad som verkligen betydde något var tillgången till ”nyttningar” i form av betes- och slättermarker som låg mycket spridda i skogarna, många gånger på stort avstånd från gårdarna. Dessa togs i anspråk på ett mycket informellt sätt och konkurrensen mellan dem ökade i takt med den växande befolkningen, skriver Rumar.

En, enligt Rumar, klagande beskrivning av avradslandens juridiska status finns i Kammarkollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t 1807. I denna framhöll kollegiet följande. ”Afradslanden under hvilket namn kronoallmäningsmarken i Jemtland betecknas är ämnade till nödortfig fyllnad för de gamla

³³³ Rumar, 2014, s. 174 f.

³³⁴ Rumar, 2014, s. 31

Hemman som inom Bohlbyn saknade behöflig ängs-, skogs- och betesmarker.”³³⁵

Avradslandens ställning som kronoegendom framgick enligt Rumar av många förhållanden, bland annat att kronan när som helst kunde upplåta mark för nybyggen på ett avradsland, utan att nyttjarna kunde protestera eller göra anspråk på ersättning. Begreppet avrad var också tydligt knutet till statligt ägande. Rumar hänvisar till docenten Stellan Dahlgren, som ägnat mycket av sin forskargärning åt äldre skatteförhållanden, och enligt vilken avraden var ”kronoböndernas avgift till kronan” för rätten att använda sig av dess mark.³³⁶

Enligt jordeböckerna motsvarade avraden bara några procent av den årliga räntan i de härjedalska socknarna. Produktionsvärdet av de utmarker som bönderna nyttjade på avradslanden var dock mycket större. Den låga avraden låter sig enligt Rumar förklaras med att kronan var angelägen om att trygga gårdarnas ekonomi, så att de förmådde betala sina skatter.³³⁷

Avradslanden har inte kunnat lagföras eller intecknas separat från gårdarna. Ett domslut från år 1720 i Ovikens tingslag belyser detta förhållande. En bonde hade försökt bedriva handel med mark på ett avradsland. Detta avvisades av domstolen. Vad man kunde sälja på ett avradsland var uppförda hus och stängsel, men marken ”som pure allmänningssmark” ägd av kronan kunde man inte sälja eller inteckna, skriver Rumar. De olika myrarna och slätterängarna på avradslanden som tillskrevs hemmanen betraktades som en tillgång även före avvitrningen och som ett värde för hemmanen. Det innebär dock inte att marken på avradslanden kunde säljas som fristående delar av hemmanen.³³⁸ Däremot kunde rätten till nyttjandet överlätas till efterföljande generation, vilket gällde för såväl skattefjäll som avradsland, och även för krononybyggen.³³⁹

Avradslandens andel av jorden var mycket stor, förklarar Rumar. Före avvitrningen omfattade de i Jämtlands län fem miljoner tunnland, varav hälften låg i Härjedalen, trots att detta landskap till ytan bara är en tredjedel

³³⁵ Rumar, 2014, s. 90 med hänvisning till Kammarkollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t den 29 dec 1807 (RA)

³³⁶ Rumar, 2014, s. 90 f. med hänvisning till Dahlgren, 1982, s. 440

³³⁷ Jfr Rumar, 2014, s. 91

³³⁸ Rumar, 2014, s. 91 med hänvisning till Ovikens tingslags renoverade dombok VT 1720 den 22 februari § 13 (RA)

³³⁹ Rumar, 2014, s. 90 f. med hänvisning till Dahlgren, 1982, s. 440

så stort som Jämtland. Bönderna nyttjade avradslanden för bete, slåtter, jakt och fiske mot en blygsam avrad till kronan. Denna avgift medförde på intet sätt äganderätt, skriver Rumar.³⁴⁰

Twister om avradslandens gränser var få. Däremot var tvisterna många mellan bönder om rätten till ”nyttningar”, det vill säga spridda betes- och slåttermarker som låg inom avradslanden. Nya ”nyttningar” tog bönder i anspråk på ett mycket informellt sätt. Den bonde som först började använda sig av en sådan kunde göra anspråk på den med den förstkommandes rätt. Fördelningen skedde enligt byamännens eller sockenmännens inbördes överenskommelser. Myndigheter blev inblandade främst när tvister uppstod. I Härjedalen förekom ofta auktioner där spekulanter erbjöd ett belopp för att få tillgång till ett avradsland. Ett villkor för att få behålla ett sådant var att avraden betalades.³⁴¹ Äganderättsbegreppet var i äldre tid mycket oklart, och det gällde särskilt i ett glesbebyggt område som Härjedalen, skriver Rumar.³⁴²

En omdiskuterad fråga är om samerna hade betesrätt utanför skattefjällen. Rumar menar att regelsystemet kring renskötselförhållanden varken var klart eller välkänt. Till stöd för att någon betesrätt utanför skattefjällen inte fanns har ibland åberopats en länskungörelse från år 1783, där det beslutades att samerna skulle tvingas bort från Funäsdalens, Råndalens och Tännäs byars skogar i Härjedalen upp till ”sina rätta lappmarker”. Landshövdingen hänvisade i sitt beslut till kungliga resolutionen från år 1723 på ”prästerskapets besvär över lapparnas tiggeri och kringstrykande i socknarna” och kungliga förordningen från år 1748 i samma ärende.

Enligt Rumar saknade dock länskungörelsen stöd i ett tidigare beslut av Kungl. Maj:t, fattat år 1756. Allmogen i Härjedalen hade nämligen tidigare i enskilda besvär till riksdagen ansökt om att få sina ”skogsnyttningar” fredade från intrång från samer. Kungl. Maj:t avsåg besvären år 1756 med motiveringen att Kungl. Maj:t inte velat tilldela allmogen dessa skogsnyttningar framför lapparna att ”framgent opåtalat nyttja, ehuru de erbjudit sig att betala någon viss afrad för dem”. Det skulle vidare, enligt beslutet, vara riket till förmån ”om Fjäll-Lapparne kunde dragas på denna sidan (av den norska gränsen, vår anmärkning) och efterhand sättja sig neder, hwarigenom den trackten alt mer och mer blefwe peuplerad och bebodd”.

³⁴⁰ Rumar, 2014, s. 140

³⁴¹ Rumar, 2014, s. 90 f. med hänvisning till Dahlgren, 1982, s. 440

³⁴² Rumar, 2014, s. 140 f.

Att man i beslutet inte nämner den kungliga förordningen om tiggeri från år 1748, visar enligt Rumar med all tydlighet att den senare inte avsåg renskötande lappar utan enbart ”tiggarlappar”, som fanns i socknarna. Länskungörelsen om samer vilade därmed enligt Rumar på felaktiga grunder. Det finns enligt honom flera andra beslut och domar som visar att det inte alls fanns något enhetligt regelsystem.³⁴³

Rumar menar att det står klart att samerna under växtsäsongen hade att hålla sig borta från jordbrukets marker. Däremot är frågan om vinterbetet mer oklar. Enligt Rumar är det uppenbart att vinterbete utanför skattefjällen accepterades såvitt gäller samerna i norra Jämtland. Deras långa vinterflyttningar, ofta ända ner till bottenhavskusten, omnämns bland annat i kyrkliga handlingar i början av 1800-talet. Även i mellersta Jämtland förekom flyttningar till vinterbeten ett gott stycke utanför skattefjällen. Det enda undantaget skulle i så fall vara Härjedalen och södra Jämtland. Där talar källorna inte om långa flyttningar utanför skattefjällen. Att de förekom är dock enligt Rumar högst sannolikt.³⁴⁴

Rumar har även särskilt studerat fördelningen av markutnyttjande i Härjedalen, och skriver att detta till stor del skedde efter informella överenskommelser mellan byamän utan större inblandning av myndigheter. Det är enligt Rumar tydligt att man i Härjedalen länge efter 1734 års lag³⁴⁵ behöll en rättsordning där de lokala domstolarna var folkliga forum för konfliktlösning, mer än uttolkare av lagar och förordningar, fortsätter han. En sådan rättsordning var starkt utsatt för lokala maktrelationers inverkan, och samerna var i utpräglad grad utomstående, skriver Rumar. Samerna utsågs exempelvis aldrig till nämndemän vid domstolarna. Eftersom de tillhörde särskilda lappförsamlingar kunde de inte heller sitta i socknarnas kommunala organ, såsom sockenstämma, sockennämnd eller fattigvårdsstyrelse. Kronans lokala företrädare, länsmännen, skulle enligt länsmansinstruktionen 1760 § 2 alltid utses bland bönder, vilket i hög grad påverkade deras göranden och låtanden i socknarna, fortsätter Rumar. Rumars slutsats är att samerna som grupp var utsatta. Dessutom stred deras näringsfång mot grundläggande principer i den dåtida rättsuppfattningen, skriver han. Enligt den förutsatte ägande av rättigheter att man lade ner

³⁴³ Rumar, 2008 a, s. 176 f med hänvisningar till avskrifter av originalhandlingarna

³⁴⁴ Rumar, 2008 a, s. 177 f.

³⁴⁵ 1734 års lag är den en svenska lagrevision som är grunden för den nu gällande lagstiftningen i Sverige och Finland. Den är den senaste fullständiga lagrevisionen och ersatte de medeltida lagarna Kristofers landslag och stadslagen. [1734 års lag – Wikipedia](#), besökt den 29 september 2022

arbete på det hus man bebodde och den mark man använde. Man måste genom mer eller mindre ständig närvaro värja sin egendom. Detta var regler som passade illa på en nomadiserande näring som samernas, konkluderar Rumar.³⁴⁶

Sammanfattningsvis bedömer alltså Rumar det som att såväl avradslanden som skattefjällen i grunden var kronans marker, som bönder och samer nyttjade mot en låg årlig avgift till kronan. Gränserna för avradslanden och skattefjällen var enligt Rumar osäkra, och skyddet mot intrång var svagt. Jorden hade inte karaktären av skattejord, enligt Rumars uppfattning.

6.3.6 Håkon Hermanstrand

Den norske forskaren Håkon Hermanstrand disputerade år 2020 med en avhandling med titeln *Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygslar i Vaapste og Raane 1690–1800: Samisk handlingsrom i kongemaktenes grenseland*. I avhandlingen har Hermanstrand undersökt bygslar i byområdena Vaapste och Raane, som i grova drag motsvarar områdena Vefsn i Norge och gamla Vapstens lappby i Umeå lappmark i Sverige, respektive gamla Rana och delar av gamla Nesna fjerdingar i Norge, och hela gamla Ranbyn i Umeå lappmark i Sverige. Det rör sig alltså om områden i Västerbotten respektive områden på motsvarande höjd på norsk sida.³⁴⁷ Avhandlingen ger dock även en historisk bakgrund till bygselsystemet i allmänhet.

Hermanstrand påpekar att vi inte vet hur gammalt systemet med samiska bygslar är, men att det finns skriftliga belägg från och med 1600-talets första hälft. De tidigaste beläggen är dels från Jorm i Frostviken (se avsnitt 7.2.2), dels från Helagsfjällen (se avsnitt 7.5.2). Samtliga dessa bygselavtal hade ingåtts med kungens fogde, eller med dennes representant, och då var alltså kungen eller kronan jorddrott (ungefär jordägare).³⁴⁸

Hermanstrand menar att de samiska bygslarna i det område som han undersökt har stora likheter med lappskatteländen på svensk sida. Han ser i sina exempel att bygselländen liksom skatteländen hade klara gränser, och kunde överföras från man till hustru och från far till son.³⁴⁹ I Sverige hade

³⁴⁶ Rumar, 2014, s. 94 f.

³⁴⁷ Hermanstrand, 2020, *Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygslar i Vaapste og Raane 1690–1800: Samisk handlingsrom i kongemaktenes grenseland*, s. 17–19

³⁴⁸ Hermanstrand, 2020, s. 156 f.

³⁴⁹ Hermanstrand, 2020, s. 234

man en mycket stark rådighet till lappskatteländ fram till mitten av 1700-talet, och de kunde ärvas, säljas och överlätas. De samiska familjerna hade generellt sett ensamrätt till resurserna på lappskatteländen. Också den samiska rätten till bygselländen måste ha varit likvärdigt stark, skriver Hermanstrand, eftersom man kunde bruka landet som man ville, praktisera exklusiv rätt och kräva hyra för andras användning. Den norska kungamakten suveränitet var dessutom för många områden diskutabel fram till år 1751. Konkreta exempel på exklusiva rättigheter, och exempel på tvister om jakt, är dock frånvarande i det norska material som Hermanstrand undersökt.³⁵⁰

Enligt Hermanstrand byggde landindelningen i båda fallen på en samisk rättskultur som bekräftats av norsk respektive svensk rättskultur – i de svenska häradsrätterna satt samiska nämndemän vilka ser ut att ha dömt utifrån samisk rättskultur och svensk lag. De norska lappetingen kan också ha fungerat på det sättet eller ha uppfattats så.³⁵¹

Den stora formella skillnaden mellan svensk och norsk sida var att bygselsystemet förutsatte betalning av avgifter; bygselavgift och landskyld. På det sättet blev det norska systemet formellt sett en jordhyra, medan det svenska systemet liknade skattejord, alltså odalsrätt. Hermanstrand bedömer dock att de samiska bygselinnehavarna hade större rätt till sina land än norska landarrendatorer, och i praxis hade samma rådighetsrätt som samerna med lappskatteländ. Rättigheterna till lappskatteländ och samiska bygselländ gällde i det samiska samfundet, och både i Norge och Sverige var detta en rättsförståelse som centralmakten inte utan vidare erkände som det vi i dag kallar egendomsrätt, skriver han.³⁵²

6.4 Bedömningen av markrättigheternas karaktär i Skattefjällsmålet

I Skattefjällsdomen gör Högsta domstolen betydelsefulla uttalanden om skattefjällens rättsliga natur. Domstolen uttalar i det sammanhanget att enligt vad som gällde enligt äldre svensk rätt kunde man knappast tala om äganderätt till mark i modern mening för enskilda ofrälse personer under 1600-talet, och för övrigt inte heller under större delen av 1700-talet. Närmast kan det bli fråga om de rättigheter som vid denna tid tillkom en

³⁵⁰ Hermanstrand, 2020, s. 235 f.

³⁵¹ Hermanstrand, 2020, s. 253 och 269

³⁵² Hermanstrand, 2020, s. 238

skattebonde (skattemannarätt). Väsentliga drag i denna rätt var att bonden hade en mot utomstående skyddad rätt att själv nyttja sin jord och tillgodogöra sig dess huvudsakliga avkastning, att jorden gick i arv, att bonden ägde förfoga över den genom överlåtelse, pantsättning och i vissa fall testamente samt att, om arvejord såldes utanför släkten, bondens släktingar på grund av börsrätt fick lösa den till sig efter uppbud på tinget.

Bondens rådighet över jorden var visserligen starkt begränsad i olika hänseenden, fortsätter domstolen, och hans trygghet i besittningen inskränktes framför allt genom att jorden såsom skattevrak kunde tillfalla kronan, om han underlät att betala utskylder för tre år i följd. Men det var hans rätt som senare kom att utveckla sig till vad vi i dag menar med äganderätt, framför allt på grund av den stärkta ställning skattebönderna fick genom lagstiftning i anslutning till 1789 års statsvälvning. En betydelsefull fråga i målet blev därför, om samerna på skattefjällen under den aktuella tiden hade en rätt till områdena som var att jämställa med skattemannarätt och som därför på motsvarande sätt kunde utveckla sig till äganderätt i nutida bemärkelse.³⁵³

Högsta domstolen noterade att domboksmaterial från nordliga Sverige och Finland kunde tyda på att samer av lokala domstolar under 1600-talets senare del närmast betraktades som ägare till mark som de innehade i dessa trakter.³⁵⁴

Sameparterna lade i målet särskild vikt vid ett frihetsbrev för Tomas Jonsson den 3 mars år 1646, utfärdat av landshövdingen Hans Strijk (beskrivet även i avsnitt 7.3.2 nedan). Av handlingen framgår att Tomas Jonsson, ”fielde Lappe”, uppvisat ett frihetsbrev opa sin Marck och fiäll”, utfärdat av danske kungens tjänstemän; eftersom ”samme fiällen som de åbo och bruka” nu tillika med Jämtland fallit under Sverige, unnade och beviljade Strijk honom nu på drottning Kristinas vägnar ”Dronnerijs” och ”Hittefiell”, för vilka han hade att utgöra tre riksdaler specie ”medh diurskutningh som af allehanda slag falla kan”. Han skulle vidare vara förpliktad att ”förhålla och bruka sigh innom sine fiällers Råmerkien och grentzer” utan att göra bönderna ”på deris Bolsbyiar, Råmerkien och grentzer någon trångmål eller skada”. I brevet befalldes ”allom dem som wederbör att de honom uthj dette sig gifne frijheetz breefopå bem:te fieller omolesterad och oqualld förblifwa låtha”.

³⁵³ NJA 1981 s. 1, s. 184

³⁵⁴ NJA 1981 s. 1, s. 187 – i sammanhanget hänvisades till material från Prawitz och Fellman.

Att döma av Strijks brev samma dag till landshövdingen Ivar Nilsson i Gävleborgs län hade Strijk gett ett liknande brev till Mårten Jonsson, ”finnekungh uthj Lappefiellenn”, vilken på motsvarande sätt som Tomas Jonsson uppvisat ett tidigare frihetsbrev som han fått ”opa sine fiäller”.³⁵⁵

Högsta domstolen bedömde att brevet visserligen gav det allmänna intrycket att Tomas Jonsson inom vissa avgränsade fjällområden hade en stark rätt till marken, en rätt som från vissa synpunkter kunde jämföras med skattemannarätt. Med hänsyn till handlingens innehåll och de förhållanden varunder den utfärdades kunde den dock enligt Högsta domstolen inte anses utgöra stöd för att Tomas Jonsson betraktades som likställd med en skattebonde, än mindre för att ett av honom företrätt kollektiv skulle ansetts ha en rätt motsvarande skattemannarätt. Man kan anta, skriver Högsta domstolen, att avsikten var att ge Tomas Jonsson samma förmåner som det danska frihetsbrevet tillförsäkrat honom, men vad detta brev närmare innehöll var obekant i målet. För övrigt tillkom Strijks brev tydligen i anledning av Tomas Jonssons besök och i direkt anslutning till detta. Att brevet – i enlighet med Strijks instruktion – utfärdades på drottningens vägnar var enligt domstolen uppenbarligen inte uttryck för att man på högre ort tagit ställning till dess innehåll.³⁵⁶

Högsta domstolens slutsats blev att oaktat att brevet och vissa andra handlingar från tiden efter Brömsebrofreden inte hade stått stort bevisvärde i målet som sameparterna gjorde gällande, så utgjorde de ändå ett belägg för att samer från statsmakternas sida vunnit erkännande och skydd i fråga om sitt nyttjande av vissa områden.³⁵⁷ Högsta domstolen uttalade också att utredningen i målet utan tvivel gav stöd för att samer åtminstone i landets nordligaste delar ansågs ha ett rättsskydd mot utomstående som liknade vad som tillkom skattebönder. Om de ansågs jämföras med skattebönder också i övrigt, exempelvis i fråga om sin rätt att förfoga över områdena, var däremot oklart.³⁵⁸ Senare uttalade domstolen att man i de nordligaste lappmarkerna får räkna med att särskilda förhållanden hade påverkat myndigheternas inställning till samernas rätt, och att det också var möjligt att samisk landsed i viss mån påverkat domstolarnas bedömningar där; i dessa

³⁵⁵ NJA 1981 s. 1, s. 187 f.

³⁵⁶ NJA 1981 s. 1, s. 187 f.

³⁵⁷ NJA 1981 s. 1, s. 188

³⁵⁸ NJA 1981 s. 1, s. 189

nordliga trakter hade samer nämligen i stor utsträckning deltagit i häradsrätterna som ledamöter i nämnden.³⁵⁹

Beträffande skattefjällen uttalade domstolen att deras norska förhistoria kunde tänkas ha påverkat rättsläget också sedan de kommit under svensk jurisdiktion. Man kunde inte av utredningen kring myndigheternas behandling av skattefjällen dra några bestämda slutsatser om områdenas rättsliga ställning vid tiden för Brömsebrofreden. Statens påstående i målet om att skattefjällen vid den tiden utgjorde avradsland var alltså inte styrkt. Vad som framkommit om samernas skatteförhållanden tydde å andra sidan knappast på att deras rätt på skattefjällen vid denna tid likställdes med en skattemannarätt, enligt domstolen.³⁶⁰

Beträffande samtliga områden som ingick i Skattefjällsmålet uttalade Högsta domstolen att det såvitt framkommit i målet inte funnits någon bofast befolkning i de av tvisten berörda delarna av Jämtland under 1500- och 1600-talen, och något hinder förelåg inte ur den synpunkten för förvärv av fjällen genom ockupation eller hävd. Och även om det var omstritt bland historikerna hur långt söderut det förekom samer under århundradena efter Brömsebrofreden, så rådde enighet om att samer kring medeltidens slut uppehöll sig i norra Jämtland. Enligt domstolen fick det antas att de åtminstone vid 1500-talets slut vistades i större delen av det område som tvisten gällde. Emellertid tydde materialet i form av svenska och danska jordeböcker på att de var fåtaliga jämfört med dem som höll till på liknande områden norrut.³⁶¹ Vidare uttalade Högsta domstolen att:

Som exempel kan nämnas att i den svenska jordeboken för 1646 endast sex skattande samer antecknats som "lapparna på Hammerdalsfjällen"; lika många är antecknade för Ströms socken – tydligen såväl Hotags- som Frostviksfjällen – i 1660, 1663 och 1680 års jordeböcker, medan Pålssons räkning för böxelpengar av år 1649 omtalar åtta Hammerdalslappar (två dock till synes på nuvarande norskt område). Även om man, som Bergsland betonat, kan utgå från att den skattande samens representerade en grupp - åtminstone en familj med husfolk – är det tydligt att dessa vidsträckta fjälltrakter var mycket glest befolkade. Också

³⁵⁹ NJA 1981 s. 1, s. 191, se även mer om betydelsen av detta i avsnitt 1.3.5

³⁶⁰ NJA 1981 s. 1, s. 192

³⁶¹ NJA 1981 s. 1, s. 193

publicerade vetenskapliga undersökningar rörande samernas förhållanden under denna tid ger intrycket, att endast ett relativt ringa antal samer mera varaktigt vistades så långt söderut som i Jämtlandsfjällen. Liknande synpunkter har Mörner framfört i sitt vittnesmål. Bergslands utredningar tyder vidare på att samerna i fråga tidvis uppehöll sig på områden långt från skattefjällen.³⁶²

Det framstod enligt Högsta domstolen som mest sannolikt att det vid 1600-talets mitt alltjämt rådde halvnomadism på skattefjällen. Hur det än förhållit sig med det så var det mindre troligt att användningen av dessa stora fjällvidder redan under denna övergångstid varit så intensiv, att samer då förvärvat skattemannarätt eller liknande till dem genom ockupation eller hävd. Vidare stod det enligt domstolen klart att samerna på skattefjällen inte ensamma utnyttjade områdena. Till en början var att märka att jämtarna enligt 1273 års landsskrå ägde rätt att jaga ”dyr” (det vill säga främst älg) och ekorre inom ett område av cirka nio mil från ”Straum”, vilket var osäkert om det avsåg Ströms kyrka eller Ströms vattudal. Oavsett innebar detta att jakträtten berörde en del – eventuellt den väsentliga delen – av de omtvistade fjällen. Om jämtarna fortfarande utnyttjade rätten under 1600-talet var dock inte känt. Däremot fiskade tydligen jämtar från bondebygden vid den tiden i övre delen av Ströms vattudal, där de bland annat innehade avradsfisken.

Där syntes också ha förekommit brytning av kvarnsten vid Kvarnbergs-vattnet och sannolikt fäboddrift på vissa ställen. Någon bofast bondebefolkning torde inte ha funnits i området, om också bygden i Sörli och de nya bosättningsarna i Nordli låg ganska nära. Skattefjällens centrala delar lämnades, såvitt framkommit i målet, i stort sett i fred av de bofasta. Här syntes inga andra än samer ha utövat renskötsel och fiske. I vad mån samerna på området verkligen ansågs ha en ensamrätt i dessa avseenden hade dock inte klarlagts. Såvitt framkommit har frågan inte ställts på sin spets vid denna tid, konstaterade Högsta domstolen.³⁶³

Samebyarna gjorde gällande att fjällen disponerades av olika kollektiv – siidor – som fördelade bruket av de skilda fjällområdena enligt en särskild samisk arvsordning. Högsta domstolen fann inte stöd i utredningen för att det förekommit någon sådan byindelning med kollektiv som bärare av rätt i Jämtland, i motsats till vad som var fallet i landets nordligare delar. Under

³⁶² NJA 1981 s. 1, s. 193

³⁶³ NJA 1981 s. 1, s. 194 f.

alla förhållanden var det enligt domstolen oklart hur samernas kollektiv kan ha varit organiserade på skattefjällen.³⁶⁴

Domstolens bedömning för skattefjällen var att förutsättningarna vid Brömsebrofreden varit ogynnsamma för att samerna på de omtvistade fjällen skulle kunna ha förvärvat en rätt motsvarande skattemannarätt eller liknande. Samerna hade varit få till antalet i förhållande till områdets storlek, och haft få renar. Bruket hade alltså varit föga intensivt. Vidare förekom viss konkurrens om bruket från de bofastas sida. Det var tveksamt om det funnits någorlunda fasta gränser för områdena. I Jämtland, där det var ostridigt att inga samer deltagit i häradsnämnden, hade det heller inte framkommit någon benägenhet för domstolarna att på grund av samisk sedvanerätt avvika från annars tillämpade rättsregler. De trakter där det funnits en tendens att likställa samer med skattebönder, särskilt Torne och Kemi lappmarker, låg långt ifrån de omtvistade områdena. Över huvud taget syntes det enligt Högsta domstolen mindre träffande att just i fråga om Jämtland tala om gammalt samiskt land, där det funnits etablerade samiska sedvanor som bort respekteras.³⁶⁵ Samerna hade därför inte förvärvat någon rätt motsvarande en skattemannarätt vid tiden efter Brömsebrofreden. Däremot hade samer på skattefjällen omkring år 1645 på grund av sin långvariga användning av fjällområdena en stark bruksrätt till dessa, som åtnjöt skydd hos domstolar och andra myndigheter. Som framgått var det delvis oklart, vilka befogenheter de hade på sina områden vid denna tid. De torde enligt domstolen i vart fall ha haft rätt till renbete, fiske och jakt samt till skogsfång för eget behov.³⁶⁶

Några decennier efter Brömsebrofreden gjorde andra faktorer sig gällande, som enligt Högsta domstolen talade emot att det samiska bruket skulle kunna grunda en motsvarighet till skattemannarätt till fjällen. Genom 1673 års lappmarksplakat uppmuntrade statsmakten till kolonisation av de norrländska ödemarkerna i allmänhet, vilket visade på kronans anspråk på bestämmanderätt i området och dessutom var ägnat att medföra ett faktiskt intrång för de samer som bodde där. Denna myndigheternas vilja att förfoga över fjällen uteslöt emellertid inte att samer även därefter under hänvisning

³⁶⁴ NJA 1981 s. 1, s. 195

³⁶⁵ NJA 1981 s. 1, s. 196

³⁶⁶ Jfr NJA 1981 s. 1, s. 197

till urminnes hävd eller liknande skulle kunna göra gällande en rätt jämställd med skattemannarätt.³⁶⁷

Inte heller 1683 års påbud om skogarna innebar att frågan om äganderätten till skattefjällen blev slutgiltigt löst, skriver domstolen.³⁶⁸ Enligt domstolen fick skogsordningarna anses innebära att kronan, med formellt stöd av Gustav Vasas påbud, framställde privaträttsliga anspråk på sådana avlägset belägna ägarlösa områden som var att anse som skogsmarker, men att kronans anspråk inte avsåg mark som fanns inom rågångar för skattebönders hemman och byar, och att författningen givetvis skulle få samma tillämpning för områden som samer kunde inneha med rättigheter motsvarande skattemannarätt. Något kronans anspråk på fjällvidder framkom enligt Högsta domstolen inte i skogsordningen.³⁶⁹

Avgörande för Högsta domstolen blev dock den fortsatta utvecklingen och den tolkning som påbudet fick. Påbudet gjorde det svårare för samer att genom fortsatt bruk av mark förvärva skattemannarätt eller liknande i förhållande till kronan.³⁷⁰

Beträffande tiden från mitten av 1600-talet till 1700-talets slut hade det i Skattefjällsmålet förebragts ett omfattande domboksmaterial, som bland annat rörde beslut av häradsrätter om inrymningar på olika fjällområden – en typ av ärenden som vid denna tid började bli vanlig. Såvitt gällde nordligare delar av landet tydde materialet på att samer ofta betraktades som likställda med skattebönder åtminstone i vissa avseenden. Rörande skattefjällen i Jämtland var bilden dock oklar enligt Högsta domstolen. Endast undantagsvis syntes samer ha påstått sig vara ägare till skattefjäll eller gjort liknande uttalanden vid domstolen. I några fall hade innehavaren av ett fjäll tydligt ansetts utan tillstånd av domstol eller länsstyrelse kunna förfoga över detta som sin egendom genom att överlåta eller pantsätta det. Inte

³⁶⁷ Jfr NJA 1981 s. 1, s. 198

³⁶⁸ Det rör sig alltså om det påbud som utgick från Gustav Vasas brev år 1542 som stadgade att "alle sådane Ågor, som således obygdte ligga fierran ifrån Ågoskilnaden och Bygdelagerne, höra Öfwerheten och Sweriges Chrono til och ingen annan", och riktar sig mot dem som "emot all Skiäl och billigheet under deras Gårdar och Byar willia draga Wåre och Chronans Skogar, offta många Mijhl bort äth, ja ibland, alt til Fiällen - - - Altså hafwe Wij för en stor Nyttä och Nödvändighet erachtat, här med at förnya den för detta öfwer sådane Skogar wäl fattade förordningen." Under hänvisning särskilt till bergsbrukets behov förordnades därför om avvittring, sedan myndigheterna "effter hwar Bys och Gårdz Egenskap och Beskaffenhet, hafwa pröfwat hwars och ens Rågång, eller där den felas, tillagt hwar och en så stort utrymme och så mycken Skog, som finnes skäligt, och til fulsatte Hemman nödigt - - - Warandes ofelbart Wår och Chronans rätta och enskylte Egendom alt hwad aff slijke store Skogar ligger obrukat, och alt hwad som icke med gode Skiähl kan fultygas at höra någon Gård, By, Sochn eller Härade til"

³⁶⁹ NJA 1981 s. 1, s. 199 f.

³⁷⁰ NJA 1981 s. 1, s. 200

sällan hade samer förfogat över fiskerätten på fjället. Fram till mitten av 1700-talet tycktes renbetet, jakten och fisket ha tillkommit samer med ensamrätt, om man med ensamrätt menar en rätt som var skyddad mot intrång av andra enskilda, bedömde Högsta domstolen.³⁷¹

Högsta domstolen lade vikt vid att häradsrätterna i inrymningsärenden gjorde en lämplighets- och skälighetsbedömning vid tilldelning av rätt till fjällen. Möjligheten att betala skatten tillmättes då stor betydelse, och det var alltså inte ensamt avgörande att en part kunde åberopa nära släktskap med föregående innehavare. Att det vanliga med tiden blev att häradsrätten lämnade det slutliga avgörandet beträffande inrymningar till länsstyrelsen stämde också illa med att det skulle vara fråga om skattejord.

Domboksmaterialet i målet gav sammanfattningsvis inte något väsentligt stöd för att samer på de omtvistade skattefjällen under tiden fram till mitten av 1700-talet hade en ställning som liknade skattebönders. Å andra sidan gav materialet inte heller något klart belägg för att fjällen ägdes av staten framför samerna.³⁷²

Av utredningen i målet framgick att nybyggen med myndigheternas tillstånd anlades i skogslandet som gränsade till de omtvistade skattefjällen och att nybyggen sedan, under 1800-talets första decennier, tillkom även på själva fjällområdena. Där förekom också åtskilliga upplåtelse av fiskerätt hela den aktuella tiden. Några tillstånd till nybyggesanläggningar gavs inte på fjällens mer centrala delar, men i åtskilliga fall måste länsstyrelsen ha förutsatt att nybyggarna skulle använda mark långt in på fjällens områden till slätter och bete. Detta utsades direkt i vissa beslut, konstaterade Högsta domstolen. Samtidigt beaktade domstolen att det särskilt beträffande fiskeupplåtelse förekom uttalanden om att samer hade medgett åtgärden eller liknande. Uttalanden som gick ut på att kronan var ägare hade gjorts beträffande nybyggen och fisken i närheten av skattefjällen, och ibland även i fråga om fisken i sjöar på själva fjällen.³⁷³

Förordningen den 21 februari 1789 om kronohemmans försäljning till skatte var en viktig milstolpe i markäganderättens historia. Den fick till följd att skatteböndernas ställning stärktes i olika avseenden. De fick nu en sådan

³⁷¹ NJA 1981 s. 1, s. 201

³⁷² NJA 1981 s. 1, s. 201 f.

³⁷³ NJA 1981 s. 1, s. 207

trygghet i rätten till sina hemman att det därefter finns skäl att betrakta denna rätt som äganderätt i modern mening, uttryckte Högsta domstolen. Övervägande skäl talade emot att förordningen omfattat skattefjällsinneha-varna. Den fick i stället närmast till följd att skillnaden klarare än tidigare markerades mellan å ena sidan skattebönder, å andra sidan bland andra samerna på skattefjällen, enligt domstolen.³⁷⁴

Domstolens bedömning av jakt- och fiskerättigheter på skattefjällen under denna tid, har beskrivits i avsnitt 4.2.1. Domstolen konstaterade att samernas rätt till jakt och fiske historiskt utgjort en starkt skyddad bruksrätt som i vart fall torde ha omfattat rätt till fiske och jakt till husbehov.³⁷⁵ Vidare ansåg domstolen det bekräftat att detsamma fortfarande gällde år 1789 och att rätten till jakt och fiske då var skyddad mot intrång av enskilda.³⁷⁶ I fråga om samerna historiskt också haft rätt att upplåta jakt och fiske var läget enligt domstolen mer oklart. I äldre tider hade upplåtelser från samers sida förekommit, i vart fall beträffande fiske. Emellertid hade också kronan under 1700-talet och i början av 1800-talet gjort upplåtelser av vissa fisken på fjällen.

Domstolen prövade även hur avvittringen påverkat samernas rättigheter på skattefjällen. Avvittringen beskrivs närmare i avsnitt 5.1.5. Domstolen påpekade att den avvittring som år 1752 hade påbörjats i Jämtland hade upphört redan år 1786 innan den nått fjälltrakterna. Den händelse som därefter fick mera ingripande betydelse för skattefjällens del var tillkomsten av 1820 års stadga angående avvittringsverket i Jämtland. Stadgan präglades av den ekonomiska liberalismens tankegångar. Avvittringens syfte var, enligt vad som framgår av stadgans 1 §, inte bara att bestämma gränser utan också att tilldela hemman behövliga nya marker av kronojord och allmänt främja kolonisationen inom landskapet. Avvittringen skulle enligt 2 § sträcka sig till alla kronoallmänningar och avradsland samt till alla de byar, hemman och nybyggen som inte redan undergått lagligen stadfäst avvittring. I 10 § sägs att, om efter föregående avvittring kronomarker återstod som på grund av bristande uppodlingslägenheter inte kunde användas till nyhemmans eller torps anläggning, markerna borde särskilt avrösas och såsom kronoallmän-

³⁷⁴ NJA 1981 s. 1, s. 208

³⁷⁵ NJA 1981 s. 1, s. 197

³⁷⁶ NJA 1981 s. 1, s. 234

ningar vårdas; härvid fick mulbete tills vidare upplåtas till byalaget mot smörränta. Samerna nämndes inte i författningstexten.³⁷⁷

Genom tillämpningen av denna stadga under 1820- och 1830-talen fick nybyggen i skattefjällens närhet sina områden väsentligt ökade. Samernas intressen synes i allmänhet inte ha blivit beaktade vid avvitringsförrättningar, konstaterade Högsta domstolen. Själva skattefjällen blev inte avvitrade under den aktuella tiden. De kom nu att omfatta endast viss mark som blivit över sedan hemmanen lämnat sin tilldelning. Resultatet drabbade på många håll samer mycket hårt. Hemmanen erhöll mark, ofta betecknad som impediment, i långt större utsträckning än vad de behövde från jordbrukssynpunkt, och detta trots att marken många gånger var nära nog nödvändig för renskötseln. Tydligt ansåg de bofasta att marken efter avvitrningen var fredad i vart fall mot renarnas sommarbete och att någon sedvanerätt till sådant bete alltså inte kunde åberopas.³⁷⁸

Jämtlandssamernas beträngda läge belystes av åtskillig utredning i målet. Enligt vad som framgick av Valfrid Larssons utredningar och vittnesmål hade avvitrningen frångått samerna omkring två femtedelar av de omtvistade skattefjällens ursprungliga yta och denna mark hade i stället tillagts nybyggen. På liknande sätt hade samerna gått miste om mark på andra jämtländska skattefjäll. Kronan hade däremot tillagts en relativt begränsad del av skogarna nedanför fjällen; en tendens som kunde iakttas också vid avvitrningar längre norrut. Att nybyggarna på detta sätt gynnades på kronans bekostnad kunde enligt Högsta domstolen visserligen synas stämma med syftet bakom 1820 års avvitringsstadga, men det var oklart vad som föranledde att man helt bortsåg från den rätt som samer kunde ha till områdena i fråga.³⁷⁹

Domstolen gick därefter över till att pröva betydelsen av det så kallade Skattefjällsbrevet. Bakgrunden till brevet var att samerna så småningom protesterade mot intrången på renbetesmarkerna, vilket föranledde tillsättandet av en kommitté som skulle behandla avvitringsfrågor i Hede pastorat i Härjedalen. Kommittén fick också i uppdrag att utreda en begäran från de jämtländska samerna där de klagade över brist på renbete sommartid samt begärde att bli skilda från bönder och nybyggare, att få råskillnadskartor

³⁷⁷ NJA 1981 s. 1, s. 209

³⁷⁸ NJA 1981 s. 1, s. 209

³⁷⁹ Jfr NJA 1981 s. 1, s. 209 f.

och att få behålla de trakter som de från äldre tider innehafte. På grundval av den utredning kommittén gjorde tillkom Skattefjällsbrevet den 20 april 1841.³⁸⁰

Brevets väsentliga innebörd var, att skattefjällen nu skulle tilldelas vissa avgränsade betesmarker och att nybyggesverksamheten på fjällen tills vidare skulle stoppas. I brevets ingress anges att kommitténs uppgift var att avge yttrande och förslag ”rörande säkre gränsors bestämmande för Lappallmogens renbetestrakter i Länet”. Vidare sägs, att den förrättning som kommitterade ansett nödig för att ”af Kronans disponible fjellmarker tilldela Lapp Allmogen nödigt utrymme för renbete samt skog till bränsle” skulle verkställas av avvitringslantmätare enligt bland annat följande grunder. Lappallmogen skulle genom dess länsman och enskilda jordägare genom kungörelse kallas till sammanträde i ämnet inför lantmätaren (punkt 2). Efter de upplysningar som erhöles vid sammanträdet skulle lantmätaren, där kartor över marken saknades, till de yttre gränserna avmätta varje skattefjälls område (punkt 3). Sedan en socken eller, ”der belägenheten annorlunda fordrar, samfäldte Fjellmarken” blivit lagd på karta, skulle ”af tillstötande disponible Krono marker” utstakas nödiga betestrakter särskilt för varje skattefjäll, varvid sorgfälligt skulle tillses att, såvitt möjligt, nödig skog till bränsle inte saknades (punkt 4). Årliga räntan för ”hwardera af de sålunda utstakade markerne” skulle beräknas i smör och fastställas av länsstyrelsen (punkt 5). Tvister om ”skillnaden” i fjälltrakterna lappallmogen emellan eller mellan lappallmogen och angränsande jordägare skulle underställas länsstyrelsens prövning (punkt 6). Fisket i sjöar och strömmar inom lapparnas sålunda avrösade betesmarker borde, om det inte var försett med indelt ränta, åtfölja betesrättigheten mot särskild ränta (punkt 7). Några nybyggen i fjälltrakterna borde i fortsättningen inte upplåtas förrän lapparnas betesmarker blivit behörigen utstakade; dock kunde i samband med förrättningen rörande ”urskiljande” av lapparnas betesmarker även nybyggen utstakas (punkt 8).³⁸¹

Skattefjällsbrevet kan sammanställas med det samma dag tillkomna kungliga brevet angående grunderna för avvitring i Hede pastorat, ”Hedebrevet”, också det grundat på förslag av kommittén, skrev Högsta domstolen. Om innehållet i detta brev, som avsåg dittills oavvittrade trakter i Härjedalen, kan nämnas följande. Avvittringen skulle avse skiljande av kronans marker från enskildas samt utrönande av den överlopsmark hemman och lägenheter

³⁸⁰ Jfr NJA 1981 s.1, s. 210 f.

³⁸¹ NJA 1981 s.1, s. 211 f.

kunde inneha utöver mantal och ränta (§ 1). Avvittringen skulle främst grundas på fodertillgången samt det antal kreatur som kunde underhållas på hemmanen (§ 5). Till överloppsmarken och till sådana kronans avradsland som saknade ostridiga eller stadgade gränser och därför måste anses ligga i sammanhang med hemmanens övriga ägor hade hemmansägarna i socknen viss optionsrätt (§ 10). Överloppsmarker som hemmansägarna själva inte ville begagna och alla övriga disponibla lägenheter borde särskilt avröas och, om de befanns dugliga därtill, indelas till nya hemman och skattläggas; för de lägenheter som inte kunde användas på detta sätt och varav behövliga områden närmast fjällen borde utses och bestämmas till vinterstamhall för lapparnas renhjordar, skulle lämplig smörränta utsättas och utgöras av dem som kunde få länsstyrelsens tillstånd till områdenas begagnande (§ 11).³⁸²

Högsta domstolen ansåg att Skattefjällsbrevets innebörd och dess förhållande till tillämpliga avvittringsförrättningar i vissa hänseenden var oklara. Domstolen fann inte stöd för att brevet – vilket sameparterna påstått – grundades på någon uppfattning om att samer skulle äga skattefjällen.³⁸³ Domstolens slutsats blev att Skattefjällsbrevet inte kunde uppfattas som en bekräftelse på en redan existerande äganderätt för samer, utan att utgångspunkten snarare synes ha varit att samernas ställning skulle förbättras genom brevet. Det stod enligt domstolen klart att brevet medförde ett väsentligt skydd för samernas näringsutövning på fjällen; deras renbeten, fisken och skogs fång.³⁸⁴

Domstolen sammanfattade utvecklingen under den första hälften av 1800-talet med att myndigheternas behandling av skattefjällen vid den tiden talade för att fjällen behandlades som kronomark.³⁸⁵ Vid tillkomsten av 1886 års lag framstod rättsläget enligt domstolen som så entydigt, att staten då måste anses ha varit ägare till skattefjällen, ytterst på grund av 1683 års påbud. Samernas rätt till marken inskränkte sig till en stark bruksrätt.³⁸⁶

Som nämnts har domstolens överväganden av jakt- och fiskerättigheterna beskrivits närmare i avsnitt 4.2.1 ovan. Domstolen bedömde att samerna på skattefjällen historiskt torde ha haft en ensamrätt till jakt och fiske på

³⁸² NJA 1981 s. 1, s. 211

³⁸³ NJA 1981 s. 1, s. 215

³⁸⁴ NJA 1981 s. 1, s. 216

³⁸⁵ NJA 1981 s. 1, s. 217

³⁸⁶ NJA 1981 s. 1, s. 229

skattefjällen, på så sätt att det var en rätt som var skyddad mot intrång. När det gäller tidpunkten för 1886 års lagstiftning, bedömde domstolen att innehållet i Skattefjällsbrevet och de därefter följande skattningsutslagen och inrymningsbesluten gav stöd för att samerna då hade ensamrätt till fiske på skattefjällen. Rätten till jakt nämndes inte i dessa dokument, och det fick enligt domstolen anses osäkert vilka befogenheter jakträtten innebar för samerna. Men det fanns i vart fall anledning att räkna med att både jakträtten och fiskerätten inbegrep fångst till avsalu och alltså inte bara fångst till husbehov.³⁸⁷

Beträffande upplåtelse rättigheter vid motsvarande tidpunkt rådde enligt Högsta domstolen viss osäkerhet i fråga om den enskilde samens rätt att upplåta fiske- och jakträttigheter till annan. En befogenhet för kronan att upplåta fiskerätt på fjällen motsades dock av såväl Skattefjällsbrevet som innehållet i inrymningsresolutionerna och saknade även i övrigt stöd. Övervägande skäl talade enligt domstolen för att kronan inte heller hade någon sådan befogenhet beträffande jakträtten.³⁸⁸

6.5 Sammanfattning och slutsats

Både i Valfrid Larssons och Gunnar Prawitz undersökningar av skattefjällens historia i Skattefjällsmålet (i vilka alltså samtliga skattefjäll undersöktes, inte enbart de norra) görs en genomgång av ett mycket stort antal domboksprotokoll och resolutioner från länsstyrelsen (kungliga befallningshavaren), bland annat från tiden mellan 1600-talets mitt fram till år 1750. Även de övriga redovisade forskarna hänvisar i stor omfattning till exempel ur äldre jordeböcker och domböcker.

De flesta av forskarna gör bedömningen att gränserna för skattefjällen och avradslanden var oklara. Samma uppfattning uttrycktes i Skattefjällsdomen.

Av domboksmaterialet från Jämtland framgår att det fanns en rättsuppfattning om att arvsrätt och en rätt att sälja själva fjällen förelåg. Det framstår emellertid inte som att rätten var villkorslös, utan frågan om en arvinge eller köpare skulle inrymmas på ett fjäll prövades av länsstyrelsen, i vart fall efter år 1750 men i flera exempel även före det. I samband med det prövades om

³⁸⁷ NJA 1981 s. 234 f.

³⁸⁸ NJA 1981 s. 1, s. 237

den tänkte innehavaren framstod som lämplig och skulle kunna betala räntorna för fjället.

Det förekom att både samer och bönder vände sig till häradsrätten eller länsstyrelsen för att begära ändringar i hur kronan upplät fiske eller för att freda redan upplåtna fisken mot intrång. Något sådant starkt rättsskydd för jakt och fiske som Kaisa Korpijaakko-Labba, Nils Johan Päiviö med flera kunnat visa från praxisundersökningar i lappmarkerna framkommer dock inte i domboksmaterialet från Jämtland.

Även om det förekommer fall där häradsrätten slitit tvister utan inblandning av kungliga befallningshavaren så är exemplen fler på motsatsen, eller åtminstone på att häradsrätten uppmanar parterna att anmäla sina ärenden till kungliga befallningshavaren. Att kungliga befallningshavarens inblandning krävdes är alltså en omständighet som tyder på ett svagare rättsskydd än för skattebondens mark.

Att jakten och fisket framstår som en ensamrätt, i bemärkelsen intrångsskyddad rätt, för skattefjällsinnehavaren liksom för avradslandsinnehavaren, framgår tydligt. Om det därmed följde någon rätt att fritt göra upplåtelser till utomstående av jakt och fiske framstår som betydligt mer tveksamt.

I materialet framkommer inte några tydliga beskrivningar av att upplåtelser av jakt och fiske var vanligt förekommande på skattefjällen.³⁸⁹ Det hindrar förstås inte att upplåtelser kan ha skett utan att det noterades hos någon myndighet. Det kan också ha varit så att upplåtelser inte förekom särskilt ofta eftersom det inte fanns något behov av att göra upplåtelser, exempelvis bland de skattefjällsinnehavare som bodde långt från jordbruksbygden.

En annan skillnad mot lappskatteländ var att samerna i Jämtlands län inte var representerade i häradsrätternas nämnder. Det finns inget som talar för att samisk sedvanerätt tillmättes någon betydelse i de jämtländska häradsrätternas rättsskipning.³⁹⁰ Detta är en omständighet av stor vikt vid bedömningen av markens rättsliga status. Samerna, som tillhörde särskilda lappförsamlingar, fick inte heller sitta i socknarnas kommunala organ.

³⁸⁹ Se t.ex. Prawitz, 1966, *Samernas skattefjäll I*, s. 116–130

³⁹⁰ Jfr till exempel Rumar, 2014, s. 94 f.

Nämndemännen i domstolarna utgjordes av bönder och även kronans lokala företrädare utsågs bland bönder.³⁹¹

Jämtlandssamerna var också, till skillnad från vad som var fallet i Lappland, inte folkbokförda som kommun- och församlingsmedlemmar och kommunerna i Jämtlands län var därför helt fritagna från fattigvårdsansvar för samerna.³⁹² Det samiska folket kan alltså sägas i administrativt hänseende ha levt mer separerat från jordbruksbefolkningen i Jämtlands län och i Dalarna jämfört med i Lappland.

Den samiska rättsordningen kan naturligtvis oavsett kronans inställning ha uppfattat sådana eller den enskilda familjen som ägare till skattefjällen, men någon sådan uppfattning hos domstolarna eller andra myndigheter syns alltså inte för Jämtlands del så som den syntes för Lappland.

Det finns sammanfattningsvis flera omständigheter som talar för att den samiska bruksrätten på skattefjällen under undersökningsperioden varit mer lik avradslandsinnehavarens rätt än skattebondens och lappskattelandinnehavarens. Även om en ensamrätt till jakt och fiske skulle kunna konstateras (i bemärkelsen intrångsskyddad rätt), bör det i sådant fall inte handla om någon bestående, från kronan självständig, ensamrätt. Innebörden är i så fall att det inte rört sig om enskilt upparbetade privaträttsligt grundade rättigheter till jakt och fiske. Snarare har det varit fråga om en rätt liknande en nyttjanderättshavarens, dock med offentligrättsliga inslag – det vill säga en rätt som emanerar från en statligt hävdad dispositionsrätt (och inte bara en av överhögheten betingad beskattningsrätt).

Det finns dock vissa omständigheter som talar i motsatt riktning. Ändamålet med skattefjällen var, liksom för lappskatteländen, att mot betalning av skatt ge innehavaren ensamrätt till naturresurser. Högsta domstolen bedömde visserligen i Skattefjällsmålet att praxis från tiden fram till 1700-talets mitt inte gav något väsentligt stöd för att samer hade en ställning som liknade skattebönders, men å andra sidan gav materialet enligt domstolen inte heller något klart belegg för att fjällen ägdes av staten framför samerna.

Sekretariatets bedömning är dock, särskilt utifrån hur domstolar och myndigheter har agerat, att skattefjällsinnehavarna med övervägande skäl inte

³⁹¹ Rumar, 2014, s. 94 f.

³⁹² Thomasson, 2016, s. 865

kan antas ha haft samma starka rätt till sina marker som lappskattelandsinnehavarna hade. I stället har de behandlats mer likt avradslandsinnehavarna. Det talar emot att det skulle finnas en hävdvunnen, från kronan självständig, ensamrätt till jakt och fiske på skattefjällen.

Eftersom det ges begränsad vägledning om de jämtska förhållandena i Girjasdomen, och eftersom slutsatsen om skattefjällens rättsliga status är förenad med osäkerhet, finns dock skäl att fortsätta undersökningen och även göra en lokal bedömning område för område av var den samiska närvaron respektive jordbruksbygdens konkurrens om marker liknat eller skilt sig från den som behandlades i Girjasålet. Denna undersökning följer i nästa kapitel.

SEKRETARIATSUNDERLAG

7. Lokal historik om markanvändning

Som har framgått bör det genom Skattefjällsdomen föreligga rättegångshinder för Jämtlands norra samebyar (avsnitt 4.3.1). I Skattefjällsdomen finns också uttalanden som kan påverka utrymmet för övriga samebyar i länet att framgångsrikt hävda en ensamrätt gentemot staten att upplåta jakt och fiske på de delar av samebyarnas åretruntmark som står under statens omedelbara disposition (avsnitt 4.3.2). Dessutom talar skattefjällens rättsliga natur emot att samebyarna skulle ha någon från staten självständig rätt till jakt och fiske där (avsnitt 6.5).

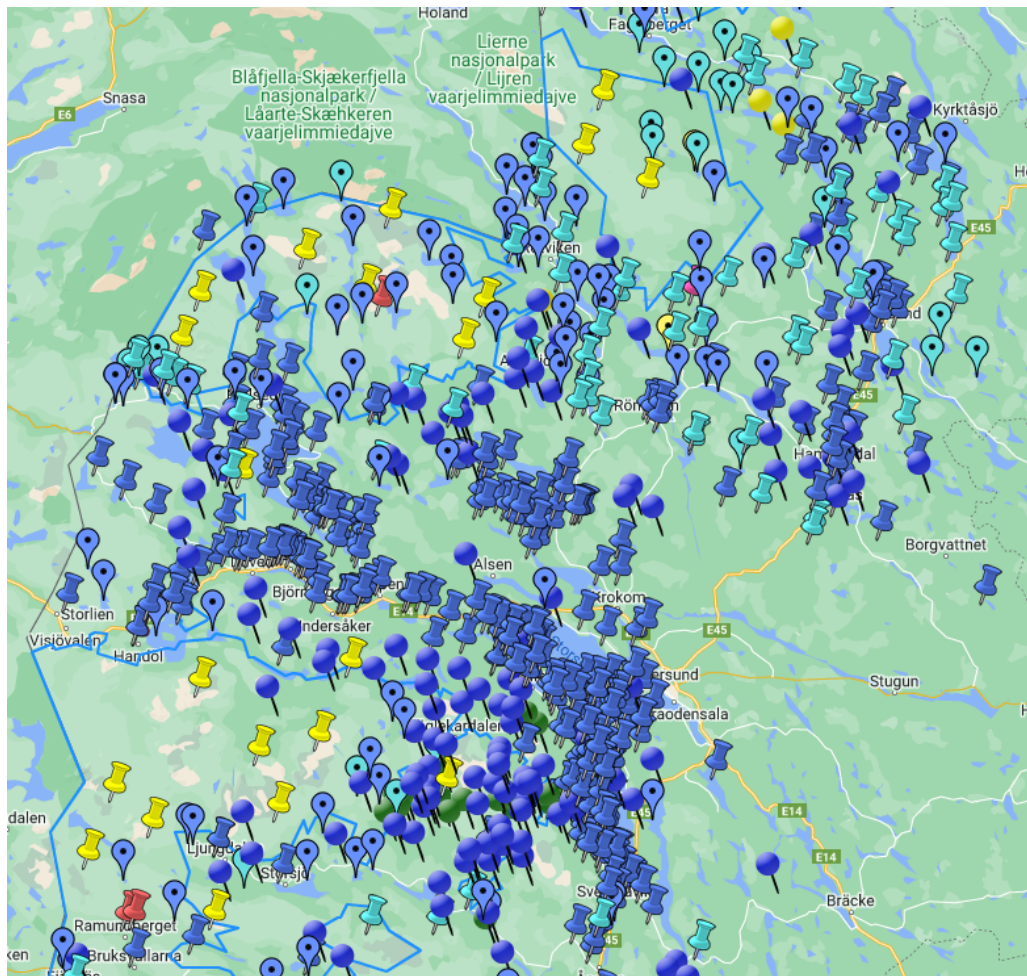
Eftersom några av bedömningarna är förenade med osäkerhet har sekretariatet emellertid valt att gå vidare i undersökningen och även på lokal nivå redovisa hur samisk markanvändning och icke-samisk konkurrens sett ut i tiden före år 1750.

Denna redovisning görs nedan, med markanvändningen uppdelad per kommun. Redovisningen kan förefalla otymplig eftersom samebyarnas gränser inte följer kommungränserna. Å andra sidan är det inte samebyarnas gränser som är mest relevant. Av central betydelse är i stället den historiska markanvändningen och i vilken mån det har varit konkurrens om fjällområdena från den jordbrukande befolkningen. För att följa bebyggelseutvecklingen är det nödvändigt att utgå från de gamla jordebokssocknarna. Dessa är uppsamlade kommunvis för att underlätta läsningen av texten och en jämförelse med dagens kartor.

Texten kompletteras av en digital karta. Kartan finns här:

<https://www.pinmaps.net/map/181530/majamaggan>

Lösenord: renmarkskommitten

Exempelbild från kartan

I kartan finns följande symboler:

- Blå linjer markerar gränserna för renbetesfjällen och kungabrevsmarkerna.
- Gula knappnålar visar samiska skattefjäll.
- Mörkblå knappnålar visar jordbrukshemman om de skattlagts före år 1750.
- Ljusblå knappnålar visar jordbrukshemman som skattlagts mellan år 1750 och år 1800.
- Röda knappnålar visar bergverk.

- Gula droppformade symboler visar fisken som skattlagts för sameer.
- Mörkblå droppformade symboler visar kronofisken som skattlagts före år 1750.
- Ljusblå droppformade symboler visar kronofisken som skattlagts mellan år 1750 och år 1800.
- Orange droppformade symboler visar skansar.
- Mörkblå rundade knappnålar visar avradsland som skattlagts före år 1750.
- Mörkgröna rundade knappnålar visar avradsland som skattlagts mellan år 1750 och år 1800.

7.1 Ramar för bedömningen

I det nedanstående har redovisningen som sagt delats upp kommun för kommun. För varje kommun beskrivs vilka samebyar som har marker inom kommunen, och vilka skattefjäll som historiskt funnits inom dess gränser.

I Girjasålet gällde bedömningen Girjas samebys åretruntmarker. Högsta domstolen prövade detta område i dess helhet och i en samlad bedömning. Något skäl att göra på annat sätt är svårt att se – det handlade om ett samlat område där markkonkurrensen totalt sett var liten.

Det är inte givet att bedömningen skulle göras på samma sätt i en rättsprocess gällande en annan samebys områden, om förutsättningarna där ser annorlunda ut. Till exempel är en komplicerande faktor för Jämtlands del att de nuvarande renbetesfjällen inte helt motsvarar de historiska skattefjällen, utan omfattar även senare tillagda utvidgningshemman. Markkonkurrensen från jordbrukande befolkning har generellt sett varit större i sådana senare tillkomna delarna av renbetesfjällen än i de ursprungliga skattefjällen.

I det följande görs därför en särskild notering om materialet tyder på att mindre konkurrens förekommit i ett visst mindre område än i det undersökta området som helhet. Det kan till exempel handla om mindre

konkurrens i ett enskilt fjäll jämfört med i de övriga skattefjällen i kommunen. Någon mer detaljerad undersökning än så har dock inte varit möjlig att företa inom ramen för utredningen. Till exempel skulle en undersökning fastighet för fastighet kunna utvisa en lokal variation som annars inte framkommer.

En ytterligare komplicerande faktor är att de för Jämtland specifika avradslanden kunde variera stort i storlek och användningsområde, vilket gör konkurrensbedömningen svårare. I flera områden sträcker sig avradslanden som ett band runt fjällområdet, och det skulle krävas en genomgång av varje avradslands specifika gränser och villkor för att kunna uttala sig om hur långt konkurrensen sträckte sig mer specifikt. Med tanke på att de historiska gränserna mellan avradsland samt mellan avradsland och skattefjäll, enligt vad flera forskare uttalat, inte alltid var tydliga och bestämda, är det osäkert i vilken utsträckning en sådan bedömning skulle kunna göras. I vart fall har det inte funnits förutsättningar att undersöka förhållandena på sådan detaljnivå i denna utredning.

7.2 Strömsunds kommun (Frostvikens, Ströms och Hammerdals socknar)

Renbetesfjällen i Strömsunds kommun behandlades i Skattefjällsmålet. Valfrid Larsson har därför ägnat dem särskild uppmärksamhet i sina avskriftssamlingar.

Folkskolläraren och etnologen Levi Johansson har skrivit mycket om markanvändning i sin hembygd Frostviken, bland annat baserat på omfattande intervjuer med äldre personer. Hans verk *Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken*.³⁹³ Verket innehåller mycket detaljerade skildringar av nybyggesutvecklingen i Frostviken och stora delar av texten i detta avsnitt kommer därifrån.

Arkeologen Ewa Ljungdahl har tagit fram informationsbroschyrer för samemuseet Gaaltje om samebyarna i Jämtlands län och i Härjedalen vilka har varit till stor användning i arbetet.³⁹⁴ En broschyr handlar särskilt om samebyarna i Frostviken.

³⁹³ 1947, skrifter utgivna genom landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala

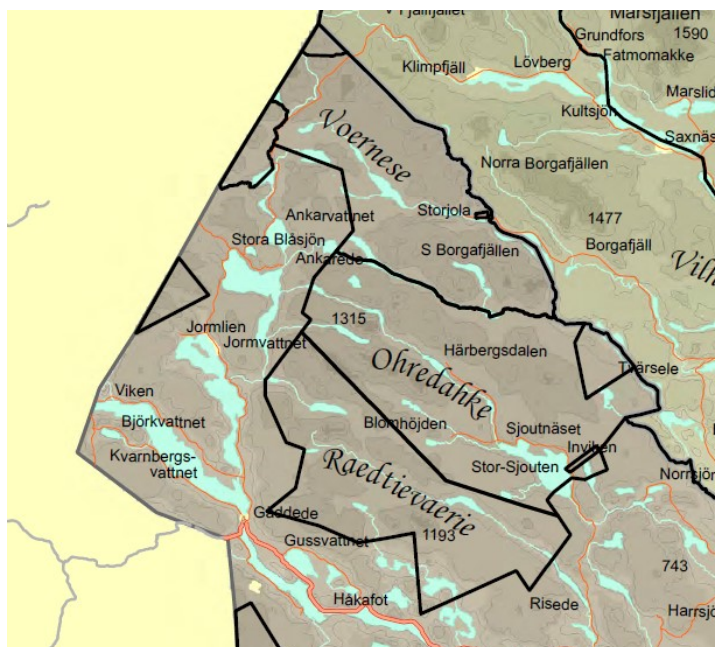
³⁹⁴ Dessa finns digitalt här: [Broschyrer - Gaaltje](#)

7.2.1 Geografi och samebyar

Strömsunds kommun omfattar bland annat de historiska jordebokssocknarna Frostviken, Ström och Hammerdal.

Frostvikens lappmark är av ålder uppdelad i fem skattefjällsområden, nämligen Blåsjöfjäll, Ornäsfjäll, Bastunäsfjäll, Mellanskogsfjäll och Klumpvattenfjäll. Larsson skriver beträffande gränsdragningen mot Västerbotten att fjälltrakterna i Frostviken bör ha ingått i det landskap Jämtland som genom Brömsebrofreden år 1645 övergick till Sverige. I dessa fjälltrakter inbegriper han nyttjade marker till de fem skattefjällen upp till en gräns med sträckning mellan Tåsjön och Borgasjön i Saxälven med däri belägna sjöar samt vidare med en sträckning mellan Borgasjön och Jadmens klump.³⁹⁵ Området kring Sörli och Nordli förblev dock omtvistat och gränsen reglerades inte förrän genom Strömstadstraktaten år 1751.³⁹⁶

I samband med den första renbeteslagen år 1886 slogs de fem skattefjällen i Frostviken ihop till en enda stor lappby; Frostvikens lappby. Några år senare delades området upp i tre mindre lappbyar; Frostvikens norra-, mellersta- och södra. I dag heter samebyarna Voernese (Frostvikens norra), Ohredahke (Frostvikens mellersta) och Raedtievaerie (Frostvikens södra).

Från Sametingets karta över samebygränser

³⁹⁵ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 d, s. 17

³⁹⁶ Wikipediaartikel om Strömstadstraktaten, besökt den 14 oktober 2022, [Strömstadstraktaten – Wikipedia](#)

7.2.2 Samisk markanvändning

Ljungdahl beskriver hur de arkeologiska spåren i norra Jämtland vittnar om en samisk befolkning sedan mycket lång tid tillbaka. I Frostviksfjällen finns exempelvis flera stalotomter, kåtalämningar och gravar från vikingatid och medeltid.³⁹⁷

Även i den nordiska sagalitteraturen finns uppgifter om samer i norra Jämtland, skriver Ljungdahl. I Egils saga från omkring år 1220 berättas om samernas land, som kallades Finnmork. ”Finn” är en gammal benämning på samer. Hela Frostviken låg inom Finnmork, liksom stora delar av nuvarande Strömsunds kommun. Sydgränsen för Finnmork gick över Hotagsfjällen.³⁹⁸

När det gäller skriftliga källor finns de tidigaste uppgifterna i räkenskapsböckerna från 1560-talet, skriver Ljungdahl. Där nämns bland annat ”Nils Andersson Lap” i Jämtlands Lappmark. Han betalade fyra mårdskein i skatt.³⁹⁹

Larsson redovisar jordeboksuppgifter för Frostviken. Där finns i 1646 års jordebok tre skattelappar upptagna. I en längd över böxelpenningar från år 1649 upptas Borgfjället, Stragfjället, Åhrenfjället och Jerfffjället i Frostviken.⁴⁰⁰

I 1666 års avradsrannsaking noteras beträffande renbetestrakternas omfattning i Ströms gamla jordebokssocken (motsvaras i dag av Ströms, Alanäs och Frostvikens socknar) området Rinfly, som börjar i Fagerhamn och sträcker sig till Telsån⁴⁰¹. Det uppges att lapparna själva brukar landet omkring denna fiskeström för årlig skatt till kronan. I jordeboken nämns även Jormsjön i Frostviken, och det uppges att lapparna brukar landet omkring Jormsjön, samt att bönderna inte brukar annat än fisket i sjön.⁴⁰²

Vid ett räfsteting i Hammerdal år 1695 beskrivs att Ornäsfjäll ligger i Frostviken. I 1718 års jordebok redovisas Ornäsfjäll, Klumpvattenfjäll och

³⁹⁷ Ljungdahl, Ewa, 2018, *Samebyar i Frostviken – Voernes, Ohredanke och Raedtievaerie, Gaaltije*, s. 8, 20, 22, 29, 32, 39

³⁹⁸ Ljungdahl, Ewa, 2018, s. 6

³⁹⁹ Ljungdahl, Ewa, 2018, s. 6

⁴⁰⁰ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 23 f.

⁴⁰¹ Telsån har inte kunnat identifieras. Valfrid Larsson menar att den ”tydliga” var belägen i sydlig riktning från Fagerhamn, men det framgår inte av angiven källa. Eftersom Ögelströms fiskevatten vidtar i söder är det kanske rimligare att anta att detta område sträckte sig norrut.

⁴⁰² Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 3 b, s. 5

Millestskogfjäll. Samma uppgifter redovisas i 1725 års jordebok.⁴⁰³ År 1719 inrymdes lappmannen Nils Pålsson i Badstugunäsfjäll, som ligger i trakten av Orrnäs fjäll.⁴⁰⁴ I samband med major Peter Schnitlers gränsundersökning år 1742 (se avsnitt 5.1.4) presenterade ”Lap-Finnen” Ole Nielsen, född vid Jormsvattnet, en handling benämnd fästesedel (Fæste-Sæddel), daterad den 3 februari 1699 på ”Kiørmoe skougen, Tilhørende Ofuerhaldens Præstegield”, utställd av den norske fogden. Denne Ole Nielsen berättade att han var i besittning av Jormsvattnet (Lilla/Stora Jormsjön) med dess skogar och fjäll på den östra sidan fram mot Orrnäsfjäll; på den södra sidan till Frostviksvattnet (möjligen Kvarnbergsvattnet); på den norra sidan till Blåsjön (Stora/Lilla Blåsjön); på den västra sidan hade han, förutom skogen, Limingsvattnet (Limingen, nu i Norge) och Utnäsvattnet (sannolikt Hudningsvattnet i Norge) samt Väktarevattnet (Vuaktere/Vektaren i Norge) med dess älv fram till Saxenvattnet (Saksvattnet i Norge), med det land, som ligger däremellan från Saxenvattnet till den västra änden av Limingsvattnet. Han var också i besittning av ett stycke land norr om Utnes- och Väktarvattnet, omkring en mil brett.⁴⁰⁵

Vid samma tillfälle nämnde sammen Jon Andersson att hans far hade fått en böxersedel, som nu förvarades hos prosten i Overhalden. En avskrift finns med som bilaga till Schnitlers protokoll, av vilken framgår att Anders Torkelsson år 1703 hade böxlat sin fader Torkel Olofssons skog, och betalat sedvanliga böxelpengar för det. I protokollet beskrivs gränserna för Jon Anderssons område, som låg mellan Blåsjön och Åsele lappmark och även sträckte sig en bit in på nuvarande norska sidan.⁴⁰⁶

Som Johansson konstaterar utfärdades alltså ”böxelbrev” eller fästesedlar av norska fogdar ännu långt efter Brömsebrofreden.⁴⁰⁷ Han förklarar detta med de vaga gränsbestämmelserna mellan rikena i den trakten. Å andra sidan, skriver Johansson, har svenska lappar i forna tider ogenerat betat sina renar långt inne på nuvarande norskt område.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 23 f.

⁴⁰⁴ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 10, s. 7

⁴⁰⁵ Schnitler, 1742–1745, tryckt 1962, s. 150 f. Fästesedeln återges på s. 176.

⁴⁰⁶ Schnitler, 1742–1745, tryckt 1962, s. 159 f. Böxersedeln återges på s. 177.

⁴⁰⁷ Johansson, 1967, s. 326 f.

⁴⁰⁸ Johansson, 1945, *Om Frostvikslapparna, En kulturhistorisk överblick*, s. 82

Johansson skriver beträffande Jormområdet i Frostviken att två lokalitetsnamn påminner om att det en gång i tiden funnits lappar i Jormområdet i Frostviken; nämligen Finnskogsbäcken och Finnburslia, båda belägna längst upp i Vallådalen. Finnskogsbäcken kommer norrifrån Brattlidfjället och rinner ner i Vallån. Någon tradition är inte knuten till densamma. Finnburslia ligger på norra sidan om samma å och når fram till norska gränsen. Där har lappar fordom haft sina bur (”stabbuer”: förrådshus), men det är så länge sedan, att några lämningar i mannaminne inte stått att upptäcka efter dem. Däremot har för inte länge sedan avlidna personer kunnat berätta om märken efter ett rengärde i dalen nedanför liden, fortsätter Johansson. Av gamla handlingar vet man, att dessa lappar varit norska undersåtar. Vid tiden för anläggandet av nybygget Jorm torde de redan ha givit sig i väg, och inga svenska lappar har här fått rättigheter, ty det nämns ingenting om den saken varken i nybyggesresolutionen eller i den skrivelse som kyrkoherde Sebrelius gav in till landshövdingeämbetet år 1761 där han beskrev Jormområdet som ödemarker och därför lämpliga för ett nybygge.⁴⁰⁹

I 1751 års jordebok finns under rubriken Lappränta beträffande Ströms socken åtta räntebelagda fjäll, redovisar Larsson.⁴¹⁰ I 1777 års jordebok finns dessa åtta fjäll kvar med ytterligare två områden som är skattlagda under rubriken Lappränta.⁴¹¹

År 1764 meddelade länsstyrelsen en resolution om Blåskalfjäll, som bör ha varit en av lappar utnyttjad fjälltrakt i Norge som efter utstakningen av riksgränsen år 1760 befunnits ligga i Sverige. I 1777 och 1825 års jordeböcker redovisas Blåsjöfjäll, Orrnäsfjäll, Klumpvattenfjäll, Millestskogfjäll och Badstugunäsfjäll i Frostviken. Dessa avvittrades under 1800-talet och redovisades så småningom som renbetesfjäll i stället för skattefjäll.⁴¹²

Johansson beskriver hur Frostviken under mitten av 1700-talet började kolonieras av inflyttande norrmän. Det fanns då en nomadiserande lapsk befolkning där, spridd över ett vida större område än i våra dagar, skriver han. De nuvarande renbeteslanden var redan vid denna tid åtminstone

⁴⁰⁹ Johansson, 1967, s. 65, jfr s. 58

⁴¹⁰ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 57 f.

⁴¹¹ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 64

⁴¹² Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 23 f.

ungefärligen gränsbestämda och renbetesrätten mot fastställd avrad bortarrenderad till vissa renägare genom resolutioner av konungens befallningshavande. Samtidigt böxlade svenska myndigheter bort fiskerätten i traktens sjöar, fortsätter Johansson.⁴¹³

Johansson beskriver också trakten runt Stora Blåsjön. Från den allra första nybyggartiden (cirka år 1799), i dessa trakter berättas att det i trakten fanns en hel del lappar med klara papper på renbetesrätten, skriver han.⁴¹⁴ År 1820 skrev lappen Jon Pålsson i Blåsjöfjället till kungen och bad om skydd från vidare intrång från nybyggare på de marker som hans förfäder av ålder hade besuttit ända fram tills nybyggare fått tillstånd att uppodla jorden. Han beskrev att han länge processat om saken utan framgång, och ville särskilt få behålla ett fiskevatten som han kallar Lebbeqvatt (Leipikvattnet), och bete för sina renar.⁴¹⁵

Om området runt sjön Sjouten finns en uppgift från år 1811 om att det då inte fanns enda bofast inom hela nuvarande Sjoutnäsets kapellområde, men däremot tyckes det ha varit gott om lappar i trakten, skriver Johansson.⁴¹⁶

Johansson konstaterar att han inte lyckats komma över officiella mantalslängder angående lapparna i Frostviken vid slutet av 1700-talet, men med ledning av räkenskapsboken över kapellbygget i Viken torde man kunna bilda sig en ganska god föreställning om befolkningens storlek vid det tillfället, fortsätter han. I räkenskapsboken är nämligen alla frivilliga penningbidrag till bygget antecknade med givarnas namn och nationalitet utsatta. Under tiden 1793–99 förekommer trettiosex olika lappnamn, alla manliga, varav inte mindre än trettio två enbart under sista året. Dessa personer får samtliga förutsättas höra till trakten, skriver Johansson, ty det är alltid anmärkt, om en givare varit från Norge. Man kan nog också tämligen tryggt utgå ifrån, att vederbörande varit husfäder eller i varje fall vuxna personer, och även från att ingen i trakten hemmahörande sådan sluppit undan att ge sitt större eller mindre bidrag, fortsätter Johansson. Frivilligheten i det sammanhanget inskränkte sig nog till beloppets storlek.

⁴¹³ Johansson, 1967, s. 326 f.

⁴¹⁴ Johansson, 1967, s. 80

⁴¹⁵ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 3 e, s. 11–13

⁴¹⁶ Johansson, 1967, s. 271

Om detta är riktigt resonerat, skulle lapphushållens antal i trakten vid denna tid ha varit omkring trettio eller trettiofem, konkluderar Johansson.⁴¹⁷

Detta antagande, skriver Johansson, rimmar rätt bra med uppgifterna i lantmätare Rennerfeldts anteckningar från år 1849, där det redovisas trettioåtta skattelapphushåll och därtill sju ”sprinterlappar”, det vill säga renägande lappar utan skatteland; ett sorts inhysesfolk, vanligen gammelpojkar, som skötte sig och sitt alldeles på egen hand.⁴¹⁸

Detta ska jämföras med Ljungdahls uppgift om att det vid avvittringen år 1849 fanns fyrtiosju samiska hushåll med sammanlagt tvåhundra-sju personer i Frostviken. Socknens övriga befolkning uppgick till sexhundra-sjuttio-tre personer. Samerna utgjorde alltså då, skriver Ljungdahl, ungefär en fjärdedel av socknens totala befolkning.⁴¹⁹

Som nämnts avvittrades under 1800-talet Blåsjöfjäll, Ornäsfjäll, Klumpvattenfjäll, Millestskogfjäll och Badstugunäsfjäll i Frostviken. Blåsjöfjäll kom att förminska genom avvittring och skatteköp. I avvittringshandlingarna anges sydgränsen för Blåsjö lappskattefjäll gå fram från det smalaste sundet i Blåsjön över det högsta landet mellan Blåsjön och Jorm fram till riksgränsen.⁴²⁰

7.2.3 Konkurrerande markanvändning

Bebyggelsen i norra Jämtland är mestadels av sent datum. I Hammerdalsbygden har dock anträffats ett fåtal fornlämningar, som ska ha visat att fast bygd fanns där redan för cirka tusen år sedan.⁴²¹

De svenska myndigheterna gav frihetsbrev till finnar, som slog sig ner i Jämtland, trots böndernas jämmer och klagoskrifter. Från början av 1670-talet berättar åtskilliga utslag och resolutioner om finsk bosättning i norra och östra Jämtland, skriver Bromé. Det framgår dock av vissa skrivelser, att finnarna inte hade rätt att uppta torpställen annat än på kronoallmänningar och avradsland, och inte närmare ”bolby” än två mil. Ströms, Hammerdals

⁴¹⁷ Johansson, 1967, s. 326 f.

⁴¹⁸ Johansson, 1967, s. 326 f.

⁴¹⁹ Ljungdahl, 2018, s. 6

⁴²⁰ Johansson, 1967, s. 65

⁴²¹ Jfr Frödin, 1927, s. 62

och Ragunda socknar synes ha varit det egentliga området inom landskapet Jämtland där finnar beviljades rättigheter att uppta nybyggen.⁴²²

Ännu i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet gick ”lappskogen” enligt Larsson från väster i en linje Örevattnet öster om Öjarn – Svanaberget – Ögelhättan – Gärdsjön – och från norr gick fram till en linje Gärdsjön – landskapsgränsen mot Ångermanland. Anledning föreligger inte till annat antagande, vad angår nuvarande Ströms, Alanäs och Frostvikens socknar, att bönder, byalag eller nybyggare vid nämnda tidpunkt inte disponerade någon mark norr, nordväst och väster om de ovan nämnda begränsningslinjerna, skriver Larsson. Däremot disponerade bönder – dokumenterat redan år 1649 – betydande fisken norr, nordväst och väster om samma begränsningslinjer.⁴²³ Gothe skriver att fisket i Ströms Vattudal eller Vassdalen upp till Frostviken och ännu längre av ålder och urminnes tider ”bortböxlats” till Ströms och Hammerdals bönder.⁴²⁴

Bebyggelsen vid Flåsjön och på några platser norr om den gamla bygden i Ström uppkom genom finsk kolonisation under 1600-talet. Den ägde rum på avradsland under fåfånga protester från Strömsböndernas sida.⁴²⁵ När de nytillkomna finnarna kring Flåsjön trängde ut Strömsborna från deras fiskevatten, fick de senare vissa kompensationsvatten i nya fiskeområden uppåt Frostviken.⁴²⁶

I norra Jämtland fanns endast tjugotre bebyggelseagglomerationer i början av 1700-talet. De utgjordes av de östra byarna i Hammerdal vid Hammerdalssjön, Fyrsjön, Görvikssjön samt Sikås, Gåxsjö, Hallen, Gisselås och Fagerdal.⁴²⁷

Till Frostviken kom den första nybyggaren, Jon Olofsson, år 1750, skriver Johansson.⁴²⁸ Nu uppges likvisst i den förut nämnda gränskommissionens journal av år 1745 av den svenske generalmajoren Lorentz Kristoffer Stobéee, att han i Gäddedet måste ”inkrypa uti en liten, otät, nedrig stuga,

⁴²² Bromé, 1954, s. 160

⁴²³ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 3 b, s. 6

⁴²⁴ Gothe, 1933, *Några inledande ord om Frostvikens senaste bebyggelse*, Fornvårdaren V

⁴²⁵ Jfr Rudberg, 1957, s. 130

⁴²⁶ Larsson, 1979, avskriftssamlingen I Skattefjällsmålet, band 20 i, s. 1 f.

⁴²⁷ Frödin, 1927, s. 62

⁴²⁸ Enligt Frans de Brun ska dock nybygget ha funnits tidigare än så, men då ha legat på norskt område. Skälet till årtalet 1750 ska enligt honom ha varit att gränsen drogs om då. Fornvårdaren I, Östersund, 1925

som nybyggaren Pål Olsson uppsatt där”. Förekomsten av denna stuga bevisar dock inte, att man här anlagt eller höll på att anlägga ett nybygge, skriver Johansson. Det kan mycket väl ha varit bara en fiskarstuga, som uppförts av Strömsbor. Sådana innehade och innehar formellt fortfarande allt skattefisket i Kvarnbergsvattnet, fortsätter Johansson.⁴²⁹

Johansson ger en detaljerad redovisning av bebyggelseutvecklingen i Frostviken. Han förklarar att Frostviken hör till de helt visst få socknar i vårt land, för vilkas nutida bebyggelse man kan uppge ett bestämt begynnelseårtal. I det här fallet är det året 1750. Fastän historiskt sett en relativt kort tidrymd förflutit sedan dess, har den betydelsefulla händelsen nästan helt och hållet fallit bort ur folkminnet i trakten. Hade man endast den muntliga traditionen att lita till, skulle man om de första bofasta bebyggarna i Frostviken i nyare tid inte veta mera, än att dessa kommit från Nordli i Norge någon gång på 1700-talet och slagit sig ned vid sjön Björkvattnet och västra ändan av det stora Kvarnbergsvattnet, beskriver Johansson.⁴³⁰

Ända till mitten av 1700-talet var Frostviken alltså i huvudsak samiskt land. Det var först en bit in på 1800-talet som nybyggarverksamheten tog någon större fart.⁴³¹

Det förekom dock långt tidigare att bönder jagade och fiskade i Frostviken. Bönder från nuvarande norska sidan av gränsen betraktade områdena kring sjön Björkvattnet och väständan av Kvarnbergsvattnet som sina utmarker, och utnyttjade dem för fiske och jakt. När de sedan flyttade in genom nybyggen torde de ha ansett sig äga rätt att på grund av hävd utan vidare här slå sig ner, ty vid den ekonomiesyn, som hölls av svenska myndigheter i oktober år 1764, hade de inga som helst upplåtelsehandlingar att framlägga, skriver Johansson.⁴³²

Vid tiden för den första syneförrättningen år 1764 fanns i trakten i Frostviken enligt det tillgängliga protokollet sex nybyggare, vilka samtliga flyttat in från Norge, nämligen Jon Olofsson och Ivar Jönsson i Frostviken, änkan Märeta Andersdotter i Viken, Per Olofsson i Mon samt Hans

⁴²⁹ Johansson, 1967, s. 17

⁴³⁰ Johansson, 1967, s. 13

⁴³¹ Ljungdahl, 2018, s. 6

⁴³² Johansson, 1945, s. 80

Eriksson och Aren Jönsson i Björkvattnet, skriver Johansson.⁴³³

Nybyggesplatserna var som synes fyra och var samtliga belägna på samma ställen som de nutida byarna med samma namn (nämligen Frostviken där det fanns två nybyggarfamiljer, Viken, där det fanns en familj, Mon, där det fanns en familj, och Björkvattnet där det fanns två familjer).⁴³⁴

I syneförrättningsprotokollen angav de första nybyggarfamiljerna att de hade slätterängarna i nordost från sina boplatser på högst en mils avstånd. De hade också en slätteräng på den norska sidan, men detta kunde inte svenska myndigheter bestämma om. Nybyggarna i Viken och Mon hade brukat fiska i Kvarnbergsvattnet från Sandnäset i öster till Brattbäcken i väster efter sjöns båda stränder, de i Frostviken hade fiskat i resten av sjön västerut och Björkvattsborna dels i sin hemsjö, dels i Kvarnbergsvattnet utanför Björkvattsälven. Så ville man ha det även i fortsättningen. Mellan åborna i Frostviken å ena sidan och dem i Viken och Mon å den andra skulle Brattbäcken utgöra gräns. Östpunkten för de senares skogsrättigheter torde ha varit densamma som den för fisket, nämligen Sandnäset. Dessa fyra nybyggares betesmarker och slätterland låg på norra sidan om Kvarnbergsvattnet, där också gårdarna var belägna, skriver Johansson.⁴³⁵

Vad fisket i gamla tider beträffade, var det endast notdragning under sommaren och ”gångsfiske” (lekfiske) på lekplatserna om hösten, som gav något att tala om, enligt Johansson. Att under den ljusa tiden lägga ut de grovtrådiga, hemmagjorda näten i dessa blanka vatten var knappast lönt. Lyckades man få några fiskpinnar, så var det bara småöring. Den sortens fiske fäste sig ingen vid. Envar fick lägga näten var han behagade i hela sjön. Samma var fallet med all sorts metning. De av gamla stammen förfäktade, att ”kroken går fritt” inte bara i hemmavattnen utan också i grannarnas och framför allt på kronans områden. Not- och gångsfisket åter har man sedan äldsta tider försökt reglera mellan intressenterna. Bestämmelser i den vägen fanns som nämnts i syneprotokollet av år 1764 beträffande Kvarnbergsvattnet. I Jorm hade man ursprungligen den överenskommelsen, att östra gårdsgruppen skulle ”fiska gången” vid Blåsjöälven och dra not åt det hållet i sjön, medan de västra gårdarna ensamma skulle få fiska på Libottnen, det vill säga gräsgrynnan i den stora viken nedanför Ligårdarna. En tredje bra fiskeplats hade man ”väst i Reina”, en brink i sjöbottnen

⁴³³ Det första syneförrättningsprotokollet är daterat den 17–19 oktober 1764, Johansson, 1967, s. 13

⁴³⁴ Johansson, 1967, s. 17–29

⁴³⁵ Johansson, 1967, s. 30

utanför Vallälven. Där skulle åborna tillhörande östra gårdsgruppen få hållas med notdragning från islossningen och fram till slätterlanden, när de andra skulle tillträda för resten av sommaren.⁴³⁶

Fisket var dock ännu under tidigt 1800-tal inte så givande, som man skulle ha väntat med tanke på de stora, endast kort tid fiskade sjöarna. Detta kom sig av de olämpliga redskapen. Näten var bundna av hemspunnet lingarn, som var både grovt och ojämnt. Det maskvarv, varmed nätet fästes vid telen, lär man emellanåt ha brukat binda av ulltråd, för att den bättre stod mot rötan än lintråden. Telnarna var flätade tagelsnören, grova som klädstreck och starka nog att ha kunnat begagnas som körtömmar. Under de ljusa sommarnätterna var det föga lönt att lägga ut sådana don, men på hösten kunde det slå till ganska bra med dem på lekskären, skriver Johansson.⁴³⁷

Larsson skriver att det självfallet är så att lapparna led intrång i sin näring av de allt talrikare nybyggarna, och när de till sist på vissa platser fann sig allt för hårt trängda, vädjade de till myndigheternas hjälp.⁴³⁸ Mot slutet av 1700-talet och tidigt 1800-tal antecknas många klagomål till kungliga befallningshavaren från fjällmän från Frostvikens fjäll om att nybyggarna gjorde intrång i deras fiskevatten.⁴³⁹

Även Johansson beskriver hur nybyggen ledde till konflikter om marken i Frostviken. Sådana händelser ska ha ägt rum i trakten kring sjön Sjouten (som ligger i fjällområdena). Sedan uråldriga tider äges fiskerätten i Sjouten av bönder i Ströms socken, skriver Johansson. Förr i tiden tillgodogjorde dessa sig denna rätt direkt, i det att de på höstarna reste upp den långa, besvärliga vägen och fiskade på lekplatserna. En del lokalitetsnamn minner om denna tid.⁴⁴⁰

Eftersom nybyggen anlades inom de områden som disponerades av lapparna, ansåg sig dessa bli kränkta i sin rätt, vilket ju var helt naturligt, skriver Johansson.⁴⁴¹

⁴³⁶ Johansson, 1967, s. 63 f.

⁴³⁷ Johansson, 1967, s. 154

⁴³⁸ Johansson, 1967, s. 326 f.

⁴³⁹ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s- 38–41

⁴⁴⁰ Johansson, 1967, s. 272 f.

⁴⁴¹ Johansson, 1967, s. 326 f.

En långvarig konflikt rör trakten kring Stora Blåsjön. Johansson skriver att geografin i området, de ”skäligen trånga lokaliteterna”, gjorde att det särskilt på denna plats ända från första början uppstod ett spänt förhållande mellan lapparna och nybyggarna.⁴⁴²

Enligt insyningsprotokollet för Frostvikenområdet år 1764 gavs lapparna rätt att nyttja Blåsjöfjäll mot ränta. Samtidigt gavs nybyggarna i Gäddede rätt att fiska i Blåsjön, med förbehåll för lappen som skattade för angränsande skog, medan nybyggarna i Frostviken gavs rätt att fiska i västra delen av Jormsjön. I ett beslut år 1770 förklarades att lappmannen Torkel Jonsson fick fiska i Blåsjön och besitta fjälltrakten Gietensklampen. Lappänkan Sigrid Persdotter begärde förbud vid äventyr av vite för alla som utan lov gjorde henne intrång i hennes skattefjäll.

År 1785 antecknades att skattefjällsinnehavaren för Blåsjöfjäll gav sitt samtycke till att nybyggarna i Frostviken och Jorm skulle få fiska i Ankarvattnet och Lejpikvattnet under hösten. Lappmannen förbehöll sig dock rätten att hösttiden nyttja fisket.⁴⁴³ I beskrivningen av Ankarvattnets nybygge redovisas att nybyggaren Per Fredriksson på Lejpikvattnet ”genom köp åtkommit” lappmannen Jon Paulssons skattefjäll, vilket blivit inbegripet i Ankarvattnets ägosumma.⁴⁴⁴

År 1790 ansökte lappar från Blåsjöfjället om att angränsande nybyggare inte skulle göra dem intrång i norra delen av Blåsjön samt i Ankarvattnet och Lejpikvattnet, men hade ingen framgång.⁴⁴⁵

Johansson beskriver ytterligare ett antal ibland våldsamma konflikter mellan lappar och nybyggare. Förhållandet mellan de två folkgrupperna förblev spänt, skriver han, och utlöste sig slutligen i en långvarig rättstvist, som han beskriver på sammanfattningsvis följande sätt.⁴⁴⁶

Det var lappmannen Jon Pålsson som år 1799 stämde nybyggarna och begärde att de skulle förbjudas göra intrång i hans renbete på trakterna kring Blåsjön. Nybyggarna protesterade med hänvisning till ett utslag från konungens

⁴⁴² Johansson, 1945, s. 91

⁴⁴³ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 17 b, s. 82

⁴⁴⁴ Larsson, 1968, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 3 c s. 15

⁴⁴⁵ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 36–38

⁴⁴⁶ Johansson, 1967, s. 80

befallningshavande som gav dem rätt att upparbeta nya hemman på insynade platser vid Blåsjön. Tvisten pågick i många år och kom så småningom att involvera samtliga nybyggare i Ankarvattnet för intrång i renbetet, och dessutom nybyggaren i Frostviksbränna för kränkt fiskerätt. Kungliga befallningshavaren förordnade att lapplänsmannen skulle ge in förslag på delning av betesland och fiskevatten mellan lapparna och nybyggarna. Förslaget skulle grunda sig på befintliga åtkomsthandlingar och på övriga omständigheter och vara så jämkat, att lappmännen fick behålla betet för sina renar jämte fiskevattnet Lejpikvattnet, därest det icke vore på annat sätt disponerat.

Tvisten löste sig genom en uppdelning av betesrättigheter och ett förordnande om att nybyggarna skulle se till att deras hundar inte ofredade renarna under vårbetena. Nybyggarna skulle inhägna sina foderstackar. Lejpikvattnet hade som nämnts tidigare genom en resolution av landshövdingeämbetet år 1785 blivit upplåtet till nybyggarna. Detta vatten skulle dock få användas av lapparna, jämte Rörnsjön och några närliggande tjärnar. Nybyggarna skulle i stället få överta lapparnas förra husbehovsfiske i Lejaren, Grucksjön, Golysjön, Grubb- och Stärksjön. Vad jakt och fågelfångst beträffade, medgav svarandena, att lappmännen skulle vara delaktiga även däri å trakten, och parterna förband sig att sinsemellan därom närmare överenskomma.

Så här löstes alltså tvisten, och då var det år 1819. Lantmätaren Rennerfeldt skrev senare om att lapparna varit till kungs i saken: ”Lapparna hafva höga begrepp om sina rättigheter; de anse hvarje nybygge, anlagdt i fjelltrakterna, såsom förnyade kränkningar, men hysa det oaktadt stort förtroende för öfverheten, synnerligast Konungen, den de tro omfatta sig med serdeles ynnest, men tro deremot, att de tjenstemän, med hvilka de hafva närmare beröring, äro ogena och med föresats förtiga rätta förhållandena”.⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Johansson, 1967, s. 329–333

Det synes dock ha dröjt i hela trettio år eller till år 1850, innan Blåsjöborna kunde förverkliga önskemålet om att skatteköpa sina hemman, men i och med att detta var gjort, måste också lapparna överge sina visteplatser vid Blåsjön och Ankarvattnet, beskriver Johansson. Det kvarvarande området av Blåsjöfjäll var för litet att behållas som särskilt lappskattefjäll, helst som där numera saknades vårbetesplatser. Enligt Rennerfeldts anteckningar bör det ha varit tre lapphushåll med tillhoppa trettio personer och ett tusen renar, som drabbats av åtgärden. De synes ha blivit evakuerade till Orrnäsfjäll, och den dag som i dag är, förfoga Orrnäslapparna också över det, som är kvar av det gamla Blåsjö lappskattefjäll, summerar Johansson.⁴⁴⁸

Samexistensen ledde dock inte enbart till konflikter. Johansson skriver att med undantag av konflikterna i Sjouten och vid Blåsjön tycktes grannsämjan mellan fjällfolket och nybyggarna ha varit god, och båda parterna har tvivelsutan haft mera gagn än olägenhet av varandra.⁴⁴⁹ Runt Raukasjön levde åtta lappfamiljer på slutet av 1800-talet, som så småningom kom väl överens med nybyggarfamiljen där. De hade sex eller sju lapphäbbren nära gården. När lapparna på höstarna flyttade neråt landet, lämnade de in nycklarna i gården, och några gånger under vinterns lopp gick husfadern rondan genom alla häbbrena och såg efter, om någon sak höll på att ta skada. Höst och vår, när lapparna kom flyttande, höll de alltid till i gården någon tid. Då blev där trångt och rörigt i stugan helst på kvällarna, när renskötarna kom hem och skulle ha mat, men det var på samma gång ett muntert och glatt liv. Liggplatser redde sig lapparna vanligen i sina häbbren. På detta sätt blev nybygget en samlade och sammanhållande faktor bland lapparna i trakten. Det blev också av betydelse för deras försörjning, i det att de i gården kunde få köpa eller byta till sig smör och mjölk och få hjälp med brödbakning. Det tyckes fort nog ha uppstått ett mycket gott förhållande mellan nybyggaren och lapparna, skriver Johansson.⁴⁵⁰

Vid avvitringsens avslutande år 1849 fanns, enligt avvitringslantmätare A. F. Rennerfeldts anteckningar, i hela Frostviken fyrtiosex hemman, nybyggen och kronotorp med en befolkning om sexhundra sjuttiofyra personer, fördelade på åttio hushåll och med en samlad kreatursstock av etthundrafyrtio hästar, niohundra nötkreatur och tusen småfän. Den lapska befolkningen uppgick till tvåhundraåtta personer i fyrtiosju hushåll och med

⁴⁴⁸ Johansson, 1967, s. 329–334

⁴⁴⁹ Johansson, 1945, s. 92

⁴⁵⁰ Johansson, 1967, s. 216

av lapparna själva uppgivna sjutusen fyrahundra renar, en förmodligen för lågt tilltagen siffra. Den bofasta befolkningen hade alltså på hundra år fördubblats nära tre och en halv gånger, skriver Johansson.⁴⁵¹

Ström och Hammerdal befolkades av jordbrukare långt tidigare än Frostviken. Larsson har gått igenom äldre jordeböcker och beskrivit de uppgifter som finns där. I 1546 års jordebok redovisas för Hammerdal socken tjugonio bönder, varav femton med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas tjugosju gårdar varav fjorton med avrad samt sju ödegods varav ett med avrad. Även en älggård (Västerhus) och ett fiske (Ragnors fiske) redovisas i jordeboken. Gåxsjö redovisas som västligaste by både år 1546 och 1568.⁴⁵² I 1646 års jordebok redovisas sjuttiofem bönder varav sextio med avrad. För tre bönder redovisas dessutom särskilt ödegodspenningar. Gåxsjö var då fortfarande den västligaste byn.⁴⁵³

För Ströms sockens del redovisas i 1546 års jordebok tio bönder, alla med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas åtta gårdar varav sju med avrad samt tre ödegods varav två med avrad. Samtliga redovisade byar eller gårdar är centralt belägna utom Äspnäs vid Vattudalen cirka två mil norr om kyrkbygden. Äspnäs är dock år 1568 ödegods.⁴⁵⁴ I 1646 års jordebok redovisas trettio två bönder varav trettio med avrad. För tre bönder redovisas även särskild avgift för fiskevatten. Äspnäs var den gård som låg längst från den centrala kyrkbygden.⁴⁵⁵

År 1696 tvistades det i Hammerdals tingslag om Ögelströmsfisket (se avsnitt 5.2.2). Några bönder begärde att lappar skulle hålla sig undan från ett större område kring Ögelströmmen, som de menade ingick i deras avradsland. Lapparna svarade att fisket inte borde rymmas inom avradslandet eftersom bönderna på det sättet fick en alltför stor trakt under sig, och lapparna behövde ha den skog och mark som de sedan långliga tider haft och skattat för. Nämnden intygade att kärandena endast hade rätt till själva fisket i sitt

⁴⁵¹ Johansson, 1967, s. 8

⁴⁵² Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 c, s. 106 f.

⁴⁵³ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 6

⁴⁵⁴ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s. 106

⁴⁵⁵ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 6

avradsland, och lapparna hade rätt att behålla sin skog och använda bävervånor där.⁴⁵⁶

År 1751 stämde lappmännen Jon och Päs Nilssöner nybyggarna i Gärdsnäset (strax söder om ovan nämnda Ögelströmsfisket) för intrång på lappskogen. Nybyggarna hade enligt lappmännen slagit en slått på lapparnas skattefjäll Millestfjället. Eftersom lapparna hade sina renar där, fruktade de att renarna skulle göra skada på böndernas slått och att lapparna skulle bli stämnda för det. Bönderna svarade att de enligt tillståndet till nybygget hade rätt till slått på lappskogen en och en halv mil ut från platsen där hemmanet skulle anläggas. De erbjöd sig dock att ta hem fodret före jul. Lapparna svarade att detta måste ske emot Karinmässotiden, eftersom renarna då kom till området. Rätten fann i sitt utslag skäligt att nybyggarna borde antingen hemföra fodret till Karinmässotiden eller så omstänga höet, att renarna inte kunde skada det.⁴⁵⁷

7.2.4 Slutsats om marker i Strömsunds kommun

De samebyar som har åretruntmarker i Strömsunds kommun är Voernese (tidigare Frostvikens norra), Ohredahke (tidigare Frostvikens mellersta) och Raedtievaerie (tidigare Frostvikens södra).

I Frostviken finns tydliga belägg för en samisk närvaro sedan urminnes tider. Frostvikenområdet är det område i Jämtlands län som företer flest likheter med Lappland, i det att det har varit fråga om från början samiskt land som så småningom koloniserats av nybyggare. Det har också, liksom i Lappland, tidigt förekommit fiskefärder från den jordbrukande befolkningen och fisken som varit skattlagda för bönder.

Dessa skattlagda kronofisken byggde ofta på överenskommelser mellan bönder och samer. Ibland förekommer uttryckliga hänvisningar till att fiskerättigheter upplåtits av samer, och ibland nämns att samerna på skattefjällen tillfrågats och godkänt att bönderna fick nyttja fiskevattnen före det att de skattlagts.

Frostviken uppvisar alltså flera likheter med hur situationen sett ut i Lappland. Det finns en del uppgifter om konkurrens från bönder, men dessa

⁴⁵⁶ Prawitz, *Samernas skattefjäll II*, med referat från Hammerdals tingslag, Gävleborg nr 47, fol. 915 v samt ting i Hammerdal den 21, 23, 24 och 25 november år 1696, återgett i *Hembygdsrörelsen i Ström 1906–1931*, Ströms hembygdsförenings skrift 1932, s. 12 och 13 [A1932.pdf \(havsna.se\)](#)

⁴⁵⁷ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 18 f s. 38

förefaller ha handlat mest om fiskevatten i Ströms vattudal, väster om renbetesfjällens gränser. Inom vad som i dag är renbetesfjäll finns ett avradsland som böxlades av fem bönder redan under mitten av 1600-talet. Avradslandet har förts in som ”kronans avradsland och fiske” i jordeboken och låg i områdets södra del. Avradslandet innebar att bönder nyttjade områden vid eller omkring Fiskåfjället för jakt och fiske i mer än tvåhundra år.⁴⁵⁸ Det finns också uppgifter om att jämtar hade jakträtt i delar av skattefjällen i Frostviken.⁴⁵⁹ I Skattefjällsdomen uttrycktes att jakträtten berörde en del – eventuellt den väsentliga delen – av de omtvistade fjällen, men att det inte var känt om jämtarna fortfarande utnyttjade rätten under 1600-talet.⁴⁶⁰ I Skattefjällsdomen uttrycktes också att utredningen tydde på att de centrala delarna av skattefjällen synes ha lämnats i stort sett i fred av de bofasta, och där synes inga andra än samerna ha utövat jakt och fiske. I vilken mån samerna på området verkligen ansågs ha en ensamrätt i dessa avseenden hade dock inte klarlagts i målet.

Från samebyarnas sida kan man anföra att den konkurrens som förekommit tycks ha byggts på överenskommelser med samer, alternativt enligt samernas uppfattning ha varit olovlig. Samtidigt tycks inte alla delar av skattefjällen i Frostviken ha varit utnyttjade av samer. Om någon jagade eller fiskade utan deras samtycke kan det visserligen ha skett utan lov, men samtidigt kan ett i och för sig olovligt utnyttjande, om det skett okvalt och ohindrat under lång tid, ha grundat en hävd som med tiden gjort nyttjandet lovligt, eller i vart fall ha hindrat att urminnes hävd har uppkommit för någon annan.

Sekretariatet kan sammanfattningsvis konstatera att konkurrensen på samebyarnas områden under den aktuella perioden framstår som liknande den i Girjas och på övriga statligt disponerade marker ovanför odlingsgränsen. Något mer konkurrens kan möjligen ha förekommit i områdets sydligaste del i området runt Fiskåfjället.

⁴⁵⁸ Ströms Hembygdsförenings tidning, 1934, s. 14 ff. Finns digitalt här <https://havsna.se/SB/A1934.pdf>.

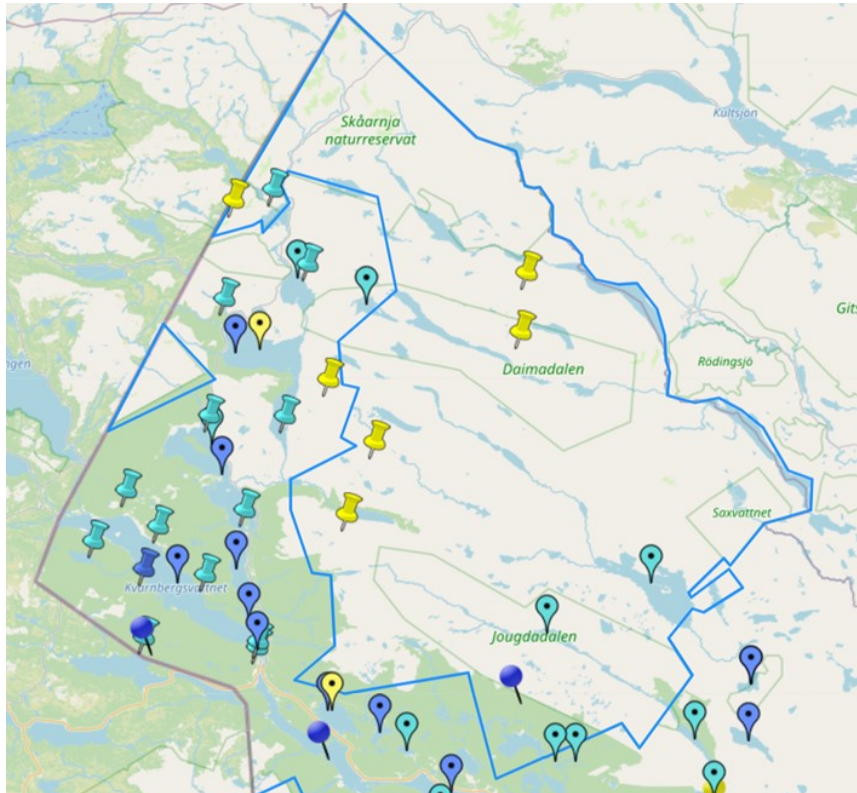
⁴⁵⁹ På s. 193 i Skattefjällsdomen uttalas som ovan nämnts att jämtarna enligt 1273 års landsskrå ägde rätt att jaga ”dyr” (det vill säga främst älg) och ekorre inom ett område av cirka nio mil från ”Straum”, vilket var osäkert om det avsåg Ströms kyrka eller Ströms vattudal. Oavsett innebar detta att jakträtten berörde en del – eventuellt den väsentliga delen – av de omtvistade fjällen. Om jämtarna fortfarande utnyttjade rätten under 1600-talet var dock inte känt, förklarade domstolen. Texten upprepas i 1482 års landsskrå, vilket är en handling som återopats i råskillnadsdeputationer under mitten av 1700-talet. Handlingen finns i avskrift på Gudrun Norstedts hemsida http://www.skogsfrun.se/dokument/1273_jamtgrans.htm.

⁴⁶⁰ NJA 1981 s. 1 s. 193, Jfr Bergslands tolkning av regleringen i Bergsland, 1975, s. 38 ff. Se även Nordlander, 1899, s. 225 f.

Girjasdomen ger inte något bestämt svar på hur mycket konkurrens som krävs för att denna ska anses ha utgjort ett hinder för upparbetande av en rätt grundat på urminnes hävd. Sannolikt skulle konkurrensen anses inte ha varit mer omfattande i Frostviken än i Girjas.

Det finns därmed mycket som talar för att Frostvikens samebyar ostört fram till omkring år 1750 har utövat jakt- och fiskerätt på ett sätt som i sig svarar mot kriterierna för ett upparbetande av urminnes hävd. Bedömningen är dock förenad med osäkerhet, eftersom det är oklart hur den förhållandevis omfattande konkurrens som fanns strax utanför renbetesfjällens gränser ska betraktas i konkurrenshänseende.

Sekretariatets bedömning är också, som framgått av avsnitt 6.5, att markanvändningen på skattefjällen rättsligt sett hade likheter med arrenden. Skattefjällens rättsliga ställning bedöms därför, oaktat eventuellt konkurrensfritt bruk av markerna, ha inneburit att någon rätt för samebyarna att på renbetesfjällen upplåta jakt och fiske inte har förelegat eller i dag föreligger. Det ska också nämnas att Skattefjällsdomens rättskraft med stor sannolikhet träffar Frostvikens samebyar, vilket utgör hinder för en sådan talan som Girjas sameby förde i Girjas målet.

Blå markeringar visar gränserna för renbetesfjällen. Gula knappnålar visar samiska skattefjäll. Mörkblå knappnålar visar nybyggen före år 1750. Ljusblå knappnålar visar nybyggen efter år 1750 men före år 1800. Mörkblå droppformade markörer visar kronofisken före år 1750. Ljusblå droppformade markörer visar kronofisken efter år 1750 men före år 1800. Gul droppformad markör visar samiskt fiske. Blå rundade knappnålar visar avradsland före år 1750.

7.3 Krokoms kommun (Föllinge, Offerdals och Hotagens socknar)

I Valfrid Larssons avskriftssamling finns en ansevärd mängd underlag om markanvändning i de gamla jordebokssocknar som numera hör till Krokoms kommun.

Ewa Ljungdahls tidigare nämnda broschyrer om samebyarna har kommit till god användning även här. Hon har sammanställt en broschyr om Kall, Njaarke och Jovnevaerie samebyar, av vilka de två sistnämnda har sina renbetesfjäll i Krokoms kommun, och en broschyr särskilt om Jijnjevaerie sameby.

Vid kartläggningen av jordbruksbygdens markanvändning har även John Frödins arbete om fåbodbruk i norra Jämtland varit till god hjälp, liksom Offerdals hembygdsförenings bok om näringarna i Offerdal.⁴⁶¹

7.3.1 Geografi och samebyar

Krokoms kommun omfattar bland annat de historiska jordebokssocknarna Föllinge, Offerdal och Alsen. Föllinge gamla jordebokssocken motsvarar i allt väsentligt de senare Föllinge, Laxsjö och Hotagens socknar.⁴⁶²

Inom Offerdal gamla jordebokssocken har Njaarke och Jovnevaerie samebyar sina åretruntmarker (Njaarke har också åretruntmarker i Åre kommun).

När skattefjällssystemet upphörde att gälla år 1889 (när renbeteslagen från år 1886 började tillämpas i Jämtland) kom Sösjö skattefjäll tillsammans med skattefjällen Ansätts- och Stenfjäll, Grubbdalsfjäll och Oldfjäll att bilda Offerdals lappby.

År 1915 delades Offerdals lappby i Offerdals västra respektive östra lappby. Offerdals västra lappby omfattade det gamla Sösjö skattefjäll samt delar av skattefjället Oldfjäll och bytte år 1930 namn till Sösjö lappby (från år 1971 Sösjö sameby). I dag har samebyn återupptagit det gamla samiska namnet Njaarke.⁴⁶³

Offerdals östra lappby omfattade skattefjällen Ansätt- och Stenfjäll, Grubbdalsfjäll samt delar av Oldfjäll. År 1930 bytte byn namn till Offerdals lappby (från år 1971 Offerdals sameby). Nu heter byn Jovnevaerie sameby.⁴⁶⁴

Söder om Frostvikens lappmark i Hotagens socken finns skattefjällen Murfjäll, Vinklumpfjäll och Gåxsjöfjäll. Dessa ligger i Jijnjevaerie samebys område, som även omfattar Hartkjölsområdet på nuvarande norska sidan. Under 1500-talet kallades samerna i området för Hammerdalslapparna. I och med den första renbeteslagen sammanfördes innehavarna av fjällen i

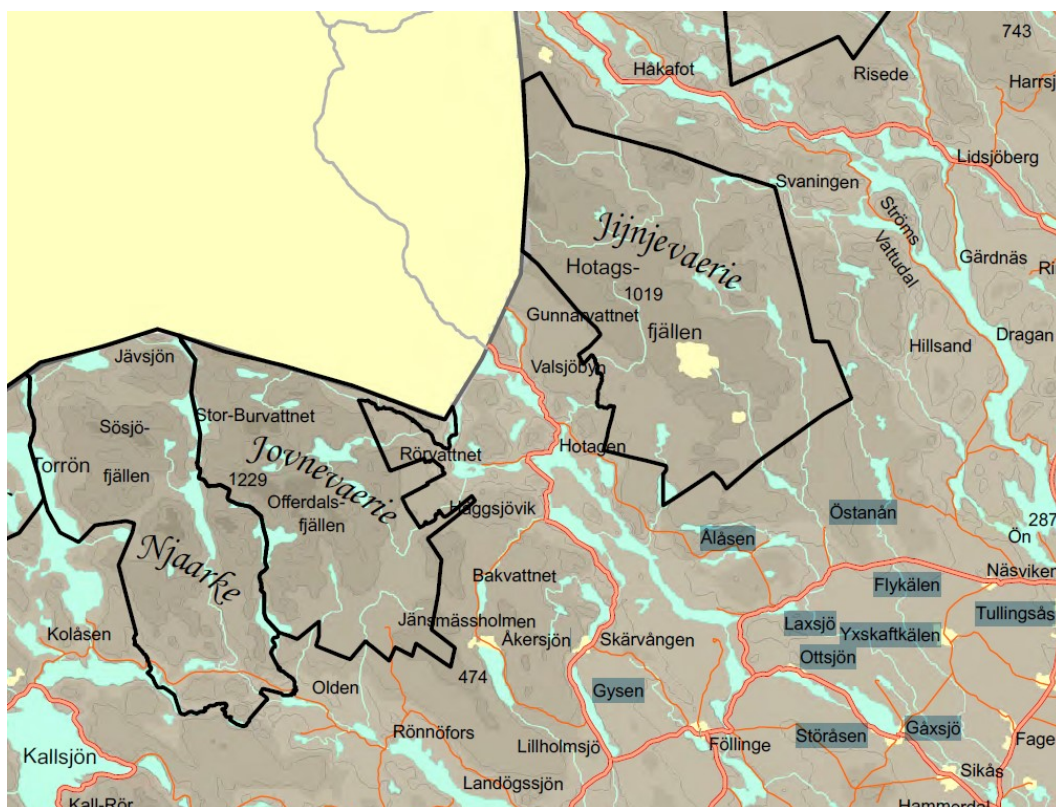
⁴⁶¹ Frödin, 1927 och Björkquist med flera, 1957, *En bok om Offerdal, del I: Näringarna*

⁴⁶² Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 1

⁴⁶³ Ljungdahl, 2012, *Kalls, Njarke och Jovnevaerie samebyar – Historia, kulturmiljö och turism*, s. 10

⁴⁶⁴ Ljungdahl, 2012, s. 12

Hotagen till Hotagens lappby (år 1971 Hotagens sameby). Senare ändrades namnet till det samiska Jijnjevaerie, som betyder ungefär ”flera små fjäll”.⁴⁶⁵

Från Sametingets karta över samebygränser

7.3.2 Samisk markanvändning

På Njaarke samebys område, bland annat i Tjouren och Sösjön, har flera hundra kulturlämningar påträffats, till exempel eldstäder. Dateringar av kol från flera eldstäder samt resultat av pollenanalyser från sex platser inom samebyn; Beallajaevrie, Tjouren, Kruanavaajje, Sösjön (två platser) och Storreinvollslia, visar att tamrenskötsel var etablerad redan runt 1000-talet e. Kr. Även lämningar som inte kan knytas till tamrenskötsel, som kokgropar, fångstgropar och stensättningar, har påträffats. Den äldsta daterade boplatsen ligger vid Sösjön, Därifrån är både en eldstad, en bit renben och en grop med smidesslagg daterade till 1000-talet. Intill boplatsen hittades ett tiotal pilspetsar, en spjutspets samt flera järnföremål och järnslag.⁴⁶⁶ På Jijnjevaerie samebys område har det inte gjorts några arkeologiska

⁴⁶⁵ Ljungdahl, 2014, *Jijnjevaerie sameby – Historia och kulturmiljöer*, s. 5 f.

⁴⁶⁶ Ljungdahl, 2012, s. 33

undersökningar eller dateringar, men med största sannolikhet har renskötsel bedrivits lika länge där.⁴⁶⁷

Från år 1564 finns uppgifter om att Hammerdalslapparna hade skattat sju mårdar i Ströms socken. Hammerdalslapparna kom från Hartkjölsområdet som i dag ligger i Norge. Namnet Hartkjölen kan dock ha avsett ett större område vid den här tiden, möjligen hela Hotagsfjällen. Hartkjölen finns omnämnt i de skrivna källorna under olika namn; Herklafjäll, Harkiellfjell, Heklefjäll, Herkelsrumpa, Härkelfjäll, Harchildfjäll och Harchara fjäll. Begreppet Hartkjölen är dock vagt och obestämt och svårt att få grepp om. Enligt Richard Gothe tyder skrivna källor på att Hartkjölen var Jämtlandssamernas ”högkvarter”, alltså ett mycket centralt område för de renskötande samerna åtminstone från 1500-talet och framåt.⁴⁶⁸ I svenska skattelängder från lappmarkerna återfinns uppgifter om ett litet antal lappar i Snåsen som skattade till både Sverige och Norge under åren 1591, 1608, 1610–13, 1617 och 1619. Enligt Wiklund rörde det sig säkerligen om lapparna på Hartkjölen.⁴⁶⁹

I den första svenska jordeboken för Jämtland från år 1646 finns sju samer på Hammerdalsfjäll redovisade (vilket förmodligen är fjällen i Frostviken och norra Hotagen inklusive Hartkjölen).⁴⁷⁰ I följande jordeböcker för åren 1660, 1663 och 1696 redovisas för Ströms socken sex, sex respektive fem lappar.⁴⁷¹ När det gäller avradsfjäll redovisas i 1649 års räkning för böxelpenningar av kronans skogar och fiskerier Hammerdalslapparnas avradsfjäll som Herklafjället, Finliden, Herkelru ”runt om Öijars vatnet” och Munsfjället ”mot Öijeren”.⁴⁷² Samtidigt finns vissa uppgifter om att bönder ska ha innehaft och skattat för Härkelfjället under någon tid fram till år 1760, men att de då inte längre ansåg sig ha någon nytta av området.⁴⁷³

I Hammerdals tingslags häradsrätts dombok den 24–26 november 1704 redovisas Tjärnafjället i Hotagen. I 1718, 1725 och 1777 års jordeböcker redovisas Härkelfjäll, Murfjäll, Vinklumpfjäll och Gåxsjöfjäll. Härkelfjäll utslöts ur jordeboken genom en resolution från länsstyrelsen år 1803. Efter

⁴⁶⁷ Ljungdahl, 2014, s. 6

⁴⁶⁸ Ljungdahl, 2014, s. 5

⁴⁶⁹ Wiklund, 1928, s. 399

⁴⁷⁰ Ljungdahl, 2014, s. 5, och Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 54

⁴⁷¹ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 f, s. 2–18 och band 1 d, 5, s. 55,

⁴⁷² Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 3 b, s. 6 f.

⁴⁷³ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 17 b, s. 40 och 18 f, s. 21

år 1825 avvittrades skattefjällen och så småningom redovisas renbetesfjällen Murfjäll, Vinklumpfjäll och Gåxsjöfjäll i Hotagen.⁴⁷⁴

I 1646 års jordebok finns sju personer redovisade som skattande lappar i Offerdal.⁴⁷⁵ I en räkning från år 1649 uppges några av dem böxla Stenfjället.⁴⁷⁶ I 1660 års jordebok finns tio lappar upptagna i Offerdals socken.⁴⁷⁷ I 1663 respektive 1696 års jordeböcker är de också tio.⁴⁷⁸ Av böxelbrev från år 1654 kan utläsas att även Ansictsfjället (Ansättsfjället) då var upplåtet. År 1695 hördes samerna från Offerdal vid tinget i Rödöns prästgård. Där namngavs bland annat Torkel Ohlsson som då nyttjade ”Södsjö Fjell under Offerdahl” som han skattade två och en halv daler silvermynt för. I 1718, 1725, 1777 och 1825 års jordeböcker redovisas Ansättsfjäll, Grubbdalsfjäll, Stenfjäll och Ålderfjäll i Offerdal. Dessa avvittrades senare och benämndes så småningom som renbetesfjäll.⁴⁷⁹

Det är svårt att veta hur många samer som egentligen fanns i området vid ovan angivna tider, eftersom endast de som betalade skatt, ”skattelapparna”, är namngivna. Skattelapparna hade oftast både familj och tjänstefolk, så sammanlagt lär den samiska befolkningen ha varit betydligt större än det fåtal som redovisades i jordeböckerna.⁴⁸⁰

Från år 1718 ersattes i jordeboken namnen på de personer som betalade skatt med namnen på de fjäll som skatten betalades för; för Offerdal bland annat Ansictsfjället (Ansätten), Grubbdalsfjället, Steenfjället och Ålderfjäll.⁴⁸¹ I 1751 års jordebok finns under rubriken Lappränta sex räntebelagda fjäll.⁴⁸² I 1777 års jordebok anges för Offerdal sju områden under rubriken Lappränta, som nyttjas av en lapp per område.⁴⁸³ I 1777 års jordebok finns också en fjälltrakt i Föllinge socken (vid Blåfjäll) redovisad, som nyttjas av två lappmän.⁴⁸⁴

⁴⁷⁴ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 24 f.

⁴⁷⁵ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 2

⁴⁷⁶ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 2 och 16

⁴⁷⁷ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 f, s. 2–18

⁴⁷⁸ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 55 och band 12 b, s. 3

⁴⁷⁹ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 25 f.

⁴⁸⁰ Jfr Ljungdahl, 2012, s. 5

⁴⁸¹ Ljungdahl, 2012, s. 5

⁴⁸² Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 57

⁴⁸³ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 63

⁴⁸⁴ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 63 och band 4 b s. 48

År 1746 etablerades Föllinge Lappförsamling, den första i sitt slag. Denna skulle ha hand om kristendomsundervisning och kyrkobokföring för de ständigt flyttande samer som hörde till Hammerdal, Lit och Offerdals pastorat. Lappförsamlingen hade ansvar för större områden än dem inom vilka samerna var skrivna och Jämtland och Härjedalen innefattades således i ansvarsområdet för pastor lapponum, som blev den titel som församlingens präst erhöll. Områdets omfattning ledde till att denna lappförsamling så småningom kom att delas upp i flera så kallade icke territoriella lappförsamlingar.⁴⁸⁵

Hotagens lappförsamling ingick i Föllinge lappförsamling fram till år 1851. Detta år anställdes en egen kapellpredikant i Hotagen, och från år 1855 infördes egen kyrkobokföring. Före det upptogs Hotagssamerna i husförhörslängder och ministerialböcker i Föllinge lappförsamling.⁴⁸⁶

Under början av 1800-talet lär det ha varit mycket goda år för renskötseln i Hotagsfjällen. Det sägs att samerna i området hade upp emot tjugotusen renar, vilket kan jämföras med dagens ungefär femtusen. Då ska man dock komma ihåg att betesområdena var betydligt större än i dag med betesmark långt ner mot norska kusten.⁴⁸⁷

7.3.3 Konkurrerande markanvändning

Åtskilliga byar vid Föllingesjön ska ha omtalats från slutet av medeltiden, till exempel Gisselås, Fyrås, Gåxsjö, Föllinge, Fagerdal, Mo och Grenås. Ede omnämns i början av 1500-talet och Håxås och Åsen under 1600-talet.⁴⁸⁸

I 1546 års jordebok redovisas för Föllinge socken sex bönder, ingen med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas fem gårdar, alla med avrad. Avrad för nyttning av kronomarker har alltså tillkommit efter år 1546, kommenterar Larsson. Samtliga byar eller gårdar var centralt belägna i kyrkbygden.⁴⁸⁹ I 1646 års jordebok redovisas tio bönder varav nio med avrad. Byarna och gårdarna var alltså centralt belägna i kyrkbygden.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ Axelsson, *Kyrkan, folkbokföringen och samerna*, 2016, s. 921

⁴⁸⁶ Ljungdahl, 2014, s. 8

⁴⁸⁷ Ljungdahl, 2014, s. 5

⁴⁸⁸ Jfr Frödin, 1927, s. 62

⁴⁸⁹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 16 c, s. 107

⁴⁹⁰ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 6

För Offerdals socken redovisades i 1546 års jordebok trettiosju bönder, varav tjugofem med avrad. I jordeboken år 1568 redovisades trettionio gårdar varav tjugosju med avrad samt tjugoåtta ödesgoods varav sex med avrad. Bland redovisade gårdar märks år 1546 Gärde, Tångeråsen, Västbyn och Landön samt år 1568 Gärde, Tångeråsen, Kävåsen (ödegods), Lien, Västbyn, Bredbyn och Landön, vilka var nordligast belägna i det dåtida Offerdal.⁴⁹¹ I 1646 års jordebok redovisas sjuttiotre bönder varav tjugo med avrad i Offerdals socken. De nordligast belägna byarna var fortfarande Gärde, Tångeråsen, Lien, Västbyn, Bredbyn och Landön.⁴⁹²

Offerdalsbornas jakt ska ha utövats i vissa trakter med sammanhängande skogskomplex; dels österut mot Aspåstrakten och Långan, dels västerut mot Kall och fjällen, dels mellan sjöarna Åckersjön och Landösjön samt förbi Landö by och österut.⁴⁹³ Offerdalsbornas skattefisken är mycket gamla och omnämns i avradsbrev från 1600-talet. De var från början sammanbundna med avradslanden, men skildes från dessa och beskattades särskilt när avradslanden upplöstes. Skattefisken i trakterna kring Landösjön tillhörde hemmanen i Kaxås.

Under mitten av 1600-talet upptäcktes att det fanns stora malmtillgångar i fjällkedjan. Sverige höll på att byggas upp till en stormakt och det behövdes metaller, framför allt silver. Allmänheten uppmuntrades därför att söka malm. Oftast var det samer som fann malmförekomsterna i de äldre norrländska fjälltrakterna.⁴⁹⁴

Drömmen om ett silververk i Jämtlandsfjällen uppfylldes år 1651 när samnen Märten Jonsson fann det tidigare nämnda silvermalmsstrecket på Oldfjället. Eftersom malmbrytningen skulle innebära problem att bedriva renskötsel fick Märten Jonsson som upptäckte silverfyndigheten på Oldfjället som ersättning för sitt skattefjäll därefter fritt utnyttja Sarvfjället (Särvfjället) i Härjedalen i nuvarande Bergs kommun (se avsnitt 7.5.2). Det svensk-danska kriget innebar dock att någon bruksdrift inte kunde sättas i gång eller pågå. Försöken att utvinna malm blev inte särskilt lyckade. De pågick först till ungefär 1680-talet, men sedan låg silvergruvan öde under det närmaste

⁴⁹¹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 14 c, s 107

⁴⁹² Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 6 f.

⁴⁹³ Björkquist m.fl, 1957, s. 265 f.

⁴⁹⁴ Jfr Bromé, 1954, s. 326–328

halvseklet. Den lockade dock emellanåt till nya undersökningar och spekulationer.⁴⁹⁵

Senare visade det sig att silvergruvan på Oldfjället innehöll mest blymalm, även den värd att bryta. Marken användes då för renbete av ”skattelappen Lars Torkelsson och dess följe”. Gruvverksamheten blev alltmer besvärlig för samerna och renarna fick ingen betesro. Konsekvensen blev att samerna slutade söka efter malm, förklarar Ljungdahl.⁴⁹⁶

Liksom i Frostviken anlades flera nybyggen av inflyttare från den norska sidan av fjällen, från Sör- och Norlietrakterna, från 1700-talets mitt fram till år 1800. Detta gäller exempelvis flera byar i Hotagen, däribland Valsjön.⁴⁹⁷

Valfrid Larsson summerar ianspråktagandet av renbetesland för kronofisken, nybyggen och fäbodan under 1700-talet. Han skriver att två fisker lappor (Övre Foskvattnet, Övre Vålvårvattnet) och att tillstånd att anlägga ett nybygge gavs åt en lapp (Ansätt).⁴⁹⁸ Vidare uppger han att upplåtelse av fiske i tre fall har skett efter medgivande från eller att överenskommelser träffats med lappar, nämligen beträffande Kingsjöarna, Rörvattnet och Burvattnet. Två av dessa upplåtelser beskrivs närmare. Om Kingsjöarna skriver Larsson att det av kungliga befallningshavarens resolution år 1757 framgår att bönder i Utgård, Österulvås och Rise fick tillstånd att mot årlig avgift fiska i dessa sjöar vid norska gränsen. I resolutionen återopades utdrag av Offerdals häradsrätts protokoll år 1755 utvisande att sökandena träffat en överenskommelse med lappmännen Sakris Mårtensson och Nils Larsson, ”vilka Grubbdalsfjället emot avradspenningars erläggande innehava”.⁴⁹⁹ År 1741 hade samma lappmän upplåtit fisket i ”fiskevattnet och små sjöar Rörvattnet kallat” till tre bönder.⁵⁰⁰

Vidare skriver Valfrid Larsson att redovisning i fråga om lapparna har skett i ett antal fall. Han redogör för några exempel från rannsaking om kronofisken i Offerdals tingslag år 1730. Fisksjön och Höktjärn hade väl lappen till Ansichtfjäll tillräknat sig, ”emedan desamma ligga in uti fjället efter de märken som fiskalen Jacob Steenklyft velat för honom uti sitt givna

⁴⁹⁵ Ljungdahl, 2012, s. 6

⁴⁹⁶ Ljungdahl, 2012, s. 6

⁴⁹⁷ Frödin, 1927, s. 61 och 210

⁴⁹⁸ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 f, s. 41

⁴⁹⁹ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 c, s. 4 och band 4 f, s. 41

⁵⁰⁰ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 c s. 47 och band 4 f, s. 41

brev anno 1654 utsätta”. Men eftersom lappen överlätit samma fiskesjöar ”till bönders nyttning långt tillbaka” samt hade andra behjälpliga fiskesjöar och nu hade behållit Rörvattnet, uppläts fiskena till bönder i Bredbyn och Tulleråsen ”men icke att befatta sig med landet och skogstrakten som hörer lappfjället till”.⁵⁰¹

Även fiskevattnet Brännvattnet uppläts vid samma ting. Brännvattnet hade väl lappen till Ansichtfjäll velat försvara, skriver Larsson, men eftersom han dessutom hade behjälpliga fiskesjöar, så uppläts ”av lappen detta Brännvattnet såsom mistligt för fjället Ansicht”.⁵⁰² Beträffande sjön Rörvattnet, med älven som rinner i Läcklingen, som enligt 1654 års brev hade inneslutits i skattelappfjället Ansicht eller Ansätt, fick lappen Clemmet under Ansichtfjäll behålla Rörvattnet med älven mot anbudens avrad; ”utom dess erlägger vanliga skatten för fjället” – han fick alltså betala ytterligare ränta för fiskevattnet.⁵⁰³

Ytterligare exempel gäller fiske i sjön Stenvattnet vid Ansättfjället. Enligt kungliga befallningshavarens resolution år 1758 fick bönder i Öbe och Stavre rätt att mot årlig avgift nyttja fiskesjön samt några små tjärnar, ”som ej till någon varit för arrenderade, kunnande av den lilla avgift som lappmannen Thomas Persson för Ansichtfjället betalt, så mycket mindre för samma fiske räknas, som av tingsundersökningen finnes, att bemälte lappman på tolv års tid ej nyttjat berörde fjäll, utan det till andra bortskiepat”.⁵⁰⁴ Med liknande motivering uppläts även Sandtjärnen och Långvattnet inom lappskattefjället Ansättfjället år 1760. I Offerdals tingslags häradsrätts dombok från år 1759 nämns, att lappmannen Thomas Persson som jämte sin fader Per Thomasson innehar Stenfjället och Ansettfjället ”ej kunnat visa någon rätt till samma fisken, fast de nyttja landet till bete för sina rensdjur; varutom ock äro bredewid förrberörde fjäll sex eller sju andra fisken, därav lapparna kunna hava så stor nyttning som de behöva och åstunda”.⁵⁰⁵

Det tycks alltså av de nu nämnda exemplen som att det förekom att samer upplät fiskerättigheter på sina marker, men också som att sådana samiska marker kunde tas i anspråk för nybyggare eller bönder efter en

⁵⁰¹ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 9 och s. 32 och band 4 f, s. 41.

⁵⁰² Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 9 f. och band 4 f, s. 41

⁵⁰³ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 10

⁵⁰⁴ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 c, s. 6 och band 4 f, s. 41

⁵⁰⁵ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 c, s. 9 f. och band 4 f, s. 42

behovsprövning. Om en skattande same hade tillräckligt mycket fiskevatten i övrigt kunde en bonde inrymmas på området, även om det stred mot samens vilja. Och den omständigheten att samer hade upplåtit fiskevatten till bönder kunde av kungliga befallningshavaren användas som argument för att de inte behövde fiskevattnen och att man därför kunde ta dessa ifrån dem.

Ytterligare ett sådant exempel finns från nybygget Ålviken, som fick tillstånd år 1760. Det framgår av protokollet att lapparna aldrig nyttjade denna trakt till bete sommartiden. De flyttade då av och an uppåt fjällen där betet för renarna skulle vara fördelaktigare. Om vintern sökte de renmossan vid Ålviken – ”och som lappen ej annars nyttjar denna skogstrakten mer än en eller annan tid om vintern till renbete på molandet, så kunde han mot skälig ersättning till understöd i räntan med sin vallgång avhålla renarna från slättermyrarna att ej skada tillskyndas på foder”.⁵⁰⁶

Vidare beskriver Larsson fall när samer har protesterat mot anläggande av ett nybygge eller fåbodställe. Några exempel:

I en tvist år 1762 stämde lapparna i Ansättfjället och Stenfjället bönder i bland annat Tångeråsen och Lien rörande gränserna för böndernas fåbodar. Häradsrättens utslag innebar att bönderna fick rätt; de bägge skattefjällens gränser bedömdes ligga ovanför fåbodarnas placering. ”När detta i Rätten upplästes, wille Lapparna icke wara dermed nöjde, så wida ej allenast deras fordna område för afrad blefwe förminskad, utan ock Fiskesjöarne dem ifrån gångne, hwaraf deras föda til en del består.”⁵⁰⁷

År 1763 uppläts ett fåbodställe vid Ålderfjäll till en kronolänsman och fyra bönder. Av häradsrättens dombok framgår att skattelappen Anders Torkelsson, som mot årlig avrad hade hela Ålderfjället, hade inställt sig vid syneförrättningen och ville bestrida fåbodinrättningen. Synemännen, som ej fann ringaste tecken till tramp- eller betande, som denna sommar skett av renar eller andra kreatur ansåg att ”denna lilla lägenhet” var umbärlig för lappen Anders Torkelsson.⁵⁰⁸

Larsson summerar att i hans utredning har icke utrönts att, med undantag för ett beslut om viss skillnad mellan lapparnas och böndernas avrads- och

⁵⁰⁶ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 f, s. 42

⁵⁰⁷ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 b, s. 38 ff. och band 4 f, s. 42

⁵⁰⁸ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 c, s. 15 och band 4 f s. 42

fäbodtrakter av Offerdals tingslags häradsrätt år 1762, någon protest från lappar har beaktats vid anläggning av nybyggen och fäboddar eller vid upplåtelse av kronofisken under åren 1741–1800. De avslutande avvitringsåtgärder under 1700-talet, som redovisats i utredningen, har inte berört lapparnas renbetesstrakter, skriver Larsson.⁵⁰⁹

I Prawitz utredning om renbetesfjällen finns ett referat av ett domsboksprotokoll från år 1696 som beskriver en tvist mellan Offerdals män och finnbyarna (Sörli och Nordli) om fisket i Råvattnet. Offerdals byamän påstod att fisket av ålder tillhörde dem, eftersom gamle lappen Zachris Månsson en mil längre bort emot byn hade sina fjäll och fisken. Zachris Månsson å sin sida refererade att hans döda broder hade fiskat med byamännen var om annan i Råvattnet, men efter någon tid hade byamännen velat tillägna sig hela sjön. Zachris Månsson klagade över att byamännen gjorde honom stort intrång inte endast i skogen till Grubbdalsfjället, utan också i fiskevattnet, och begärde att fredas från sådana intrång. Nämnden och allmogen betygade dock att Grubbdalsfjället alltid av Sveriges invånare opåtalat blivit hävdad.⁵¹⁰

7.3.4 Slutsats om marker i Krokoms kommun

De samebyar som har åretruntmarker i Krokoms kommun är Njaarke (tidigare Offerdals västra/Sösjö), Jovnevaerie (tidigare Offerdals östra/Offerdals) och Jijnjevaerie (tidigare Hotagens) samebyar.

Det finns belägg för en samisk närvaro som går mycket långt tillbaka i tiden i stora delar av området. Några av skattefjällen i den här delen av Jämtland – Grubbdalsfjället, Ansättsfjället och Stenfjället – synes ha varit skattlagda redan när området blev svenskt. Sösjö fjäll och Oldfjället finns redovisade i skattelängder först från år 1695 och framåt. Det finns dock starka belägg för en samisk närvaro i områdena som går mycket längre tillbaka än så.

Från år 1725 och framåt redovisas Vinklumpfjäll, Gåxsjöfjäll och Murfjäll som skattefjäll i Hotagen. Hammerdalsamerna har dock skattat för fjällen i Hotagen långt tidigare än så, även om fjällen då redovisats under andra beteckningar, som exempelvis ”Hammerdalslapparnas avradsfjäll”.

⁵⁰⁹ Larsson, 1968–1969, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 4 f, s. 48

⁵¹⁰ Prawitz, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen I*, s. 8, med referat från Offerdals tingslag, Gävleborg nr 47, fol. 715 v

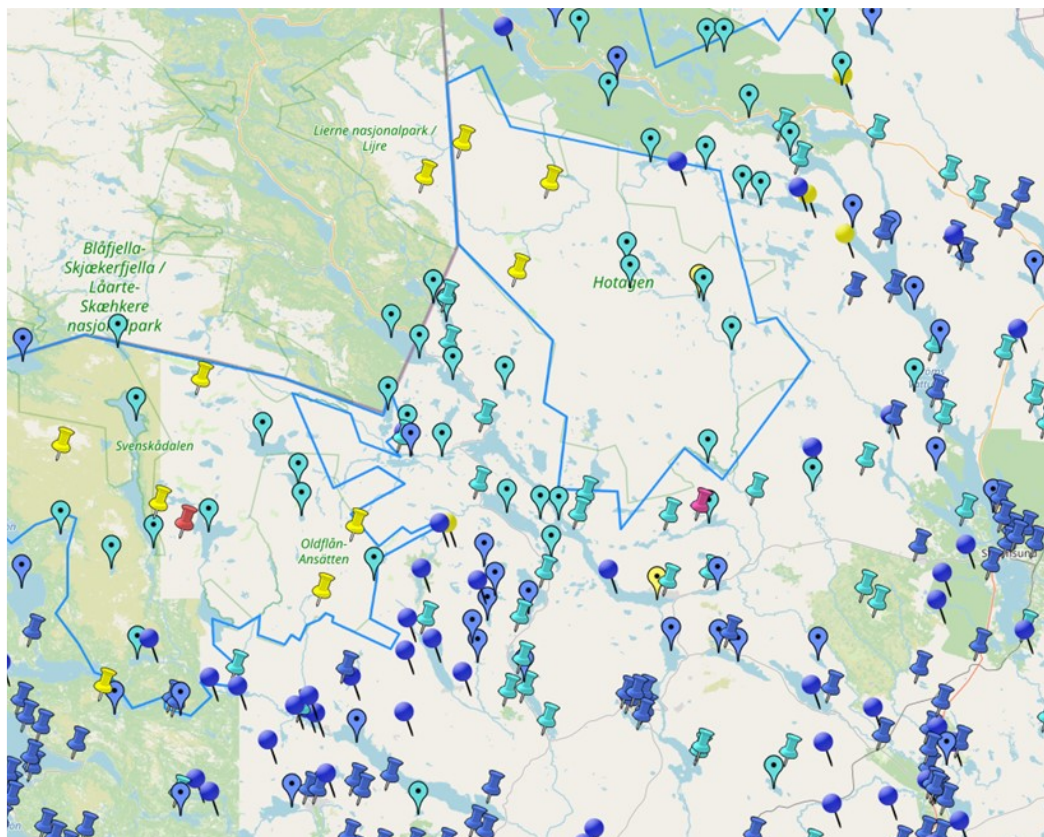
Det finns omfattande uppgifter om konkurrerande markanvändning från den jordbrukande befolkningen. Ett flertal kronofisken har upplåtits i den egentliga fjällmiljön. Vissa av dessa har byggt på samiska godkännanden i botten, medan andra har upplåtits trots att samtycke saknats från skattefjällsinnehavarna. Det finns också avradsland och hemman i fjällområdets närhet. Det förekommer exempel på tvister om gränser mellan avradslanden och skattefjällen, och tvister om vem som hade rätt att fiska i vissa vatten i fjällområdena. Det har förekommit påståenden från byamän om att de av ålder haft rätt att nyttja fjällmarker i områdena.

Konkurrensen tycks dock ha varit mindre i Hotagens socken, där förhållandena verkar ha varit mer lika dem i Frostviken. I det området ser förutsättningarna större ut för samebyarna att kunna hävda Girjasrättigheter. På de övriga områdena ser konkurrensen ut att ha varit mer omfattande än i Girjas och på övriga statligt disponerade marker ovanför odlingsgränsen. Bedömningen är dock förenad med osäkerhet, eftersom det är oklart hur den förhållandevis omfattande konkurrens som fanns precis utanför renbetesfjällens gränser ska betraktas i konkurrenshänseende. Girjasdomen ger inte något bestämt svar på hur mycket konkurrens som krävs för att denna ska anses ha utgjort ett hinder för upparbetande av en rätt grundat på urminnes hävd. Konkurrensen i Krokoms kommun förefaller ha varierat i olika delar av vad som i dag är renbetesfjäll. I vissa delar har den sannolikt varit betydligt mer omfattande än i Girjas, men i andra delar mer lik.

Det finns en del som talar för att samebyarna i Hotagens socken ostört fram till omkring år 1750 har utövat jakt- och fiskerätt på ett sätt som i sig svarar mot kriterierna för ett upparbetande av urminnes hävd. Bedömningen är dock förenad med osäkerhet, eftersom det är oklart hur den förhållandevis omfattande konkurrens som fanns strax utanför renbetesfjällens gränser ska betraktas i konkurrenshänseende. I övriga delar av kommunen har konkurrensen varit betydligt mer omfattande, vilket talar emot ett upparbetande av urminnes hävd.

Sekretariatets bedömning är också, som framgått av avsnitt 6.5, att markanvändningen på skattefjällen rättsligt sett hade likheter med arrenden. Skattefjällens rättsliga ställning bedöms därför, oaktat eventuellt konkurrensfritt bruk av markerna, ha inneburit att någon rätt för samebyarna att på renbetesfjällen upplåta jakt och fiske inte har förelegat eller i dag föreligger. Det ska också nämnas att Skattefjällsdomens rättskraft med stor

sannolikhet träffar två av samebyarna som verkar i Krokoms kommun, vilket utgör hinder för en sådan talan som Girjas sameby förde i Girjasmålet.

Blå markeringar visar gränserna för renbetesfjällen. Gula knappnålar visar samiska skattefjäll. Mörkblå knappnålar visar nybyggen före år 1750. Ljusblå knappnålar visar nybyggen efter år 1750 men före år 1800. Rosa knappnål visar ett samiskt nybygge. Mörkblå droppformade markörer visar kronofisken före år 1750. Ljusblå droppformade markörer visar kronofisken efter år 1750 men före år 1800. Blå rundade knappnålar visar avradsland före år 1750.

7.4 Åre kommun (Kalls, Åres, Undersåkers och Hallens socknar)

Liksom för övriga kommuner finns en mängd underlag om Åre kommun i Valfrid Larssons avskriftssamlingar.

Ewa Ljungdahls broschyrer ger även här en god uppfattning om samebyarnas historia i området. Hon har som ovan nämnts skrivit en broschyr om Kall, Njaarke och Jovnevaerie samebyar, av vilka Kall och Njaarke har sina åretruntmarker i Åre kommun. Hon har också tagit fram en

broschyr om Tåssåsens sameby och en broschyr om Handölsdalens sameby. Båda dessa samebyar har delar av sina åretruntmarker i Åre kommun. Dessutom har hon skrivit en särskild broschyr om samer i Åre.

Prosten och hembygdsforskaren Gösta Ullberg har utförligt beskrivit jordbruksbygdens markanvändning i Kalls socken i verket *En bok om Kall – Gränsbygd i Jämtland*.⁵¹¹

7.4.1 Geografi och samebyar

Åre kommun omfattar bland annat de gamla jordebokssocknarna Kall, Åre, Undersåker, Mörsil och Hallen.

I norra delen av Åre kommun har Njaarke sameby, som beskrivits i avsnitt 7.3, de huvudsakliga delarna av sina åretruntmarker. I norra Åre kommun finns också Kalls sameby, som även kallas för Skaehkeren saemien sijte. Före tillkomsten av Kalls lappby år 1889 hade samerna på ömse sidor om gränsen till Norge brukat gränsfjällen gemensamt i två olika driftområden, Skäckerfjäll och Skalstugufjäll. På norska sidan sträckte sig området upp mot Snåsa och i söder till Meråker och på svenska sidan från Holdern i norr till Storlien i söder. När riksgränsen stängdes år 1905 och renarna inte längre fick beta i ”fel” land ledde det till besvärliga konflikter eftersom det inte finns några naturliga gränser. Riksgränsen gick rätt igenom området och de svenska delarna av Skäcker- och Skalstugufjäll slogs ihop till Kalls lappby (år 1971 Kalls sameby).⁵¹²

När skattefjällssystemet upphörde år 1889 slogs de före detta skattefjällen Tranris- och Hittings fjäll samt Bunner- och Täfverdals fjäll samman till Åre lappby, medan delar av Ljunggris- Skärvagsdals-, och Mittådals renbetesfjäll i Bergs kommun (tidigare Helags skattefjäll) kom att ingå i Storsjö lappby tillsammans med Grönfjällets skattefjäll i Härjedalens kommun. Redan år 1891 slogs Åre och Storsjö lappbyar samman till Åre-Storsjö lappby. År 1916 var det dags för förändring igen: då delades Åre-Storsjö lappby upp i tre mindre lappbyar; Mittådalens-, Tranris- respektive Handölsdalens lappbyar. År 1962 slogs Tranris- och Handölsdalens lappbyar ihop under namnet Handölsdalens lappby, som sedan år 1971 heter Handölsdalens sameby.⁵¹³

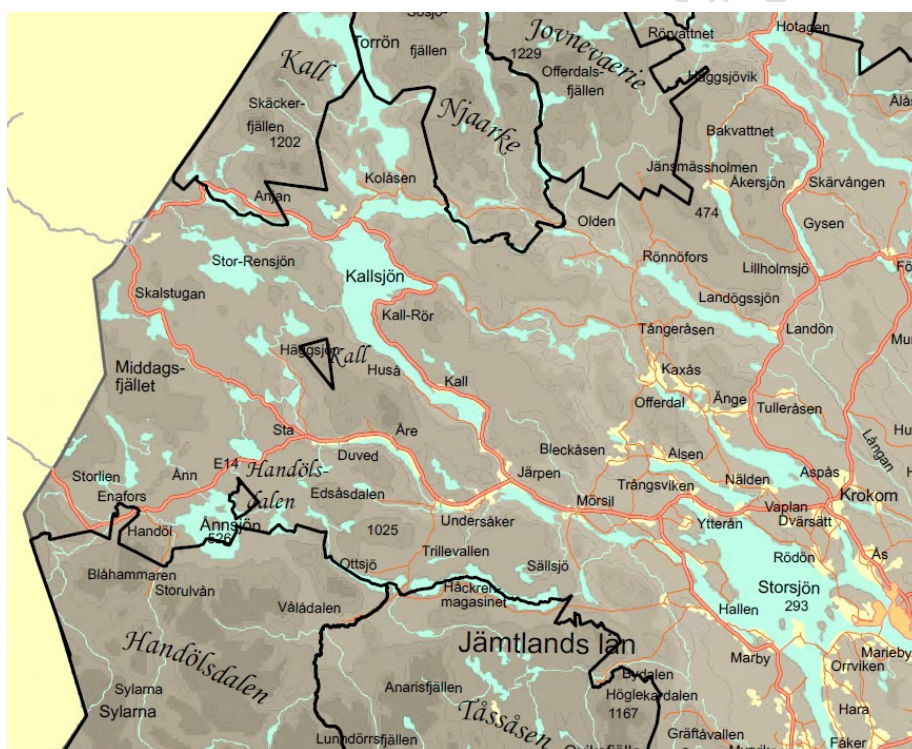
⁵¹¹ 1969, Berndtssons tryckeri, Östersund

⁵¹² Ljungdahl, 2012, *Kalls, Njarke och Jovnevaerie samebyar – Historia, kulturmiljö och turism*, s. 8

⁵¹³ Ljungdahl, 2016, *Handölsdalens sameby – Historia, kulturmiljöer och turism*, s. 6

Handölsdalen samebys nordliga delar ligger i Åre kommun, och de södra delarna ligger i Bergs kommun.

I det område som i dag utgör Tåssåsens sameby ingick skattefjällen Hundshögs- och Tossåsfjäll i södra delen, som nu ligger i Bergs kommun, samt delar av Tranris och Hittings skattefjäll i norr, som nu ligger i Åre kommun. När skattefjällssystemet upphörde kom dessa delar av skattefjällen att utgöra Ovikens lappby. År 1912 delades lappbyn upp i Tossåsens respektive Anarisets lappbyar, som år 1974 slogs ihop igen till Tåssåsens lappby (från år 1971 Tåssåsens sameby).⁵¹⁴ Stavningarna med varierande ”o” och ”å” kan skapa förvirring och har skilt sig åt historiskt, men numera stavas *fjället* Tossåsfjället, *byn* Tossåsen, och *samebyn* Tåssåsen.

Från Sametingets karta över samebygränser.

7.4.2 Samisk markanvändning

I 1646 års jordebok finns två lappar i Kalls socken.⁵¹⁵ I 1660, 1663 respektive 1696 års jordeböcker är tre lappar antecknade.⁵¹⁶ I 1751 års jordebok finns

⁵¹⁴ Ljungdahl, 2009, *Tåssåsens sameby – kulturmiljöer och turism*, s. 7

⁵¹⁵ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 54

⁵¹⁶ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 f., Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 55

under rubriken Lappränta tre räntebelagda områden med två fjäll i varje.⁵¹⁷ I 1777 års jordebok anges fyra skattlagda områden med två fjäll i två av dem och ett i de andra två. De två förstnämnda nyttjas av två lappar per område och de två senare av en lapp per fjäll.⁵¹⁸

I 1718 och 1725 års jordeböcker redovisas Sösjöfjäll och Kålåsfjäll som skattefjäll. I Offerdals tingslags häradsrätts dombok från oktober 1752 redovisas Skäckerfjäll. I 1777 och 1825 års jordeböcker redovisas Sösjöfjäll, Kolåsfjäll och Skäckerfjäll. Dessa avvitrades senare som en särskild åtgärd efter att den huvudsakliga delen av avvitrningen i Kalls socken var avslutad. Efter år 1851 redovisas fjällen som renbetesfjäll. Kolås- och Skäckerfjäll benämns nu endast Skäckerfjäll.⁵¹⁹ Sösjö fjäll kommer så småningom att höra till vad som blir Offerdals västra lappby, se om detta i avsnitt 7.3.1.

Från år 1797 finns en reseskildring från Kalls socken av regementsfältskären P.G. Lindroth, som beskriver hur han i juli kommer till Ytteräng i Kall, där de två årliga lappmötena hölls vid den tiden. Lindroth beskriver hur de församlade lapparna och bybefolkningen först på kvällen dansar bagska – ett slags valspolka där de dels valsade, dels svingade om under den andras arm och dels mellan takterna ömsade makar. Dagen därpå hopsamlades alla lappar och närvarande bondefolk och prästen höll lappförsamlingsförhör och examinerade dem särskilt var och en i kristendomskunskap. De närvarande antecknades. Nu var de bortovarande så långt nordan i fjällen att få personer kom fram (tretton). Men stundom hade där varit mellan trettio och fyrtio personer. Tillsammans utgjorde tydligen alla lapparna i Offerdals, Kalls och Åre socknar etthundraåttiosex personer, vilka hade sina samlingsställen för gudstjänst och nattvardsgång om sommaren. Tre dagar om året besökte eller råkade de sin präst, och då skulle alla förrättningar som hörde dit avgöras, som barndop, giftermål och dylikt. Därför hände det att deras barn kunde vara odöpta i veckor eller månader innan de råkade prästen, skriver Lindroth.⁵²⁰

När det gäller området kring Åre och Duved finns, trots att renskötseln har en mycket gammal historia i området, inte på motsvarande sätt som för övriga Jämtland några skattefjäll eller skattelappar redovisade i de äldre

⁵¹⁷ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 57

⁵¹⁸ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 62 f.

⁵¹⁹ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 26 f.

⁵²⁰ Jfr Ullberg, 1969, s. 122 f. och s. 285

jordböckerna. Först i en resolution från år 1759 från Undersåkers tingslags häradsrätts dombok nämns Blåskalfjället. I 1777 och 1825 års jordböcker finns Blåskalfjäll upptaget som skattefjäll.⁵²¹ En anledning till avsaknaden av äldre skattefjäll är att marken kring Åre och Duved var privatägd mycket tidigt.⁵²²

Under lapppränta redovisade skattlagda fjäll var Blåskalfjäll, sydöst om Äggsjön invid gränsen mot Kall socken, och del av Täveldals och Bunner fjäll, sydväst om en sträckning Snasahögarna-Storlien, belägna inom Åre socken. Det har enligt Valfrid Larsson inte kunnat utrönas att det i övriga delar av Åre socken har funnits någon trakt som haft samband med i jordböckerna redovisad lapppränta (med hänvisning till jordböckerna från åren 1725, 1751, 1777 och 1825). Likväl bör förutsättas, skriver Larsson, särskilt vad angår den västra delen av socknen, att lappar med sina renar vistades i fjälltrakterna, och nyttjade dessa för renbete, även i övriga nämnda delar av socknen.⁵²³

Beträffande Blåskalfjäll ansökte dock lappen Torkel Pålsson år 1759 om att vintertid mot viss avgift få vistas med sina renar på fjällklipporna på Blåskalfjället, som tidigare varit outnyttjat. Bönder med fåbodar vid fjällets fot protesterade och uppgav att Blåskalfjäll var beläget i Kalls och Åre sockenmäns mulbete. Kungliga befallningshavaren beviljade dock ansökan, eftersom bönderna inte hade erbjudit någon skatt till kronan, än mindre ”bevist sig den betalt”, och ansökan dessutom endast omfattade att vistas vintertiden på högsta fjällklipporna, där varken annat folk eller kreatur kunde vistas. Dock erinrades i beslutet om att det var förbjudet för Torkel Pålsson att på något sätt ofreda angränsande fåboddelaägare med bete eller tramp på deras ägor. Redan påföljande år stämde bönderna Torkel Pålsson för intrång i skog och mark. Det påtalades att ”lapparna ej håller sig till fjällkullarna som de försäkrat utan driver sina renar över hemmansägarnas slätter och betesmark dem till odräglig skada och förfång”. Häradsrätten fann det skäligt att förelägga lappen Torkel Pålsson att vid vite inte vidare ofreda angränsande fåboddelaägares slätter och betesmark. År 1765 ansökte Torkel Pålsson vid häradsrätten själv om att säga upp nyttningen och ytterligare en fjälltrakt (Skäckerfjäll) eftersom de var belägna invid och uti nästgränsande

⁵²¹ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 27

⁵²² Ljungdahl, 2013, *Samer i Åre*, s. 11

⁵²³ Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 6 b, s. 8 f.

bönders nyttningar och dessutom av den beskaffenhet att han inte kunde ha någon nytta av dem för sina renar.⁵²⁴

Enligt kungliga befallningshavarens resolutioner åren 1769 och 1772 blev i stället lappmannen Anders Torkelsson beviljad att nyttja Skäckerfjället mot årlig avrad. Larsson kommenterar att detta var ett område som var avskilt beläget i förhållande till skattefjäll, en fjällmark som förutsattes vara kronomark. Dessa otaxerade fjäll ansågs, i likhet med områden som uppläts som avradsland, utgöra kronoallmänning, bedömer Larsson.⁵²⁵

Överlantmätare Ludvig Falkman besökte Åre år 1850, strax efter avvitrningen. Han berättar att samerna i Åre inte hade kunnat bevaka sina rättigheter vid avvitrningen eftersom kungörelsen skedde i kyrkan mitt i sommaren när samerna var till fjälls med sina renar. Vid avvitrningen fanns inga skattefjäll i Åretrakten upptagna, vilket enligt Falkman var märkligt eftersom Blåskalfjäll fanns upptaget som skattefjäll i jordeboken år 1777. I jordeboken från år 1825, strax före avvitrningen, fanns Blåskalfjäll av någon anledning inte längre med, trots att tre lapphushåll hade betalat skatt för fjället under en längre tid. Falkman berättar att samerna tidigare hade haft stora fjällområden men att de hade fräntagits nästan all mark vid avvitrningen. I hela Åre socken fanns tio samiska hushåll med sammanlagt fyrtiosex personer och tretusen tvåhundra femtio renar vid tiden för avvitrningen, alltså i mitten av 1800-talet.⁵²⁶

När det gäller Undersåkers socken redovisas i 1646 års jordebok skattelappen Tomas Jonsson, som betalade skatt för Dunrijs och Hattoms fjäll (Tranris och Hittings fjäll).⁵²⁷ För Tomas Jonsson finns från samma år ett frihetsbrev från landshövding Hans Strijk daterat den 3 mars 1646. I brevet stadgas att Tomas Jonsson unnas och beviljas de fjäll han tidigare brukat, nämligen ”Dronnerijs och därutöver ett litet fjäll därhos liggande benämnt Hittefjäll”, dock att han måste ”förhålla och bruka sig inom sina fjälls råmärken och gränser och inte vidare i någon måtto vara eller göra bönderna deras bolbyar, råmärken och gränser något trångmål eller skada. Brevets rättsliga betydelse har varit föremål för Högsta domstolens prövning i Skattefjällsmålet (se avsnitt 6.4). Enligt domstolens mening utgjorde brevet

⁵²⁴ Larsson, 1973–1975 och 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 6 b, s. 25 ff. och band 16 f, s. 39

⁵²⁵ Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 6 b, s. 30

⁵²⁶ Ljungdahl, 2013, s. 11

⁵²⁷ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s. 1

inte stöd för att Tomas Jonsson betraktades som likställd med en skattebonde, än mindre för att ett av honom företrätt kollektiv skulle ansetts ha en rätt motsvarande skattemannarätt.

Uppgifter om att skatt betalas för Thrond Rijs och Hwettingz Fiell, det som senare kallades Tranris och Hittings fjäll, finns vidare från åren 1640, 1656, 1662 och 1695. Från tinget i Undersåker den 26 och 27 februari 1695 redovisas att Tomas Jonsson betalade skatt för Thrond Rijs och Hwettingz fiell, men där uppgavs också av Tomas Jonssons söner att familjen sedan år 1666 inte hade nyttjat Hwettingzfiellet, utan att detta ingick i avradslandet Håtteland. Lapparna i Tranrisfjällen ska ha nyttjat marken fram till avradslandet Valådalen mötte, skriver Larsson.⁵²⁸

Från år 1656 finns ett böxlbrev för lappen Nils Jonsson på Täverdalen fjäll och Flatrun fjäll i Storsjö socken (Flatruen redovisas under Bergs kommun nedan medan Täverdalen hör till nuvarande Åre kommun). Sedan Nils Jonsson blivit utfattig och övergett sitt fjäll, övertogs det av brodern Mårten Jonsson. I en tvist om skattefjället Täfwerdahlen år 1698 besvärade sig Mårten Jonssons hustru över intrång som lappen från nya bruket Jonas Torkelsson och hans son och måg (enligt Valfrid Larsson var det Nils Jonssons två söner Torkel Nilsson och Tomas Nilsson som var motparter) gjorde på hennes skattefjäll i det att de betade sina renar där. Häradsrätten förbjöd hennes motparter från att göra vidare intrång.⁵²⁹ Av tingshandlingarna framgår att Mårten Jonsson Kranck betalade skatt för ”Tafwerdahls ”fjäll och därvid också nyttjade ”Handöls Rijs (Snasahögarna) sunnerst i Bunner fiell och öfverst i Enbågh”.⁵³⁰

Av domboken för Undersåkers tingslag år 1716 framgår att lappmannen Anders Mårtensson då begärde att få igen sin avlidne fader Mårten Jonssons skattefjäll Täveldalen och Bunderfjäll, vilket avlidna syskonbarnet Anders Nilssons änka tillträtt och erlagt skatt och böxling för. Änkan förklarade att hon ville avstå från fjället mot att hon fick tillbaka sin utgivna böxling: ”Varför lappmannen Anders Mårtensson uppå sitt anbud hädanefter skall svara för detta fjälls skatt och dess årliga ränta”.⁵³¹

⁵²⁸ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 5 b, s. 46 och band 7 d, s. 2

⁵²⁹ Prawitz, *Samernas skattefjäll II*, med referat från Undersåkers tingslag, Gävleborg nr 47, fol. 465 r och Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s. 32 f.

⁵³⁰ Thomasson, 1985, s. 67

⁵³¹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s. 36

I en resolution den 12 november 1770 togs Håttöfjäll upp som skattefjäll i jordeboken.⁵³² 1777 års jordebok innehåller uppgifter om Tranris och Hittings fjäll, Taverdal och Bummer fjäll, samt Håttöfjäll. Avvittringen av dessa fjäll verkställdes först efter att avvittringen i socknen i övrigt var fullbordad.⁵³³

Renbetestrakternas sammanlagda omfattning i Undersåkers socken i början av 1800-talet var enligt Valfrid Larsson som följer. Täveldals och Bunnerfjäll och Tranris och Hittings fjäll bildade ett sammanhängande område med en utsträckning i väster utmed riksgränsen mellan Tävlan och Helags, i öster från Ottfjället i norr till Lunndörren i söder, i norr mellan riksgränsen i väster och Anarisfjällen i öster, och i söder mellan riksgränsen i väster och Lunndörren i öster. Dessa renbetestrakter angränsades i öster av ett sammanhängande område av kronoavrådsland. I området fanns ursprungligen oskattlagda fjäll.⁵³⁴

Efter avvittringsutslag år 1856 redovisades som renbetesfjäll i Undersåkers socken Tranris och Hittings fjäll, Anarisets fjäll, Håttöfjäll samt Täverdals och Bunner fjäll.⁵³⁵

Vid mitten av 1700-talet brukade pastor lapponum (samernas präst) i Undersåkers lappförsamling ha sammankomster med samerna ute i naturen. Möten hölls bland annat i Handöl, och år 1794 ansökte lappförsamlingen därför om inrättning av bönehus och begravningsplats i Handöl. Det lilla timrade kapellet, som kallades för Handöls lappkapell, invigdes den 31 juli 1806. Samerna stod för dörr, fönster och övrig inredning och byamännen i Handöl och Bunnerviken bekostade golv, väggar och tak. Altaret och predikstolen kom från Frösö kyrka. Intill kapellet finns en liten kyrkogård där många samer från området har fått sin sista vila. Kapellet har renoverats flera gånger, senast inför 200-årsjubileet år 2006. När lappförsamlingen upphörde år 1946 övertogs kapellet av Åre församling.⁵³⁶

I Hallens socken beskrivs i avvittringsutslag år 1856 Sällsjö fjäll som renbetesfjäll, vilket inte motsvaras av något tidigare skattefjäll. Inga

⁵³² Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 28

⁵³³ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 29

⁵³⁴ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 d, s. 42

⁵³⁵ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 29

⁵³⁶ Ljungdahl, 2016, s. 23

skattelappar eller skattefjäll finns omnämnda för Hallens socken före avvitrningen.⁵³⁷

7.4.3 Konkurrerande markanvändning

Jordbruksbebyggelsen i Kalls socken kan i stort sett delas upp i tre epoker. Först bildades de nuvarande byarna norr om Kallsjön från Brattäggen i öster till Kolåsen och Äng i väster. En andra kolonisation ägde rum, när kopparverket i Huså började bygga torp för sina arbetare under mitten av 1700-talet. I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet upptogs slutligen en del nybyggen kring sjöarna Anjan, Torrön och Juvuln.⁵³⁸

Den tidigaste nedtecknade gränsen mellan konungsallmänning och skatteskog i området finns i en gränsurkund daterad år 1351, vilken var ett resultat av den stora gränsundersökning som då företogs i de västligaste socknarna kring Indalsälven i Undersåkers socken. Gränsen sträcker sig från Öster Norn och Kallsjöns nedre gräns i norr till sjön Hottön i söder. Redan vid den tiden var gränsen gammal; enligt brevet ska den till och med ha gällt sedan hedenhös. Larsson skriver vidare att gränsen till sina grunddrag motsvarar den gräns mellan skatteskog och avradsländ som senare kan skönjas här.⁵³⁹

I 1546 års jordebok för Kalls socken redovisas sjutton bönder, varav fjorton med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas sjutton gårdar varav femton med avrad samt sju ödegods varav ett med avrad. Både år 1546 och år 1568 redovisas Kolåsen och Äng (Ytteräng och Överäng) samt byar eller gårdar vid Kallsjöns nordöstra strand från Beljom i norr till Brattängen i söder. År 1568 redovisas dessutom Fäviken, ödegods, vid Kallsjöns sydvästra strand längst i söder.⁵⁴⁰ I 1646 års jordebok redovisas för Kalls socken trettioen bönder varav elva med avrad.⁵⁴¹

Beträffande Åre socken redovisas i 1546 års jordebok tjugo bönder varav sju med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas tjugo gårdar varav nio med avrad samt tretton ödegods varav ett med avrad. Såsom västligaste byar eller gårdar belägna väster om den västra gränsen för sockenmännens egen jord mot

⁵³⁷ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 29 f.

⁵³⁸ Ullberg, 1969, s. 22, jfr s. 31

⁵³⁹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 14 b, s 47 f och 63 samt Ahnlund, 1948, s. 446

⁵⁴⁰ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 c, s 107

⁵⁴¹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 7

konungens allmänning enligt 1351 års gränshandling redovisas såväl år 1646 som år 1568 Handöl och Tångböle (Vallan tillkom år 1681) och år 1568 även Landverk, ödegods. Såsom belägna i eller nära samma gräns redovisas såväl år 1546 som år 1568 Nordhallen och år 1568 även Rännberg och Gullfinnsdalen, bägge ödegods.⁵⁴² I 1646 års jordebok redovisas fyrtiotre bönder varav fjorton med avrad.

I Handöl i Åre socken fanns täljstensgruvor som av allt att döma bearbetats av ortens befolkning sedan många århundraden tillbaka. Tecken på brytning finns från 1500-talets fogderäkenskaper, där det framgår att täljstensbrottets ägare betalade mest skatt i hela Åre socken, och från 1600-talets räkenskaper, där det framgår att oproportionerligt många av drängarna i socknen fanns i Handöl. På äldre kartor finns täljstensbrottet utsatt.⁵⁴³

Ljungdahl skriver om hur behovet av metaller, framför allt koppar och järn, ökade under 1600- och 1700-talen i takt med att industrialismen växte fram och Sverige blev en stormakt. Staten uppmuntrade malmletning och bergshantering överallt i landet, även i fjälltrakterna. I västra Jämtland hittades stora mängder koppar framför allt intill Åreskutan vid Huså och Fröå. Flera gruvor togs upp i området. Hur gruvhanteringen påverkade renkötseln runt Åreskutan, och om och hur samerna var involverade, är okänt. Men det vore märkligt om samerna inte alls skulle ha varit berörda eftersom gruvorna låg mitt i renbetesland. Från andra platser med bergsbruk i samiska marker vet vi, skriver Ljungdahl, att samerna dels brukade leverera renkött till gruvarbetarna, dels transporterade malm med renarna.⁵⁴⁴

Bostäder i form av fjäll- eller färdstugor för resande har funnits i Medstugan sedan medeltiden och i Skalstugan och Stalljärnsstugan sedan första hälften av 1600-talet. Stugorna ligger längs den gamla färdvägen till Norge, nordväst om Åre och Duved. Det står klart, skriver Larsson, att de på dessa platser bosatta familjerna för sitt uppehälle och för de resandes behov höll kreatur, samt nyttjade tydliga vidsträckt områden för slätter, någon odling, bete, skogs fång, jakt och fiske.⁵⁴⁵

⁵⁴² Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 14 c, s 108

⁵⁴³ Bromé, 1954, s. 333, jfr [Handöls Täljstens – Wikipedia](#), besökt den 28 september 2022

⁵⁴⁴ Ljungdahl, 2013, *Samer i Åre*, s. 27

⁵⁴⁵ Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 6 c, s. 35

Bönder i Åre och Kall hade, för sina byar och såsom innehavare av avradsland, tidigt omfattande nyttning av fjällområdena sydöst om Stora Rensjön invid eller i närheten av gränsen mellan Åre och Kall socknar, för fåbodar, bete, slätter och fiske och även skogsfång.⁵⁴⁶

Omkring Kallsjön och mellan Kallsjön och Åre fanns det många torp och fåbodvallar på 1700-talet. Kjolands avradsland var ett stort område som sträckte sig från Fäviken i sydöst till Segerdalen i nordväst, det vill säga längs med nästan hela sidan av Kallsjön. Där anlades flera torp och skattehemman, vissa så tidigt som på 1500-talet. En del av Kjolands avradsland användes för fåbodvallar av bönderna i Åre, men den största delen brukades av bönderna i Kall på nordöstra sidan Kallsjön. Byarna där hade fåbodar sydväst om Kallsjön och olika skogsnyttigheter, framför allt slätter, mulbeten, husbehovsskog och något fiske. Trots böndernas protester såldes Kjolands avradsland till Huså bruk, vilket gav anledning till en segsliten strid mellan bruket och bönderna på norra sidan Kallsjön, som inte ville förlora sina urgamla rättigheter till detta avradsland.⁵⁴⁷

Ullberg skriver följande om Kjolands avradsland:

Utmed västra gränsen mot fjället har en del byar i Åre anlagt fåbodar längs trädgränsen, varom namn ännu vittnar, Brattvallen (Brattland), Vikvallen (Vik), Tottvallen (Totten), Skutvallen (Mörviken), Änglandsvallen (Ängland), Bergsvallen (Berge). Skutvallen blev sedan plats för Skutturpet, det översta av Husåstorpen. [...] Den ojämförligt största delen av Kjolands avradsland, från trädgränsen mot fjällen och ner till Kallsjön har dock sedan gammalt brukats av bönderna i Kall på norra (nordöstra) sidan av Kallsjön. Vassnäs och Grötom med flera byar hade fåbodar söder (sydväst) om sjön.⁵⁴⁸

Avradsfisken fanns bland annat i Juvuln, Torrön, Holdern och i Lågsjön. Hur böndernas fiske gick till i dessa sjöar beskrivs av Fale Burman i hans dagböcker.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 6 c, s. 35

⁵⁴⁷ Jfr Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 5 b, s. 2–4

⁵⁴⁸ Ullberg, 1969, s. 43

⁵⁴⁹ Burman, 1793–1802, s. 13 f., 18 f., 23 f. och 25–29

Tvister mellan bönder om rätta gränserna mellan hemskiftets ägostycken, om slätter i skogen, om fiske och dylikt var i äldre tider ofta förekommande, skriver Ullberg, och redogör för ett antal tvister mellan bönder om rätten till slättermyrar och -ängar. Även fisket i Kallsjön, Häggsjön och flera mindre fiskevatten var föremål för tvister mellan bönder i Kalls socken.⁵⁵⁰

För Undersåkers socken redovisas i 1546 års jordebok tolv bönder varav fem med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas tolv gårdar varav sex med avrad samt tolv ödegods, inget med avrad. Samtliga redovisade byar eller gårdar utom Ottsjön var enligt 1351 års gränshandling belägna inom gränsen för sockenmännens egen jord. Larsson skriver att det år 1374 vid Ottsjön fanns ödesbölen ”sedan länge”. I 1646 års jordebok redovisas beträffande Undersåkers socken tjuugoåttio bönder varav elva med avrad.⁵⁵¹

Beträffande Mörsils socken redovisas i 1546 års jordebok nio bönder varav fyra med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas åtta gårdar varav sju med avrad samt fyra ödesgods, inget med avrad. Överocke, Ytterocke och Sällsjö är belägna öster om 1351 års gräns för sockenmännens egen jord.⁵⁵² I 1646 års jordebok redovisas femton bönder varav sju med avrad.⁵⁵³

För Hallens socken finns i 1546 års jordebok redovisade tjuugo bönder varav femton med avrad. I jordeboken år 1568 redovisas tjugotre gårdar varav sjutton med avrad, samt tretton ödesgods varav ett med avrad. Såväl år 1546 som 1568 redovisas Ån, en by som jämte Böle med sitt byområde, sin skatteskog, bägge belägna vid Dammån, sträckte sig ända upp mot Västerfjället.⁵⁵⁴ I 1646 års jordebok redovisas femtiofem bönder varav fjorton med avrad.⁵⁵⁵

Valfrid Larsson bedömer att kronoavradslanden i Undersåkers, Hallens, Frösö, Ovikens och Bergs tingslag bildade ett praktiskt taget sammanhängande område, med en nordlig del för kronoavradslanden i Undersåkers, Hallens och Frösö tingslag, och en sydlig del för kronoavradslanden i Ovikens och Bergs tingslag. Den nordliga delen sträckte sig söder om sjösystemet Ottsjön–Aumen–Hottön–Gesten–Häkern

⁵⁵⁰ Ullberg, 1969, s. 245–248

⁵⁵¹ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 7

⁵⁵² Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 14 c, s. 108

⁵⁵³ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 7 f.

⁵⁵⁴ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 14 c, s. 108 f.

⁵⁵⁵ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 7 f.

(nuvarande Håckrenmagasinet) –Sällsjön, från Ottfjället i väster till Dammån i öster, samt från nämnda sjösystem i norr till Anarisfjällen, sjön Glen och Oviksfjällen i söder. Den sydliga delen sträckte sig i norr till Tossåsfjället, sjön Glen, nedersta delen av Hundshögens sluttning och Häggåsens bys område från i väster Tossåssjön, Rövan och Röversjöerna till i öster Högan i en linje från i norr Kusböle till i söder Aspån. Avradslanden avgränsades i väster av fjällområden – Anarisfjällen, Lunndörssfjällen i den södra delen och Ottfjället–Kyrkstensfjällen i den norra delen, med lapparnas renbetestrakter, skriver Larsson.⁵⁵⁶ Larssons bedömning i det här avseendet har ifrågasatts av Gudrun Norstedt som har gjort en granskning av avradslanden i området, se mer om det i delarna om Ovikens socken i avsnitt 7.5.3.

Twister om markrättigheter förekom mellan bönder och lappar, redovisar Larsson. Enligt domboken för Undersåkers tingslag den 7 mars 1649 klagade Ottsjö byamän på att lappen Tomas Jonsson tillfogade dem mycken infogn (infång, intrång) och skada på bolbyns avradskog med djurs och fågels utödande. Tomas med hans husmän blev allvarligen och strängeligen förmanad, att vilken bonde som än fann honom göra något förfång på sina avradsland, så skulle han tinföras och sedan mista sitt fjäll och avdrivas.⁵⁵⁷ Larsson kommenterar att gränsen mellan den för Tomas Jonsson upplåtna fjälltrakten Tranris och Hittings fjäll å ena sidan och angränsade avradsland för Ottsjö byamän å andra sidan inte var helt bestämd, vilket kan ha varit en bidragande orsak till att Tomas Jonsson och hans husmän fångat djur (älg) och fågel på marker som Ottsjö byamän ansåg tillhöra deras avradsland.⁵⁵⁸

Även Prawitz redogör för twister. I ett mål från Undersåkers tingslag år 1696 åtalades såväl tre bönder som en lapp, Torkel Olsson, angående en älg som Torkel Olsson skjutit på en bondes skatteägor. Torkel Olsson hade blivit påkommen på bondens avradsland Fiskevik där han höll på att koka och äta upp köttet. Därför tog bonden älghuden av Torkel Olsson.⁵⁵⁹ År 1697 fortsatte tvisten. Lappen Torkel Olsson och hans son tillstod att de hade skjutit älgen nedanför deras skattefjäll, en trakt som av ålder lytt till deras skattlagda arvefjäll. Torkel Olsson hade sitt böxelbrev för fjället med sig för

⁵⁵⁶ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 b, s. 91 f.

⁵⁵⁷ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet band 16 c, s 13 f.

⁵⁵⁸ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s 14

⁵⁵⁹ Prawitz, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen 1 A*, s. 9, med referat från Undersåkers tingslag, Gävleborg nr 47, fol. 731 r

att bevisa sitt påstående, men hans motpart hade inte sitt avradsbrev med och saken uppsköts därför till nästa ting.⁵⁶⁰ Tvisten slutade till slut år 1698 med att häradsrätten kom fram till att älgen var skjuten under fjället på en fjällklump där lapparna hade tillstånd att skjuta, och Torkel Olsson skulle därför få behålla älghuden.⁵⁶¹

7.4.4 Slutsats om marker i Åres kommun

De samebyar som har åretruntmarker i Åre kommun är Njaarke, Kall, Tåssåsen och Handölsdalen.

Först kan konstateras att Åre kommun skiljer sig från övriga kommuner på så sätt att privatägd mark utgör en stor andel av marken i de västra områdena. Här skärs renbetesfjällen av med ett brett bälte av mycket gammal – ofta medeltida – jordbruksbygd. Byarna ligger tätt och har nyttjat stora arealer mark genom systemet med avradsland. Markerna i området har varit privatägda sedan mycket lång tid tillbaka. Renskötande sameer har säkert rört sig i områdena men de har inte haft några skattefjäll där. Mitt i bältet ligger en förhållandevis liten fjälltrakt som är ett renbetesfjäll; Blåskalfjäll som infördes som skattefjäll först år 1759 och då endast som vinterbetesmark, trots böndernas protester eftersom de menade att det var deras betesmarker.

I norra delen av Åre kommun ligger Skäcker och Kolås fjäll. Uppgifter om att fjällen taxeras finns först från slutet av 1600-talet respektive början av 1700-talet. Det kan naturligtvis ha funnits en samisk närvaro i områdena tidigare än så, men det är först från år 1695 som det finns tydliga belägg för en markanvändning som i någon mån kan jämföras med en skattebondes. Skäckerfjäll beskrevs av den same som nyttjade fjället som beläget ”invid och uti nästgränsande bönders nyttningar”.⁵⁶²

I södra delen av Åre kommun ligger Täveldalen, Bunner, Tranris och Håttö fjäll. För Täveldalen finns tidiga uppgifter om böxling, redan från år 1656 och framåt. Bunner fjäll tycks vid något senare tillfälle ha lagts till skattläggningen för Täveldalen. Tranris/Trondfjället har varit skattlagt sedan mitten av 1600-talet. Håttö fjäll lika länge, men där finns uppgift om att fjället inte nyttjats under en trettioårsperiod under senare halvan av 1600-

⁵⁶⁰ Prawitz, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen 1 A*, s. 11 f. med referat från Undersåkers tingslag, Gävleborg nr 47, fol. 812 v

⁵⁶¹ Prawitz, *Samernas skattefjäll II, Renbetesfjällen 1 A*, s. 13 f. med referat från Undersåkers tingslag, Gävleborg nr 47, fol. 884 r

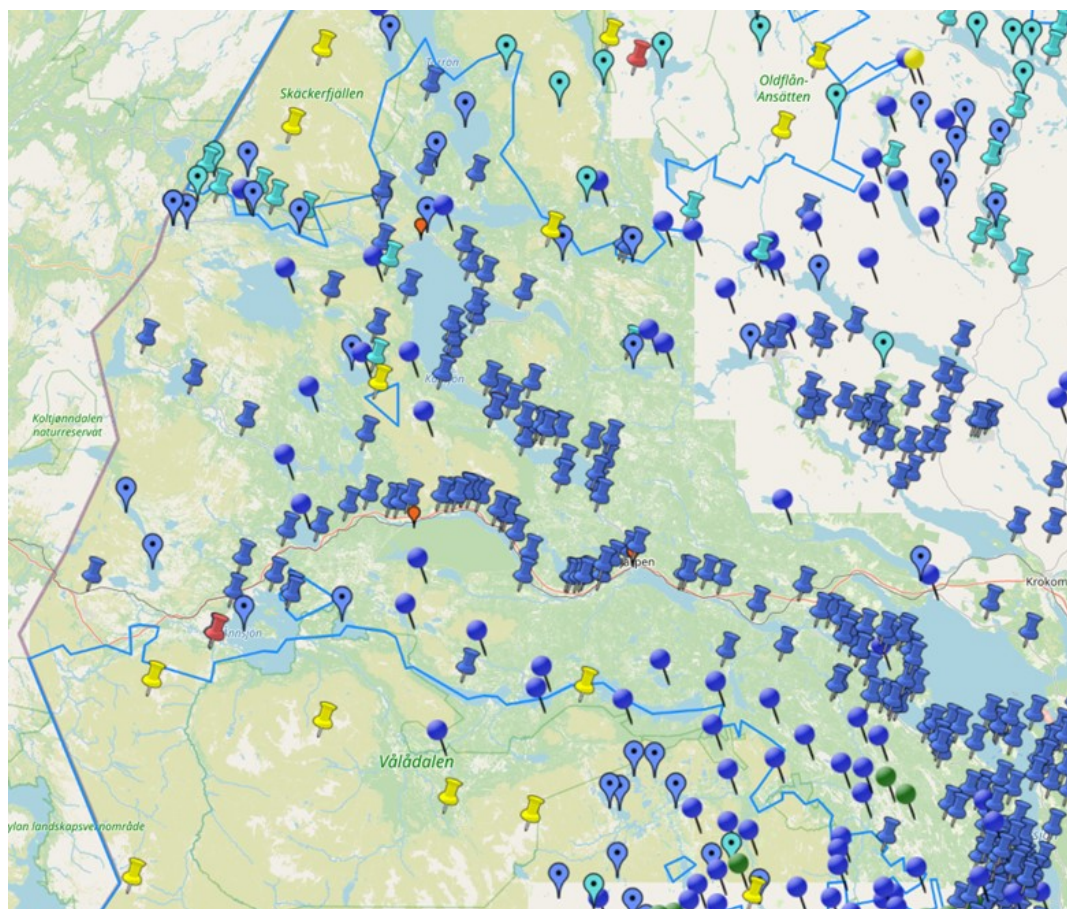
⁵⁶² Larsson, 1973–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s 14

talet eftersom fjället då ansågs ingå i avradslandet Håttöland. Möjligtvis med undantag för Håttö fjäll under en period finns alltså tydliga belägg för en samisk markanvändning i renbetesfjällen i de södra delarna av Åre kommun. Det tycks dock även här ha förekommit betydande konkurrens från den jordbrukande befolkningen. Avradslanden Vålådalen och Håttöland sträcker sig in på fjällmarken, några kronofisken i fjällområdet är taxerade för bönder sedan tidigt 1700-tal, och en del avradsland omkring fjällen kan också ha inneburit ett markutnyttjande i själva fjällområdena, särskilt i de östra delarna. Möjligen har konkurrensen varit mindre omkring Täverdalen och Bunner fjäll.

Sekretariatet kan sammanfattningsvis konstatera att konkurrensen på samebyarnas områden under den aktuella perioden i större delen av områdena framstår som avsevärt mer omfattande än i Girjas och på övriga statligt disponerade marker ovanför odlingsgränsen. Särskilt i de centrala, norra och sydöstra delarna av Åre kommun framstår det som tydligt att bönder och rensköttande sameer konkurrerat om samma resurser. I de sydvästra delarna tycks förutsättningarna mer ha liknat vad som krävs för ett upparbetande av rättigheter genom urminnes hävd.

Girjasdomen ger inte något bestämt svar på hur mycket konkurrens som krävs för att denna ska anses ha utgjort ett hinder för upparbetande av en rätt grundat på urminnes hävd. Konkurrensen i Åre kommun framstår dock som så betydande att det sannolikt har saknats förutsättningar för ett sådant upparbetande i större delarna av de här undersökta områdena.

Sekretariatets bedömning är också, som framgått av avsnitt 6.5, att markanvändningen på skattefjällen rättsligt sett hade likheter med arrenden. Skattefjällens rättsliga ställning bedöms därför, oaktat eventuellt konkurrensfritt bruk av markerna, ha inneburit att någon rätt för samebyarna att på renbetesfjällen upplåta jakt och fiske inte har förelegat eller i dag föreligger.

Blå markeringar visar gränserna för renbetesfjällen. Gula knappnålar visar samiska skattefjäll. Mörkblå knappnålar visar nybyggen före år 1750. Ljusblå knappnålar visar nybyggen efter år 1750 men före år 1800. Röda knappnålar visar bergverk. Mörkblå droppformade markörer visar kronofisken före år 1750. Ljusblå droppformade markörer visar kronofisken efter år 1750 men före år 1800. Orange droppformad markör visar skans. Blå rundade knappnålar visar avradsland före år 1750. Gröna rundade knappnålar visar avradsland efter år 1750 men före år 1800.

7.5 Bergs kommun (Ovikens, Bergs och Storsjö socknar)

I Valfrid Larssons avskriftssamlingar finns omfattande underlag beträffande de områden som i dag hör till Bergs kommun.

Ewa Ljungdahls broschyrer ger även här en god uppfattning om samebyarnas historia i området. Hon har skrivit en broschyr vardera om Tåssåsens sameby, Handölsdalens sameby och Mittådalens sameby, vilka alla har delar av sina åretruntmarker i Bergs kommun. Ewa Ljungdahl har även i

samarbete med Kjell-Åke Aronsson skrivit om de arkeologiska spåren i området.

Eftersom Storsjö socken hör till Härjedalens landskap men inte Härjedalens kommun, omfattar vissa referenser till Härjedalen i det historiska materialet även detta område. Detta gäller till exempel Lars Rumars arbete *Historien och Härjedalsdomen*, ur vilket flera uppgifter nedan har hämtats.

7.5.1 Geografi och samebyar

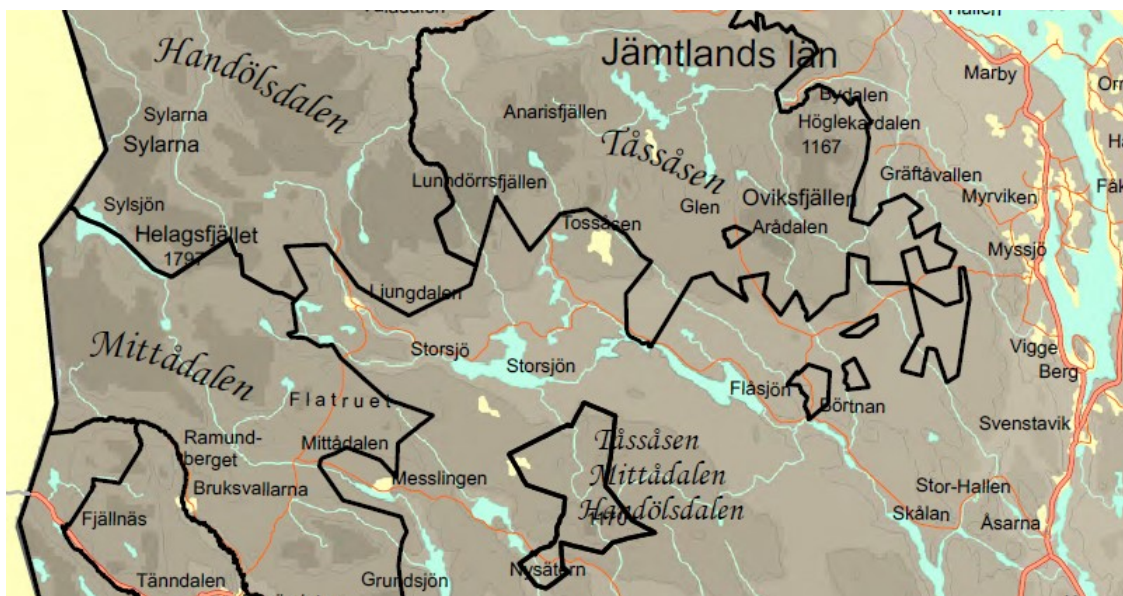
Bergs kommun omfattar bland annat de historiska jordebokssocknarna Oviken, Storsjö, Berg och Myssjö. Det bör noteras att kommungränsen mellan Berg och Härjedalen inte motsvarar landskapsgränsen mellan Jämtland och Härjedalen. Som nämnts hör Storsjö socken nämligen till Härjedalens landskap (men inte Härjedalens kommun, utan Bergs kommun).

I kommunen har Tåssåsens sameby delar av sina åretruntmarker. Handölsdalens sameby har också en del av sina åretruntmarker, de sydliga, i Bergs kommun. Slutligen har Mittådalens sameby sitt nordligaste område i Storsjö distrikt i Bergs kommun, medan den södra delen ligger i Ljusnedals distrikt i Härjedalens kommun.

I Bergs kommun finns de historiska skattefjällen Tossåsfjäll (inklusive Hundshögs fjäll) samt Helags fjäll (tidigare Skar- och Helagsfjäll, vilket inbegrep Saris fjäll, Flatru fjäll, och Skärvagsdalens fjäll). Vid avvittringen avsattes som renbetesfjäll Tossås fjäll samt, inom tidigare Helags skattefjäll, Mittådal, Skärvagsdal och Ljungris. Dessutom avsattes Särvfjället som vinterstamhall.⁵⁶³ Hur dessa fjäll kom att fördelas mellan samebyarna i

⁵⁶³ Samernas sedvanemarkar, SOU 2006:14, s. 370

området, samt dessa samebyars tidigare namn och gränser, redovisas gemensamt med samebyarna i Åre kommun i avsnitt 7.4.1 ovan.

Från Sametingets karta över samebygränser.

7.5.2 Samisk markanvändning

Det finns arkeologiska spår i Ovikens socken som tyder på en tidig samisk närvaro bland annat i det område som i dag är Tössåsens sameby. I äldre jordeböcker för Ovikens socken finns dock inga uppgifter om skattelappar.⁵⁶⁴

I räfstetingsprotokollet från Undersåker år 1695 nämns att Jon Torkelsson, Anders Jonsson och dennes svåger Nils Israelsson betalade skatt för ”Torsdagz fjället, närmare Storsjön beläget”, vilket Wiklund tolkar som Tössåsfjället.⁵⁶⁵ Vid tinget i Ovikens tingslag den 8 och 9 maj 1699 bad lappen Hemming Mårsson att få skatta för Tössås fjäll. Sedan det inkommit protester från bönder, som menade att fjället låg invid deras avradsland, beslöts vidare rannsaking vid Ovikens ting. Vid det senare tinget, när bönderna återigen gjorde gällande att fjället låg för nära deras böxlade

⁵⁶⁴ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 20 e, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 30

⁵⁶⁵ Wiklund, 1928, s. 403 f.

avradsland, skogar och fisken, var dock Hemming Mårsson inte närvarande.⁵⁶⁶

Frågan om Tossås fjäll lyftes på nytt år 1716, när lappen Tårkil Nilsson begärde att få nedsätta sig på fjället och skatta för det. Ansökan avsåg betande för renar och skjutande men inte sådant fiske som redan var skattlagt. Nämnden betygade att området kunde tåla en sådan nyttning utan hinder av fiskerierna däromkring för vilka Oviksborna skattade.⁵⁶⁷ I vart fall från denna tidpunkt skattades således Tossås fjäll som skattefjäll.

Tässås fjäll redovisas därefter löpande. Av domboken för Ovikens tingslag den 1 februari 1732 framgår att Tårkil Nilsson då hade avlagt årlig avrad för Tässås fjäll sedan år 1716. Enligt jordeboken åren 1742–1750 betalas lappränta för Tässås fjäll.

År 1734 ansökte Tårkel Nilssons son Nils Tårkelsson att mot årlig taxa och skatt till kronan få nyttja närliggande Hundshögs fjäll. Detta beviljades så småningom och i 1751 års jordebok återfinns både Tässås och Hundshögs fjäll. Dessa två framkommer även i handlingar 1752, 1753 och 1754.⁵⁶⁸ Även i 1777 års jordebok anges Tässås fjäll och Hundshögs fjäll under rubriken Lappränta, och det anges också att de nyttjas av två lappar.⁵⁶⁹ De två fjällen redovisades slutligen som renbetesfjäll efter länsstyrelsens avvittringsutslag år 1856 (såsom Tossås fjäll).⁵⁷⁰

1700-talsresenären Fale Burman gjorde som tidigare nämnts en del uppteckningar om samer under sin resa från Oviken till Härjedalen i slutet av 1700-talet. Han berättar bland annat att han såg några ”lappkojor” nordväst om Tässåsfjället. ”I Tässåsfjällen fanns två lapphushåll och dessutom en änka, tillsammans tio män och elva kvinnor. Tässås- och Hundshögs skattefjäll hade för länge sedan rika lappar; nu är de fattiga och trängda från

⁵⁶⁶ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 5 b, s. 46 f., band 7 d, s.44 och 96 f. samt Prawitz, *Samernas skattefjäll II*, med referat från Ovikens tingslag, Gävleborg nr 47, fol. 1008

⁵⁶⁷ Valfrid Larssons avskriftssamling i Skattefjällsmålet, band 7 d, s. 98.

⁵⁶⁸ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 57. I 1752, 53, 54 finns utöver detta fjäll även räntebelagt ett ytterligare Hundshögen. K.B. Wiklunds avskriftssamling. Kopiesamlingen I (f d Avskriftssamlingen), Avskriftsamlingar i bokstavsordning, SE/RA/760001/Avdelning I/525; bild 130

⁵⁶⁹ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 62

⁵⁷⁰ Larsson, 1979, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 20 e, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 29

sina bästa vår- och sommarlägenheter. Där Tåssåsgårdarna nu ligger, hade lapparna förut sina bästa vall.”⁵⁷¹

När det gäller Storsjö socken finns från 1646 en uppgift om skattelappen Märten Jonsson som betalade skatt för Särff och Sule fjäll (även benämnt Seris/Saris och Swalfiäl/Siulfield).⁵⁷² Uppgiften återfinns under Kalls socken, men som snart kommer framgå låg de fjäll som avses till stor del i den senare bildade Storsjö socken. I 1649 års räkenskaper återfinns innehavaren Märten Jonsson under ”Undersåkers Lapparne”.⁵⁷³

Sule fjäll syftade sannolikt på Sylfjällen/Sylarna.⁵⁷⁴ Vilket område som avsågs med Saris/Särff är dock inte alldeles klarlagt. I ett beslut från år 1745 uppgav konungens befallningshavande att det rätta Saris fjäll låg norr om Storsjö by, medan Särffvället låg i Hede. Lappmannen Anders Fjellström fick obehindrat nytta det rätta Saris fjäll.⁵⁷⁵ Enligt språkvetaren Knut Bergsland avsåg Saris dock just Särffvålen/Särffvället. Bergsland skriver att Särff eller Sarff motsvarade samtida kartors Sarwe/Serwe, det vill säga Särffvåns dalgång. År 1649 ersattes Sarff med Saris, vilket enligt Bergsland kommer från ordet ”sare” – samiska för klyfta – och ska syfta på dalgången uppe på Särffvället.⁵⁷⁶

Även Larsson menar att Saris hänför sig till fjälltrakter belägna öster om och invid Flatrun, där Särffvålen ligger.⁵⁷⁷ Bromé lokaliserar också Saris till Särffvället. Bromé beskriver uppgifter som framkom under en rannsaking vid hösttinget i Undersåker år 1668. På fråga var Saris fjäll var beläget kunde lapplänsmannen inte ge något bestämt besked, men han trodde att det låg i Härjedalen och att lapparna kallade det Särffsen fjäll. Han meddelade också, att detta fjäll låg endast en halv mil från den trakt, där bönder hade sina fåbodrar. Av allt att döma är Saris fjäll liktydigt med Särffvället och det nämnda fåbodrstället är detsamma som den nuvarande byn Särffsjö, belägen

⁵⁷¹ Burman, 1793–1802, s. 206

⁵⁷² Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s. 23 f.

⁵⁷³ Bergsland, 1975, s. 199

⁵⁷⁴ Bergsland, 1970, i Fornvårdaren, Jemtlands grense mot Härjedalen i samisk lys. I andra sammanhang, bl. a. i Samernas vita bok 3 1975, s. 199, argumenterar Bergsland i stället för att ”Suule fjäll” skulle avse Sul i Verdal, nordväst om Skalstugan i Åre kommun, men detta har ingen betydelse i det här sammanhanget – det skulle bara innebära att området sträckte sig ännu längre norrut.

⁵⁷⁵ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 22

⁵⁷⁶ Bergsland, 1970

⁵⁷⁷ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s. 1

tre mil norr om Hede kyrkby, skriver Bromé.⁵⁷⁸ Lokaliseringen stämmer också med ett domstolsprotokoll beträffande närliggande Flatrun fjäll från år 1737. Där finns en uppgift från skattefjällsinnehavaren om att Saris fjäll var detsamma som Särvvålen, och att det förr var taxerat tillsammans med Flatrun.

Av samma protokoll från år 1737 framgår också att Storsjö byamän vid denna tidpunkt hade övertagit Särvvålen efter resolution från landshövdingen, och att området var att anse som avradsland.⁵⁷⁹ Det samiska bruket av området verkar alltså ha avbrutits. Att frågan inte var helt löst framgår dock av handlingar från tinget år 1755, när samtliga sockenmän i Hede och Vemdalen gjorde gällande att lappmannen Anders Jonasson försökt göra inkräktning på deras urminnes skatte- och avradskogar, samt låtit hålla syn på fjälltrakter som tillhörde allmogen, nämligen Gräftrun, Löfkläppen och Hiervålen (Grafruet, Lövkläppen och Henvålen) – ”vilka är norra delen av Sarffjället”. Häradsrätten hänvisade dem till att klaga hos landshövdingen. Lappmannen Anders Jonasson förklarade därefter att sedan han fått kännedom om kungliga befallningshavarens resolution så gjorde han inte längre gällande något ägande till områdena, alltså till Sarffjäll, Grafftru, Henvål och Löfkläpp. Han ansökte dock om vinterbetesrätt där, och fick det.⁵⁸⁰

Enligt ännu senare uppgifter, från år 1791, ska lappmän då ska ha ansökt om införsel i Sarf- och Henvålsfjällen. Kungliga befallningshavaren förklarade att fjällen låg mellan Hede, Tännäs, Storsjön och Vemdalen, och således nästan mitt i Hede pastorat, och att dessa områden av äldre tider varit nyttjade av allmogen till djurfång, fåbodar och mulbete. Lappmännen fick inte heller rätt till vinterbete där. Enligt Larsson visar detta att Särvfjället och Henvålen av gammalt varit under bönders nyttjande och inte ingått i något lappfjäll.⁵⁸¹ Larssons slutsats kan inte vara helt riktig givet att det historiska Saris skattefjäll är detsamma som Särvfjället. Men möjligen har ett avbrott i det samiska nyttjandet alltså skett några decennier tidigare. Särvfjället avsattes som renbetesfjäll vid avvittringen (mer om det nedan). På en karta från

⁵⁷⁸ Bromé, 1954, s. 167 f.

⁵⁷⁹ Rumar, 2014, s. 125

⁵⁸⁰ Jfr Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 23 f.

⁵⁸¹ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 27 f.

mitten av 1800-talet som de renbetesdelegerade upprättat återfinns Serffjället som namnet på hela området söder om Storsjön i Härjedalen.⁵⁸²

I Storsjö socken finns även nyssnämnda Flatrun fjäll (även benämnt Flatru eller Flatruet), vilket är ett fjäll på södra eller sydöstra sidan av Tranris fjäll. Det ligger på gränsen mellan Bergs och Härjedalens kommuner. Vid tinget i Undersåker den 30 mars 1737 intygades av lappar och bönder att Flatrun fjäll sedan gammalt var ett skattefjäll. Det i böxelbrev år 1656 upplätta ”Flatru och Tafwedahls fiell” (se ovan under Åre kommun) omfattade även området kring Tävlan. Flatrun fjäll står i 1672, 1676 och 1702 års jordeböcker med årlig ränta 1 daler 16 öre silvermynt. I senare jordeböcker är det som nämnts inskrivet tillsammans med Saris fjäll, och från år 1720 ingick Flatrun i skattefjället Skars- och Helagsfjället.⁵⁸³

Ett större fjällområde i nuvarande Storsjö socken är dessa Skar- och Helagsfjällen. Enligt det vittnesmål från en norsk gränsundersökning upptagen år 1690, som tidigare nämnts i avsnitt 5.1.3, uppvisade den norske lappen Tomas Mårtensson en böxelsedel beträffande Helagsfjället och uppgav att samma fjäll före hans tid ”imod de 70 Aar” hade hafts ”för Böxell” av Anders Laffridsen Finde. Prawitz ifrågasätter uppgiftens riktighet och undrar om det över huvud taget stämmer att böxling av lappfjäll förekommit så tidigt.⁵⁸⁴ Larsson däremot, kommenterar uppgiften och skriver att lappen Tomas Mårtenssons uppgift om böxel sjuttio år tillbaka bör vara den tidigaste uppgift som är känd om förekomsten av lappar i dessa trakter av Härjedalen.⁵⁸⁵

I Hede tingslags dombok från december år 1720 finns uppgifter om Skar- och Helagsfjället som tyder på att fjället en tid efter ovannämnda vittnesmål varit oskattat. Det framgår nämligen att Skars- och Helagsfjäll vid den tidpunkten ”en tid varit brukade af flylappar utan avgift”.⁵⁸⁶ Av lappmannen Jonas Anderssons uppgifter i samma dombok framgår att det var lappfjäll som hans farfar tidigare innehåft. Andersson, som nu erbjöd sig att mot årlig

⁵⁸² Uppgiften om kartan är tillagd av Gudrun Norstedt vid faktagranskning av texten. Norstedt noterar att detta kan avspegla en tidigare användning av namnet. Kartan finns i riksarkivets digitaliserade samling, Karta över de jämtländska lapparnas huvudsakliga betesområden, författad av J.A. Albin åren 1846–58, fullbordad av E.J.F. Nordbeck 1861–66, utgiven 1885 av Gen.stal. Lit. Anst., skala 1:200.000, referenskod SE/RA/321766/#/0004:00001.

⁵⁸³ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 14

⁵⁸⁴ Prawitz, 1968, *Samernas skattefjäll IV, Renbetesfjällen VI*, s. 19

⁵⁸⁵ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 b, s 98 a f.

⁵⁸⁶ Rumar, 2014, s. 79 med hänvisning till Jämtlands och Härjedalens domböcker, vol. A1:41 år 1720

skatt få anta dessa fjäll, menade att fjällen tidigare varit skattlagda fjäll, men att de därefter under en tid hade ”legat under mångas nyttning utan skatt”.⁵⁸⁷

Det finns uppgifter om att Skar- och Helagsfjället samt en del av Flatrun därefter innehades av Jonas Anderssons dödsbo (änkan Karin Torkelsdotter). Under 1730-talet tycks fjället ha varit föremål för tvister mellan änkan och lappen Johan Andersson (möjligen Jonas Anderssons svåger). Johan Andersson hade år 1720 börjat nyttja Flatrun och erbjöd sig år 1733 att betala skatt till kronan för detta. Han ville sitta i fjället vintertiden. Sommartiden ville han flytta norr om Flatrun till Axhögfjället eller Gröndörssfjället; detta uppenbarligen för att inte kollidera med det furstliga falkfängeriet (det hessen-kasselska furstehuset hade fått tillstånd att låta fånga jaktfalkar på Flatruet). Jonas Anderssons dödsbo ville dock inte låta Johan Andersson ta över landet. I februari 1734 uppgavs vid Undersåkers tingslag: "På Flatruns nordvästra sida tog Gröndörr emot." I juni 1734 vid tinget i Hede hade Karin Torkelsdotter utvidgat sitt anspråk till att, förutom västra delen av Flatrun och Axhögen, också avse Gröndörren eller åtminstone skogen i Mittådalen väster om Gunnarsälven.⁵⁸⁸

Twisten mellan lappen Johan Andersson och Karin Torkelsdotter fortsatte, men fjället var föremål för tvister även med andra. 1736 vid Hede häradsrätt klagade nämligen Karin Torkelsdotter på att brukskarlarna vid Ljusnedal och bönderna i Funäsdalen, som "antagit" sig skatt för "Gröndalen" och Mittådalen gjorde intrång på vallar och gräslider, som av gammalt skulle tillhört lappfjället. Syn skulle hållas.⁵⁸⁹

Därefter återfinns, enligt Larssons noteringar, Skars- och Helagsfjäll i 1741 års skattelängd under Hede socken och i 1741 års jordebok, där fjället står som skattlagt för Karin Torkelsdotter under rubriken Lapppränta.⁵⁹⁰

Rumar konstaterar, mot bakgrund av de nyss beskrivna uppgifterna från Hede tingslag år 1734, att Skars- och Helags skattefjäll var omfattande. Han noterar att området innehöll så gott som ingen skog utom någon i dalen intill Axhögen och Flatrun, där samer av det skälet sades ”fika och fara” på

⁵⁸⁷ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 c, s. 34 f.

⁵⁸⁸ Prawitz, 1968, *Samernas skattefjäll IV, Renbetesfjällen IV*, s. 16 ff.

⁵⁸⁹ Prawitz, 1968, *Samernas skattefjäll IV, Renbetesfjällen IV*, s. 16 ff.

⁵⁹⁰ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 60

vintrarna.⁵⁹¹ Den verkliga omfattningen av Skars- och Helags skattefjäll var dock, fortsätter Rumar, ytterst oklar. Möjligen ska till skattefjället räknas även sydligare delar av fjälltrakterna i Härjedalens kommun (se om Härjedalens kommun i avsnitt 7.6).⁵⁹²

Skars- och Helags skattefjäll, senare benämnt Helags skattefjäll, återfinns i 1825 års jordebok, och redovisas som renbetesfjäll i samband med avvitringsutslag den 18 december 1855.⁵⁹³ I samband därmed redovisas även Särvfjället, som dock inte motsvaras inte av något tidigare skattefjäll, utan avsattes först vid avvitrningen.

År 1790 utfärdade länsstyrelsen en resolution för fjället Skärvagsdalen/Skärkaldalen, vilket avsåg en redan tidigare nyttjad fjälltrakt inom Helags skattefjäll och således kan betraktas som en utbrytning ur det senare skattefjället. Rumar skriver att skattefjället tillkom genom att sammen Anders Jonsson år 1762 beviljades rätt at anlägga ett nybygge där. Området var begränsat i storlek och ansökan hade troligen att göra med att Jonsson ville skydda några av lappar uppbrukade vallar från böndernas anspråk. Det blev dock inte så mycket av nybygget, varför länsstyrelsen genom en resolution år 1790 omvandlade Skärkaldalen till skattefjäll.⁵⁹⁴

Vid avvitrningen avsattes i Bergs kommun som renbetesfjäll Tossås fjäll samt, inom tidigare Helags skattefjäll, Mittådal, Skärvagsdal och Ljungris. Därtill avsattes Särvfjället som vinterstamhall, av skälet att nödig skog saknades vid Skärvagsdalen och Ljungris.⁵⁹⁵ Mittådal överflyttades på 1950-talet till Tännäs socken (se om Härjedalens kommun i avsnitt 7.6).

7.5.3 Konkurrerande markanvändning

Storsjöbygden i centrala Jämtland har haft en jordbrukande befolkning åtminstone sedan järnåldern. I 1546 års jordebok redovisas för Ovikens socken trettiosju bönder varav sju med avrad. I jordeboken från år 1568 är trettiofyra gårdar redovisade varav sju med avrad och tretton ödegods varav ett med avrad. I 1646 års jordebok redovisas etthundra bönder i Oviken varav tjugo med avrad. I alla tre jordeböckerna förekommer byn Häggsåsen,

⁵⁹¹ Rumar, 2014, s. 79

⁵⁹² Rumar, 2014, s. 79 f.

⁵⁹³ Jfr Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 31

⁵⁹⁴ Rumar, 2014, s. 80. Se även Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 31

⁵⁹⁵ *Samernas sedvanemarken*, SOU 2006:14, s. 370

som med sitt byområde, sin skatteskog, var belägen ända upp mot Österfjället.⁵⁹⁶

Beträffande Bergs socken redovisas i 1546 års jordebok trettiofem bönder varav sju med avrad. I 1568 års jordebok är redovisade tjugosju gårdar varav sjutton med avrad och tolv ödesgårdar varav ingen med avrad. Valfrid Larsson kommenterar att antalet bönder som avlade avrad för nyttning av kronomark alltså hade ökat betydligt sedan år 1546.⁵⁹⁷ Ökningen av såväl antalet gårdar som avradsländ fortsatte under de följande hundra åren. I 1646 års jordebok redovisas i Berg åttioåtta bönder, varav sextio med avrad.⁵⁹⁸

Vid 1666 års avradsrannsakingar (Jämtlands avradsbok) finns i Ovikens socken ett trettiofem fäbodpar upptagna, många invid fjällområdet. De fäbodpar som ligger på högre höjder upp mot fjället tillkom i huvudsak under 1700-talet, till exempel Sannebodarna år 1758, Oldbergsbodarna åren 1757–59 och Busjöbodarna år 1758 (1777 års jordebok). De tre nämnda fäbodarna ligger på avvitrade renbetesfjäll.⁵⁹⁹

Enligt Larssons beskrivning av kronoavradsländ i Undersåkers, Hallens, Frösö, Ovikens och Bergs tingslag utgjorde avradsländ i södra Oviksfjällen ett praktiskt taget sammanhängande område. Avradsländ sträckte sig i denna del norr till Tossåsfjället, sjön Glen, nedersta delen av Hundshögens sluttning och Häggåsens bys område från i väster Tossåssjön, Rövan och Röversjöerna till i öster Högån i en linje från i norr Kusböle till i söder Aspån. Larsson skriver att avradsländ i väster avgränsades av fjällområden med lapparnas renbetestrakter – i den södra delen Anarisfjällen och Lunndörssfjällen (och i den norra Ottfjället–Kyrkstensfjället).⁶⁰⁰

Gudrun Norstedt har gjort en särskild granskning av avradsländ i Oviksfjällen och angränsande marker. Hon bedömer att Larsson inte har något fog för sitt påstående om att avradsländ här bildade ett praktiskt taget sammanhängande område med en nordlig del som sträckte sig till sjön Glen och Oviksfjällen i söder. Tvärtom tyder materialet enligt Norstedt på

⁵⁹⁶ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 c, s. 109 och band 15 b, s. 8 f.

⁵⁹⁷ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 14 c, s. 110

⁵⁹⁸ Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 15 b, s. 8 f.

⁵⁹⁹ Ljungdahl & Aronsson, 2008, s. 42

⁶⁰⁰ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 b, s. 91.

att böndernas pretentioner före 1700-talets mitt inte sträckte sig upp i den rena fjällmiljön, utan att det området betraktades som ”lapparnes”. Hon skriver vidare att viss konkurrens om fisket verkar ha förekommit även i den rena fjällmiljön, men inte nödvändigtvis rörande alla sjöar. Hon har inte sett några belägg för att bönderna gjorde anspråk på jakt i fjällmiljön under tidsperioden.⁶⁰¹

Avradslandsinnehavarna upplät i flera fall mark till mulbete och fåbodrar till andra bönder.⁶⁰²

Det finns tidiga belägg för att bönderna hade fiskerätt i vissa sjöar en bit upp i fjällen. I 1666 års rannsakning nämns inom Ovikens socken ”Bugårdszboarne med Dorsiöön”, ”Pullsbodarne och Häste Siöön” samt Mustebodarne afradzland medh viss Siön”. Larsson har identifierat dessa sjöar som Dörrsjöarna nordost om Hundshögen, Buhösten väster om Glen samt Visjön nordost om Glen. Larsson har också en avskrift från Ovikens tingslag år 1669, där gästgivaren i Oviken begärde att få tre små fisketjärnar liggandes vid sockengränsen mellan Hallens och Ovikens socknar, kallade ”Lillåkiärnen, Låfssiöön och Finssiön”. Gudrun Norstedt har identifierat dessa som Hammarsjön högst upp i Lillån, Stor-Lövsjön samt Finnsjöarna.⁶⁰³

Även i Storsjö socken fanns tidigt markkonkurrens från den jordbrukande befolkningen, om än inte i lika stor omfattning som socknarna åt nordost och österut. Rumar skriver att bebyggelsen i västra Härjedalen fram till slutet av 1600-talet var begränsad till Ljusunns dalgång, Vemdalen, Vemhån och Glöte, det vill säga områden längre åt söder och sydöst i Härjedalens kommun. Under 1600-talet och de följande århundradena skedde dock i hela Härjedalen en kraftig expansion i de mer perifera områdena upp mot fjällkedjan.⁶⁰⁴ Bland tidiga nybyggen i Storsjö socken kan nämnas Ljungdalen och Storsjö, som båda tillkom under 1600-talet. Även avradsland och tidigt skattlagda fisken finns redovisade. Som exempel kan nämnas Storsjön, som enligt protokoll från Hede tingslags häradsrätt 1697 sades av ålder ha nyttjats av Vemdalens och Håns byamän mot årlig skatt. Exemplet visar också att

⁶⁰¹ Norstedt, 2022, *Konkurrerande markanvändning i Oviksfjällen: en fallstudie*, s. 6 f.

⁶⁰² Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 c, s. 2 ff.

⁶⁰³ Larsson, 1972–1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 7 b, s. 56 och 61 och uppgift från Gudrun Norstedt vid faktagranskning av denna text.

⁶⁰⁴ Rumar, 2014, s. 26. Med Härjedalen avses här Härjedalens landskap och inte Härjedalens kommun.

markkonkurrensen kunde härröra från bönder i andra trakter än de närmast omkringliggande.

Den i avsnitt 7.5.2 beskrivna konflikten mellan skattefjällsinnehavare och bönder i trakterna runt Särvvålen/Särffjället söder om Storsjö by visar på markkonkurrensen i det området. Det kan tilläggas att det av ett protokoll från Hede tingslags häradsrätt år 1697 framgår att Särvsjöarna och skogen däromkring av ålder legat under Hede kyrkby. Nybyggare från Vemdalen fick därför inte anlägga något nybygge där. Från år 1734 finns en uppgift om att Särvsjöarna då uppläts till en bonde i Hede.⁶⁰⁵

När det gäller Ljungdalen beskriver Rumar ett utförligt domstolsprotokoll från år 1737, som enligt honom ger upplysande information om problemen med gränsdragningar. Saken gällde från början nyttning till Ljungdalsfjällen, som enligt begäran från bönderna i Ljungdalen skulle läggas under Ljungdalens hemman. Samerna, som fått fjällen i besittning åren 1726–1737 mot ”beprövad” avrad, skulle tvingas därifrån. På fråga från häradshövdingen om hemmanen var avrösade från omkringliggande kronoallmänningar och skattefjäll blev svaret från bönderna nej, dock att de ”hittills gått med nyttningen så långt det gått”.⁶⁰⁶

Samen Johan Andersson, som hade fjället Flatrun ovanför Ljungdalen, inställde sig till domstolen och återopade bland annat taxebrev för Taveldalen och Flatrun från år 1656, till stöd för att samerna inte kunde avhysas därifrån så länge skatten betalades. Han förklarade att han till sitt skattefjäll inte hänförde lägenheten närmast och intill Ljungdalen, utan endast den ovanför Flatrun. Nu begärde dock bönderna i Storsjö att samerna måste avvisas så att Storsjöborna kunde vara fria från intrång och skada på sina avradsland och skogar. Även kronofogden i länet deklarerade att han ville bli kvitt samerna helt och hållet, alltså även från Flatrun. Häradshövdingen invände dock att lappfjället Taverdal och Flatrun stod för skatt i Jämtlands jordebok och det därför inte var möjligt att fördriva samerna därifrån. En senare undersökning som genomfördes av Undersåkers tingslags häradsrätt bekräftade detta.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 14 och band 11 g, s.1.

⁶⁰⁶ Rumar, 2014, s. 123 f.

⁶⁰⁷ Rumar, 2014, s. 124 f.

Diskussionerna visar enligt Rumar hur förvirrad rättsuppfattningen var i Härjedalen, inte minst när det gällde skillnaderna mellan skattejord, kronojord, avradsjord och skattefjäll. Upplysningen att bönderna ”hittills gått med sina nyttningar så långt de förmått” säger enligt Rumar mycket om hur liten respekt bönderna hade för skattefjällens gränser.⁶⁰⁸

Som kommer att beskrivas i avsnitt 7.6 om Härjedalens kommun, påbörjades i slutet av 1600-talet malmbrytning invid Ramundberget, vilket kom att bli Ljusnedals bruk. Bruket innebar en ökad aktivitet och markanvändning i närområdet. Till exempel framgår av 1741 års jordebok att de fyra Helagssjöarna söder om Helagsfjället sam Dadsjön och Stentjärnen, var skattlagda för en bonde ”på Vallarne vid Ljusnedals bruk” och att Mito sjöarna ovanför Mito Kläpp (Mittåkläppen) var skattlagda för en brukskarl vid bruket.⁶⁰⁹

7.5.4 Slutsats om marker i Bergs kommun

De samebyar som har åretruntmarker i Bergs kommun är Tåssåsen, Handölsdalen och Mittådalen.

Det finns arkeologiska fynd som tyder på en tidig samisk närvaro i Ovikens socken, bland annat i det område där Tåssåsens sameby i dag ligger. Det är dock först från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet som det finns uppgifter om skattat samiskt marknyttjande i socknen, nämligen beträffande Tåssåsfjället. Hundshögens skattefjäll tillkom först i mitten av 1700-talet.

Det finns också uppgifter om en avsevärd konkurrerande markanvändning. Jordbruksbebyggelsen öster om fjällområdet, på västra sidan av Storsjön, var tidig och omfattande. Redan under mitten av 1500-talet fanns en jordbrukande befolkning i området och framåt mitten av 1600-talet uppgick antalet bönder i Oviken till ett hundratal enligt jordeboken. I samband med en ökande jordbruksbefolkning ökade också böndernas behov av att nyttja avradsland till slätter, bete, jakt och fiske. Ett stort antal avradsland finns redovisade invid fjällområdet. Dessutom framkommer tidigt skattlagda fisken, inom avradsland eller fristående, en bit upp i fjällen.

I Storsjö socken finns tidigare belegg för att samer brukat fjälltrakterna mot skatt. Från mitten av 1600-talet finns uppgifter om att Saris fjäll och Flatrun

⁶⁰⁸ Rumar, 2014, s. 125

⁶⁰⁹ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 59

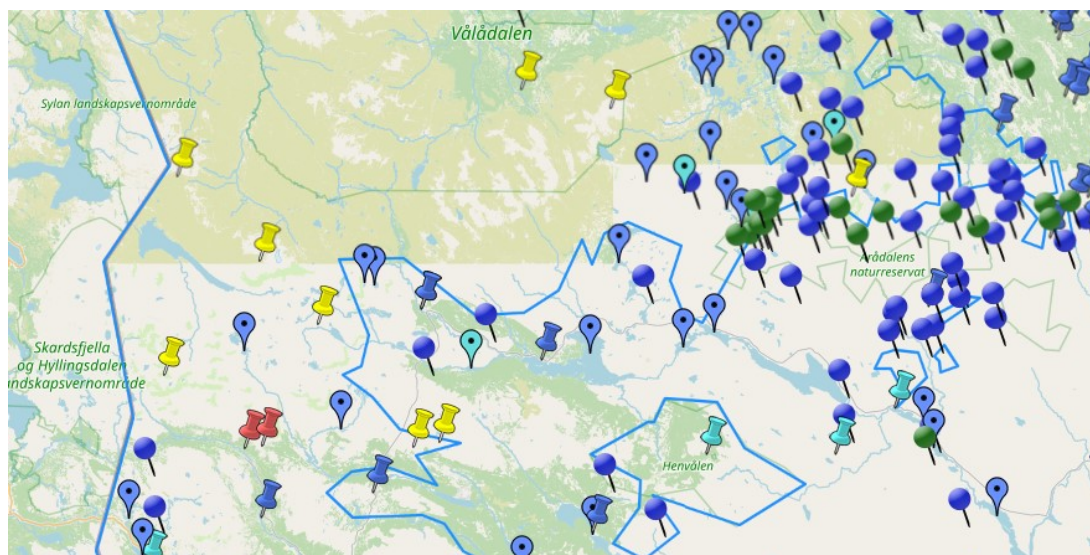
fjäll använts som skattefjäll. För Helagsfjäll finns uppgifter om en ännu tidigare samisk närvaro, även om beskattningen möjligen inte har varit konsekvent för tiden före år 1720.

När det gäller konkurrerande markanvändning fanns även i Storsjö socken en tidig jordbrukande befolkning i området, om än i mindre omfattning än i socknarna åt öst och nordost. Rumar skriver att bebyggelsen i västra Härjedalen fram till slutet av 1600-talet var begränsad till Ljusnans dalgång, Vemdalen, Vemhån och Glöte, det vill säga områdena i Härjedalens kommun. Under 1600-talet och de följande århundradena skedde dock i hela Härjedalen en expansion i de mer perifera områdena upp mot fjällkedjan. Utöver nybyggen finns avradsland och tidigt skattlagda fisken redovisade vid eller inom de nuvarande renbetesfjällen. Det ska också nämnas att Funäsdalsbönder enligt en resolution från år 1692 ägde en generell rätt att jaga älg på fjällen. Rumar beskriver belysande exempel på konflikter om marken mellan bönder och samer, särskilt när det gäller områdena runt Ljungdalen. I socknens fjälltrakter längst i nordväst, Sylarna med omnejd, synes den konkurrerande markanvändningen dock ha varit begränsad.

Sammanfattningsvis konstaterar sekretariatet att den belagda skattlagda samiska närvaron i den östra delen av Bergs kommun i Ovikens socken är av relativt sent datum, samtidigt som den konkurrerande markanvändningen där har varit tidig och omfattande. När det gäller de västra delarna av kommunen, Storsjö socken, finns tidigare belagda skattefjäll. Där har den konkurrerande markanvändningen också varit mindre framträdande. Särskilt när det gäller fjälltrakterna kring Helagsfjällen och Sylarna skulle en mer detaljerad undersökning, inklusive en genomgång av villkoren för samtliga avradsland i området, möjligen kunna utvisa "Girjasliknande" förutsättningar lokalt. Sett för området i stort är markkonkurrensen dock avsevärt mer omfattande än den konkurrens som förekom i Girjasområdet.

Girjasdomen ger inte något bestämt svar på hur mycket konkurrens som krävs för att denna ska anses ha utgjort ett hinder för upparbetande av en rätt grundat på urminnes hävd. Konkurrensen i Bergs kommun framstår dock som så betydande att det sannolikt har saknats förutsättningar för ett sådant upparbetande i större delarna av de här undersökta områdena. Sekretariatets bedömning är också, som framgått av avsnitt 6.5, att markanvändningen på skattefjällen rättsligt sett hade likheter med arrenden. Skattefjällens rättsliga ställning bedöms därför, oaktat eventuellt

konkurrensfritt bruk av markerna, ha inneburit att någon rätt för samebyarna att på renbetesfjällen upplåta jakt och fiske inte har förelegat eller i dag föreligger.

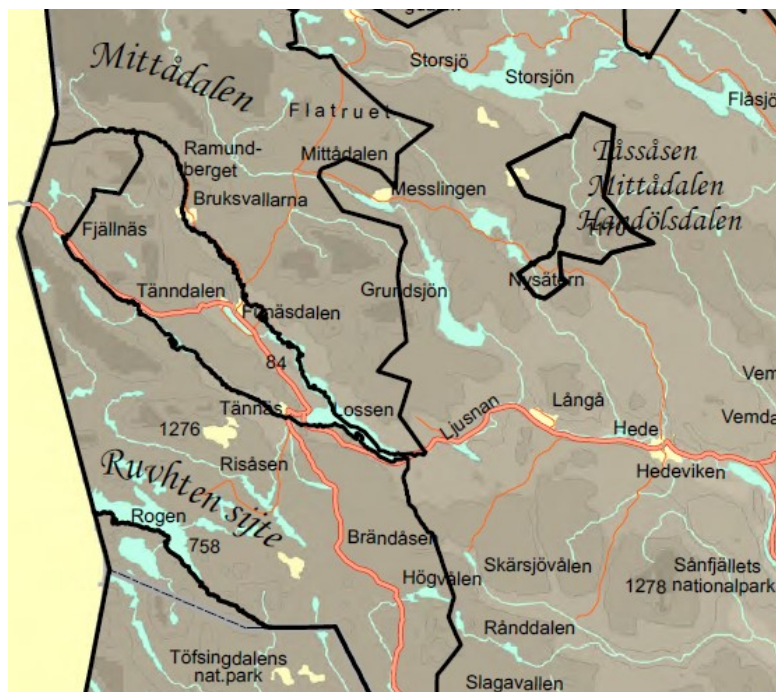
Blå markeringar visar gränserna för renbetesfjällen. Gula knappnålar visar samiska skattefjäll. Mörkblå knappnålar visar nybyggen före år 1750. Ljusblå knappnålar visar nybyggen efter år 1750 men före år 1800. Röda knappnålar visar bergverk. Mörkblå droppformade markörer visar kronofisken före år 1750. Ljusblå droppformade markörer visar kronofisken efter år 1750 men före år 1800. Orange droppformad markör visar skans. Blå rundade knappnålar visar avradsland före år 1750. Gröna rundade knappnålar visar avradsland efter år 1750 men före år 1800.

7.6 Härjedalens kommun (Tännäs och Hede socknar)

Liksom för övriga kommuner finns en mängd underlag om Härjedalens kommun i Valfrid Larssons avskriftssamlingar.

Ewa Ljungdahls broschyrer ger även här en god uppfattning om samebyarnas historia i området. Hon har skrivit en broschyr vardera om samebyarna Mittådalen, Ruvhten Sijte och Idre, vilka alla har delar av sina åretruntmarker i Bergs kommun. Ewa Ljungdahl har även i samarbete med Kjell-Åke Aronsson skrivit om de arkeologiska spåren i området.

De historiska förhållandena i Härjedalen har behandlats ingående av Lars Rumar i boken *Historien och Härjedalsdomen*.

Från Sametingets karta över samebygränser.

7.6.1 Geografi och samebyar

Härjedalens kommun omfattar bland annat Tännäs och Hede socknar.

I Härjedalens kommun har Mittådalens sameby de sydligaste delarna av sina åretruntmarker, medan de nordligare delarna av samebyns marker finns i Storsjö distrikt i Bergs kommun. I kommunen finns dessutom huvuddelen av Ruvhten Sijte samebys åretruntmarker och en mindre del av Idre samebys åretruntmarker. Det kan noteras att Idre sameby räknas till Härjedalssamerna, fastän samebyn har huvuddelen av sina betesmarker i Dalarna.

I Härjedalens kommun finns det historiska skattefjället Grönfjället. Vid avvitrningen avsattes Grönfjället och Rutfjället som renbetesfjäll. Dessutom kom delar av renbetesfjället Mittådal att överföras från Bergs kommun till Härjedalens kommun.

7.6.2 Samisk markanvändning

Liksom för stora delar av Jämtland finns arkeologiska spår som tyder på att samernas historia i området sträcker sig långt tillbaka i tiden.⁶¹⁰

I området kring Gröndalen i västra Tännäs finns många spår efter tidigare samisk bosättning; kåtatomter, renvallar, gravar och förvaringsanläggningar. På Gröndalsvallen finns dessutom en kokgrop som är daterad till ungefär 400–500 f. Kr. Med andra ord är Gröndalen ett område som har varit flitigt använt under många hundra år.⁶¹¹ I Vivallen i Tännäs distrikt finns ett vikingatida samiskt gravfält, daterat till 1000–1200-talen e. Kr. Ytterligare undersökningar av gravfältet har visat fynd från två kåtaplatser i närheten av gravfältet som kunnat dateras till samma tid som gravarna.⁶¹² Ytterligare exempel är tre härdar vid Rogens östra strand som tyder på samisk bosättning där under 1100–1300-talen e. Kr.⁶¹³

Även andra uppgifter tyder på en tidig samisk närvaro. Som nämnts i avsnitt 5.1.2 skriver Wiklund att det för honom är obekant vid vilken tidpunkt som lapparna överskred Ljusnan och flyttade till Rutfjället och Vigeln med mera, men att han noterar några traditioner enligt vilka det i början av 1600-talet ska ha kommit lappar från nordvästra Jämtland och bosatt sig i Härjedalen – en i Ljungdalens fjäll, en uppåt Mittåkläppen till och en tredje vid Rutfjället.⁶¹⁴

Det finns även tidiga resolutioner mot lappar, beskrivna ovan i avsnitt 5.1.3, bland annat en resolution som utfärdades i Härjedalen år 1646 av landshövding Ivar Nilsson. I resolutionen förklarades att lappar och lösfinnar som ditills visats på skogarna skulle dra därifrån och till de orter, skogar och fjäll där de borde ha sina hemvister. Vidare utfärdade guvernör Johan Oxenstierna år 1662 en resolution mot lappar och finnar som ”stryka hit in på skogarna”.⁶¹⁵ Det ska dock påpekas, att resolutionerna inte nödvändigtvis var riktade mot renskötande samer, utan kan ha handlat om kringstrykare.

⁶¹⁰ Ljungdahl, 2011, *Mittådalens sameby – Historia, kulturmiljöer och turister*, s. 6

⁶¹¹ Ljungdahl, 2013, s. 28

⁶¹² Ljungdahl, 2013, *Ruvhten Sijte – Historia, kulturmiljöer och turism*, s. 19 f. Vivallens fyndplats beskrivs ingående av arkeologen Inger Zachrisson m.fl., 1997, bl.a. s. 53 ff.

⁶¹³ Zachrisson, 2004, s. 49

⁶¹⁴ Wiklund, 1928, s. 410

⁶¹⁵ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 12 c, s. 4

Ett användbart befolkningsstatistiskt källmaterial för Härjedalen finns först från mitten av 1700-talet, skriver Rumar.⁶¹⁶ När major Peter Schnitler genomförde sina gränsexaminationer år 1742 fick han bland annat veta att tre samiska familjer höll till på fjällen kring Ljusnedals bruk. De betraktades som rika.⁶¹⁷ År 1766 noterade kyrkoherden i Hede, Christopher Sebrelius, att lappallmogen i Härjedalens fjälltrakt bestod av ”sex hushåll, som utgör med barn och tjänstefolk över trettio personer”.⁶¹⁸ I en visitationsakt från år 1769 finns en förteckning över ”alla här uti Härjedalsfjällen befintliga lappar”, totalt åtta hushåll med sammanlagt trettiosex personer.⁶¹⁹ Rumar skriver att antalet samer i Härjedalen år 1773 uppgick till cirka åttio personer. Under det följande dryga halvsekle växte antalet med uppskattningsvis ytterligare åttio personer för att sedan minska.⁶²⁰

Läraren Odd Willenfeldt har studerat husförhörslängder beträffande Härjedalen från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet och menar att varierande uppgifter om antalet samer och deras platstillhörighet visar på att det för myndigheterna måste ha varit svårt att få ett grepp om samerna som folk, och att prästerna inte hade kontroll över var samerna egentligen höll till. Någon administration liknande den i lappmarken fanns inte, konstaterar Willenfeldt, och fortsätter: Var samerna skrevs berodde nog mer på vem som var präst för tillfället och hur stor kunskap denne hade om förhållanden i trakten.⁶²¹

När det gäller skriftliga belägg för skattläggning av fjäll för samers brukande, är dessa av sent datum. I äldre jordeböcker för Tännäs socken finns inga uppgifter om skattelappar eller skattefjäll.⁶²²

⁶¹⁶ Rumar, 2014, s. 35

⁶¹⁷ Schnitler, 1742–1745, tryckt 1962, s. 60

⁶¹⁸ Wiklund, 1763–67, avskriftsamling, SE/RA/760001/Avdelning I/525. Memorial, daterat i Hede i augusti 1766

⁶¹⁹ Wiklund, 1768–71. avskriftsamling, SE/RA/760001/Avdelning I/525, bild 124–125. Bland visitationsakter 1769

⁶²⁰ Rumar, 2014, s. 35

⁶²¹ Willenfeldt, 2004, *Idre – himmel och helvete, i Idre sameby: med historiska spår i framtiden*, s. 84 f.

⁶²² Jfr Larsson, 1979, *Samernas helärsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 32

Möjligen ingick delar av Rutfjället i skattefjället Skar- och Helagsfjäll.⁶²³ De historiska förhållandena kring Rutfjället framstår dock som oklara. Larsson uppger i sin avskriftssamling i Skattefjällsmålet att det först var i samband med avvitrningen på 1800-talet som Rutfjället avgränsades, skattlades och uppläts till lappar. Innan dess har det nyttjats som kronomark av andra än lappar, skriver han.

Det finns uppgifter om tidigare samiskt intresse för området. År 1753 ska kateketen och samnen Anders Torkelsson Fjellström (f. 1711), som flyttat söderut från Hammerdal, ha ansökt om att få använda ett då inte skattlagt område som renbetesmark. Det bestod av två delområden, där det norra sträckte sig från Rutfjället till Skenörsfjället, Gröndalen och den östra änden av Malmagen med kringliggande skogar, medan det andra kallades för Rogen och sträckte sig ned till Slugufjället (nu Slagufjället) i Idre. Hede tingslag beslutade dock att ansökan måste visas för Funäsdalens samt de omgivande byarnas byamän, eftersom det berättats att Funäsdalens byamän hade betalat avrad för slåttern i Gröndalen. Ansökan tycks inte ha lett till någon skattläggning; i vart fall saknas uppgifter om det.

År 1767 skattlades dock Slugufjället kortvarigt till Anders Torkelsson Fjellströms son, Nils Andersson Fjellström. Utöver Slugufjället uppläts Lofsdalsfjällen, Lofsdalsskogarna och Lillfjället. Upplåtelsen var förenad med villkor, bland annat att nyttjaren sommartid inte fick hålla till där Lofsdalsbönderna hade slätter eller betesmarker. Inte heller fick nyttjaren fiska i de sjöar som bönderna betalade avrad för, eller jaga där bönderna brukade jaga eller bedriva fångst. År 1773 kom Nils Fjellström med en ny ansökan eftersom han ville att den norske samnen Jon Andersson skulle få utnyttja området tillsammans med honom, vilket beviljades. Efter att bönderna klagat över att samerna jagat älg och orsakat skador på slättermarkerna beslutade rätten år 1775 att de båda samerna skulle fördrivas från Lofsdalsfjällen. Lillfjället och Slugufjället nämndes inte i det beslutet,

⁶²³ Rumar, som konstaterar att de verkliga gränserna för Skar- och Helagsfjäll var ytterst oklara, noterar att enligt uppgifter som 1799 delgavs den tyske resenären Schmidt av lapp-prästen Orstadius och bruksinspektör Björkbom på Ljusnedals bruk, indelades samerna i Härjedalen i Rut- och Mitåsamer efter de båda fjällen Ruten och Mittåkläppen. Rutfjället ligger ett gott stycke söder om Fjällnäs Tännäs socken och är det sydligaste fjället i Härjedalen. Efter allt att döma, fortsätter Rumar, ska fjällen i detta sydligare område räknas till Skars- och Helagsfjäll, men först i samband med avvitrningen på 1800-talet blev Rutfjället ett eget skattefjäll. Rumar, 2014, s. 79 f. Se också Schmidt, 1799, utgåva 1992, s. 54.

men när saken behandlades på nytt år 1788 menade rätten att samerna hade förlorat rätten även till dessa områden.⁶²⁴

I början av 1800-talet väcktes frågan om Anders Fjellströms tidigare ansökan om bland annat Slugufjället på nytt till liv. Samen Olof Hindricksson med icke namngivna medsökande skrev till myndigheterna med begäran att ”samerna måste få tillbaka de fjälltrakter de tidigare innehaft och som på okända grunder tagits ifrån dem”. Hindricksson hänvisade till Anders Fjellströms ansökan. De fjälltrakter som nämndes var Slofjället, Slugufjället och Lillfjället samt Långbrottet och ”de fjäll som ligger mellan Gröndalen och Malmagssjön”. Mot detta protesterade byamännen i Funäsdalen och Tännäs byamän. De menade att de marker som samerna gjorde anspråk på var samma marker som av ålder tillhört byamännens skattehemman och som genom betald avrad och ökeskatt blivit lagda till hemmanen. Kungliga befallningshavaren fattade år 1820 beslut i byamännens favör. Året därefter upphävdes dock beslutet av Kammarkollegiet med hänvisning till den förestående avvitrningen.⁶²⁵

Avvittringsförrättningar ägde rum under åren 1842–1853. I länsstyrelsens avvitringsutslag den 18 december 1855 redovisades såsom renbetesfjäll i Tännäs socken Mittådalen (se Storsjö socken under Bergs kommun i avsnitt 7.5.2) samt Grönfjället och Rutfjället.⁶²⁶ Under 1950-talet avskildes och överflyttades en del av Mittådalens renbetesfjäll från Storsjö socken till Tännäs socken.⁶²⁷

7.6.3 Konkurrerande markanvändning

Larsson beskriver att jordbruksbefolkningens byar i Härjedalen redan hade nått en betydande omfattning, när de för första gången uppträdde i kamerala akter på 1500-talet. Detta gällde i synnerhet byar i sydöstra delen av landskapet, där Sveg sedan långa tider utgjort centralort. Byar som Överberg och Ytterberg hade redan år 1564 sjutton respektive arton skattebönder. Herrö och Vemdalen räknade vardera tolv gårdar. Längre in i fjällvärlden var byarna dock mindre. Härjedalens i nutiden största by, Funäsdalen, hade

⁶²⁴ Willenfeldt, 2004, s. 86–90. Se också Larsson, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 k, s. 4 och Rumar, 2014, s. 134

⁶²⁵ Willenfeldt, 2004, s.90 f.

⁶²⁶ Jfr Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 32

⁶²⁷ Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 32

endast tre bönder, som betalade skatt under åren 1557–1559. Knappt hundra år senare var emellertid byns skattebetalare fyra gånger så många.⁶²⁸

Rumars beskrivning är väl överensstämmande med Larssons i det här avseendet. Rumar skriver att de gamla bondebygderna i Härjedalen från 1500-talet eller tidigare fanns endast i sydöstra Härjedalen och längs Ljusnans dalgång och i Vemdalen. Fram till slutet av 1600-talet var bebyggelsen i västra Härjedalen begränsad till Ljusnans dalgång, Vemdalen, Vemhån och Glöte. Under 1600-talet och de följande århundradena skedde emellertid en kraftig expansion i de mer perifera områdena upp mot fjällkedjan. Då tillkom byar som Messlingen och Lofsdalen.⁶²⁹ Under 1700-talets senare hälft började befolkningen i Härjedalen växa på allvar. De ursprungliga byarna fick allt fler invånare och i fjällnära lägen tillkom nya byar som exempelvis Särvsjö, Särvvålen, Henvålen och Högvålen. Beträffande Särvsjö ska dock nämnas att byn har ett tidigare ursprung i ett äldre fäbodställe i Hede socken.

År 1685 upptäcktes kopparmalm i västra Härjedalen. Upptäckaren av kopparmalmsstrecket var den beryktade lappen ”Rik-Jonas”, som vid ett sammanträffande med kung Karl XI:s under dennes besök i Hede år 1686 ska ha anhållit om att få bli kung i fjällen. Karl XI ska då ha svarat: ”Det kan ej låta sig göra, att två kungar skola vara i Sverige, men du skall få bliva general i fjällen.” Det är tydligt att lappen Rik-Jonas först funnit malmstrecket nedanför Mittåkläpp och därefter satt sig i förbindelse med nybyggaren i Mässlingen, Hans Olofsson Blix, som i sin tur skyndat att meddela befallningsmannen Flodin och borgmästaren Falck om den märkliga upptäckten.⁶³⁰

Fyndet av malmen blev upptakten till Ljusnedals bruk, där man bröt både koppar och järn under ett par hundra år (som beskrivits i avsnitt 5.2.5). Här uppfördes på 1680-talet hytta, smedja och vattensåg vid Ljusnedalsforsen. För att bygga bostäder åt gruvarbetarna köptes mark från bönderna i Funäsdalen, närmare bestämt deras fäbodmark i Wallarna. Dessa blev brukets vallar och så uppkom namnet Bruksvallarna. Under många år transporterade samerna malm med rentransport från gruvorna på fjället ner

⁶²⁸ Larsson, 1975, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 10 b, s. 30, med hänvisning till Sigurd Erixon, *Svenska byar utan systematisk reglering* (1960).

⁶²⁹ Rumar, 2014, s. 138 f. och s. 26

⁶³⁰ Bromé, 1954, s. 335 f.

till Ljusnedals bruk.⁶³¹ Den ökade markanvändningen i området resulterade också i fler konflikter. Magnus Hedberg, som skrivit om bergverken i Jämtlands län, beskriver hur det några decennier in på 1700-talet förekom tvister mellan bönder och bruksarbetare om brukandet av böndernas tidigare ägor och brukets ängs- och myrvallar. Även skogen i området rapporterades vara förödd.⁶³²

Kronoavradsland och fisken uppläts långt upp i fjällområdet. År 1720 uppläts Gröndalsslättern med Grönsjöarna till en bonde i Funäsdalen och en bonde i Långå mot tvåhundra gråskinn i årlig avrad.⁶³³ Området är beläget nära norska gränsen, mellan Grönvålen och Grönfjället. År 1734 fick bönder från Funäsdalen rätt att fiska och uppföra ett fåbodställe vid sjön Glän.⁶³⁴ Sjön är belägen strax söder om Grönfjället nära gränsen till Norge. I 1741 års skattelängd över fisketaxa finns även den närliggande sjön Malmagen, skattad av tullnären Hammar i Funäsdalen.⁶³⁵

Även längre söderut i fjällen, inom nuvarande renbetesfjället Rutfjället, uppläts avradsland och fisken tidigt. Exempelvis uppläts år 1734 Rogen, Rödviken och Myskelsjön med därtill liggande skogstrakt att nyttja till skjutning och dyligt till Tännäs byamän.⁶³⁶ Två år tidigare hade till Tännäs byamän upplåtits fiskevattnen och landet som ligger mellan Tännäs kyrkbys skog och Fettjärnen (vid gränsen mot Dalarna) samt Fettjärnen och Vrångröstjärnarna. Fiskevattnen söder om Fet- och Vrångröstjärnarna med landet efter Fetdalen däromkring hade samtidigt upplåtits till en bonde i Herrö.⁶³⁷

I 1741 års jordebok är även följande områden skattlagda för byamän och andra: Rösjön söder om Tännäs älv, Miuggsjöarna med alla tjärnar däromkring, Tamsjöarna och Sitlingarna. Sjöarna är inte helt lätta att

⁶³¹ Ljungdahl & Aronsson, 2008, s. 20

⁶³² Hedberg, 1992, *Bergverk i Jämtlands län, Dröm och verklighet 1651–1871*, s. 105

⁶³³ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 16

⁶³⁴ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 15. Se även Willenfeldt, 2004. s. 86–88

⁶³⁵ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 p, s. 1

⁶³⁶ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 15

⁶³⁷ Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 14 f.

identifiera, men Rösjön och Miuggsjöarna är sannolikt belägna i fjällmiljön nära norska gränsen.⁶³⁸

Rumar skriver att markkonkurrensen mellan samer och bönder i Härjedalen innebar hårda konflikter, vilket, menar han, har sin bakgrund i naturförhållandena. Markerna i Härjedalen är mycket magrare än i Jämtlands bördiga siluområden. De frodigaste betes- och slåttermarkerna fanns på fjällen eller i deras randområden. De var viktiga för samerna när dessa under hösten eller förvintern drog sig ner med sina renar från högfjället. De var också viktiga för bönderna som där hade många av sina bästa slåttermarker. Till skillnad från förhållandena längre norrut i Sverige, där samerna i allmänhet flyttade långt österut, ibland ända ner mot kusten, stannade Härjedalssamerna i fjällens närhet. Detta berodde på att goda vinterbetesmarker med renlav låg just där.⁶³⁹

Några exempel på tidiga konflikter mellan bönder och samer har beskrivits i avsnitt 5.1.2. Ett ytterligare exempel är stridigheterna om renbetesrätten i det stora skogsområde söder om Ljusnan som i handlingarna kallats ”Tännäs, Råndalen och Funäsdalens skogar”. Som beskrivits i avsnitt 7.6.2 hade lappmän getts rätt att under vissa villkor nyttja Lofsdalsskogen, Lofsdalsfjället, Slugufjället och Lillfjället inom nuvarande Rutfjällets renbetesfjäll, men avvisades bara några år senare, år 1775, från områdena, efter klagomål från bönder.

År 1783 kom det på nytt klagomål, nu från Särna sockenmän, som menade att de samer som nedsatt sig på Funäsdalens och Tännäs byars marker åsamkade dem skada. Vad de framför allt klagade på var att samerna under vintertid förstörde bybornas bäverfångst och jagade bort vildrenar och älgar. Det var alltså samernas jakt som i första hand motiverade deras klagomål, och inte renskötseln. Länsstyrelsen beslutade att de samer som ”olovligen” nedsatt sig på Tännäs, Råndalen och Funäsdalens skog och mark skulle avflytta till ”den rätta lappmarken”. Det verkar dock som om resolutionerna mot samer i slutet av 1700-talet inte fick särskilt stor effekt, skriver Rumar. De samer som hade blivit avvisade år 1775 återkom nämligen inför tinget i Hede år 1783, stämde av byamän i Tännäs. Byamännen menade nu att samer

⁶³⁸ Larsson, 1967–1971, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 1 d, 5, s. 60. Gudrun Norstedt har noterat att Rösjön kan vara en sjö nära Rödfjället alternativt Öster/Väster-Rödsjön vid Rogen samt har identifierat Miuggsjöarna som Övre/Nedre Muggsjön.

⁶³⁹ Rumar, 2014, s. 24 f.

kommit in på deras ”skatteskor”, varmed menades Lillfjället ”med intilliggande trakter”.⁶⁴⁰

Rumar kommenterar domstolarnas praxis med att de statliga tjänstemännen levde genom eget jordbruk och genom de naturskatter som de fick från bönderna mer eller mindre i symbios med jordbruket. Ett genomgående drag i alla domstolsutslag och myndighetsbeslut från denna tid, skriver Rumar, är att det man kallade ”civilisationen”, det vill säga jordbruket, hade företrädare framför renskötelsens och samernas intressen.⁶⁴¹

Det ska avslutningsvis påpekas att markkonkurrensen naturligen inte bara gällde mellan samer och bönder, utan konfliktlinjerna var flera. Tvister om markanvändning mellan bönder och bruksarbetare vid bergverken har redan nämnts. Utöver konflikter bönder emellan ska även konkurrens mellan bönder och nybyggare nämnas. Rumar beskriver att nybygget i Lofsdalen tillkom år 1678, och att det redan år 1698 framfördes klagomål från nybyggarna på grund av intrång i jakt och fiske från bönder. Ett ytterligare exempel utgör nybygget Rogen. I ett ärende hos kungens befallningshavande år 1803 slogs fast att nybyggarna i Rogen inte kunde ges någon fiskerätt, eftersom ifrågakvarnaren fiskerätten för länge sedan var upplåttna åt åtskilliga skattemän i Tännäs. Områdena för detta nybygge var i varje fall till viss del belägna på det nuvarande renbetesfjället Rutfjället.⁶⁴²

7.6.4 Slutsats om marker i Härjedalens kommun

De samebyar som har aretruntmarker i Härjedalens kommun är Mittådalen, Ruvhten Sijte och Idre.

Liksom för stora delar av Jämtland finns arkeologiska spår som tyder på att samernas historia i området sträcker sig långt tillbaka i tiden. När det gäller skriftliga belägg för samisk närvaro och skattläggningar av fjäll för samers brukande, är dessa dock av förhållandevis sent datum.

Delar av Grönfjället ingick i skattefjället Skars- och Helagsfjäll i Storsjö socken enligt syn av det skattefjället år 1734. Möjligen ingick även Rutfjället i de områden som omfattades av Skars- och Helagsfjäll. Konkreta uppgifter om brukande av delar av Rutfjällsområdet finns dock först beträffande

⁶⁴⁰ Rumar, 2014, s. 134 f.

⁶⁴¹ Rumar, 2014, s. 139

⁶⁴² Larsson, 1975–1976, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 11 b, s. 19

Lofsdalsskogen, Lofsdalsfjället, Slugufjället och Lillfjället och är av än senare datum, först från 1700-talets andra hälft. Av allt att döma var nyttjandet av Rutfjällsområdet under denna tid dessutom förknippat med hård konkurrens och stridigheter med den jordbrukande befolkningen.

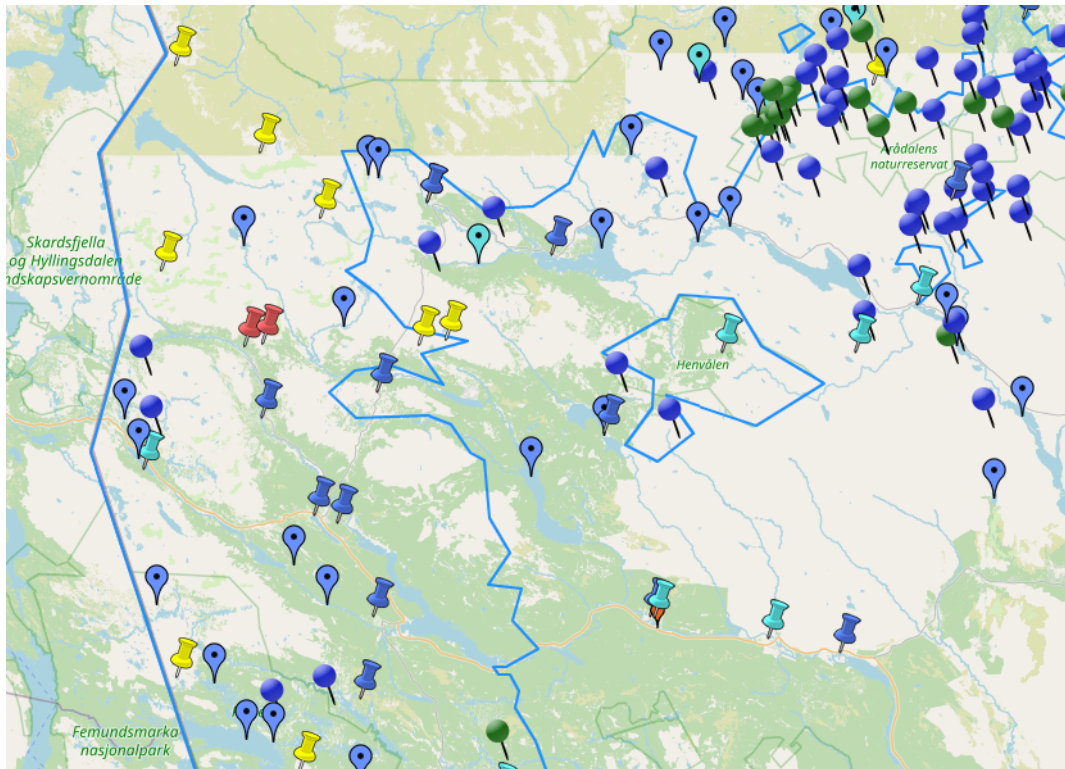
Den jordbrukande befolkningens konkurrerande markanvändning var klart mer omfattande än vad som var fallet i Girjas under motsvarande tidsperiod. Under 1600-talet skedde en kraftig expansion av jordbruksbebyggelsen i de mer perifera områdena upp mot fjällkedjan. Bland annat Messlingen och Lofsdalen härrör från denna tid.

I slutet av seklet hittades dessutom en malmfyndighet nära Ramundberget, vilken kom att bli Ljusnedals bruk. Bergverket ledde naturligen till en ökad aktivitet och markanvändning i området.

Kronoavradsland och fisken uppläts tidigt långt upp i fjällområdet. Som exempel kan nämnas Tännäs byamän som mot årlig avrad till kronan fick jaga och fiska i ansenliga områden och flera sjöar belägna i fjälltrakterna nära den nuvarande norska gränsen.

Sammanfattningsvis kan sekretariatet konstatera att de skriftliga beläggen för samisk närvaro och skattläggning av samisk markanvändning är av relativt sent datum. Samtidigt framstår markkonkurrensen på samebyarnas områden under den aktuella perioden som avsevärt mer omfattande än i Girjas och på övriga statligt disponerade marker ovanför odlingsgränsen.

Girjasdomen ger inte något bestämt svar på hur mycket konkurrens som krävs för att denna ska anses ha utgjort ett hinder för upparbetande av en rätt grundat på urminnes hävd. Konkurrensen framstår dock som så betydande att det sannolikt har saknats förutsättningar för ett sådant upparbetande i större delarna av de här undersökta områdena. Sekretariatets bedömning är också, som framgått av avsnitt 6.5, att markanvändningen på skattefjällen rättsligt sett hade likheter med arrenden. Skattefjällens rättsliga ställning bedöms därför, oaktat eventuellt konkurrensfritt bruk av markerna, ha inneburit att någon rätt för samebyarna att på renbetesfjällen upplåta jakt och fiske inte har förelegat eller i dag föreligger.

Blå markeringar visar gränserna för renbetesfjällen. Gula knappnålar visar samiska skattefjäll. Mörkblå knappnålar visar nybyggen före år 1750. Ljusblå knappnålar visar nybyggen efter år 1750 men före år 1800. Röda knappnålar visar bergverk. Mörkblå droppformade markörer visar kronofisken före år 1750. Ljusblå droppformade markörer visar kronofisken efter år 1750 men före år 1800. Orange droppformad markör visar skans. Blå rundade knappnålar visar avradsland före år 1750. Gröna rundade knappnålar visar avradsland efter år 1750 men före år 1800.

7.7 Dalarna (Älvdalens kommun)

I Valfrid Larssons avskriftsamling finns en del underlag som behandlar områden i nuvarande Dalarna.

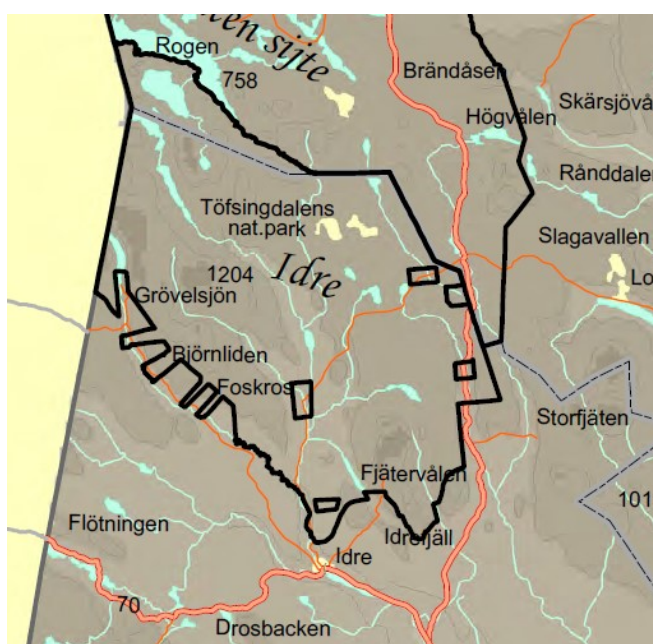
Ewa Ljungdahl har skrivit broschyrer om samebyarna i Jämtland och Dalarna, vilka ger en god uppfattning om de olika samebyarnas historia. För Dalarnas del är hennes broschyr om Idre sameby av intresse.

Flera uppgifter i nedanstående text är hämtade ur boken *Idre sameby: med historiska böcker i framtiden* från år 2004, vilken utgör en sammanställning av bidrag från bland andra Ingrid Zachrisson, författaren Jouni Tervalampi och läraren Odd Willenfeldt. Ett flertal uppgifter kommer också från hembygdsboken *Idre–Särna 300 år*, en antologi med uppsatser som från

olika fackområdets synvinkel skildrar Särna och Idre socknar. Slutligen ska även här nämnas Lars Rumars arbete om de historiska förhållandena i Härjedalen i boken *Historien och Härjedalsdomen*, som innehåller betydelsefulla uppgifter även om förhållandena i Dalarna.

7.7.1 Geografi och samebyar

Älvdalens kommun ligger i norra Dalarna och omfattar socknarna Särna, Idre och Älvdalen. Idre sameby har större delen av sina åretruntmarker i kommunen. Dessutom har Ruhvten Sijte åretruntmarker på ett område i kommunens nordligaste del.

Från Sametingets karta över samebygränser

7.7.2 Samisk markanvändning

Liksom beträffande Jämtland och Härjedalen finns arkeologiska fynd som vittnar om en tidig samisk närvaro i Dalarna. Som exempel kan nämnas en stor arkeologisk undersökning av Idreområdet som gjordes år 2001. Under arbetet inventerades och registrerades sjuttio fynd inom Idre samebys åretruntmarker, varav de flesta avsåg renvallar.⁶⁴³

Det finns också muntlig tradition som kopplar till vissa arkeologiska fynd. Till exempel finns vid västra foten av fjället Västra Barfredshågna vid

⁶⁴³ Den arkeologiska undersökningen *Samiska kulturmiljöer*, som leddes av arkeologerna Britta Wennstedt Edvinger och Ulf Stefan Winka, beskrivs av Willenfeldt i *Idre – himmel och helvete*, 2004, s. 78 ff.

Grövelsjön en glänta kallad Lappvallen eller Lappvollen, som i muntlig tradition sätts i samband med samer och renskötsel. På platsen har en härd av samisk typ och föremål i form av bland annat mynt påträffats, som tyder på att platsen använts under 1600- och 1700-talen.⁶⁴⁴

Författaren Jouni Tervalampi skriver, att runt sjön Femunden strax väster om nuvarande gränsen mellan Norge och Sverige i höjd med Grövelsjön, utvecklades storskalig renskötsel med början runt mitten av 1600-talet. Han skriver att på västra sidan av sjön hade två bröder varsin boplats och att den ene av dem, som höll till vid Hommelfjellet år 1663, hade cirka sexhundra renar.⁶⁴⁵ Den kan noteras att den norsk-svenska gränsen gick vid Femundsjön efter Brömsebrofreden och kom först vid regleringen av gränsen år 1751 att få sin nuvarande placering öster om sjön. Beträffande Idrefjällen tror författaren Tomas Ljung att samerna där före år 1700 knappast kan ha ägnat sig åt storskalig renskötsel, vilket enligt honom visas av det faktum att vildrenen där har haft starka fästen sedan mycket lång tid tillbaka. Erfarenheter visar att vild och tam ren inte kan samleva inom ett och samma fjällområde, skriver Ljung, eftersom en enda vildren i en tamrenflock räcker för att omöjliggöra hela drivningen.⁶⁴⁶

Tervalampi beskriver vittnesmål som antecknats av lappfogden Abraham Staaff år 1922. Dessa muntliga traditioner berättar om äldre visten och lapphärbargen bland annat i Slugufjäll, Långfjället (Hävlingaskällan) och Storfjäten.⁶⁴⁷ Ytterligare ett äldre viste finns beskrivet Övre Hågådalen. I samband med den så kallade Baltzarfejden år 1611, då Hede invaderades av en svensk här, ska Hedefolket ha flytt upp till fjälls och rastat i ett lappläger där.⁶⁴⁸

Sägner berättar vidare om samer i Stora Skedvi, Nås och Svärdsjö, det vill säga relativt långt söderut i länet och utanför de nu undersökta områdena. Där ska man enligt berättelserna ha funnit lappgravar.⁶⁴⁹ Även äldre

⁶⁴⁴ Zachrisson, 2004, s. 19 f.

⁶⁴⁵ Tervalampi, 2004, *De vandrade i fjällen*, i Idre sameby: med historiska spår i framtiden, s. 63

⁶⁴⁶ Ljung, 2004, *Ödebygdsminnen: berättelsen om människorna Nord i marken*, s. 336

⁶⁴⁷ Tervalampi, 2004, s. 63

⁶⁴⁸ Ljung, 2004, s. 33. Ljung skriver att skildringen står att finna i Per Nilsson-Tannérs bok *Inger Grannes – roman från Baltzarfejden i Härjedalen*, men att det vore ett misstag att tro att Nilsson-Tannér fabulerar fritt. Tvärtom, fortsätter Ljung, ges många exempel på att minnen från dessa onda dagar levtt ett aktivt liv i fjällfolkets medvetande, inte minst bland de familjer som haft sina rötter österut.

⁶⁴⁹ Forsslund, 1923, *Med Dalälven från källorna till havet*, första delen, s. 13 f. Se även Lönnberg, 1922, *Fauna och flora*, sjuttonde årgången, s. 55 f

reseskildringar beskriver samer längre söderut i Dalarna under 1600- och 1700-talen.⁶⁵⁰ Från Linnés resa genom Dalarna år 1733 finns till exempel nedtecknat att två lapska hushåll fanns i Äppelbo, och att tre lappkojor som var helt olika kojorna i Lappland fanns i ett kärr, under den del av resan som ägde rum i närheten av Järna mellan Äppelbo och Nås.⁶⁵¹

Axel Boëthius skriver i Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift år 1923:

Efter vad källorna synes giva vid handen hade lappar med renar under 1600-talet dragit sig söder ut och nått Dalarna: där höllo de till i utmarkerna, gillrade fågel, övade åtskillig slöjd... kommo så bönderna till åtskillig nytta, men gjorde ock mycket förfång genom sina renbeten och sin djurfångst – så som än i dag fallet är med de lappar, som på 1800-talet invandrat från Jämtland till Idre. Det är en lockande uppgift, att med kyrkoböckernas hjälp fastställa när, vart och varifrån dessa lappar kommo – en folkvandring i smått var det, som kom i gång på 1600-talet, men varifrån den utgick och vilka skälen voro, det kunde nog utredas...⁶⁵²

Boëthius frågar sig vidare vilken utbredning det renägande lappfolket hade i Dalarna under 1600- och 1700-talen. Hans uppfattning är att delvis har de tydligt strövat omkring i landskapet, delvis har de varit bundna till vissa skogsmarker. I södra Dalarna har de funnits och senare blivit bofasta bönder, skriver han, och resenärer har sett lappfamiljer bosatta i skogarna mellan Gagnef och Ål.

Ljung påpekar att sockenmännen i Särna redan år 1646 fick ett privilegium som förbjöd lappar att beta sina tamrenar i skogarna runt byarna Särna, Heden och Idre. Förbudet skärptes åren 1720, 1723 och 1748, sannolikt till följd av en tilltagande samisk närvaro i området, skriver Ljung. I deklARATIONERNA står uttryckligen att om samer ändå påträffas i skogarna nära byarna ska de ställas inför rätta och skickas tillbaka till lappmarken. Detta tyder enligt Ljung på att ett inflöde av nordliga samer skett under dessa hundra år.⁶⁵³

⁶⁵⁰ Boëthius, 1923, s. 22

⁶⁵¹ Anteckningarna avskrivna a Larsson, 1978, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 16 f, s. 4 f.

⁶⁵² Boëthius, 1923, s. 21

⁶⁵³ Ljung, 2004, s. 337

Att det skulle vara fråga om samer som flyttat till Dalarna från nordligare områden motsägs dock av andra uppgifter. Boëthius berättar till exempel om ett mål från år 1730 där ett antal samer från Dalarna skulle förvisas norrut. De bad att få stanna kvar i Dalarna där deras förfäder ”öfwer 100:de åhr hafva hafft sit tillhåll”. De uppgav sig vara sju karlar med familjer och bönföll om att med sina renar få hålla till längst upp i Dalarna och uppom Falun. Samerna i målet fick stanna kvar i de övre delarna av landskapet, dock på villkor att de inte fick jaga eller skjuta.⁶⁵⁴

Manker bedömer det som troligt att lapparna som Boëthius beskriver var renskötande lappar av ”samma stam” som de som Linné omvittnar vid sina iakttagelser av kåtor vid Äppelbo år 1739, och som bröderna Gahn sammanträffat med mellan Gagnef och Ål år 1765. Eftersom Linné och bröderna Gahn i sina reseskildringar beskriver tältkåtor vittnar detta enligt Manker tydligt om att de bebotts av flyttande renskötare. Enligt Manker är det sannolikt att dessa, liksom deras fäder och förfäder, på 1600-talet haft sina sommarland uppe i Idrefjällen.⁶⁵⁵ Beträffande Idrefjällen specifikt skriver Manker att en lapsk befolkning i Idre kan spåras tillbaka till 1600-talet, men den synes inte ha funnits där konstant. Manker beskriver äldre kulturlämningar i området, bland annat i Hällsjövälen och vid Särsjön.⁶⁵⁶

När författaren Karl-Erik Forsslund under åren 1912–1917 reste till samerna i Idre bodde cirka fyrtio personer där, fördelade på fyra kåtalog. De hade sina visten vid Hävlingskällorna och Slugufjället. De berättade för Forsslund att en samisk invandring hade skett till Idrefjällen tre gånger: på 1700-talet, omkring år 1850 och på 1890-talet. Av de första invandrarna fanns ingen ättling kvar i lappbyn – de miste renarna och det gick utför på alla sätt med dem; deras ättlingar levde som bofasta i Tännäs i Härjedalen. En familj som kom under mitten av 1800-talet levde fortfarande kvar i byn. Övriga familjer kom vid 1800-talets slut, och var ursprungligen från Jämtland, berättade de.⁶⁵⁷

Den första namngivna same som med säkerhet har kunnat sättas i samband med Idre var kateketen Anders Torkelsson Fjellström från Hammerdal, som nämndes i avsnitt 7.6.2. År 1753 ansökte han få använda ett då inte skattlagt

⁶⁵⁴ Boëthius, 1923, s. 22–25

⁶⁵⁵ Manker, 1945, *Lapparna i Idre*, s. 172

⁶⁵⁶ Manker, 1947, *De svenska fjälllapparna*, s. 527 och 529

⁶⁵⁷ Forsslund., 1923, s. 13 ff.

område som renbetesmark, inkluderande Slugufjället vars gränser sträcker sig över Härjedalen och Dalarna. Sonen Nils Andersson Fjellström fick år 1767 och några år framåt skatterätt på bland annat Slugufjället.⁶⁵⁸

Från 1770-talet finns ett par notiser i kyrkböcker om samiska barn som döpts i Idre. I det ena fallet angavs föräldrarna som hemmahörande vid ”norska gränsen”, i det andra ”på Slughfjället”. I slutet av 1700-talet uppgav geografen Eric Tuneld att sju till åtta lapphushåll varje sommar brukade vistas på fjället Fjätsjöriet på Härjedalssidan, varifrån de flyttade till Lillfjället och Näsfjället, det senare delvis beläget inom Idre. Utifrån dessa och andra historiska källor har författaren Jouni Tervalampi rekonstruerat rörelsemönstret för en samisk grupp kallad Svahken Sijte, som var hemmahörande i Idre, södra Härjedalen och Femundsmarka i Norge åtminstone från det sena 1700-talet fram till början av 1900-talet.⁶⁵⁹

När det gäller uppgifter i jordeböcker finns varken i 1725 eller 1825 års jordeböcker för Kopparbergs län (inklusive Särna, Idre och Hede bygdelagare i Ovansiljans fögderi) några uppgifter om lappar eller marker nyttjade av lappar, konstaterar Valfrid Larsson. Däremot finns åtskilliga uppgifter om finnar, skriver han.⁶⁶⁰ Larsson anger vidare att detta bör tyda på en invandring av lappar till Dalarna under en så relativt sett sen tid att alla marker varit på sådant sätt disponerade av bönder eller menigheter av bönder (byalag, socknar) eller annorledes att något utrymme inte funnits för lappars nyttjande av marker mot avgifter upptagna i jordebok.⁶⁶¹ Det ovan nämnda påbudet från år 1730 om att samer fick vistas i Dalarna ovan Falun, dock med förbud att jaga och skjuta, bör, menar Larsson, ha skapat en benägenhet hos dessa lappar att söka sig till marker i det angränsande landskapet Härjedalen.⁶⁶²

Det bör dock noteras att uppgifter om ”finnar” i historiska källor ofta har syftat just på samer. Det framgår inte om Larsson tagit hänsyn till det förhållandet när han kommit till sina slutsatser.

⁶⁵⁸ Willenfeldt, 2004, s. 86–87.

⁶⁵⁹ Tervalampi, 2004, s. 66–69

⁶⁶⁰ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 12 d, s. 5

⁶⁶¹ Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 12 d, s. 7 f.

⁶⁶² Larsson, 1977, avskriftssamlingen i Skattefjällsmålet, band 12 d, s. 8

Etnografen Ernst Manker har beskrivit historiken kring de samiska familjer som vistats i Idre socken från slutet av 1800-talet fram till år 1945. Han har bland annat beskrivit hur en familj tvångsflyttades till Tåssåsen efter att den svensk-norska renbeteskonventionen trätt i kraft år 1919, med gränsstängning som följd.⁶⁶³

Det kan sammanfattningsvis konstateras att det finns stöd för att det funnits en tidig samisk närvaro i Dalarna. Däremot framstår det som att närvaron inte har varit helt kontinuerlig, utan möjligen har längre uppehåll skett i det samiska bruket av marker i det område som i dag är samiska åretruntmarker i Älvdalens kommun. Sådana uppehåll kan ha berott på att samer fördrevs från markerna.

De skattefjäll som gränsat in på Dalarnas marker har varit upptagna i skattelängder i Härjedalen. Det kan konstateras att de uppgifter som finns om skatteläggning för samisk renskötsel i Dalarna är av relativt sent datum – först från 1770-talet, och att skatteläggningarna inte avsåg någon full rätt till jakt och fiske. Tvärtom så skattlades Lillfjället och Slugufjället på villkor som innebar att samerna inte fick fiska i sjöar som bönderna betalade avgift för, och att de inte fick jaga eller idka djurfångst. Bönderna klagade senare på att samerna jagade i strid med villkoren.⁶⁶⁴

Genom 1886 års renbeteslag definierades renbetesfjällen som marker i Jämtlands län. I Dalarna avsattes dock mark till renbete genom två kungabrev daterade år 1888 och 1889.⁶⁶⁵

Bakgrunden till kungabreven angavs vara att Rutfjällets skattefjäll i södra Härjedalen inte var tillräckligt för Tännäs lappbys behov, och att samer från Härjedalen av den anledningen hade börjat hålla till i Idre.⁶⁶⁶

Revisionssekreteraren E. Poignant skrev inför beslutet om de kungliga breven bland annat följande.

Särna kan med skäl kallas Dalarnas lappmark. Med hänsyn till sitt hårda klimat, sin karga jordmån och sin fåtaliga befolkning

⁶⁶³ Manker, Ernst, 1945, *Lapparna i Idre*, särskilt s. 176

⁶⁶⁴ Rumar, 2014, s. 134–136

⁶⁶⁵ Se om innehållet i breven Rumar, 2014, s. 162 med hänvisning till Finansdepartementet, statsrådsprotokoll den 31 december 1888 § 50 med konseljakt, länsmannen i Särna distrikts skrivelse ti 1896 års lappkom mitté i Justitiedepartementets konseljakt, 1898-02-08 nr. 1, vol. 1 B (RA)

⁶⁶⁶ Rumar, 2014, s. 162

kan Särna jämföras med Norrbottens läns lappmarker och står vida efter de flesta lappmarkssocknar i Västerbotten. I Särna finnas väl inga lappar mantalsskrifna, men några lappfamiljer, som äro skrifna inom Herjedalen, pläga uppehålla sig under större delen av året i Särna, medförande sina renar, hvilkas antal lärer uppgå till omkring 3 000. Den bofasta befolkningen i Särna, på en ytvidd af omkring 38 svenska kvadratmil, utgör ej mera än omkring 1 300 personer fördelade på tre byar och åtskilliga enstaka gårdar.⁶⁶⁷

Lars Rumar kommenterar att kronans förhållningssätt i Dalarna därmed skilde sig från hur avvitrningen tidigare hade genomförts i Jämtland. Utvecklingen präglades framför allt av att kronan, i stället för att som i Jämtlands län göra sig av med sina marker, behöll större delen av dem i sin ägo, skriver Rumar. Samtidigt tryggades samernas rätt att nyttja dessa områden för renbete. Så blev fallet även i Idre socken. Den jordbrukande befolkningens marker blev som öar omslutna av kronans marker.⁶⁶⁸

Marken uppläts dock under villkor som bland annat innebar att samerna på kronoparken medgavs rätt till jakt endast på rovdjur, samt att de inom kronoparken hade rätt till fiske, om än begränsat till husbehov och med öppen rätt för kronan att upplåta fiskerätt i övrigt, där sådant kunde ske till fördel för kronan.⁶⁶⁹ Jakt- och fiskerättigheterna kom alltså att bli svagare än de rättigheter som samerna på renbetesfjällen hade.

Skillnaden kvarstår i nuvarande rennäringslag, där de aktuella markerna beskrivs i 3 § första punkten sista stycke som ”de områden i Jämtlands och Dalarnas län som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten och var särskilt upplåtna till renbete”. Samebymedlemmars rättigheter på sådana särskilt upplåtna områden är begränsade till rovdjursjakt i den utsträckning som länsstyrelsen tillåter det och fiske till husbehov (enligt 25 § fjärde stycket rennäringslagen och 9 § rennäringsförordningen). Detta skiljer sig alltså från renbetesfjällen där samebymedlemmarna har full rätt att utöva jakt och fiske (enligt 25 § första stycket rennäringslagen).

⁶⁶⁷ Återgett av Rumar, 2014, s. 162 f. med hänvisning till Civildepartementet, konseljakt till statsrådsprotokoll den 27 juni 1879 § 21

⁶⁶⁸ Rumar, 2014, s. 162 f.

⁶⁶⁹ Jfr Larsson, 1979, *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, s. 38

7.7.3 Konkurrerande markanvändning

Idre och Särna har varit etablerade jordbruksbygder sedan lång tid tillbaka och omnämns i skriftliga källor redan under medeltiden. Även Heden utgör en tidig by.

Idre var bland annat en gudstjänst- och kyrkoplats. Enligt vissa källor ska en kyrkobyggnad ha förekommit där redan på 1400- eller 1500-talet. En spånklädd kyrka beskrivs på platsen år 1624. Idre utgjorde också länge en anhalt längs den gamla ”Kopparleden” som sträckte sig mellan Röros bruk i Norge och Falun.⁶⁷⁰

Av jordeböcker från slutet av 1500-talet framgår att det då i området Idre och Särna fanns femton gårdar.⁶⁷¹ År 1645 omfattade Särna, Heden och Idre tjugo gårdar. Vid gränsregleringen under mitten av 1700-talet mellan Sverige och Norge antecknades att det vid den tidpunkten fanns fyrtiosju familjer i Idre och Särna, alla fattiga fjällbyggare.⁶⁷² Från Hülphers reseanteckningar kan man läsa att skolbarnens antal i Idre och Särna år 1757 utgjorde mellan fyrtio och femtio, av vilka en del var från Härjedalen, och att tolv till sexton barn föddes om året.⁶⁷³

Linné skriver om Särnabornas livsformer att ”av säd slås allenast korn, som genast bortfryser. Ty skaffas förnämsta penningen genom jakt, fågelfänge, fiskande och boskapsskötsel. Äng är här bättre än tillförne.” och ”deras kött och mat tages mest av skogen, av fisk, fågel, renar och älgar och flera vilda skogsdjur.” Genom detta är det enligt hembygdshistorikern Niss Hjalmar Matsson tydligt, att man i Särna och Idre i forna tider har kunnat se på skogen och fjället som på en visthusbod, ur vilken man haft att hämta livets nödtröft. Att ”bruka skogen” är den term som används för att syssla med jakt och djurfångst.⁶⁷⁴

När det gäller fjälltrakterna skriver Ljungdahl att först omkring år 1790 började fjällen kultiveras av bönder. Då anlades en fäbodvall vid samernas gamla viste i Gröveldalen.⁶⁷⁵ Även nybyggen uppe i fjälltrakterna uppkom

⁶⁷⁰ Darphin, Jean-Paul, *Inventering av Idre kyrka*, 2005, [Microsoft Word - Idre.doc \(svenskakyrkan.se\)](#)

⁶⁷¹ Tervalampi, 2004, s. 72

⁶⁷² Sandberg, Per, 1945, *Särna och Idres införlivande med Sverige*, s. 15 och 22 ff.

⁶⁷³ Linge, Karl, *Skolväsendet i Särna och Idre*, 1945, s. 85

⁶⁷⁴ Matsson, 1945, *Naturens och människornas liv i ortsnamnens spegel*, s. 261 f.

⁶⁷⁵ Ljungdahl, 2019, s. 12

först i slutet av 1700-talet. Den första utflyttningen skedde västerut från Idre by. Cirka år 1785 slog sig nybyggare ned vid Storbo och Flötningen.⁶⁷⁶ År 1799 började Per Pålsson Strand röja äng vid Lövåsen, som skulle bli Dalarnas högst belägna boplats. Boningshuset uppfördes på en gammal renvall.⁶⁷⁷ På 1820-talet tillkom nybyggen i bland annat Hågådalen och ytterligare några år senare i bland annat Huskläppen, Storsäteren och Foskros.⁶⁷⁸

Ljung skriver att kolonisationsförloppet i Idre uppvisade likheter med fjällkedjan i övrigt, men skilde sig från dalasocknarna söderut. Utflyttningen i Sädra och Idre skedde liksom i Lillhärdal och Tännäs från första början till platser på stort avstånd från moderbyarna. Som jämförelse hade man i Orsa och Älvdalen också tidigt tagit utmarker i anspråk för slätter och fåbodar, men där skedde ingen utflyttning.⁶⁷⁹

Även om fåbodar och nybyggen i fjälltrakterna tillkom relativt sent, framgår av äldre gränsuppteckningar att inbyggarna från såväl Härjedalen som Särna och Idre tidigt brukade idka jakt och fiske i de stora skogarna öster om Femundsjön på nuvarande norska sidan. Även norrmännen jagade och fiskade långt öster om Femundsjön, bland annat i Vurusjön och Drevsjön. Områdena öster om Femundsjön vållade ibland stridigheter mellan norrmän och bönder från Särna och Idre.⁶⁸⁰

I uppsatsen *Särna- och Idreskogarnas historia under svensk tid – Ett bidrag till deras rättshistoriska utveckling* beskriver juristen Kurt Alinder hur böndernas pretentioner över skogsmarkerna i Särna och Idre socknar såg ut under första hälften av 1700-talet. Detta framkommer tydligt genom 1725 års skogsdelning. Anteckningar om skogsdelningen finns från domboken från vintertinget i december 1724, när Hede- och Idreborna stämde varandra om den rätta sträckningen av rågången mellan deras byar. Byborna åberopade urminnes hävd till stöd för sin respektive talan, men lyckades inte bevisa det. Tvisten hade pågått en längre tid, och det beskrevs att byborna idkat skogsbruk och fiskat om varandra, trots att de aldrig kommit överens om gränserna. Likadant såg det enligt bygdens kyrkoherde ut med övriga

⁶⁷⁶ Tervalampi, 2004, s. 74

⁶⁷⁷ Ljung, 2004, s. 38 f.

⁶⁷⁸ Tervalampi, 2004, s. 74

⁶⁷⁹ Ljung, 2004, s. 40

⁶⁸⁰ Sandberg, 1945, s. 15 och 22 ff.

skatteskogar i församlingen, som det årligen trättes om. Kyrkoherden menade att skatteskogarna skulle bli mellan församlingens invånare vederbörligen åtskilda, vilket skulle befrämja Guds ära och leda till ett bättre och enigare leverne mellan invånarna. Häradsrätten förordnade att två befallningsmän som väl kände till skogarnas beskaffenhet tillsammans med nämndemän skulle göra en sådan delning av byarnas skogar. Vid 1740 års vinterting var skogsdelningen och rörläggningen klar. Häradsrätten beslutade att skogsdelningen skulle läsas upp för Särnaborna vid sockenstämman, och om ingen anförde några hinder mot det skulle delningen stadfästas vid nästa ting. Så skedde också vid vintertinget år 1741.⁶⁸¹

Delningen visar enligt Alinder att sockenborna inte hade betraktat socknens skogsmark som samfälld, utan den var ett bestämmande av de gränser som redan tidigare funnits mellan socknens dåvarande skattegårdar. Uttryckssättet i delningshandlingens innehåll tyder på att man vid själva delningen utgått från det faktiska förhållandet, att det redan funnits en tidigare delning av socknens skogsmark mellan gårdarnas dåvarande ägare. En sådan delning måste ha funnits redan under den tidpunkt då socknen kom under svenskt välde, skriver Alinder. Han bedömer att skogarna i Särna socken var delade mellan hemmanen redan före år 1683. De gränser som angetts mellan de olika gårdarna visar att delningen omfattade hela socknen, och att i socknen även hade inbegripits marken öster och söder om Femundsjön, som före 1751 års gränsreglering tillhört Sverige. Inte någon mark hade lämnats odelad. 1725 års skogsdelning synes enligt Alinder sedan sin tillkomst ha utgjort grundvalen för jordäganderätten och fastighetsbildningen i socknen. Fastebrev har meddelats på de olika gårdarnas skogsskiften eller till gränserna noggrant bestämda delar av dessa. Ända fram till tiden för storskiftets och avvitrings genomförande i socknen har delningen betraktats som en giltig rättshandling inte bara av sockenborna själva utan också av socknens häradsrätt, såväl i lagfartsärenden som i tvistemål mellan enskilda om deras fasta egendom.⁶⁸²

Delningen avsåg alltså även fjälltrakterna där samerna levde, även om samerna troligen inte var medvetna om att någon delning ägde rum.

Även författaren Tomas Ljung har beskrivit skogdelningen år 1725. Han har främst undersökt ett område i den östra delen av nuvarande naturreservatet

⁶⁸¹ Alinder, Kurt, 1945, publicerad i Särna-Idre 300 år, s. 103–106

⁶⁸² Alinder, 1945, s. 106–111 och s. 133

Långfjället, men även vissa närliggande områden. Ljung skriver beträffande Idre skattehemmans tilldelning vid skogsdelningen att eftersom Idre vid denna tid endast bestod av sju gårdar (med totalt ungefär etthundra invånare) och kapellsocknen sträckte sig ända bort till Femunden, blev var och ens tilldelade skogstrakt ofantligt stor. Två gårdar hade större delen av Långfjällsområdet som sin fångstmark.⁶⁸³

Ljung skriver att det vidsträckta högländet nedanför fjällen alltså inte var någon riktig ödemark i slutet av 1700-talet. Förutom att renskötande och fiskande samer vistades i trakten under delar av året, betraktades hela området sedan länge som hävdvunna urskogar och fångstmarker för Idrebyns bofasta sockenfolk. Här fanns kojor och gömslen åt sommarens fiskare och skogsmän, här fanns de gamla vonlanden⁶⁸⁴ och älggruparna och här fanns gradvis ett alltmer utpräglat fåbodbruk, skriver Ljung.⁶⁸⁵

Ljung fortsätter med att beskriva förhållandena vid sekelskiftet 1700/1800, när fjällskogbygden vaknade och landets högst belägna bygd växte fram. Liksom efter Fjäten hade sockenbönder sedan gammalt röjt slättermarker högt upp efter Storån. Ljung skriver att liksom i Gröveldalen var landet åt detta håll därför väl förberett för en utflyttning. Också kring Nipfjället blomstrade sedan århundraden fåbodbruket i Foskdalssätrarna, Gammelsätern och Nipvallen – buvallar som utgjorde Idrefolkets brohuvuden för vidare fångst- och bärgningsexpeditioner upp i skogstrakterna norrut. I öster fanns de gamla gårdarna i Lillfjätens by. Storfjäten hade i sin tur varit by sedan mitten av 1700-talet och sedan ännu äldre tider utgjort ett befolkat rasthåll längs gamla härdalsvägen. Längre mot norr hade härdalningar sedan gammalt slagit hö och jagat kring Kölån och Fjätälvens källflöden, skriver Ljung.⁶⁸⁶

Levnadsförhållandena för jordbrukarna i Särna och Idre påverkades av traktens särpräglade klimat, som var ogynnsamt för odling av säd. De ålderdomliga näringarna jakt och fiske spelade länge en betydande roll för jordbruksbygden, särskilt under nödår, då man måste falla tillbaka på dem. Strax efter att isen gått för de flesta på lekfiske vid avlägsna sjöar, varvid man

⁶⁸³ Ljung, 2004, s. 9 f och 35 f.

⁶⁸⁴ Med vonland avsågs den terräng där det var *von/e* (sannolikt) att stöta på ett djur och där man lämpligast satte ut *vonor*, alltså giller, gropar och andra fångsanordningar. Det fanns orrland, ripland och tjäderland, älgland, bäverland och björnland, vart och ett med sin speciella karaktär. Ljung, 2004, s. 126.

⁶⁸⁵ Ljung, 2004, s. 41

⁶⁸⁶ Ljung, 2004, s. 41 f

bodde i särskilda eldhus, eller också i fäbodarna, som mycket hade anlagts med hänsyn till tillgången till fisk.⁶⁸⁷

I ett sockenstämmoprotokoll från Särna från år 1773 framhålls att Särna, Hede och Idre byalag hade sin näring och sitt livsuppehälle av skogsbruk, i vilket även inbegreps jakt, fiske och fågelfångst, samt myrjärnstillverkning och boskapsskötsel, vilka näringsgrenar bidragit till en försörjning utan brist och bettlande. Åkerbruket hade däremot varit av ringa betydelse, eftersom klimatet var hårt och jordmånen ofruktbar. Folkmängden var vid den tiden drygt fyrahundra personer. Det antecknades vidare att skogsbruket gav mindre inkomst, sedan norska inbyggare börjat utbreda sig i de stora skogar som före gränsregleringen tillhört Särna och Idre. Dessutom hade byarna förlorat trettio fiskrika sjöar.⁶⁸⁸

Som beskrivits i avsnitt 7.6.3 uppkom också konflikter mellan bönder och samer under denna tid. Vissa fjälltrakter i Dalarna, inbegripet Slugufjället, uppläts åt samer under några år från år 1767 och framåt, dock med begränsningar avseende jakt och fiske. Sedan bönderna klagat över att samerna jagade älg och orsakade skador på böndernas slättermarker, beslutade domstolen att samerna skulle förlora rätten till dessa områden.

Konflikter fortsatte att uppkomma. Forsslund, som rest till samerna i Idre i början av 1900-talet, beskrev att han sedan tidigare hört hur jordbrukarna hade klagat över lapparna och uttryckt att renarna gjorde stor skada för nybyggarna och inte sköttes som förr, det var bara slarv och hänsynslöshet, där fanns bara ”skrabbblappar”, ska nybyggarna ha uttryckt. Lapparna å sin sida klagade till Forsslund om bönderna, och beskrev att dessa var oresonliga och fordrade ersättning till och med om renarna gått över en slogs på våren, innan något kommit upp, och dessutom hade de utan någon rätt tillägnat sig myrslogar vid lapparnas gamla flyttningssvägar.⁶⁸⁹

Inte bara bönder och samer gjorde anspråk på skogsmarkerna, utan även kronan visade intresse för dessa. Alinder beskriver att sedan kronans avvitringsanspråk börjat framträda i de norra socknarna i Dalarna och i Särna under 1860-talet, började det uppstå en ny brytning mellan kronans anspråk på delaktighet i socknarnas skogsmarker inom socknens gränser.

⁶⁸⁷ Jirlow, 1945, *Ur folklivet vid slutet av 1800-talet*, s. 191 och 193

⁶⁸⁸ Linge, 1945, s. 87

⁶⁸⁹ Forsslund, 1923, s. 15

Dessa marker betecknades från kronans sida som oavvittrad kronomark, trots att den faktiskt hade undergått delning som blivit i laga ordning fastställd, skriver Alinder.

Så sent som år 1880 tillerkändes ett fastebrev som ytterst grundades på 1725 års skogsdelning rättsverkan. Fastebrevet hade åberopats i ett åtal mot en hemmansägare i Lövåsen, som avsåg olovligt fiske i vattendrag och sjöar inom Särna norra kronopark. Hemmansägaren frikändes eftersom han ansågs genom sitt fastebrev inneha fiskerättighet i vattendragen. Det handlade om hälften av fisket i Långfjället och i den trakt som kallades Nordfjället. Även i lagfartshänseende synes man enligt Alinder ganska länge ha efterlevt 1725 års delning, genom att häradsrätten beviljat lagfart på överlåtelser av skogstrakter som vilade på den gamla skogsindelningen.⁶⁹⁰

Under mitten av 1800-talet när virkespriserna steg väcktes, genom ett kungligt brev till länsstyrelsen, frågan om tillstånd till avverkning på oavvittrad skogsmark i Särna socken. Länsstyrelsen tog in ett yttrande från sockenmännen, som förklarade att de ägde fri dispositionsrätt över skogarna i socknen genom en byarna emellan upprättad och fastställd skogsdelning. Skogsstyrelsen yttrade sig i ärendet och fäste inget avseende vid överenskommelsen om skogsdelningen, utan ansåg att avverkning på skogarna kunde ske till förmån för kronan.⁶⁹¹

Kronoparkerna avvittrades senare som kronoöverloppsmark på 1880- och 90-talet. I samband med det avsattes mark till kronoparker i Idre.⁶⁹² Dessa kronoparker omfattar de områden i Dalarna där Idresamerna i dag har sina åretruntmarker.

7.7.4 Slutsats om marker i Dalarnas län

De samebyar som har åretruntmarker i Dalarna är som sagt Idre och Ruvhten Sijte.

I fråga om huruvida den samiska markanvändningen i området har varit tillräckligt långvarig, okvald och ohindrad för att grunda rättigheter av urminnes hävd kan följande sammanfattning ges.

⁶⁹⁰ Alinder, 1945, s. 111–114

⁶⁹¹ Alinder, 1945, s. 115–117

⁶⁹² Yttergränserna framgår i förrättningshandlingar från 1866–1869, akt Särna 10 i Kopparbergs läns lantmäterikontors arkiv.

När, var och under vilka förutsättningar samer historiskt har funnits i Dalarna är i vissa avseenden omdebatterat. Av arkeologiska fynd och muntlig tradition framgår att samer funnits i Dalarna före 1600-talet. Flera reseskildringar beskriver också en tidig samisk närvaro längre söderut i Dalarna än inom de nu undersökta åretruntmarkerna. Det kan antas att samer sedan flera hundra år tillbaka under olika perioder levt i de nu undersökta fjällområdena, men under 1600-, 1700- och 1800-talen tycks det ha funnits längre avbrott i den samiska närvaron. Sådana avbrott kan ha berott på att samer fördrivits från sina marker av myndigheter och bybor. Även om avbrotten i så fall inte har varit frivilliga från samiskt håll innebär det att markanvändningen inte har varit kontinuerlig under dessa århundraden.

Varken i 1725 års eller 1825 års jordeböcker för det nu undersökta området finns några uppgifter om lappar eller lappränta. Det finns uppgifter om att samer under 1770-talet skattat för vissa fjäll i Dalarna, men dock för en mer begränsad markanvändning än vad som varit fallet för övriga skattefjäll – en markanvändning som inte innefattade full rätt till jakt och fiske. Det står därför klart att samer historiskt inte har skattat för områden i Dalarna på samma sätt som för skattefjällen i Jämtlands län.

I rennäringslagen har också renbetesfjällen definierats som mark i just Jämtlands län. Mark för renbete har dock upplåtits genom kungliga brev i slutet av 1800-talet, när renskötseln i Idre sameby formellt tog sin början. På dessa marker har samebymedlemmar enligt rennäringslagen inte samma rättigheter till jakt och fiske som de har på renbetesfjäll.⁶⁹³

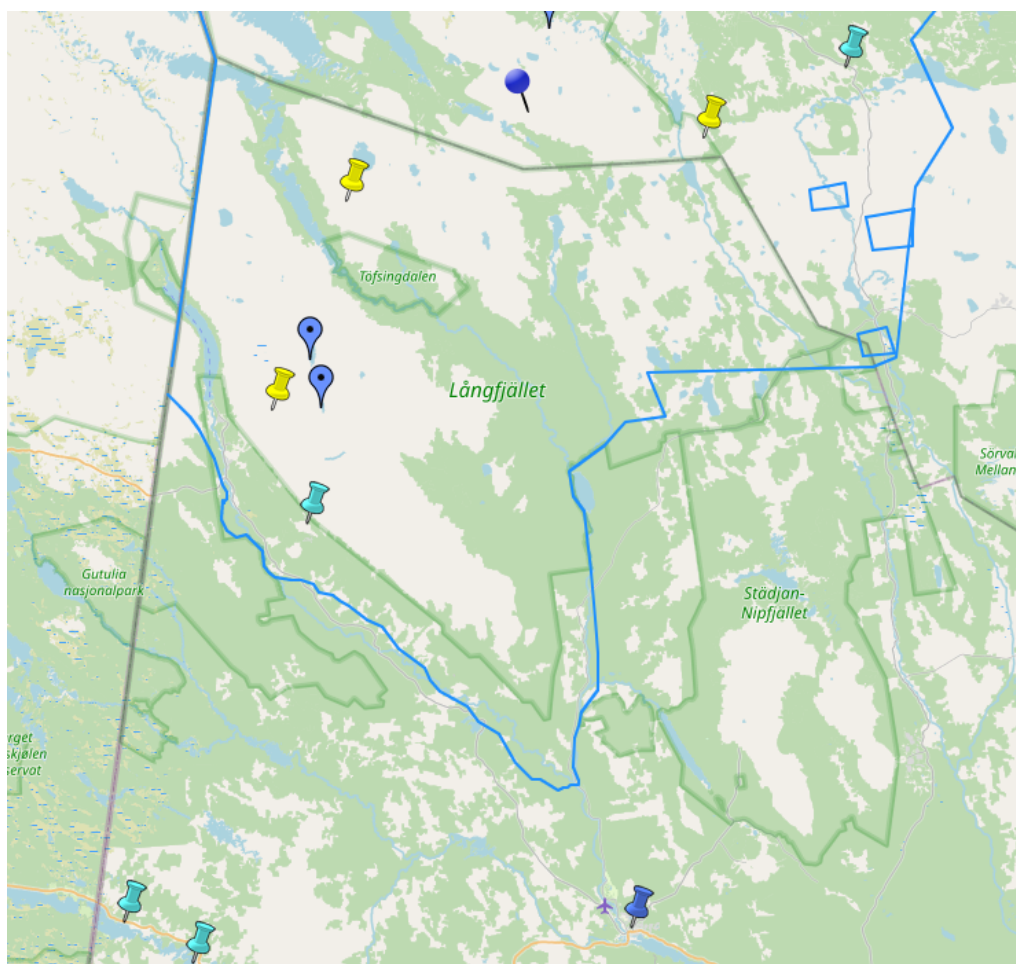
Redan av detta skäl är förhållandena i Dalarna så speciella och olika övriga undersökta områden att det inte bör finnas förutsättningar att tala om en hävdvunnen rätt motsvarande Girjas. När det gäller konkurrerande markanvändning kan på ett övergripande plan konstateras att det funnits en jordbrukande befolkning i området tidigt, som också använt områdena i fjälltrakterna för jakt och fiske. Jordbruksbygdens befolkning menade sig ha rätt att bruka skogsmarkerna i socknarna för bland annat jakt, och hade delat upp alla marker i socknarna mellan sina hemman utan någon hänsyn till eventuella rättigheter som samer kunde ha där. Jordbrukarna tvistade också sinsemellan om gränserna för de utmarker som påstods höra till respektive

⁶⁹³ 25 § första och sista styckena rennäringslagen

hemman. Detta visar på förekomsten av en konkurrerande markanvändning som har varit mer omfattande än den som förekommit i Girjas.

Samerna i Dalarna synes sammanfattningsvis ha haft en särskilt utsatt ställning och har ibland uppfattats som oönskade av myndigheter och jordbruksbygd. Det har resulterat i att deras förutsättningar för att upparbeta rättigheter till jakt och fiske har varit ännu mindre än på de undersökta områdena i Jämtlands län.

Med tanke på de annorlunda förutsättningarna görs en särskild rättslig bedömning beträffande Dalarnas län i avsnitt 8.2.

Blå markeringar visar gränserna för kungabrevsmarker. Tunn prickad linje visar gränsen mellan Dalarna och Jämtlands län. Gula knappnålar visar samiska skattefjäll. Mörkblå knappnålar visar nybyggen före år 1750. Ljusblå knappnålar visar nybyggen före 1800 men efter 1750. Mörkblå droppformade markörer visar kronofisken före år 1750. Mörkblå rundad knappnål visar avradsland. Hela fjällområdet ansågs av bönderna vara uppdelat dem emellan och tillhöra deras skatteskogor.

8. Om samebyarna inte har en "Girjasrätt"; vilken rätt skulle de då kunna ha?

Sekretariatets samlade bedömning är att samebyarna i Jämtlands län och Dalarna inte kan antas ha någon genom urminnes hävd upparbetad ensamrätt till upplåtelse av jakt och fiske motsvarande den som fastställts föreligga på Girjas samebys område; en "Girjasrätt". Bedömningen ligger i linje med Högsta domstolens avgörande i Skattefjällsdomen.

Sekretariatets slutsatser grundar sig till viss del på uttalandena i Skattefjällsdomen och domstolens bedömning av lagen som en uttömmande reglering av vad som gäller i Jämtland (avsnitt 4.3.2). Slutsatserna grundar sig dock framför allt på en sammanvägd bedömning av skattefjällens rättsliga status (kapitel 6), och på vad som är känt om den lokala markanvändningen i kommun i Jämtlands län och Dalarna (kapitel 7). I Dalarna är förhållandena så speciella att det redan här bör påpekas att det som sägs om Jämtlands län i avsnitt 8.1 inte gäller för Dalarna. Dalarna behandlas i stället i avsnitt 8.2.

Det bör noteras att slutsatserna i vissa avseenden är förenade med osäkerhet. I delar av Jämtland ser till exempel den konkurrerande markanvändningen ut att ha varit mer jämförbar med vad som har varit fallet i Girjas.

8.1 Samebyarna bedöms ha en rätt till skydd från intrång på renbetesfjällen

Ett anspråk på ensamrätt genom urminnes hävd kan sägas böttna i ett faktiskt bruk av mark utan någons ursprungliga godkännande, där bruket har pågått under lång tid utan att ha ifrågasatts av någon. Några förhållanden som med övervägande sannolikhet skulle kunna grunda en sådan rätt har inte gått att påvisa för området i stort. Detta utesluter emellertid inte att ett anspråk på skydd av en pågående markanvändning kan göras gällande på en annan rättsgrund.

Den markanvändning som det här är fråga om böttnar historiskt i en koncessions- eller avtalsliknande konstruktion med böxel och avrad. Den rätt till markanvändning som uppkommit inom ramen för den konstruktionen kan alltså inte sägas vara oberoende av den rätt som görs

gällande av någon annan – i detta fall kronan eller staten. Rätten härleds i stället från en relation mellan två parter och har inte någon bestämd begränsning till sin varaktighet.

Man får räkna med att förväntningar kring relationens innebörd och varaktighet utvecklas över tid. Någon gång kan sådana förväntningar te sig legitima och skyddsvärda. En fråga som då uppstår är om en part – i detta fall staten – ensidigt kan avbryta eller förändra relationen och vilka skäl som i förekommande fall kan krävas för detta.

8.1.1 Rättigheternas historiska bakgrund: före renbeteslagarna

Relationen mellan staten och samebyarna i Jämtlands län har som framgått förändrats över tid. I början av undersökningsperioden handlade det om en rätt för enskilda samer i egenskap av markanvändare enligt den nyss nämnda avtalsliknande konstruktionen.

Den rätt till jakt och fiske som enskilda samer hade på skattefjällen hade det innehåll som beskrevs i inrymningsbesluten. Det var nästan alltid en ensamrätt på de områden som avsågs i inrymningsbesluten, på så sätt att rätten var skyddad från intrång.

Det finns inte några tydliga belägg för att rätten i allmänhet skulle ha inbegripit en befogenhet att göra upplåtelser eller att sätta någon annan i sitt ställe. En genomgång av domboksprotokoll och resolutioner från kungliga befallningshavaren ger i stället bilden av att ett godkännande av kronan krävdes för att över- eller upplåtelser av jakt och fiske skulle vara giltiga.

I och med avvitrningen ändrades relationen. Under 1820- och 1830-talen fick nybyggen i skattefjällens närhet sina områden väsentligt ökade på de samiska inrymningarnas bekostnad. Framför allt under början av 1800-talet upplät kronan också i flera fall kronofisken i fjällen.

Samerna protesterade och som ett resultat tillkom Skattefjällsbrevet och Hedebrevet år 1841. Att samerna hade en rätt att bruka skattefjällen utan intrång uttalades tydligt i Skattefjällsbrevet, även om det nu var fråga om endast den del av skattefjällen som blivit kvar efter avvitrningarna. Det kan noteras att det enbart är fiskerätten som nämns som en ensamrätt för samerna i Skattefjällsbrevet, men det finns inget som tyder på att någon annan skulle ha haft jakträtt i skattefjällen eller att avsikten skulle ha varit att

rätten till jakt skulle fördelas på något annat sätt. Det finns ingenting i Skattefjällsbrevet som antyder att staten förbehållit sig möjligheten att ensidigt kunna upphäva eller inskränka de rättigheter som beskrevs där.

En särskild fråga i det sammanhanget är om 1864 års jaktstadga kan anses ha medfört att rättigheterna inskränkts.

Enligt stadgans 3 § hade var och en som ägde jord rätt att jaga där, med de villkor som framgick i stadgan. Enligt tredje stycket i samma bestämmelse var jakträtten på jord som var upplåten till någons bruk tillhörig brukaren, om inte annat hade avtalats. I stadgans 4 § fanns en bestämmelse som gällde fram till 1912 års jaktstadga. Bestämmelsen angav att på oavvittrad skog samt på kronan vid avvittring tillfallen överloppsmark i de norra länen var jakten tills vidare fri för var svensk man. I stadgans 5 § angavs dock att detta inte gällde om något annat var bestämt genom urminnes hävd, dom, avtal, skattläggning eller annat lagligt sätt.⁶⁹⁴

I propositionen med förslaget till jaktstadga uttalades att om jord var upplåten borde jakträtt, liksom fiskerätt och andra dylika rättigheter som är förenade med jordens besittning, tillhöra brukaren, om inte annat blivit avtalat. Vidare uttalades att eftersom jakten för invånare i de norra länen utgjorde ett viktigt näringsfång och gränserna mellan kronans och enskildas områden där i allmänhet inte ännu blivit bestämda, borde inte kronan, åtminstone inte för närvarande och så länge detta tillstånd varade, förbehållas jakträtten på dess skogar och marker i Norrland. En sådan reglering skulle dessutom vara svår att få åtlydd och efterlevd. Tills vidare borde därför jakten vara fri på sådana områden som angavs i 4 §.⁶⁹⁵

Riksdagens sammansatta stats-, lag- samt allmänna besvärs- och ekonomiutskott yttrade sig över propositionen. Utskottet uttalade att eftersom jakträtt enligt sin natur utgör en förmån som bör vara förenad med jordens besittning syntes det rättast, såsom föreslagits i propositionen, att jakträtten på upplåten jord tillhör brukaren om inte annat överenskommits.⁶⁹⁶ Utskottet uttalade också att kronans jakträtt sträcker sig

⁶⁹⁴ Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Jagt-stagda, 1 oktober 1864

⁶⁹⁵ Prop. 1863 nr 94 med förslag till jaktstadga, s. 10 f.

⁶⁹⁶ Betänkande, i anledning af dels Kongl. Maj:ts Nådiga Proposition med förslag till ny Jagt-stadga, dels ock enskilda motioner i frågor rörande jagt, bihang till samtliga riks-ständens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1862 och 1863. Fjerde samlingen. 1sta afdelningen: Stats-utskottets memorial, utlåtanden och betänkanden. Fjerde bandet, Del 3, s. 4

till all av kronan tillhörig odisponerad jord, det vill säga även till de oavvittrade skogarna i rikets norra orter och till kronan tillfallen överloppsmark. Men detta hade i allmänhet inte efterlevts, och full kontroll över jakträttens utövande i dessa vidsträckta marker var i själva verket omöjlig. På dessa marker hade – trots att det inte var lagligen tillåtet – utvecklats en jakt som för invånarna i dessa orter utgjorde ett viktigt näringsfång. Det syntes därför enligt utskottet som lämpligt att legalisera det förhållandet, genom att ett undantag från kronans jakträtt borde införas i 4 §, varigenom jakten på sådan mark lämnas fri för varje svensk man.⁶⁹⁷

Frågan om betydelsen av 1864 års jaktstadga innefattar alltså två delfrågor. En första fråga är om skattefjällen utgjorde sådana odisponerade överloppsmarker som tillfallit kronan vid avvittringen. Om så vore fallet, blir en andra fråga om undantaget i 5 § var tillämpligt.

Svenska Jägareförbundet menar att stadgans 4 § gällde på skattefjällen eftersom de utgjorde överloppsmarker som tillfallit kronan vid avvittringen, och att något undantag enligt 5 § inte gällde på skattefjällen, eftersom något annat än fri jakt inte var bestämt genom urminnes hävd, dom, avtal, skattläggning eller annat lagligt sätt (i Skattefjällsbrevet nämns ingenting om skattläggning för jakt). Detta skulle då innebära att jakten var fri på skattefjällen för var svensk man, fram tills denna bestämmelse ändrades i 1912 års jaktstadga.

Enligt sekretariatet kan 4 § i jaktstadgan inte antas ha varit tillämplig på skattefjällen, eftersom dessa hade tilldelats de renskötande samerna vid avvittringen.⁶⁹⁸ Det var alltså fråga om marker som brukades (disponerades) av någon – av samerna – och jakträtten på de markerna följde med bruket enligt 3 § sista stycket i stadgan. Även om man skulle bortse från detta förhållande måste det anses att undantaget i 5 § var tillämpligt, eftersom annat än fri jakt var bestämt bland annat genom att skattefjällen var skattlagda för de renskötande samerna enligt vad som följer av 1841 års skattefjällsbrev.

⁶⁹⁷ Betänkande, i anledning af dels Kongl. Majlis Nådiga Proposition med förslag till ny Jagt-stadga, dels ock enskilda motioner i frågor rörande jagt, bihang till samtliga riks-ständens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1862 och 1863. Fjerde samlingen. 1sta afdelningen: Stats-utskottets memorial, utlåtanden och betänkanden. Fjerde bandet, Del 3, s. 6

⁶⁹⁸ Jfr Riksdagens särskilda utskotts utlåtande i anledning af Kongl. Maj:ts till Utskottet remitterade nådiga proposition med förslag till lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige, 2 april 1886, n:o 1, s. 8–10

Sammantaget bedömer alltså sekretariatet att 1864 års jaktstadga inte kan antas ha medfört att rättigheterna som de renskötande samerna hade på skattefjällen inskränktes; jakten kan alltså inte antas ha varit fri för var svensk man på skattefjällen, utan samerna hade fortsatt ett rättsligt anspråk på en intrångsskyddad rätt. Detta stöds även av Högsta domstolens bedömning i Skattefjällsmålet av att det var så rättigheterna hade sett ut historiskt, och att övervägande skäl talade för att kronan inte hade rätt att upplåta jakt på skattefjällen vid införandet av 1886 års lag, se avsnitt 4.2.1. Det stöds även av uttalanden i senare lagstiftningsärenden, med innebörden att jaktstadgans bestämmelse om fri jakt inte gällde där jakträtten hade förbehållits de renskötande samerna.⁶⁹⁹

Det intrångsskydd som stadgades i Skattefjällsbrevet år 1841 gällde fram till införandet av 1886 års renbeteslag, som beträffande Jämtlands län trädde i kraft år 1889. I och med 1886 års lag förändrades statens relation till samerna bland annat i Jämtlands län så till vida att den kom att beskrivas i lag. Även om grundambitionen synes ha varit att genom lagen befästa en redan existerande relation och ett redan existerande rättsläge, skulle samtidigt lagen avhjälpa vissa oklarheter i rättsläget som staten ansåg föreligga. Detta förefaller ha varit skälet till att vad som dittills framstått som en enskild rätt överfördes till lappbyar, det vill säga rätten gjordes tydligt till samfällad för dem som tillhörde byn.⁷⁰⁰

8.1.2 Rättigheternas utveckling genom renbeteslagarna

De för denna promemoria centrala bestämmelserna i 1886 års lag finns i 21 och 22 §§.

I 21 § sägs:

Lapparne äro berättigade att till jagt och fiske betjena sig af land och vatten icke allenast å för dem afsatta land och sådana områden i Norrbottens och Vesterbottens lappmarker, som för dem bibehållas, utan äfven å annan utmark inom dessa

⁶⁹⁹ Jfr SOU 1922:16 s. 72 f. och 92 ff. och prop. 1927:120 s. 14 ff. Se även en redovisning av historiken i Bengtsson, SOU 2005:17 s. 17 f. och 21 f. och Bengtsson, *Om jakt och fiske i fjällmarken*, SvJT 2010 s. 78

⁷⁰⁰ Jfr uttalandena på s. 242 f. i Skattefjällsdomen om den tvångskollektiverade rätten och p. 219–221 i Girjasdomen: "Effekten av lagstiftningen får anses vara att den rätt som före ikraftträdandet av 1886 års lag tillkom enskilda samer på området kom att övergå till medlemmarna i den sameby där området är beläget [...]. Befogenheten att upplåta jakt och fiske kan de dock – i enlighet med allmänna principer om förfogande över samfällid egendom – inte utöva på egen hand. Rätten att göra upplåtelse får i stället anses tillkomma den association som har tillskapats för att tillgodose medlemmarnas gemensamma intressen, det vill säga samebyn".

lappmarker under den tid de ega att å sådan utmark uppehålla sig med sina renar.

I det kommittéförlag som låg till grund för lagen konstaterades att:

... å trakter, der Lappar vistats, hafva de af ålder utöfvat jagt och fiske. Deras befogenhet dertill har inom lagstiftningen varit snarare förutsatt än uttryckligen erkänd. Efter gällande rätt är fördenskull omfånget af nämnda befogenhet obestämt och tarfvar att närmare angifvas. I afseende å de för Lapparne afsatta land lærer väl rättighet till jagt och fiske böra utan tvekan Lapparne medgifvas [...].⁷⁰¹

I 22 § andra stycket sägs:

Rätt till jagt och fiske å de för Lapparne afsatta land må ej af dem till annan upplåtas. Finnes upplåtelse af rätt till jagt eller fiske å dylikt land kunna ske utan skada för Lapparne, ege Konungens Befallningshafvande att, sedan de Lappar, hvilka ega rätt att med sina renar å landet uppehålla sig, blifvit hörde i ärendet, tills vidare tillåta annan att emot afgift å landet jemte dessa Lappar utöfva jagt eller fiske.

Beträffande själva upplåtelseförbudet och dess syfte sadet i kommittéförlaget att:

I enahanda syfte, att ej den ene Lappen må till skada för den andre förfoga öfver förmåner, hvilka tillagts flera Lappar gemensamt, har varit angeläget att uppställa den grundsats, att någon upplåtelse af rätt till jagt och fiske å de för Lapparne afsatta land ej må komma till stånd, med mindre de Lappar, hvilka ega rätt att å landet uppehålla sig, dertill samtycka. Enskilde Lappar må alltså ej ega att företaga dylika upplåtelser. [...].⁷⁰²

Riksdagens särskilda utskott yttrade sig över kommittéförlaget. Utskottet anförde – i fråga om renskötselrättens karaktär i allmänhet – följande:

Vid jemförelsen mellan nomadkulturen och åkerbruket har man i allmänhet djupt underskattat värdet af den förra i ett land med våra naturliga förhållanden. Men hvad man i synnerhet

⁷⁰¹ Förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige, afgifna af den dertill utaf Kongl. Maj:t förordnade komité, 1883, s. 105 f.

⁷⁰² Förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige, afgifna af den dertill utaf Kongl. Maj:t förordnade komité, 1883, s. 105 f.

förgätit, är att, om nomadkulturen i Sverige ska försvinna, detta likväl bör inträda såsom den naturliga följden af en fri historisk process och icke i yttre hänseende fortskyndas, allra minst på bekostnad af rätten. Ty lappen eger verkligen en rätt att åberopa för utöfningen enligt urgammal sed af det näringsfång hvaraf han lefver. Lappen var den som först tog de nordliga trakterna af vårt land i sin besittning. Innan den förste nybyggaren fälde det första trädet i Norrlands skogar var lappen redan der. [...] Och den förste besittningstagarens rätt till jorden måste anses bättre än den, som senare tillkommit. Men lappens besittningstagande var icke till sin natur sådant, att det i sig inneslöt alla de befogenheter, hvilka tillhöra eganderättens begrepp. Det sträckte sig icke till andra än dem, nomadlivets inskränkta behof fordrade. Det avsåg endast jordens nyttjande dels till bete för renarne, under sommaren i fjelltrakterna och under vintern i skogslandet, dels till fyllande af de behof, hvilka voro en förutsättning för eller en följd af renbetets begagnande. Lappens rätt till jorden var för den skull alltifrån begynnelsen sådan, att den icke hindrade uppkomsten, så att säga, bredvid sig af eganderätt i kultursamhällets mening. Och en sådan eganderätt utbredde sig med odlingen, samt omfattade till sist äfven de trakter, odlingen ej ännu tagit i anspråk, då för omkring 300 år sedan i vårt land började uttalas och tillämpas den grundsats att, ”sådana egor som obygda ligga höra Gud, konungen och Sveriges krona till”. Men derigenom kan lappens på det tidigare besittningstagandet grundade rätt till de nödvändiga förutsättningarna för sin existens såsom nomad så mycket mindre anses hafva förfallit, som denna rätt till sin natur var sådan, att de kunde bestå jemte enskildes såväl som statens sedermera tillkomna eganderätt.

Utskottet menade alltså att renskötselrätten till sin natur inte var en jordägarätt, utan var inskränkt till vad som behövdes som förutsättning för eller följd av renskötseln.

Utskottet uttalade senare att lappens rätt var äldre än statens, och att staten inte kunnat upplåta jorden med bättre rätt än staten själv innehade den.⁷⁰³ När det särskilt gällde det föreslagna upplåtelseförbudet gjorde utskottet följande uttalanden.

Uti 22 § äro uppdragna gränser för lapparnes rätt att förfoga öfver bete och slätter samt jagt och fiske å för dem afsatta land, hvilkas gränser naturligtvis bort bestämmas efter den rätt lapparne i dessa hänseenden äga. Ehuru lapparnes befogenhet att till underhåll för sig och sina renar betjena sig af land och vatten å de trakter, der de ega att vistas, är grundad på deras naturliga rätt till deras de för deras existens nödiga förutsättningar, så är med afseende å dessas beskaffenhet denna rätt likväl icke ens inom de för lapparne afsatta land att anse såsom en eganderätt. Den är endast en nyttjanderätt till det omfång, som bestämmes af villkoren för renskötselns bedrivande. Hvad dertill icke erfordras, bör således anses falla utom gränsen för denna rätt. Det bör därför icke ligga i lapparnes fria skön att, på sätt hittills i vissa trakter af Jemtlands län ägt rum, upplåta betes- eller slätterlägenheter åt bofaste, hvilket gifvit anledning till inrättande av fåbodrar och dermed följaktig skogsförödelse. Om å något område finnes större tillgång på bete och slätter, än som för de till området hörande lappar behöfves, så bör det vara den myndighet, hvilken har högsta tillsynen öfver lappväsendet inom länet och är i tillfälle att mera i stort öfverskåda lapparnes behof, som skall förfoga öfver den öfverskjutande tillgången.

Jemte det att i 22 § förbjudits lapparne att å de för dem afsatta land åt bofaste upplåta bete eller slätter eller upplåta rätt till jagt eller fiske åt annan, har det derfor blifvit uppdraget åt Konungens Befallningshafvande att, der sådan upplåtelse mot lega kan utan skada för lapparne ske, densamma verkställa. Men då dels vilkoret af lapparnes samtycke uti paragrafens senare moment förefallit Utskottet vara i viss mån sväfvande, i ty att det hvarken är tydligt, huruvida *alla* lappar, som ega rätt att uppehålla sig å det ifrågavarande landet, skola samtycka, eller lagförslaget anger någon form för detta samtyckes inhemtande, dels jagten och

⁷⁰³ Riksdagens särskilda utskotts utlåtande i anledning af Kongl. Maj:ts till Utskottet remitterade nådiga proposition med förslag till lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige, 2 april 1886, n:o 1, s. 18 ff.

fisket torde böra betraktas som under alla omständigheter väl behöfliga binäringar till renskötseln, hvarför upplåtelse deraf till annan icke borde utesluta rätt för lapparne att fortfarande sjelfva deraf begagna sig, vill Utskottet förorda, att senare meningen af 2:a momentet uti ifrågavarande paragraf erhåller följande lydelse: ”Finnes upplåtelse af rätt till jakt eller fiske å dylikt land kunna ske utan skada för lapparne, ege Konungens Befallningshafvande att, sedan de lappar, hvilka ega rätt att *med sina renar* å landet uppehålla sig, *blifvit börde i ärendet*, tills vidare tillåta annan att emot afgift å landet *jemte dessa lappar* utöfva jakt eller fiske; och gälle om användandet af medel, som härigenom inflyta, hvad ofvan i fråga om lega för bete och slätter finnes stadgat.”⁷⁰⁴

Utskottets bedömning var alltså att kravet på att samerna skulle samtycka till upplåtelser föreföll svävande, eftersom det inte var tydligt om *alla* samer som ägde rätt att uppehålla sig på det ifrågavarande landet skulle samtycka, och eftersom förslaget inte angav någon form för samtyckets inhämtande. Utskottet lyfte samtidigt fram att upplåtelser av jakt och fiske till andra inte borde utesluta samerna från att fortfarande jaga och fiska. Utskottet förordade därför att paragrafen skulle justeras på så sätt att om jakt och fiske kunde upplåtas utan skada för samerna så skulle konungens befallningshavande kunna upplåta det, efter att de renskötande samer som vistades i området blivit hörda i ärendet.

De renskötande samerna hade alltså fortsatt ett intrångsskydd genom 1886 års lag på så sätt att de skulle höras innan jakt och fiske upplåts. Utskottet riktade inga anmärkningar mot det av kommittén angivna syftet med upplåtelseförbudet; att enskilda samer inte skulle kunna upplåta jakt och fiske till skada för andra renskötande samer i samma område.⁷⁰⁵

Av bestämmelserna framgick också att influtna medel för upplåtelser skulle användas till förmån för samerna.

⁷⁰⁴ Riksdagens särskilda utskotts utlåtande i anledning af Kongl. Maj:ts till Utskottet remitterade nådiga proposition med förslag till lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige, 2 april 1886, n:o 1, s. 31 ff.

⁷⁰⁵ I Högsta domstolens betänkande över förslaget angavs att med naturen av den rätt lapparna hade att använda mark som ostridigt var statens tillhörighet, lät det visserligen inte förena sig att lapparna skulle få upplåta rätt till jakt och fiske åt bosatta, förutsatt att inte lapparnas inrymningsbrev gav dem en sådan rätt. Men oavsett det ansåg Högsta domstolen att något lagstadgande om saken inte behövdes, och att den föreslagna ordningen för sådana upplåtelser inte faller inom civillagens område och borde kunna utgå. Jfr Högsta domstolens remissbetänkande över förslaget till förordning, utdrag av protokollet över lagärendet hållet i Kungl. Maj:ts Högsta domstol den 21 november 1884, s. 27 ff.

I 1928 års lag⁷⁰⁶ placerades motsvarande bestämmelser om upplåtelse i 56 §. Där sägs i första stycket att lapp inte får upplåta bland annat jakt eller fiske till annan på område som anvisats till lapparnas uteslutande begagnande. I tredje stycket sägs:

Kan inom sådant område upplåtelse av jakt eller fiske ske utan fara för tillgången på vilt eller fisk och utan besvärande intrång för lapparna, äger Konungens befallningshavande tillåta annan att mot avgift därstädes jämte lapparna utöva jakt och fiske.

Av femte stycket framgår att innan sådan upplåtelse skedde ”skola de lappar, vilka äga uppehålla sig med sina renar å området, höras i ärendet.”

Den kommitté som lämnat ett betänkande inför 1928 års lag hade föreslagit att det skulle införas en rätt för länsstyrelsen att medge statliga tjänstemän befogenhet att under tjänsteresor i obebyggd trakt för sitt uppehälle fiska och jaga vissa slag av villebråd. I propositionen inför 1928 års lag uttalades att det inte föreföll föreligga något behov av en sådan bestämmelse.⁷⁰⁷ Kommittén hade även föreslagit att vissa fiskevatten som kunde erfordras för fiskeriundersökningar skulle undantas från samernas begagnande, och att man för upplåtelser av sportfiske skulle jämka bestämmelsen om lapparnas rätt till hörande. Förslagen ledde emellertid inte till några lagändringar.⁷⁰⁸

1928 års lag innebar alltså ingen förändring av de renskötande samernas intrångsskydd.

I 1971 års lag framgår inte längre något uttryckligt krav på att de berörda samerna ska höras före upplåtelser, utan där föreskrivs enbart att nyttjanderätt får upplåtas endast om upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln, samt att upplåtelser som avser jakt och fiske måste vara förenliga med god jaktvård eller fiskevård och kunna ske utan besvärande intrång i samebymedlemmarnas jakt- och fiskerätt (se 25 och 32 §§).

I propositionen konstaterades att det saknades anledning att frånga de principer som låg bakom de tidigare lagarnas bestämmelser om nyttjande-

⁷⁰⁶ Lag (1928:309) om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige

⁷⁰⁷ prop. 1928:43 med förslag till lag om de svenska lapparnas renbete i Sverige, s. 172

⁷⁰⁸ prop. 1928:43 med förslag till lag om de svenska lapparnas renbete i Sverige, s. 172 och s. 135 f.

rättsupplåtelser, samt att upplåtelser på dessa marker även i fortsättningen borde gälla endast mindre omfattande nyttjanderättsupplåtelser som inte medförde skada för renskötseln. Vid beredningen av lagen hade önskemål framställts från vissa remissinstanser om att bestämmelserna borde utformas så att de skulle främja en från samhällsekonomisk synpunkt optimal markanvändning. Departementschefen ansåg att dessa önskemål gick för långt, men att det var en annan sak att de dåvarande bestämmelserna måhända tillämpades väl restriktivt.

Sámiid Rikkasearvi (Svenska Samernas Riksförbund, SSR) hade under lagstiftningsarbetet begärt att rätten att göra upplåtelser borde tillkomma samebyarna. Enligt de sakkunniga som lämnat ett betänkande inför revideringen av lagen var det dock uppenbart att endast en statlig förvaltning kunde komma i fråga för uppgiften att hantera upplåtelser. En samisk förvaltning torde enligt de sakkunniga i praktiken inte kunna utformas så att den innefattade tillräckliga garantier för att övriga befolkningsgruppers intressen blev tillgodosedda i skälig omfattning. Departementschefen beskrev de sakkunnigas uppfattning och konstaterade sedan att han inte fann skäl att föreslå någon ändring i det system för upplåtelser som då tillämpades.⁷⁰⁹

Riksdagen instämde i departementschefens bedömning. Samtidigt behandlade riksdagen två motioner. I den ena motionen framställdes ett yrkande om att nyttjanderätt skulle kunna upplåtas endast om den berörda samebyn medgav det. I den andra motionen framställdes ett yrkande om att tillämpningsföreskrifterna i rennäringslagen borde utformas så att fjällkommunerna blev delaktiga i jakt och fiske genom generösa upplåtelser. Riksdagen avslog båda motionerna.

Jordbruksutskottet anförde i sitt betänkande att rennäringens intressen borde komma i första hand vid bedömandet av om upplåtelser skulle göras. Utskottet delade därför departementschefens bedömning om att det saknades anledning att utforma bestämmelser som medgav en mer optimal användning av marken. Å andra sidan kunde utskottet inte biträda att den berörda samebyn skulle få en vetorätt mot upplåtelser. En sådan vetorätt skulle kunna medföra att övriga befolkningsgruppers intressen inte blev

⁷⁰⁹ Se prop. 1971:51 med förslag till en ny rennäringslag med mera, s. 131 f. I ett annat sammanhang (om vissa avgiftsfria upplåtelser) i samma proposition anfördes att det vid bedömningen av om det fanns särskilda skäl för sådana borde stor hänsyn tas till den berörda samebyns uppfattning, s.170.

tillgodosedda i skälig omfattning. Samernas berättigade intresse av att det inte sker upplåtelser som skadar rennäringen syntes enligt utskottets mening väl kunna tillgodoses genom att beslut om upplåtelser fattades av lantbruksnämndens rennärringsdelegation, i vilken ingick tre samerepresentanter. Utskottet underströk samtidigt vikten av att, innan beslut fattades om upplåtelse av nyttjanderätt, den berörda samebyn skulle beredas tillfälle att yttra sig i ärendet. Utskottet förutsatte att så skulle ske utan att någon särskild bestämmelse om det behövde infogas i lagtexten. Vidare uttalade utskottet att de dåvarande bestämmelserna om nyttjanderättsupplåtelser torde ha tillämpats väl restriktivt. Vandringsstugor i fjällen, enstaka fritidsstugor och begränsade upplåtelser av fiske syntes enligt utskottet inte behöva innebära några egentliga hinder för renskötseln. Enligt utskottets mening omfattade renbetesmarkerna i fjällområdet så betydande arealer att det torde finnas utrymme för ett större antal upplåtelser, till exempel av fiske, utan att samernas rätt trädde för nära.⁷¹⁰

Vid sin tillämpning av 1971 års lag fortsatte länsstyrelserna att ha en dialog med samebyarna innan upplåtelser gjordes.⁷¹¹ I praktiken gick det till så att samebyarna hade ett mycket stort inflytande över beslut om upplåtelser. Upplåtelser av fiske föregicks av att samebyarna fick undanta vissa vatten från upplåtelser. Upplåtelser av småviltsjakt föregicks av att samebyarna i dialog med länsstyrelsen bestämde ramar för var och när upplåtelser skulle göras. De samebyar som önskade det hade i Jämtlands län vissa möjligheter att genom underupplåtelseavtal själva hantera upplåtelseerna. Så skedde till exempel i Tässåsen och i Mittådalen.⁷¹²

8.1.3 Nu gällande lagstiftning

År 1993 genomfördes reformen om den fria småviltsjakten. Genom denna reform förändrades tillståndsplikten för småviltsjakt och handredskapsfiske genom en ändring i rennärringsförordningen. Före 1993 års reform hade länsstyrelsen en fakultativ möjlighet att upplåta jakt och fiske, men behövde inte göra det ens om länsstyrelsen ansåg att det saknades hinder mot en upplåtelse. Nu infördes en skyldighet att upplåta småviltsjakt och

⁷¹⁰ JoU 1971:37 s. 46 ff.

⁷¹¹ Såvitt avser älgjakten inhämtas enligt länsstyrelsen i Jämtland fortfarande samebyarnas samtycke inför nya upplåtelser, eftersom älgjakten ses som ett intrång i samebymedlemmarnas jakträtt.

⁷¹² Enligt uppgifter nedtecknade i anteckningar från samtal med bland andra tjänstemän på länsstyrelserna i Jämtlands, Norrbottens och Västerbottens län och från en sameby medlem som satt med i Rennärringsdelegationen i Jämtland på 80-talet, diarenr Komm2022/00005/N 2021:02 nr 194, se även Lantbruksnämnden i Jämtlands läns beslut den 14 maj 1990, RD 1990:3 nr 1 där historiken kring ripjakten beskrivs.

hundredskapsfiske, dock under förutsättning att vissa villkor var uppfyllda – bland annat att någon olägenhet av betydelse inte skulle uppkomma för rennäringen.

Förordningsändringar åtföljs i regel inte av några förarbetsuttalanden. Skälet är att förordningar beslutas av regeringen och alltså inte underställs riksdagen såsom sker i ett propositionsförfarande. Någon lagrådsgranskning sker inte heller, varför någon granskning av reformens grundlagsenlighet och dess förhållande till Sveriges folkrättsliga åtaganden inte har skett där.

Viss ledning vid tolkningen av förordningen ges dock genom uttalanden i propositionen 1992/93:32 om samerna och samisk kultur med mera.⁷¹³

Reformen genomfördes efter förslag från Lantbrukarnas riksförbund och Svenska Jägareförbundet. Enligt de båda organisationerna var småviltsjakten i fjäll och fjällnära områden kraftigt underutnyttjad jämfört med liknande områden i våra grannländer. Den då rådande ordningen för upplåtelser hade skapat missnöje med förvaltningen av statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Småviltsjakten ansågs ha en viktig utvecklingspotential som kunde utnyttjas i väsentligt större omfattning utan att renskötselintresset trädde för när.⁷¹⁴

Regeringens utgångspunkt var att jakt och fiske i fjällområdet ska vara tillåtet så länge det kan ske utan att någon olägenhet av betydelse uppkommer för rennäringen. Tidigare ansökningsförfaranden avskaffades och det blev fritt att köpa dygns- och årskort för småviltsjakt i praktiskt taget hela det svenska fjällområdet, med undantag för nationalparkerna. Syftet var att väsentligt öka upplåtelseerna av småviltsjakt och fiske på kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen.⁷¹⁵ Enligt departementschefen borde de jaktliga resurserna på områdena utnyttjas i så stor utsträckning som möjligt inom den ram som gällande lagstiftning medgav. Samtidigt borde enligt departementschefen vissa begränsade, för renskötseln mycket känsliga områden kunna undantas från jakt, och då särskilt platser där samling, skiljning och slakt sker under hösten, samt känsliga avsnitt av flyttleder. Även vissa andra områden borde enligt vad som uttalades kunna undantas från jakt, i första hand mark runt byar och annan samlad bebyggelse.

⁷¹³ prop. 1992/93:32 bilaga 2

⁷¹⁴ prop. 1992/93:32 bilaga 2 s. 136, 138 och 140

⁷¹⁵ prop. 1992/93:32, s. 141

Departementschefen uttalade i sammanhanget att han räknade med att de områden som skulle behöva undantas från jakt endast skulle vara av begränsad omfattning. I övriga områden borde i princip rätt till jakt alltid upplåtas om olägenhet av betydelse inte uppkommer.⁷¹⁶ Även upplåtelse av sportfiske med krok ansågs böra kunna ske i betydligt större omfattning än tidigare. Grundförutsättningen borde enligt departementschefen vara att alla vatten ska upplåtas om inte något hinder föreligger.⁷¹⁷

Trots uttalanden i propositionen om att småviltsjaktreformen inte syftade till att innebära någon förändring i samebyarnas rättigheter kan det konstateras att det har uppfattats så på många håll, bland annat av samebyarna. De menar också att de efter småviltsjaktreformen utsätts för väsentligen ökade störningar kopplade till framför allt småviltsjakt. SSR och flera andra samiska organisationer har konsekvent protesterat mot regleringen och gjort gällande att den innebär en kraftig och otillåten försämring av skyddet mot intrång i renskötseln.⁷¹⁸

Klart är att en faktisk förändring har skett i fråga om intrång i form av småviltsjakt i och med 1993 års reform. Tidigare kunde samebyarna i vissa fall själva hantera upplåtelser genom underupplåtelseavtal, vilket de inte längre får. Vidare har antalet personer som jagar småvilt i fjällen ökat väsentligt, inte minst i form av utländska turister. Dessutom upplåts småviltsjakt på betydligt större områden än tidigare. Det verktyg som samebyarna numera har för att freda områden från småviltsjakt är att begära avlysningar. Samebyarna måste då argumentera för eller påvisa att jakt och fiske innebär störningar av viss betydelse. Detta innebär att reformen i fråga om småviltsjakten har medfört stora förändringar för samebyarna.

Beträffande fisket synes reformen inte ha inneburit några väsentliga förändringar, åtminstone inte i Jämtlands län. Till skillnad från för småviltsjakten så fanns det redan före reformen ett etablerat system för

⁷¹⁶ prop. 1992/93:32 s. 141

⁷¹⁷ prop. 1992/93:32 s. 148

⁷¹⁸ Företrädare för ungdomsorganisationen Sáminuorra protestjojkade i riksdagen när propositionen antogs, i Kiruna genomfördes demonstrationståg och hungerstrejker när beslutet trädde i kraft, och ett av Sametingets första uttalanden efter att det bildats var att man saknade förtroende för regeringens handläggning av samernas jakt- och fiskerätt. Sametinget släppte år 1994 rapporten *Beslutet om småviltsjakten – en studie i myndighetsutövning*; en så kallad vitbok om hur beslutet om jakten och fisket genomfördes där beslutsprocessen fick kraftig kritik, bland annat för att Svenska jägareförbundet och Lantbrukarnas riksförbund ansågs ha haft ett orimligt inflytande medan samerna totalt förbisågs under hela beslutsprocessen. Från Sámiid Rikkasearvis (Svenska Samernas Riksförbunds) sida beskrivs småviltsjaktreformen som den avgörande orsaken till att Girjasmålet inleddes.

sportfiske genom försäljning av fiskekort riktat till allmänheten. Samebyarna fick före 1993 års reform i dialog med länsstyrelsen bestämma undantagsvatten där fiske inte skulle upplåtas, och det får de fortfarande. Samrådet med samebyarna fortsatte i fråga om fiske i princip på samma sätt efter reformen som före den.⁷¹⁹

8.1.4 Rättigheternas faktiska innehåll

Av den ovan beskrivna historiken följer att samebyarna i Jämtlands län under lång tid har haft en intrångsskyddad rätt till renskötsel inklusive jakt och fiske i sina byområden i skattefjällen. Intrångsskyddet har bestått i att de haft ett starkt inflytande över under vilka förutsättningar jakt och fiske har kunnat upplåtas på deras åretruntmarker, bland annat beträffande antalet personer som kunnat jaga och fiska där, villkoren för jakt och fiske samt över tider och platser där jakt och fiske inte har fått upplåtas. Rättens omfattning har varierat något lokalt,⁷²⁰ men det står klart att allmänheten historiskt sett inte har haft sådan tillgång till småviltsjakt i skattefjällen som den har i dag. Vissa personer har kunnat jaga småvilt på samebyarnas områden även före 1993 års reform, men de har då i de flesta fall varit beroende av särskilda personliga tillstånd eller arrendeavtal. Samebyarna hade ett mycket stort inflytande över sådana tillstånd och arrenden, och hade före reformen en tätare dialog med länsstyrelsen inför ripjaktspremiären. Dessutom rör sig betydligt fler småviltsjägare på samebyarnas marker efter 1993 års reform än före den, och större delar av samebyarnas marker upplåts för småviltsjakt.

Vid bedömningen av innehållet i den rätt till markanvändning som samebyar i Jämtlands län har kan det tillmätas betydelse att staten i förhållande till samebyarna under lång tid har berett dem ett intrångsskydd genom att de haft ett väsentligt inflytande över småviltsjaktsupplåtelser och undantagsvatten, och att detta rimligen måste ha befest en uppfattning att samebyarnas rätt har varit av en viss kvalitet.

Förhållandet mellan staten och samebyarna som rättighetshavare kan i princip förändras genom lag och förordning inom ramen för grundlag (framför allt 2 kap. 15 § regeringsformen) och Sveriges internationella

⁷¹⁹ Enligt uppgifter nedtecknade i anteckningar från samtal med bland andra tjänstemän på länsstyrelserna i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län och från en samebymedlem som satt med i Rennäringsdelegationen i Jämtland på 80-talet, diarenr Komm2022/00005/N 2021:02 nr 194, se även Lantbruksnämnden i Jämtlands läns beslut den 14 maj 1990, RD 1990:3 nr 1 där historiken kring ripjakten beskrivs.

⁷²⁰ På avvitrade områden till exempel har rätten helt försvunnit, medan den tillkommit på utvidgningshemmanen.

åtaganden. Sverige har åtagit sig att efterleva bland annat Europakonventionen med dess tilläggsprotokoll. Konventionen gäller också som svensk lag. Detta har ansetts innebära att konventionen kan ges särskild vikt i fall där lagar och rättsprinciper kommer i konflikt med varandra.⁷²¹

Frågan är närmast om detta regelverk medför några krav på styrkan i de skäl som kan anföras för att staten ensidigt ska kunna förändra innehållet i det rättsförhållande mellan staten och renskötande samer på renbetesfjällen som har etablerats historiskt, när rättsförhållandet har etablerats utan angivande av hur länge förhållandet skulle bestå.

Det kan knappast råda någon tvekan om att en tidsobegränsad intrångsskyddad rätt till markanvändning av ifrågavarande slag i princip kan betraktas som egendom i den bemärkelse som avses i artikel 1 första stycket i Europakonventionens första tilläggsprotokoll och 2 kap. 15 § regeringsformen.⁷²² Med en sådan utgångspunkt uppkommer frågan om utvecklingen efter 1993 års reform såvitt avser småviltsjakten, det vill säga förändringen av intrångsskyddet och samernas minskade inflytande över markanvändningen, är förenlig med artikel 1 andra stycket tilläggsprotokollet och 2 kap. 15 § första stycket regeringsformen.⁷²³ En sådan bedömning är avhängig bland annat av om rådighetsinskränkningen uppbärs av ett allmänt intresse, vars genomslag står i proportion till de möjligheter samebyarna har att freda sig mot oönskade intrång på annat sätt, till exempel genom att utverka avlysningar och med beaktande av att en del av intäkterna från upplåtelser tillkommer den berörda samebyn. Det får också beaktas att förekommande upplåtelser inte får medföra någon avsevärd olägenhet för renskötseln eller utgöra något besvärande intrång i samebymedlemmarnas rätt till jakt eller fiske. Bedömningen kan därför delvis bli avhängig av i vilken mån ökade olägenheter och störningar kan påvisas eller antas som orsakade av den beskrivna utvecklingen.

Även Sveriges internationella åtaganden gentemot samerna som urfolk kan inverka vid bedömningen, liksom sedvanerättsliga principer i internationell praxis. I sammanhanget bör noteras att en intrångsskyddad rätt till jakt och

⁷²¹ prop. 1993/94:117 om inkorporering av Europakonventionen och andra fri- och rättighetsfrågor, s. 38

⁷²² Se t.ex. Douglas Maxwell, 2022, *The Human Right to Property. A Practical Approach to Article 1 of Protocol No. 1 to the ECHR*, s. 99 ff. Justitiekanslern har bedömt att samebyarnas jakt- och fiskerätt omfattas av egendomsskyddet enligt regeringsformen och Europakonventionens första tilläggsprotokoll, se JK:s beslut den 27 juni 2022 dnr 2020/5360.

⁷²³ Jfr Europadomstolens avgörande i *Bruncrona v. Finland*, 41673/98, särskilt punkterna 79–87

fiske som en del av en traditionell näring ses som en resurs som omfattas av skyddet för egendom i artikel 5 d (v) i FN:s konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering och som även omfattas av skyddet för kultur i artikel 27 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter.⁷²⁴ Det kan också noteras att FN:s rasdiskrimineringskommitté vid flera tillfällen har uttryckt oro över att lagstiftningen som skyddar samernas rättigheter i deras traditionella områden är otillräcklig i Sverige.⁷²⁵ Sekretariatet får här hänvisa vidare till PM 6 – *Sveriges skyldigheter enligt folkrätten*.

Vidare finns skäl att i detta sammanhang framhålla grundlagens målsättningsstadgande i 1 kap. 2 § sjätte stycket om att det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla sin egen kultur och samfundsliv ska främjas. Den traditionella användningen av marken på renbetesfjällen för renskötsel, jakt och fiske är en väsentlig del av det samiska folkets kultur. Högsta domstolen framhåller i Girjasdomen att grundlagsbestämmelsen kan få viss materiell betydelse vid sådan rättstillämpning där det är fråga om att väga olika faktorer mot varandra, samt att samernas intresse av att kunna vidmakthålla sin kultur, däribland renskötseln, vid en sådan avvägning ska tillmätas särskild vikt.⁷²⁶

Frågan om småviltsjaktreformen är förenlig med egendomsskyddet är omdebatterad och har aldrig ställts på sin spets i något domstolsavgörande. Det får i detta sammanhang räcka med att konstatera att frågetecken kan resas kring statens hantering av samebyarnas intrångsskydd genom 1993 års fjälljaktreform och att det vore önskvärt att finna en framtida ordning som är bättre förenlig med samernas rätt enligt grundlagen och internationell rätt.⁷²⁷

⁷²⁴ Se t.ex. B. Ominayak, Chief of the Lubicon Lake Band v. Canada, No. 40 (A/38/40), och jfr CERD/C/102/D/54/2013

⁷²⁵ Se till exempel CERD/C/SWE/CO/22–23 punkterna 16 och 17

⁷²⁶ NJA 2020 s. 3, p. 92. I ett särskilt yttrande från Handölsdalens, Mittådalens och Tåssåsens samebyar framförs att ett främjande av samebyarnas möjlighet att fortsätta med traditionell renskötsel, jakt och fiske bör ske genom att samebyarna får lagstadgad rätt att i enlighet med samisk sedvana före 1886 års lag upplåta jakt och fiske på renbetesfjällen. Då skulle upplåtelseerna kunna anpassas till traditionell samisk kunskap om vad naturen i övrigt tål, enligt samebyarna. Se diariet, Komm2023/00061/N 2021:02 nr 7.

⁷²⁷ Frågan om reformen är förenlig med samebyarnas rättigheter är omdiskuterad i den juridiska debatten. Se t.ex. *Vem får jaga och fiska? Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen*, SOU 2005:17. I betänkandet har reformen ifrågasatts av f.d. justitierådet Bertil Bengtsson, f.d. hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm och jur. dr. Kaisa Korpijaakko Labba, men däremot försvarats av LRF:s chefsjurist Fredrik Bonde, Sveaskog AB:s chefsjurist Lars-Göran Lövgren, och Svenska Jägareförbundets förbundsjurist Håkan Weberyd.

8.1.5 Sammanfattning

Sammanfattningsvis är sekretariatets slutsats att:

- Samebyarna i Jämtlands län inte har rättigheter genom urminnes hävd till upplåtelser av jakt och fiske.
- Samebyarna däremot under mycket lång tid har haft en koncessions- eller avtalsliknande och senare laggrundad intrångsskyddad rätt till renskötsel, jakt och fiske.
- Detta väcker frågan om utvecklingen efter 1993 års reform är förenlig med samebyarnas skydd mot rådighetsinskränkningar enligt 2 kap. 15 § regeringsformen.

8.2 Särskilt om Dalarna

Vad som sagts i de närmast ovanstående avsnitten gäller alltså i renbetesfjällen och därmed inte i Dalarna, det vill säga huvudsakligen i Idre sameby där renskötseln är reglerad genom kungliga brev.⁷²⁸

Sekretariatet har utrett den historiska markanvändningen även i Dalarna. Där är uppgifterna om skattefjäll av relativt sen tid och i skattläggningarna har inte full jakt- och fiskerätt ingått. Dessutom avsattes aldrig några marker till renbetesfjäll efter avvitrningen i Dalarna. Vidare har den konkurrerande markanvändningen varit omfattande jämfört med vad som var fallet i Girjas. Sekretariatets bedömning är därför att förutsättningarna för Idre sameby att få framgång i en Girjasprocess är små.

Det bedöms inte ha funnits inrymda samer med sådana intrångsskyddade jakt- och fiskerättigheter i Dalarna som det funnits i Jämtlands län enligt vad som redovisas i avsnitt 8.1. Renskötseln i Dalarna har i stället formellt reglerats först genom de kungliga breven på 1880-talet. I dessa brev framgick att samebymedlemmarna endast hade rätt till rovdjursjakt och husbehovsfiske

⁷²⁸ Idre sameby använder även vissa marker i renbetesfjällen, söder om sjön Rogen. För dessa marker gäller vad som sägs ovan om renbetesfjäll. Motsatsvis använder Ruvhten Sijte vissa marker på kungabrevsmarkerna. Avgörande för rättigheternas karaktär är inte vilken sameby som använder markerna utan om det är renbetesfjäll eller kungabrevsmarker. Slutsatserna i detta stycke träffar alltså även Ruvhten Sijte där den samebyn använder kungabrevsmarker.

på sina betesmarker. I renbeteslagarna har Idre sameby heller aldrig haft någon sådan jakt- och fiskerätt som de samebyar som verkat i renbetesfjällen och lappmarkerna har haft.⁷²⁹

Idre samebys särställning har av vissa upplevts som orättvis. Idre sameby har nämligen drabbats lika hårt som andra samebyar av intrång i form av jakt, fiske och andra upplåtelser på deras åretruntmarker, men får ingen ersättning för intrången. Detta beror på att kungabrevsmarkerna inte finns med i 32 § rennäringslagen, vilket styr vilka samebyar som får intrångsersättning enligt 34 §.

Länsstyrelsen i Jämtlands län lämnade mot den bakgrunden år 1996 in en begäran till regeringen om att medlemmarna i Idre sameby skulle ges samma rätt till jakt och fiske inom sina åretruntmarker som tillkommer andra samebymedlemmar enligt 25 § rennäringslagen, det vill säga en full rätt till jakt och fiske både för husbehov och till avsalu.⁷³⁰ Skälen för begäran var bland annat att det enligt länsstyrelsen var klarlagt att det långt före de kungliga breven funnits renskötande samer i Dalarna, och att man önskade ge en stabil grund för en långsiktigt livskraftig och rationell renskötsel där. Länsstyrelsen lyfte också fram att Idre sameby bedrev en synnerligen välordnad renskötsel och att dess medlemmar var medvetna om att renskötseln måste stå i samklang med markägarnas, ortsbefolkningens och andra berättigade intressen till gemensamt nyttjade områden. Som skäl framfördes också att Idre sameby inte erhåller någon del av de avgifter som inflyter till följd av olika upplåtelser på åretruntmarkerna.

Olika myndigheter, bland andra Länsstyrelsen i Dalarnas län och Jordbruksverket, lämnade remissvar på länsstyrelsens begäran. Några myndigheter tillstyrkte begäran medan andra avstyrkte. De myndigheter som avstyrkte uppgav som huvudsakliga skäl för sin ståndpunkt att Idre samebys rättigheter vilar på en annan grund än de regler som fastställts baserat på avvitringarna längs fjällkedjan, att förändringarna skulle ge samebymedlemmarna fördelar gentemot den övriga ortsbefolkningen som inte kunde anses motiverade, och att frågan i stället borde lösas genom civilrättsliga avtal.

⁷²⁹ Jakt- och fiskerätten gäller enligt 25 § första stycket rennäringslagen endast i renbetesfjällen och ovanför lappmarksgränsen när renskötsel är tillåten där. I Dalarna är rätten begränsad till husbehovsfiske och rovdjursjakt, enligt sista stycket i samma bestämmelse.

⁷³⁰ Hemställan den 26 juni 1996, dnr 351-5840-96

Regeringen biföll begäran från Länsstyrelsen i Jämtlands län i ett beslut den 4 juni 1998.⁷³¹ I beslutet gavs medlemmar i Idre sameby rätt att jaga och fiska för husbehov och för avsalu på statens mark inom de områden i Dalarnas län som upplåtits för renbete genom kungabreven.

Enskilda privatpersoner kontaktade därefter regeringen och begärde att beslutet skulle undanröjas. Detta eftersom jakträtten i skilda delar av det område som beslutet avsåg redan var upplåten till olika jaktlag genom avtal. Regeringen meddelade därefter ett nytt beslut där det framgick att Idre samebys medlemmars jakt- och fiskerättigheter endast avsåg sådan rätt till jakt och fiske som inte tidigare var upplåten åt någon annan.⁷³²

För Idre sameby finns alltså endast den jakt- och fiskerätt som grundas på de kungliga breven och 25 § sista stycket rennäringslagen – det vill säga en rätt till rovdjursjakt och fiske till husbehov – och den rätt som grundas på det sistnämnda regeringsbeslutet – det vill säga en full rätt att jaga och fiska där jakt och fiske inte sedan tidigare är upplåtet till någon annan. Jakten på den största delen av kungabrevsmarkerna har emellertid upplåtits till olika ortsbojaktlag genom avtal.⁷³³ Om de pågående jakt- eller fiskarrendena sägs upp av arrendatorerna så bör dock även dessa områden, som en logisk följd av regeringens redan fattade beslut, rimligen anses ingå i Idre samebys rätt.

⁷³¹ Dnr Jo 1996/2109

⁷³² Dnr Jo 1999/1281, 1999-09-09

⁷³³ Enligt uppgift från Länsstyrelsen i Dalarnas län

9. Sammanfattning

Sammanfattningsvis går det inte att, som fallet var i Lappland, göra några generella uttalanden om samernas närvaro historiskt i renbetesfjällen och på kungabrevsmarkerna. I stora delar av renbetesfjällen har renskötande samer levt sedan urminnes tider, men till vissa fjäll har de, enligt vad som kunnat beläggas, kommit först under 1700-talet eller senare.

Det rättsskydd som samerna haft sedan de inrymts på skattefjällen tycks inte ha varit jämförbart med en skattebondes. Det har snarare liknat en avradslandsinnehavares rättsskydd; det förefaller som att rättigheterna tidigt har härrört från en relation till kronan som markägare, och som att kronan tidigt har haft det avgörande inflytandet över dispositionerna på skattefjällen.

Den jordbrukande befolkningen i Jämtlands län och Dalarna har levt längs dalgångarna sedan urminnes tider och har tidigt nyttjat fjällområden för bland annat jakt och fiske genom systemet med avradsland. Avradslanden kunde vara flera mil i storlek, och jakt och fiske var vanliga ändamål till att ett avradsland inrymdes. De renskötande samernas markanvändning i skattefjällen har därför generellt sett utsatts för betydligt mer konkurrens från den jordbrukande befolkningen än vad som varit fallet på de undersökta områdena i Lappland (det vill säga områden som i dag står under statens omedelbara disposition). Vissa undantag finns, till exempel i Frostviken, Hotagen, västra Undersåker och västra Storsjö, där konkurrensen förefaller ha varit mindre. För att få fullständig klarhet i den saken skulle dock omfånget av och villkoren för de avradsland som nyttjades i de trakterna behöva undersökas mer detaljerat än vad det funnits förutsättningar till i denna utredning. För att en sådan undersökning ska vara av praktisk betydelse förutsätts dessutom att sekretariatets bedömning av skattefjällens rättsliga status visar sig vara oriktig.

Samebyarna i Jämtlands och Dalarnas län bedöms inte ha någon på urminnes hävd grundad rätt till jakt och fiske i de undersökta områdena.

För att återknyta till provningsschemat i avsnitt 3.2:

- Samerna har, åtminstone i större delarna av de undersökta områdena, återkommande jagat och fiskat under mycket lång tid. Det finns dock

lokala variationer och vissa platser där samer synes ha börjat nyttja markerna först mot slutet av undersökningsperioden.

- Rätten till jakt och fiske har varit av stor betydelse för samernas försörjning.
- Samerna har ibland upplåtit jakt och fiske till andra.
- Samernas upplåtelser har i vissa fall godtagits av omgivningen, men i andra fall inte. Kronan har ibland protesterat mot de samiska upplåtelseerna.
- Kronan har upplåtit framför allt fiske, men i vissa fall även jakt, i stora delar av området.
- Den konkurrerande markanvändningen har varit beaktansvärd i stora delar av området.

Det finns lokala variationer i fråga om upplåtelser från såväl samer som kronan och i fråga om konkurrerande markanvändning. I norra delarna av Jämtland synes markanvändningen mer ha liknat den i Girjas sameby.

Beträffande Jämtlands län bedöms de renskötande samerna dock ha haft en intrångsskyddad rätt till renskötsel, jakt och fiske på sina skattefjäll (så småningom renbetesfjäll). Rätten har uppstått i vart fall i och med inrymningarna, har skyddats i och med Skattefjällsbrevet och har kollektiviserats i och med renbeteslagstiftningen. Intrångsskyddet beträffande småviltsjakten har genomgått en förändring i och med 1993 års småviltsjaktreform. Reformen har utsatts för omfattande kritik från samebyarna och dess rättsenlighet har diskuterats i den juridiska doktrinen. Det kan ifrågasättas om utvecklingen efter 1993 års reform, med dess sämre skydd mot intrång i form av småviltsjakt och försvagade inflytande över markanvändningen för samebyarna, utgör en tillåten rådighetsinskränkning i samebyarnas rättigheter.

På kungabrevsmarkerna i Dalarna bedöms i stället att den jakt- och fiskerätt som finns är den som stadgas i kungabreven, 25 § sista stycket rennäringslagen samt i regeringsbesluten från år 1996 och 1999 – det vill säga rätt till rovdjursjakt och husbehovsfiske, samt för medlemmar i Idre sameby rätt att jaga och fiska i områden där jakt och fiske inte sedan tidigare är upplåtet till andra.

10. Referenser

10.1 Litteratur

1. Ahnlund, Nils, 1948, *Jämtlands och Härjedalens historia, första delen, intill 1537*, Norstedts, Stockholm
2. Alinder, Kurt, 1945, *Särna- och Idreskogarnas historia under svensk tid – Ett bidrag till deras rättshistoriska utveckling*, publicerad i *Särna–Idre 300 år*, Falu nya boktryckeri aktiebolag
3. Almquist, Per Eric, 1928, *Det norrländska avvittringsverket*, publicerad i *Svenska lantmäteriet 1628–1928*, av Sällskapet för utgivande av lantmäteriets historia, Stockholm
4. Arell, Nils, 1877, *Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning i kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*, Särtryck ur Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 17, Umeå
5. Axelsson, Per, 2016, *Kyrkan, folkbokföringen och samerna*, Ingår i: *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi*, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag
6. Baudou, Evert, 1992, *Norrlands forntid: ett historiskt perspektiv*, Bjästa, Cewe förlag
7. Bengtsson, Bertil, 2010, *Om jakt och fiske i fjällmarken*, SvJT 2010 s. 78
8. Berg, Erik, 1960, *Björnland, Folket i bild*, Stockholm
9. Bergsland, Knut, 1970, *Jemtlands grense mot Herjedalen i samisk lys*, ur *Fornvårdaren* 10 (4)
10. Bergsland, Knut, 1999, *Bidrag till sydsamenes historie*, Skriftserie / Universitetet i Tromsø, Senter for samiske studier
11. Bergsland, Knut, 1975, *Samernas vita bok. 3, Fyra utlåtanden i hovrätten i Skattefjällsmålet*, Stockholm, Svenska samernas riksförbund
12. Björkquist, Lennart, m.fl., 1957, *En bok om Offerdal av offerdalingar, del I, Näringarna*, Appelbergs boktryckeri AB, Uppsala
13. Böethius, Axel, 1923, *Några anteckningar om lapparna i Dalarna – deras slöjd och skadliga djurfångst*, publicerad i *Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift*, tredje årgången
14. Bromé, Janrik, 1954, *Jämtlands och Härjedalens historia, tredje delen, 1645–1720*, Norstedts, Stockholm
15. Bull, Edvard, 1927, *Jemtland och Norge*, Oslo
16. Burman, Fale, 1793–1802 (2010), *Fale Burmans dagböcker över resor genom Jämtland*, utgivna digitalt av Landsarkivet i Östersund och Jämtlands läns fornskriftsällskap, finns digitalt här: [FULLTEXT01.pdf \(diva-portal.org\)](#)
17. Cramér, Tomas, Prawitz, Gunnar, 1966, *Samernas skattefjäll I*, Stockholm, Svenska samernas riksförbund
18. Cramér, Tomas, Prawitz, Gunnar, 1967, *Samernas skattefjäll II*, Stockholm, Svenska samernas riksförbund
19. Cramér, Tomas, Prawitz, Gunnar, 1967, *Samernas skattefjäll III*, Stockholm, Svenska samernas riksförbund

20. Cramér, Tomas, Prawitz, Gunnar, 1968, *Samernas skattefjäll IV*, Stockholm, Svenska samernas riksförbund
21. Forsslund, Karl-Erik, 1923, *Med Dalälven från källorna till havet, del 1 Österdalälven*, Åhlén och Åkerlunds förlag
22. Frödin, John, 1927, *Byggestudier i norra Jämtland*. Lunds. Univ. Årsskrift N.F. avd. 1
23. Korpijaakko-Labba, Kaisa, 1994, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*, Juristförbundets förlag, Helsingfors
24. Geijer, Herman, 1937–1940, *Konungens allmänning och socknarna i västra Jämtland år 1351*, Heimbygdas tidskrift, Fornvårdaren VII, Heimbygdas förlag, Östersund
25. Gothe, Richard, 1933, *Några inledande ord om Frostvikens senaste bebyggelse*, Fornvårdaren V
26. Gothe, Richard, 1948, *Finnkolonisationen inom Ångermanland, Södra Lappmarken och Jämtland*
27. Hedberg, Magnus, 1992, *Bergverk i Jämtlands län, Dröm och verklighet 1651–1781*, Norstedts, Stockholm
28. Hermanstrand, 2020, *Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygsler i Vaapste og Raane 1690–1800: Samisk handlingsrom i kongemaktenes grenseland*, finns digitalt här: <https://munin.uit.no/handle/10037/21264>
29. Holm, 2015, *Trading in Viking-Period Scandinavia – A Business Only for a Few? The Jämtland Case*, ingår i *Viking and Medieval Scandinavia*, vol. 11, Stockholms universitet
30. Hülphers, Abraham, 1777, *Samlingar till en Beskrifning öfver Norrland. Andra samlingen om Jämtland*, Västerås, finns digitalt här: [Samlingar til en beskrifning öfver Norrland. Af Abrah. Abr:sson Hülphers. Andra samlingen. Om Jämtland. | Digitala samlingar \(umu.se\)](#)
31. Hultblad, Filip, 1968, *Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*, Almquist & Wiksell, Stockholm
32. Hvarfner, Harald, 1957, *Fångstmän och nybyggare i Ångermanälvens källområden under järnåldern*, Kulturhistoriska för Murberget, Härnösand
33. Jirlow, Ragnar, 1945, *Ur folklivet vid slutet av 1800-talet, publicerad i Särna–Idre 300 år*, Falu nya boktryckeri aktiebolag
34. Johansson, Levi, 1967, 2 U, *Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken*, Skrifter utgivna genom landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Finns digitalt här: <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1095301/FULLTEXT01.pdf>
35. Johansson, Levi, 1945, *Om Frostvikslapparna – en kulturhistorisk överblick*, Jämten
36. Jämt-trønderska föreningen, *Skansar och befästningsverk, reseguide i karolinernas fotsår genom Jämtland och Trøndelag*, finns digitalt här: [Skansar och befästningsverk.pdf \(karoliner.com\)](#)
37. Larsson, Valfrid, 1967–1980, samlade avskrifter från Skattefjällsmålet, del av akten i NJA 1981 s. 1, sammanlagt 27 band, finns på Riksarkivet och i digitaliserad form hos Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum

38. Larsson, Valfrid, 1979, *Samernas belärsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län*, Östersund, del i serien Länsstyrelsen informerar, Serie A nr 5
39. Larsson, Jesper, 2009, *Fäbodväsendet 1550–1920: ett centralt element i Nordsveriges jordbruksystem*, Diss. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet, finns digitalt här: <http://epsilon.slu.se/200951.pdf>
40. Linné, Carl von, *Dalaresa*, 1733, Stockholm 1960
41. Ljung, Tomas, 2004, *Ödebygdsminnen: berättelsen om människorna Nord i marken*, Falun
42. Ljungdahl, Ewa & Aronsson, Kjell-Åke, 2008, *Samernas tidiga historia i Jämtland och Härjedalen (söder om Frostviken) med fokus på Tåssåsens sameby - en tolkning av de arkeologiska spåren*, sakkunnigutlåtande i mål T 879-05 (Rätanmålet), finns digitalt här: [Microsoft Word - 48615923-2C3D-089CD3.doc \(oloft.com\)](#)
43. Ljungdahl, Ewa, 2009, *Tåssåsens sameby – Kulturmiljöer och turism*, Gaaltije, finns digitalt här: [tassasens-sameby-rennaring-och-turism.pdf \(gaaltije.se\)](#)
44. Ljungdahl, Ewa, 2011, *Mittådalen sameby – Historia, kulturmiljöer och turister*, Gaaltije, finns digitalt här: https://gaaltije.se/onewebmedia/Mittadalen_2011.pdf
45. Ljungdahl, Ewa, 2012, *Kalls, Njarke och Jovnevaerie samebyar – Historia, kulturmiljö och turism*, Gaaltije, finns digitalt här: https://gaaltije.se/onewebmedia/Kall_Njaarke_Jovnevaerie.pdf
46. Ljungdahl, Ewa, 2013, *Ruvhten Sijte – Historia, kulturmiljöer och turism*, Gaaltije, finns digitalt här: [RuvhtenSijte_130628.pdf \(gaaltije.se\)](#)
47. Ljungdahl, Ewa, 2013, *Samer i Åre*, Gaaltije, finns digitalt här [Samer i Åre.pdf \(gaaltije.se\)](#)
48. Ljungdahl, Ewa 2014, *Jijnjevaerie sameby – Historia och kulturmiljöer*, Gaaltije, finns digitalt här: [jijnjevaerie.pdf \(gaaltije.se\)](#)
49. Ljungdahl, Ewa, 2016, *Handölsdalens sameby – Historia, kulturmiljöer och turism*, Gaaltije, finns digitalt här: [Handölsdalens sameby.pdf \(gaaltije.se\)](#)
50. Ljungdahl, Ewa, 2018, *Samebyar i Frostviken – Voernese, Ohredanke och Raedtievaerie*, Gaaltije, finns digitalt här: [Samebyar i Frostviken.pdf \(gaaltije.se\)](#)
51. Ljungdahl, Ewa, 2019, *Eajran Sijte – Idre nya sameby*, Gaaltije, finns digitalt här: [Eajran Sijte_191124.pdf \(gaaltije.se\)](#)
52. Lundmark, Lennart, 2006, *Samernas skatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm
53. Löfvenmark, Gunnar, 1932, *Hembygdsrörelsen i Ström 1906–1931*, Ströms hembygdsförenings skrift, finns digitalt här: [A1932.pdf \(havsnas.se\)](#)
54. Lönnberg, Einar, m.fl., 1922, *Fauna och flora, sjuttonde årgången*, Almqvist & Wiksell, Uppsala och Stockholm, finns digitalt här: [Fauna och flora \(runeberg.org\)](#)
55. Matsson, Niss Hjalmar, 1945, *Naturens och människornas liv i ortsnamnens spegel*, publicerad i Särna–Idre 300 år, Falu nya boktryckeri aktiebolag
56. Manker, Ernst, 1945, *Lapparna i Idre*, publicerad i Särna–Idre 300 år, Falu nya boktryckeri aktiebolag

57. Manker, Ernst, 1947, *De svenska fjällapparna*, Svenska turistföreningens förlag, Stockholm
58. Manker, Ernst, 1960, *Fångstgropar och stalotomter*, Acta Lapponica XV, Uppsala
59. Maxwell, Douglas, 2022, *The Human Right to Property. A Practical Approach to Article 1 of Protocol No. 1 to the ECHR*, Hart Publishing
60. de la Motraye, Aubry, *Sèigneur de la Motrayes resor, 1711–1725*, tryckt 1988, Bokförlaget Rediva, Stockholm
61. Nielsen, Yngvar, 1889–1890, *Lappernes fremrykning mot syd i Trondheims stift og bedemarkens amt*, Det Norske Geografiske Selskabs Aarvog, I, 1889–1890
62. Niemi, Einar, 2001, *Stat og etnicitet i norr. Territorium, grenser og rettigheter: et historisk og nåtidig overblikk*. Tre kulturer i møte (red. Lars-Göran Tedebrand och Lars-Erik Edlund). Kulturens frontlinjer 27. Umeå universitet
63. Nordlander, Johan, 1902, *Några notiser om Jemptelandz Lappemark*, publicerad i Svenska fornminnesföreningens tidskrift nr. 34, elfte bandet tredje häftet, finns digitalt här: [Några notiser om Jemptelandz \(diva-portal.org\)](https://diva-portal.org)
64. Nordlander, Johan, 1899, *Lapparnes ålder i södra Norrland*, publicerad i Svenska fornminnesföreningens tidskrift nr. 30, tionde bandet tredje häftet, finns digitalt här: [Lapparnes ålder i södra Norrland \(diva-portal.org\)](https://diva-portal.org)
65. Norstedt, Gudrun, 2022, *Konkurrerande markanvändning i Oviksfjällen: en fallstudie*, finns i Renmarkskommitténs arkiv
66. Ræstad, Arnold, 1928, *Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge for 1751*, Tromsø Museums skrifter Vol. II
67. Rudberg, Sten, 1957, *Ödemarkerna och den perifera bebyggelsen i inre Nordsverige*, Uppsala, Almqvist & Wiksell
68. Rumar, Lars, 1998, *Historia kring Kölen*, 2 U, Jamtli/Jämtlands läns museum
69. Rumar, Lars, 2008, (Rumar, 2008 a), *Avradslanden, skattefjällen och avvitrningen i Jämtlands län*, i Lundmark & Rumar, Mark och rätt i Sameland
70. Rumar, Lars, 2008, (Rumar, 2008 b), *Bruket av historia i Tåssåsenmålet – En kritisk granskning*, finns digitalt här [sakkunnigutlatande lars_rumar.pdf \(lennartlundmark.se\)](https://lennartlundmark.se)
71. Rumar, Lars, 2008, (Rumar, 2008 c), *Kritisk analys av Valfrid Larssons bevismaterial*, finns digitalt här: [\(\Microsoft Word - Valfrid Larsson. Korrektur\344st version.doc\) \(lennartlundmark.se\)](https://lennartlundmark.se)
72. Rumar, Lars, 2014, *Historien och Härjedalsdomen*, Centrum för samisk forskning, Umeå
73. Schmidt, Johann Wilhelm, 1801, *Resa genom Hälsingland och Härjedalen år 1799*, översatt och kommenterad av Anders Lööv, 1992, Lueje förlag
74. Schnitler, Peter, 1742–1745, *Major Peter Schnitlers grenseeksamningsprotokoller*, band 1, tryckt 1962, Kjeldeskriftfondet, Oslo

75. Stadling, Jonas, 1931, *Fallgropar för vildren i Jämtland och Härjedalen, en gren av urgammal fångstkultur*, ur *Fornvårdaren IV*, Uppsala
76. Strøm Bull, Kirsti, 2005, *Yngvar Nielsen med prejudikativirkinger*, *Retthistoriske studier* nr. 16
77. Tervalampi, Jouni, Willenfeldt, Odd, Zachrisson, Inger m.fl., 2004, *Idre sameby: med historiska spår i framtiden*, Gaaltije, bokserie 3, Östersund
78. Thomasson, Lars, 1956, *Om lapparna i Jämtland och Härjedalen: folkmängden och dess förändringar under ett århundrade*, Volym 12 av *Acta Lapponica*, Nordiska museet, Stockholm
79. Thomasson, Lars, 1985, *Gammalt och nytt i Åre socken, Åre församling*
80. Thomasson, Lars, 2002, *Ur Jämtlandssamernas nutidshistoria – En mer än hundraårig kulturkamp*, Gaaltije, Östersund
81. Thomasson, Lars, 2016, *Lappförsamlingarna i Jämtland-Härjedalen 1746–1941: Gemenskap eller segregering?* Ingår i: *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi*, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag
82. Tideman, Henning, 1750, *Jämtelands afracdland*, tryckt hos Lars Salvius, Stockholm, finns digitalt här: [2932549 \(diva-portal.org\)](https://diva-portal.org/2932549)
83. Torp, Eivind, *Betydelsen av samiska traditioner i svensk rätt*, *Arctic Review on Law and Politics*, vol. 2/2011
84. Welinder, Stig, 2008, *Jämtarna och samerna kom först*, Jamtli förlag
85. Wiklund, Karl Bernhard, 1763–1767 och 1768–1771, avskriftssamling, SE/RA/760001/Avdelning I/525, Lappmarks Ecklesiastikverks handlingar
86. Wiklund, Karl Bernhard, 1928, *Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?* Ingår i *Jämtländska studier*, utgiven av Sällskapet Jämtar i Stockholm, Östersund
87. Zachrisson, Inger m.fl, 1997, *Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien*, Statens historiska museum
88. Zachrisson, Inger, 1991, *Vad kan man med hjälp av arkeologin berätta om samernas nyttjande av Jämtland/Härjedalen?* Ingår i: *Samisk sedvanerätt*, Östersund, Jämtlands läns museum
89. Ullberg, Gösta, 1969, *En bok om Kall – Gränsbygd i Jämtland*, AB Wisénska Bokhandelns förlag, Östersund

10.2 Offentligt tryck

90. Proposition 1863 nr 94, *Kongl. Maj:ts Nådiga Proposition till Rikets Ständer med förslag till ny Jagt-Stadga*, 20 mars 1863
91. *Betänkande, i anledning af dels Kongl. Majlis Nådiga Proposition med förslag till ny Jagt-stadga, dels ock enskilda motioner i frågor rörande jagt*, bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1862 och 1863. Fjerde samlingen. 1sta afdelningen: Statsutskottets memorial, utlåtanden och betänkanden. Fjerde bandet. Del tre.

92. *Förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige, afgifna af den dertill utaf Kongl. Maj:t förordnade komité*, Stockholm, 1883, Isaac Marcus' Boktr.-Aktiebolag
93. Högsta domstolens remissvar inför 1886 års renbeteslag, *Utdrag af protokollet öfver lagärenden, hållet uti Kongl. Maj:ts Högsta Domstol*, 21 november 1884
94. *Utdrag af protokollet öfver justitiedepartementsärenden*, Kongl. Maj:s Nåd. Proposition n:o 2, den 11 december 1885
95. *Riksdagens Särskilda Utskotts utlåtande i anledning af Kongl. Maj:ts till Utskottet remitterade nådiga proposition med förslag till lag angående de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige*, n:o 1, den 2 april 1886
96. SOU 1922:10 *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*
97. SOU 1922:16 *Förslag till vissa ändringar i bestämmelserna rörande jakt och fågelskydd*
98. Proposition 1927:120 *med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 8 november 1912 om rätt till jakt m.m.*
99. Proposition 1971:51 *med förslag till ny rennärlingslag m.m.*
100. JoU 1971:37, *Jordbruksutskottets betänkande i anledning av Kongl. Maj:ts proposition 1971: 51 med förslag till rennärlingslag, m.m., jämte motioner*
101. Proposition 1992/93:32 *om samerna och samisk kultur m.m.*
102. Proposition 1993/94:117 *om inkorporering av Europakonventionen och andra fri- och rättighetsfrågor*
103. *Vem får jaga och fiska? Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen*, SOU 2005:17
104. *Vem får jaga och fiska? Historia, folkrätt och miljö*, SOU 2005:79
105. *Samernas sedvanemärker*, SOU 2006:14
106. *Fördjupad översiktsplan för Tännaldalen*, Härjedalens kommun, antagandehandling den 28 maj 2010, finns digitalt här: [FÖP Tännaldalen beskrivning Ant 100528.pdf \(herjedalen.se\)](#)
107. Riksantikvarieämbetet, 2022, Riksintressen för kulturmiljövården – Jämtlands län (Z), finns digitalt här: [Jämtland-Z riksintressen.pdf \(raa.se\)](#)
108. *Fördjupad översiktsplan för Tännaldalen*, Härjedalens kommun, antagandehandling den 28 maj 2010, finns digitalt här: [FÖP Tännaldalen beskrivning Ant 100528.pdf \(herjedalen.se\)](#)

10.3 Övrigt

109. *Skattefjällsdomen*, NJA 1981 s. 1
110. Lantbruksnämnden i Jämtlands läns beslut om övergripande policy för ripjaktsupplåtelse den 14 maj 1995, bilaga RD 1990:3 nr 1
111. *B. Ominayak, Chief of the Lubicon Lake Band v. Canada*, No. 40 (A/38/40)
112. *Selbusaken*, Norges Høyesteretts avgörande i mål Rt. 2001 s. 769

113. Europadomstolens avgörande i *Bruncrona mot Finland*, 41673/98, den 16 november 2004
114. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, *Concluding observations on the combined 22nd and 23rd periodic reports of Sweden*, CERD/C/SWE/CO/22–23, 6 juni 2018
115. *Girjasdomen*, NJA 2020 s. 3
116. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, *Opinion adopted by the Committee under article 14 of the Convention, concerning communication No. 54/2013, (Lars-Anders Ågren et al. v. Sweden)*, CERD/C/102/D/54/2013, 18 November 2020
117. *Voernese sameby ./ . staten*, JK:s beslut den 27 juni 2022 dnr 2020/5360
118. Uppgifter nedtecknade i anteckningar från samtal med bland andra tjänstemän på länsstyrelserna i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län och från en samebymedlem som satt med i Rennäringsdelegationen i Jämtland på 80-talet, diarenr Komm2022/00005/N 2021:02 nr 194